

להיות או לא להיות
עם חופשי בארצנו

יהדות חילונית - התקווה של ישראל גיליון 33

יהדות חופשית

גיליון מיוחד לרגל 20 שנה להקמת "תמורה - יהדות חילונית"
40 שנה להקמת המכון הבינלאומי ליהדות חילונית הומניסטית
כנס ההסמכה ה-9 לרבנות חילונית הומניסטית מרץ 2025, אדר תשפ"ה
לזכרו של פרופ' יעקב מלכין

הרב אייל ישפה
הרבה שלומית מאירס
הרב אבי פסקל
הרבה ד"ר איריס קרסין
הרבה אילה שני

ד"ר רוביק רוזנטל
פרופ' פנינית רוסו-נצר
הרבה גלית אורן-מורן
הרב אלעד ארנון
הרבה רינת בר חיים
הרב ד"ר אורן יהישלום
הרב ד"ר איריס יניב

פרופ' דוד אוחנה
פרופ' רחל אליאור
פרופ' חמוטל בר יוסף
פרופ' אלי בר נביא
פרופ' עירד מלכין
הרב סיון מלכין-מס
יהושע סובול

תמורה
יהדות חילונית

תוכן עניינים

4	מאמר מערכת - הרב סיון מלכין מס	
15	גיבורי וגיבורות תרבות שהשפיעו על היהדות החילונית הומניסטית	
16	מבוא: יעקב מלכין וגיבורי תרבות	עירד מלכין
24	אליעזר בן-יהודה ותחיית הלשון	רוביק רוזנטל
35	ז'קלין כהנוב: הומניסטית ים תיכונית	דוד אוחנה
49	קיקרו: כוחה ומגבלותיה של אמנות הנאום	יונתן פרייס
53	מישל דה מונטיין, גיבור תרבות	אלי בר-נביא
57	ויקטור פרנקל: אדם מחפש משמעות בעולם מורכב ומשתנה	פנינית רוסו-נצר
64	הרצון למשמעות, הומניזציה, ויצירת האמנות: בעקבות ויקטור פרנקל	יעקב מלכין
67	לאה גולדברג והתרבות היהודית החילונית	חמוטל בר-יוסף
80	"אני מלחמת אזרחים": על אודות חיים גורי	רחל אליאור
96	מבוא: קרל מרקס גיבור תרבות? "משתה מארקס" מחזה	יהושע סובול

163	פעילות יהודית חילונית בהשראת ערכי מגילת העצמאות	
164	תקווה בין היתר..	הרבה רינת בר חיים
167	תובנות מתוך שיח בקהילת רעים על מגילת העצמאות	הרב אייל ישפה
172	צור וזכור בדיבור אחד	הרב ד"ר אורן יהישלום
175	מגילת העצמאות - מצפן להווה ולבאות	הרבה ד"ר איריס קרסין
178	מה בין מגילת העצמאות לבין יום כיפור?	הרבה אילה שני
181	עצמאות בצל מלחמת הישרדות	הרב אלעד ארנון
183	במה בא לידי ביטוי אופייה היהודי של המדינה על פי מגילת העצמאות	הרב ד"ר איריס יניב
185	לוויה יהודית חילונית הומניסטית- והשראה ממגילת העצמאות	הרבה שלומית מאירס
188	חג הפסח ברוח יהודית חילונית הומניסטית וזיקתו למגילת העצמאות	הרב אבי פסקל
190	ברית מצווה ליהדות חילונית	הרבה גלית אורן מורן
193	דפי חג ברוח מגילת העצמאות	

מאמר מערכת ליהדות חופשית

גיליון 33

גיליון זה עוסק בתשובה לשאלה: במה מאמינים ומה עושים יהודים חילונים? מזה כ - 22 שנה אנחנו ב"תמורה - יהדות חילונית", מקדמים יהדות-ישראלית חילונית חיובית בישראל. חיובית במשמע איתור ויצירת אפשרויות לביטוי יהודי חילוני, במרחב הציבורי, האישי והקהילתי, בשבת ובחג, בטקסי חיים, בשיח ובלימוד, בעיון ובחגיגה. אנו נוקטים בדרך זו כמהלך מקביל לגישה השוללת כפייה, השתמטות ועריצות אנטי דמוקרטית. אנו פועלים מתוך אחריות לחיינו בהווה ומתוך מחוייבות לעתיד יהודי דמוקרטי ברוח מגילת העצמאות הישראלית.

אנחנו מקדמים קהילות, המכונות קהילות שיח"ה (שוחרי יהדות חילונית הומניסטית), חוקרים, לומדים ומלמדים במסגרות שונות. ערכנו אלפי טקסי חיים וחגים שתואמים לערכים ולאמונות הומניסטיות הקיימות בתרבות היהודית. חוד החנית שלנו במאבק למען ישראל יהודית, חופשית ודמוקרטית הוא הכשרת מנהיגות משכילה ומחויבת לגישת היהדות החילונית החיובית; רבנים חילונים הומניסטים, נשים וגברים, שפועלים מתוך תחושת שליחות, ומתמודדים מידי יום עם השאלה מה כן? איך מבטאים יהדות חילונית נורמטיבית ביושרה, ולא רק מה שוללים או למה מתנגדים ובפני איזו כפייה והדתה מעמידים גבול ברור. הרבנים והרבנות שלנו נחושים להיאבק בעוולות המימסד והפוליטיקה הדתית-אורתודוקסית, אך בד בבד למצוא מגוון תשובות לאתגר העומד בפני יהודים חילונים הומניסטים: כיצד כן? כיצד לציין את מועדי ישראל, כיצד לחגוג את טקסי החיים ואת חגי לוח השנה ומועדיהם בהלימה לאמונותינו, ערכינו ואורח חיינו? מה ללמד בבית הספר, בבית ובקהילה? וכיצד לקדם את התובנה שכולנו, חילונים ודתיים כאחד, כולנו אנשים מאמינים ומאמינות. לצורך כך עלינו לפתח שיח קשוב וכן, שמכבד אמונות שונות שמתוכן נובעת פרקטיקה שונה. האתגר החברתי והלאומי העומד בפנינו בשעה קשה זו הוא יצירת סינרגיה, המעלה על נס את השונה והייחודי ומקדם אחדות שאיננה אחידות.

מה תמצאו בגיליון?

לאור חזונו של יעקב מלכין ופעלו המשלב אמונה ומעשה, "שורשים וכנפיים", בחרנו לשלב בגיליון שני שערים. רצוננו הוא להשכיל ולהגביה מעל קשיי השעה, להשקיף מ"גבוה" ולהעז להמריא לחזון מעשי ופעיל בהשראת גיבורי וגיבורות תרבותנו ולאור החזון במגילת העצמאות שלנו.

בשער הראשון ניפגש עם גיבורות וגיבורי התרבות המעניקים השראה בהווה למען העתיד. בחלק הזה נפגוש אנשי רוח יהודים-ישראלים שבחרו להציג גיבור או גיבורת תרבות שהשפיעו על התרבות בכלל ובעיקר זו היהודית חילונית הומניסטית, חלקם יהודים ואחרים לא. בשער השני נפגוש פרקטיקה והגות רבנית חילונית הומניסטית. רבנים ורבנות אלה רואים במגילת העצמאות טקסט יהודי מכונן מהעת החדשה, בעזרתו מלמדים את התרבות ובוחנים ערכים ובחירות.

מאמרים אלה מדגימים את הקשר בין המגילה לעבודה הרבנית. יש בהם התייחסות רחבה אל המגילה - החל בביסוס חשיבותה בתרבותנו ודרך שימוש קונקרטי בתכניה בחגים או בטקסים. בנוסף כללנו בפרק זה דפי חג שנכתבו ונערכו ע"י רבנים חילונים ועמיתים הלומדים ב"תמורה יהדות חילונית", ברוח מגילת העצמאות ובקריאה בה, לשימוש המשפחה בשולחן החג, לשימוש הקהילה באסיפותיה או לשימוש הקהל הרחב במרחב הציבורי בהזדמנויות שונות.

ב"יהדות חופשית" גיליון 5 (1995) כתב יעקב מלכין: "אנשים הרואים עצמם כיהודים הומניסטים חייבים להעמיד עצמם במבחן מעשי, מה הם עושים בחייהם...נגד העוול ובעד הטבת החיים". הוא נהג לומר: "יהודים חופשיים מדת ההלכה, הקרויים "חילונים", הם יהודים מאמינים. יהודים חילונים הומניסטים חיים באמונותיהם. הם מעריכים את זולתם ואת עצמם על פי הערכים שבהם הם מאמינים. ערכים נוצרים בידי האדם כאמות מידה להערכה ולהעדפה של כל חוק ומצווה, כל התנהגות וכל משטר. האמונות של חילונים ושל דתיים באות לידי ביטוי באורחות חייהם, בחינוך ילדיהם, בהתנהגותם הפוליטית ובטקסי חגיהם." גם בעת מצוקה מאמין האדם במה שראוי. הבה נזכור שמגילת העצמאות נכתבה אף היא "בעת מתקפת דמים" ולא בעת שלום. היא נכתבה מתוך אמונה במה שראוי שיהיה כאן. כיהודים חופשיים, עלינו לא רק לשמור ולזכור אלא גם לפעול ברוח גיבורי וגיבורות התרבות שלנו. לא פעם הם נדרשו לאומץ לב מול קונצנזוס, מתוך רצון לפעול ביושרה ההולמת את ערכיהם ואמונותיהם.

גיליון זה מוקדש לחינוך הקשר בין אמונה ומעשה, הגות ויצירה חילונית הומניסטית. התשובות המובאות בגיליון זה לשאלה "במה מאמינים יהודים חילונים ומה הם עושים?" עשויות להעניק תוספת נאה לתיבת האוצר היהודי הרואה ביהדות תרבות עשירה ומגוונת.

יהדות כתרבות והקשר שלה למגילת העצמאות ולגיבורי תרבות:

ראיית היהדות כתרבות רבת פנים ששורשיה יהודיים ולא יהודיים כאחד חיונית להשרדותנו, העצמתנו והטבת חיינו. "אוצר התרבות היהודית" מגוון ורב פנים. מזמן אנחנו מודעים לכך שלא מדובר רק ב"ארון ספרים", אלא בתיבת אוצר תרבותי רחב ומגוון: יצירות חוק ומשפט, מדע ומחקר, פולקלור ואמנות בכל מדיה - פיסול, ציור, שירה, תיאטרון, מחול, קולנוע ועוד. המודעות לשורשי תרבותנו יקדם את התובנה שלנו, שיהדות חופשית משמעה: בחירה חיובית ב"מה כן". יהדות חופשית בוחרת בגישה ההומניסטית כמצפן אמוני וערכי לביטוי מעשי. לכן בגיליון זה תוכלו לפגוש גיבורי וגיבורות תרבות שהתבוננו במציאות חייהם, חקרו ולמדו את הגות הדורות הקודמים ויצירתם ובחרו לפעול לאורם תוך פריצת דרכים חדשות. כותבי וכותבות המאמרים ראו בהם דמויות השראה המשלבות הגות, תפיסת עולם ומעשה. אנשי ונשות רוח בדורנו, שבחרו לחקור ולתאר דמויות השראה שהשפיעו לדעתם על התרבות הכללית והיהודית חילונית.

הכרה ביהדות כתרבות רבת פנים היא חיונית כי ראיית היהדות כדת בלבד מסוכנת לעתיד היהדות ולעתיד מדינת ישראל. אויבי המדינה טוענים בדיוק כך: אם יהדות היא "רק דת" מדוע צריכים יהודים בכלל מדינה? ההצדקה וההכרה העולמית בהקמת המדינה שמה את הדגש על לאומיות יהודית, לא על הדת. צריך לומר שהתודעה המסולפת המשווה את היהדות לדת ("יותר דתי יותר יהודי") היא מנת חלקם של דתיים ומסורתיים רבים, אך גם של חילונים רבים, שמוכנים לקבל את היהדות האורתודוקסית כ"היהדות האמיתית". חלקם מאמינים שעלינו להיות כפופים לה, אחרים מעוניינים בדיאלוג ובהסכמות איתה, ואחרים רוצים ש"נתגרש" ממנה.

פרופ' יעקב מלכין טען ש "היהדות היא תרבות מגוונת ומכילה גם את היהדות הדתית כפי שהיא מכילה יהדות חילונית". הריבוי והמגוון היה קיים תמיד, פרופ' אליעזר שביד מסביר מדוע שגורה תפיסה מסולפת לגבי היהדות. הוא מכנה זאת: "פרדוקס החתירה לאחידות": "... בכל הווה מסוים, כשהסתכלו על העבר נראית היהדות כעולם אחדותי ואחיד, ונציגי כל זרם ידרשו, על סמך אחדותו הסמכותית של העבר שהם כמובן ממשיכיו האמיתיים... היהדות של כל "עכשיו" היא הטרוגנית, ואילו דימוי היהדות של כל 'אז' הוא אחדותי."

היהדות תמיד הייתה מגוונת, ולכחות מזה 200 שנה היא גם חילונית. חיוני לשנות את הפרדיגמה הרווחת בציבור ש"היהדות האמיתית היא דת" ולהכיר ביהדות כתרבות לאומית ייחודית. היהדות (מקרה נדיר בהיסטוריה) היא גם דת וגם לאום: כבר הרומאים היו מודעים לכך, ולכן רדפו נוצרים שהיו "רק דת" ולא גם "נאטיו" (natio), אומה, כמו היהודים. תולדות הדת היהודית מאז ימי קדם (על מגוון ביטוייה) הן חלק מאותה תרבות לאומית, ואין כוונה להתכחש להכרתה.

ההבנה וההסכמה על כך שיהדות היא תרבות לאומית, הכרחית כדי למנוע את ההדרה הקיימת של חילונים מעמדות ההשפעה וההחלטה על תקציבים וחוקים הנוגעים לאורח חיינו במדינה. כמו שאומר עמוס עוז: "מדינת ישראל עצמה נולדה מתוך נישואי-תערובת: היא באה מזיווגם של התנ"ך ותרבות הרנסנס, של כיסופי שיבת ציון עם ריגושי "אביב העמים" באירופה, של כנסת ישראל עם רוח הפרלמנטריזם... לא פלא, שגם במחנה הדתי וגם במחנה החילוני יש השואפים לפרק את השידוך. אבל לא ניתן לפרק אותו בלי לקרוע קרע גמור. אי אפשר – וגם לא כדאי." (עגלה מלאה ועגלה ריקה, יהדות חופשית גיליון 11-12)

יהדות כתרבות – חז"ל החילונים!?

האם נכון לכנות את גיבורי וגיבורות התרבות המופיעים בגיליון זה: "חז"ל החילונים"? ולמה זה חשוב? ההיסטוריה נכתבת בהווה ומארגנת את העבר בהתאם לממצאי המחקר בהווה, ותפיסת הכותב. נהג יעקב מלכין לאמר. עלינו לקחת אחריות על המורשת שלנו, אנחנו צריכים לקבוע מי הם חכמי וחכמות הדור אליהם אנו שואפים להקשיב, ומי הם חכמינו זכרונם לברכה שיהוו עבורנו השראה, אנחנו צריכים לבחור ולהחליט מה הם הטקסטים המכוננים שלנו בהתאם לאמונות ולערכים שלנו.

"חז"ל החילונים" הם חכמינו/חכמותינו, זכרונם לברכה, המנהיגים והמנהיגות הרוחניים, התרבותיים ואף ההלכתיים. ייתכן והגיע הזמן להעניק להם מעמד זהה לזה שמעניקים לחז"ל האם לא הגיע הזמן להעניק מעמד דומה לגיבורי וגיבורות התרבות שלנו, חכמות וחכמי הדורות הקודמים שהניחו

יהדות חופשית

את היסודות להגות, ליצירה ולפרקטיקה היהודית במדינת ישראל החופשית והדמוקרטית? שהרי לאה גולדברג, ז'קלין כהנוב, קארל מארקס, אליעזר בן יהודה ואחרים, לא פחות חכמים ולא פחות משפיעים על תרבותנו מזוג החכמים הלל ושמאי או מרבי עקיבא ומרבי יהודה הנשיא. מדוע שלא נטמיע את הערכים ההומניסטים שמנסח מישל דה מונטיין, ונקדם את הטבת החיים באמצעות החתירה למשמעות עם משנתם של ויקטור פרנקל ויעקב מלכין? מדוע שלא נשלב חוויות רוחניות ונטמיע מצפן מוסרי בקרב הדורות הבאים באמצעות שירתם של חיים גורי, נתן אלתרמן, רחל המשוררת, דליה רביקוביץ' ורבים אחרים? כפי שאנחנו יודעים, לא יהיה הומניזם ולא תהיה דמוקרטיה ללא חינוך הומניסטי וחינוך לדמוקרטיה. מהלך שכזה הוא חוליה בשרשרת המסורת היהודית שמאז ומתמיד דגלה בהמשכיות ובשינוי, בשימור ובתמורה. כך אנו משמרים ומעצימים את יהדותנו, מתמירים את המעמד של מורשתנו החילונית והדתית, בוחרים ממנה אך לא מתנכרים לה.

יהדות כתרבות – מגילת העצמאות - המגילה השישית בתנ"ך!?

האם לא הגיעה העת לתת למגילת העצמאות את המעמד שהעניקו חז"ל של תחילת האלף הראשון לחמש המגילות שבחרו לכלול בתנ"ך, האם לא הגיע הזמן לשלב את קריאת המגילה בלוח השנה העברי - בדומה למהלך שעשו ה"גאונים" בזמנים, מדוע שלא נראה במגילת העצמאות מגילה יהודית חשובה בעלת מעמד זהה למגילות האחרות. מגילה שנצרך לתנ"ך, בסדר הרלוונטי (כפי שיפורט להלן), ונקרא בה ביום העצמאות? מתוך אמונה במסריה של מגילת העצמאות וברצון להנחילם לדורי דורות. חכמי הדורות הקודמים, במהלך מאות שנים, התאימו את סדר המגילות בתנ"ך ללוח השנה, המתחיל בחודש ניסן. אנו מציעים להמשיך במסורת זו באופן הבא: 1. בניסן בחג הפסח נשלב את מגילת שיר השירים, 2. באייר נקרא ביום העצמאות את מגילת העצמאות, 3. בסיון בחג השבועות נקרא את מגילת רות, 4. בט' באב נקרא את מגילת איכה, 5. בתשרי בחג סוכות נקרא את מגילת קהלת, 6. באדר בחג פורים תזכה אסתר שנעשה כבקשתה ונקרא במגילת אסתר.

רק אם נראה ביהדות תרבות חיונית הנמצאת מאז ומתמיד בתהליכי שינוי ותמורה, נוכל להתאים אותה לאמונות, לערכים ולאורח החיים הרצוי בעינינו. רק אם נקבל ש"ליהדות האמיתית" יש תרבות הנמצאת בתמורה כל הזמן, האוספת לתיבת האוצר שלה יצירות חדשות בתחום ההגות, האמנות והמדע, נתעצם ביהדותנו העתיקה והחדשה. ובעיקר, אם נשכיל לתת לחלקן מעמד מיוחד, נמיר את מעמדם למקום המחייב "לשמור ולזכור" במועד קבוע הן אכן תיזכרנה ותישמרנה ואולי גם תשמרנה עלינו מאיבוד המצפן. אחד העם שביקש לשמור על השבת כיום מנוחה (במקום להחליפו בראשון לפי הצעתו של מקס נורדאו ב - 1898) טען: "אפשר לומר בלי שום הפרזה, כי: יותר משישראל שמרו את השבת שמרה השבת אותם" (אחד העם - "שבת וציונות"). בכרפראזה על דבריו ניתן לומר, ללא הפרזה, שכשם שישראל צריכה לשמור על נכסי תרבותה ולהעניק מעמד מכונן למגילת העצמאות, תקוותנו היא שזו תשמור על ישראל, כשתשמש השראה לחוקה יציבה למדינה הדמוקרטית. כך נוכל לפעול ולכוון את המצפן ללא היסוס לעבר ערכים הומניסטים לצד תודעה לאומית ותרבותית יהודית חזקה המחויבת לקידום דמוקרטיה שוויונית לכלל המדינה.

בהוקרה עמוקה ובהערכה רבה, אנו מבקשים להודות לעורכים.ות ולכותבים.ות של "יהדות חופשית" גיליון 33: פרופ' עירד מלכין, שותף מוביל לפרוייקט המרכזי של הגיליון - "גיבורי וגיבורות התרבות" לזכרו של פרופ' יעקב מלכין. אנו מקווים כי פרוייקט זה יהפוך לספר ברוח המאמרים שנאספו עד כה. בנוסף אני מבקשת להודות לכל אנשי ונשות הרוח הנכבדים שתרמו מהגותם, מחקרם ויצירתם לגיליון; הפרופסורים: רחל אליאור, דוד אוחנה, חמוטל בר יוסף, אלי בר נביא, יונתן פרייס, פנינית רוסו-נצר, ד"ר רוביק רוזנטל והמחזאי יהושע סובול שתרם לגיליון תרגום חדש למחזהו "משתה מארקס". תרומתכם הרבה לכתב העת היא נכס יקר ערך, שעוד נזכה ללמוד ממנו ולפעול בהשראתו.

תודה מיוחדת לרבה רינת בר חיים אשר בשיתוף פעולה עם מרח"ב - מועצת הרבנים החילונים בישראל - ערכה והגיהה בקפידה את הפרק על "טקסים בזיקה למגילת העצמאות". ותודה נוספת לרבנות ולרבנים על המאמרים: הרבה גלית אורן-מורן, הרב אלעד ארנון, הרבה רינת בר חיים, הרב ד"ר אורן הישלום, הרב ד"ר איריס יניב, הרב אייל ישפה, הרבה שלומית מאירס, הרב אבי פסקל, הרבה ד"ר איריס קרסין והרבה אילה שני. בנוסף, תודה רבה לרבה אילה שני שריכזה את המערכת וסייעה בעריכה במקצועיות ובמסירות, לעדי בן צדף, שותפה נפלאה לפרוייקט ולרב ד"ר איריס יניב שסייעה בהגהות בחפץ לב. בהוקרה מיוחדת נודה ל"איקן-מס בע"מ" על עבודת העיצוב והעימוד שהעניקה לגיליון את צביונו המיוחד.

נאחל שיבה והחלמה, אומץ לב ציבורי לחקירה בישרה ולזכרון צלול, ולעשייה שבונה חברה אחדותית, אך לא אחידה. בנפשנו הדבר.

מצ"ב דף מגילת העצמאות, שעוצבה כטקסט תנ"כי ושולבה ב-"תנ"ך העצמאות" שאותו הענקנו לבוגרי ובוגרות תמורה יהדות חילונית, שהוסמכו בכנס 2025.

להורדת מגילת העצמאות בסגנון מגילה תנ"כית להדפסה
להורדת דף חג ליום העצמאות הכולל שירים וטקסטים בהתייחסות למגילה

קריאה מהנה
הרב סיון מלכין מס
דקאנית ויו"ר תמורה יהדות חילונית

דף מגילת העצמאות

העצמות

« בארץ־ישראל קם העם היהודי, בה עצבה דמותו הרוחנית, הדתית והמדינית, בה חי חיי קוממיות ממלכתית, בה יצר נכסי תרבות לאמיים וכלל־אנושיים והוריש לעולם כולו את ספר הספרים הנצחי. לאחר שהגלה העם מארצו בכח הזרוע שמר לה אמונים בכל ארצות פוזריו, ולא חדל מתפלה ומתקנה לשוב לארצו ולחדש בתוכה את חרותו המדינית. מתוך קשר היסטורי ומסורתי זה חתרו היהודים בכל דור לשוב ולהאחז במולדתם העתיקה; ובדורות האחרונים שבו לארצם בהמונים, וחלוצים, מעפילים ומגנים הפריחו נשמות, החיו שפתם העברית, בנו כפרים וערים, והקימו ישוב גדל והולך השליט על משקו ותרבותו, שוחר שלום ומגן על עצמו, מביא ברכת הקדמה לכל תושבי הארץ ונושא נפשו לעצמאות ממלכתית.

העצמאות

- בשנת תרנ"ז אלף שמונה מאות תשעים ושבע נתכנס הקונגרס הציוני לקול קריאתו של הוגה חזון המדינה היהודית תאודור הרצל והכריז על זכות העם היהודי לתקומה לאומית בארצו. זכות זו הפכה בהצהרת בלפור מיום ב' בנובמבר אלף תשע מאות ושבע עשרה ואשרה במנדט מטעם חבר הלאומים, אשר נתן במיחד תקף בין-לאומי לקשר ההיסטורי, שבין העם היהודי לבין ארץ-ישראל ולזכות העם היהודי להקים מחדש את ביתו הלאומי. השואה שנתחוללה על עם ישראל בזמן האחרון, בה הכרעו לטבח מיליונים יהודים באירופה, הוכיחה מחדש בעליל את ההכרח בפתרון בעצת העם היהודי מחסר המולדת והעצמאות על-ידי חרוש המדינה היהודית בארץ-ישראל, אשר תפתח לרוחה את שערי המולדת לכל יהודי ותעניק לעם היהודי מעמד של אמה שות-זכיות בתוך משפחת העמים. שארית הפליטה שנצלה מהטבח הנאצי האיוס באירופה ויהודי ארצות אחרות לא חדלו להעפיל לארץ-ישראל, על אף כל קשי, מניעה וסכנה, ולא פסקו לתבע את זכותם לחיי כבוד, חרות ועמל-ישרים במולדת עמם. במלחמת העולם השנייה תרם הישוב העברי בארץ את מלוא-חלקו למאבק האמות השוחרות חרות ושלוס נגד כחות הרשע הנאצי, וברס חיליו ובמאמצו המלחמתי קנה לו את הזכות להמנות עם העמים מיסדי ברית האמות המאחדות. בעשרים ותשעה בנובמבר אלף תשע מאות ארבעים ושבע קבלה עצרת האמות המאחדות החלטה המחייבת הקמת מדינה יהודית בארץ-ישראל;

- בשנת תרנ"ז אלף שמונה מאות תשעים ושבע נתכנס הקונגרס הציוני לקול קריאתו של הוגה חזון המדינה היהודית תאודור הרצל והכריז על זכות העם היהודי לתקומה לאומית בארצו. זכות זו הכרה בהצהרת בלפור מיום ב' בנובמבר אלף תשע מאות ושבע עשרה ואשרה במנדט מטעם חבר הלאומים, אשר נתן במיוחד תקף בין-לאומי לקשר ההיסטורי, שבין העם היהודי לבין ארץ-ישראל ולזכות העם היהודי להקים מחדש את ביתו הלאומי. השואה שנתחוללה על עם ישראל בזמן האחרון, בה הכרעו לטבח מיליונים יהודים באירופה, הוכיחה מחדש בעליל את ההכרח בפתרון בעית העם היהודי מחסר המולדת והעצמאות על-ידי חידוש המדינה היהודית בארץ-ישראל, אשר תפתח לרוחה את שערי המולדת לכל יהודי ותעניק לעם היהודי מעמד של אמה שנות-זכויות בתוך משפחת העמים. שארית הפליטה שנצלה מהטבח הנאצי האיום באירופה ויהודי ארצות אחרות לא חדלו להעפיל לארץ-ישראל, על אף כל קשי, מניעה וסכנה, ולא פסקו לתבע את זכותם לחיי כבוד, חרות ועמל-ישרים במולדת עמם. במלחמת העולם השנייה תרם הישוב העברי בארץ את מלוא-חלקו למאבק האמות השוחרות חרות ושלוש נגד כחות הרשע הנאצי, ובדם חיליו ובמאמצו המלחמתי קנה לו את הזכות להמנות עם העמים מיסדי ברית האמות המאחדות. בעשרים ותשעה בנובמבר אלף תשע מאות ארבעים ושבע קבלה עצרת האמות המאחדות החלטה המחייבת הקמת מדינה יהודית בארץ-ישראל;

העצמאות

תשמר על המקומות הקדושים של כל הדתות, ^ט
 ותהיה נאמנה לעקרונותיה של מגלת האמות ^ז
 המאחדות. מדינת ישראל תהא מוכנה לשתף ^ח
 פעולה עם המוסדות והנציגים של האמות המאחדות
 בהגשמת החלטת העצרת מיום עשרים ותשעה בנובמבר
 אלה תשע מאות ארבעים ושבע ותפעל להקמת
 האחדות הכלכלית של ארץ-ישראל בשלמותה.
 אנו קוראים לאמות המאחדות לתת יד לעם היהודי ^ט
 בבנין מדינתו ולקבל את מדינת ישראל לתוך משפחת
 העמים. אנו קוראים - גם בתוך התקפת-הדמים ^י
 הנערכת עלינו זה חדשים - לבני העם הערבי תושבי
 מדינת ישראל לשמר על שלום ולטל חלקם בבנין
 המדינה על יסוד אזרחות מלאה ושווה ועל יסוד נציגות
 מתאימה בכל מוסדותיה, הזמניים והקבועים. אנו ^{יא}
 מושיטים יד שלום ושכנות טובה לכל המדינות השכנות
 ועמיהן, וקוראים להם לשתוף פעולה ועזרה הדדית עם
 העם העברי העצמאי בארצו. מדינת ישראל ^{יב}
 מוכנה לתרם חלקה במאמץ משתף לקדמת המזרח
 התיכון כלו. אנו קוראים אל העם היהודי בכל ^{יג}
 התפוצות להתלכד סביב הישוב בעליה ובבנין ולעמד
 לימינו במערכה הגדולה על הגשמת שאיפת הדורות
 לגאלת ישראל. מתוך בטחון בצור ישראל ^{יד}
 הננו חותמים בחתימת ידנו לעדות על הכרזה זו,
 במושב מועצת המדינה הזמנית, על אדמת המולדת,
 בעיר תל-אביב, היום הזה, ערב שבת, ה' איר תש"ח,
 ארבעה עשר במאי אלה תשע מאות ארבעים ושמונה.

**גיבורי וגיבורות
תרבות
שהשפיעו על
היהדות
החילונית-
הומניסטית**

מבוא: יעקב מלכין וגיבורי התרבות

מהו גיבור תרבות? גיבורי תרבות קיימים במנעד רחב מאד, והם תמיד תלויי הקשר. בני תרבות מסויימת אולי לא יבינו מדוע אדם זה או אחר נחשב לגיבור תרבות אצל אחרים ולמה האחרים רואים בגיבור התרבות שלהם משהו משונה ומוזר. במחקריו על כריזמה כתב ההיסטוריון צבי יעבץ שהן ליולוס קיסר והן לרבי מלובביץ' הייתה כריזמה ואין ספק שהיו גם גיבורי תרבות. אבל הכריזמה של הרבי הייתה נראית כקוריוז מוזר בקרב חיילי הליגיון הרומי ובקרב החסידים בניו יורק זו של קיסר היתה נתפסת כעובד־דת אלילים וזרה. בהשלכה, גיבורי תרבות הם אמנם מעצבי תרבות אך הם תלויים במאפייני התרבות הקיימים כבר כדי שיתקבלו בה.

גיבורי תרבות הן דמויות מופת וניתן לציין הקבלה בין מעמדם לבין מעמדן של יצירות מופת בתחומי הרוח. במחקריו באסתטיקה של הספרות, התאטרון והקולנוע מנתח יעקב מלכין את המושג "יצירת מופת" ככזו שאין לנו בדיוק אפשרות להגדירה אך היא משמשת מופת כאמת מידה להערכה ולהשוואה. למה מחזה כמו "המלט" מאת שייקספיר נחשב, ללא עוררין, ליצירת מופת בעוד אשר אופרת סבון עם סיפור דומה (בן שאביו נרצח ואמו נישאה לרוצח ומתלבט איך לנקום) נחשבת לפשטנית? למה "שבעת הסמוראים" של אקירה קורסאווה היא יצירת מופת קולנועית לעומת אלפי סרטי חרבות יפניים אחרים? כשכתב את הפואטיקה בחר אריסטו את אדיפוס המלך מאת סופוקלס כיצירת המופת לאורה ניתן היה להציב אמות מידה והערכה ואף לחיקוי. "יצירות מופת נוכחות בתרבותה של קהילה מסויימת, זכות להערכה קולקטיבית, עמידה ורווחת בקהל צופים וקוראים המתחנכים ומצטרפים לקהילה כזאת. יצירות מופת באמנות הן ייחודיות בצורתן, ובכל זאת הן משמשות "מופתים" לסוגי יצירה, או "זיאנר" שבו נוצרו... אייכולתנו להגדיר יצירות מופת, ואת התנאים שבהם יצירה אמנותית הופכת בעינינו ליצירת מופת בקהילת התרבות שלנו, היא עובדה שאינה מונעת את ההכרה בה ככזו".² כמו בעיית הכריזמה היחסית של גיבורי תרבות כך גם יצירת מופת, כמו הסימפונייה התשיעית של בטהובן, עלולה להיות חסרות משמעות מעבר לגבולות הקהילה התרבותית בה נוצרה היצירה. גיבורי תרבות מהווים אף הם מעין מופתים ייחודיים הממחישים פריצת גבולות והתוויית כיוונים חדשים בין כאפשרות, בין בפועל ממש. במיתולוגיה היוונית גיבור תרבות הוא קודם כל מי שמאפשר את עצם קיומה של תרבות, כמו פרומתאוס שהביא את מתנת האש לבני האדם. כזהו למשל סיפורו של אנטאיוס, בנה של גאיה, אמא אדמה, שהתגורר

1 יעקב מלכין ספרות התסריט: עיונים בצורה ספרותית חדשה (מסדה 1986) ו(עם פליס מלכין) אמנות כאהבה (מסדה 1975) טקסט מלא: yaakovmalkin.com

2 ספרות התסריט עמ' 103

יהדות חופשית

בלוב העשירה. אם זר היה נקלע למקום אנטאיס היה נאבק איתו; כל עוד נגע גופו של אנטאיס באדמה אפילו אם היה מופל ארצה, אנטאיס היה שואב משנה כוח מגאיה, אימו, והתוצאה תמיד היתה זהה: הנכרי היה מתעיף ומומת. גולגלתו צורפה למאות גולגלות אחרות ששימשו כרעפים בגג של מקדש פוסיידון. יום אחד הגיע ללוב הראקלס (הרקולס). אנטאיס החל להאבק בו אלא שבניגוד לפעמים הקודמות הראקלס, שהבין את סוד כוח ההתחדשות של אנטאיס במגעו עם אמא אדמה, הרים אותו באויר וחנק אותו. ללא מגע עם אמא אדמה נמוגו כוחותיו של אנטאיס והוא מת כשהוא מביט בזוועה אל אמו שקצרה ידה מהושיע. מיום זה ואילך, מספרים מקורות יוונים, נפתחה לוב ליישובם של בני אדם. זוהי "תרבות" במובנה הכללי של "ציויליזציה". ככלל, מוצאים גיבורי תרבות במנעד רחב של הקשרים. הם עשויים להיות, למשל, "מבשרים" או מייסדים" מיתולוגיים או היסטוריים, כגון הנביא מוחמד שייסד דת חדשה, אלכסנדר הגדול שייסד את אלכסנדריה ואימפריה ענקית, תיאודור הרצל שבישר את הציונות וקרל מרקס שבישר את הקומוניזם. מבחינה זו גיבורי תרבות הם גם משני תודעה וסידרי עדיפויות תרבותיים ודתיים. ההיענות כלפיהם תלוית זמן, הקשר וטכנולוגיה. זו האחרונה מאפשרת את העצמת נוכחותם בחברה ואת מאפייניה של אותה נוכחות. למשל, ללא המצאת הדפוס היינו שומעים הרבה פחות על מרטין לותר והרפורמציה הפרוטסטנטית לא היתה באה אל העולם שבו לפתע התאפשר להמונים (ולא רק למתי מעט יודעי לטינית בכנסיה) לקרוא את התנ"ך בתרגום. מהפיכת הדפוס מקבילה למהפיכת הסייבר והאינטרנט כיום. בעבר גיבורי תרבות נאלצו להסתפק בציורי פורטרטים ובהטבעת דמותם על גבי מטבעות כדי שלמישהו יהיה בכלל מושג איך הם נראים. דמותו של הקיסר אוגוסטוס בן 19 ללא חתימת זקן הופיעה על מטבעות האימפריה הרומאית במשך כל ימי חייו. עבור מיליוני תושבי האימפריה אוגוסטוס נותר עלם צעיר אפילו כשהזדקן. בעידן המודרני, המצאת הצילום והשכפול המדויק, בין אם הוא מופיע בעתון המודפס, או בטלביזיה, או במסכי הרשת הקיברנטית מאפשרת נוכחות ויזואלית של גיבורי תרבות באורח חסר תקדים בתולדות האנושות.

גיבורי התרבות בימינו תלויים במידה רבה בנראות הפיזית שלהם כי היא מבוססת ויזואליה, רשתות חברתיות ותקשורת. למרות שהדפוס והעתון כבר הפיצו דימויים של גיבורי התרבות, הרי שמרחב הסייבר העצים את הנוכחות הויזואלית שלהם פי כמה וכמה. זהו מאפיין עכשווי מובהק. לעתים אייקון אחד משתלט על הדימוי של גיבור התרבות, כמו השיער המתבדר של בן גוריון או איינשטיין, או המקטרת של ז'אן פול סארטר. לעומת זאת לרוב המוחלט של האנשים עליהם השפיעו, הן בזמנם והן בדורות עד ימינו, לא היה מושג איך נראו הומרוס, תוקידידס, אפלטון או אריסטו, הפילוסופים בני המאה הרביעית לפנה"ס שעיצבו כה הרבה מהמחשבה המערבית; הפורטרטים המפוסלים שלהם במזיאונים מדומיינים לחלוטין. לגיבורי התרבות באנתולוגיה זו יש מאפיין תרבותי אינטלקטואלי מובהק. גיבורות וגיבורי התרבות שבחרנו ניסחו, שיקפו וייצגו את המפגש עם דילמות מוסריות ואתגרים חדשים, ערכיים, פיוטיים, לשוניים, אסתטיים, חברתיים ואינטלקטואליים ותרמו בהתאם לשינוי תפיסות וראיית עולם. בין אם זה משורר כחיים גורי, או סופרת ומסאית כז'קלין כהנוב, או פילוסוף והוגה כמונטנין, גיבור התרבות הוא רכז ומשפיען של עמדה מוסרית, מצפונית, וחברתית. הפילוסופים ברטרנד ראסל וישעיהו לייבוויץ', למשל, כל אחד בדרכו, השמיעו קול מצפוני חד וברור (נגד פצצת האטום, נגד הכיבוש שמשחית את הכובש) שהתווה דרך חדשה (או ספיקות לגבי דרך מקובלת) עבור המונים. גיבורי תרבות כמו לאה גולדברג או

אליעזר בן יהודה היו ידועים אבל לא היו "ידוענים" במובן העכשווי של נוכחות ברשתות החברתיות. הם היו "משפיענים" אך לא כדי לזכות באותן "חמש דקות תהילה" (אנדי וורהול דיבר על "חמש עשרה דקות", מספר שכיום נשמע מוגזם) של רעש וצלצולים אינטרנטיים הנעלמים כקצף על פני הגלים. לעומת זאת, גיבורי התרבות מתייחסים אל זרמי העומק של החברה האנושית ומשפיעים על דרכם. כיצד נשמרים גיבורי התרבות בזיכרון הקולקטיבי? ביוון הקדומה נהוג היה לקבור את מייסד העיר בכיכר הציבורית (האגורה) ולהעניק לו פולחן שנתי "כמו להרוס" (גיבור פולחני). החזרה השנתית על הפולחן חגגה את עצם ייסודה של הקהילה הפוליטית ושימרה את זכרו של המייסד. הנוצרים עורכים טקס מקביל למייסד הדת שלהם: בחג הפסחא, מידי שנה ושנה, ישו קם לתחיה (מוטיב חשוב במיוחד בנצרות היוונית כיום) ולוח השנה העולמי נקבע לפי יום הולדתו של ישו. אלא שגיבורי התרבות בהם נעסוק אינם תלויי זמן במובהק. לו כללנו את תאודור הרצל, למשל, או אז היה תפקידו מקביל לזה של מייסד מדינה קלאסית או לפחות "חוזה המדינה" (ממתי סופרים "ייסוד"? האם לגיטימי לומר שהמדינה נולדה עם הרעיון להקמתה או רק ב"יום העצמאות" הפוליטי הראשון ב-1948?).

במשך הזמן הארוך של ההיסטוריה, מופיעים מידי פעם גיבורי תרבות המשפיעים על האופן בו אנו חושבים, מרגישים ומבינים את עצמנו כבני אדם וכיצורים חברתיים. גיבורי התרבות (בניגוד לרוב ה"ידוענים" של הרשתות החברתיות) הם מעין "מְפָאֵי תודעה" הממפים טריטוריות חדשות של מחשבה ורגש עבור האנושות ולעתים אף משנים באופן יסודי את הנוף התרבותי, האינטלקטואלי והאמנותי. מה עושה אדם לגיבור תרבות? ראשית ומעל לכל, הם פורצי דרך חדשים היוצרים אופני ראייה ורעיונות חדשים, או מעצבים צורות ביטוי חדשות להבנתנו לגבי מנעד האפשרי. מונטיין ז'קלין כהנוב הצביעו על אוריינטציה חדשה; אליעזר בן יהודה עיצב מחדש את המחשבה בשפה העברית; קיקרו בימי קדם שכלל את אמנות הרטוריקה לרמות חדשות. הספרות והשירה העניקה לנו גיבורי תרבות כמו לאה גולדברג וחיים גורי. אם נרחיק מעט את העדות ניקח למשל את וירג'יניה וולף, שלא רק חוללה מהפכה ברומן, אלא גם שינתה באופן יסודי את האופן שבו אנו חושבים על מגדר, יצירתיות ועל טבע התודעה עצמה. המסות שלה, במיוחד "חדר משלך", הפכו לטקסטים יסודיים בחשיבה הפמיניסטית, בעוד שהרומנים שלה הדגימו דרכים חדשות ללכוד את הפנימיות האנושית ואת טבעם הנזיל של הזמן והזיכרון.

חשוב לציין שגיבורי תרבות אינם חייבים להיות רק יחידים הפועלים בבידוד. עבודתם המשותפת של דמויות כמו סימון דה בובואר וז'אן-פול סארטר מראה כיצד שותפויות אינטלקטואליות יכולות ליצור אפשרויות פילוסופיות וספרותיות חדשות. האינטראקציה בין אמנים, סופרים והוגים בזמנים ומקומות מסוימים כמו "קבוצת בלומסברי" של הוגי הדעות והסופרים הבריטים מדגימה כיצד חדשנות תרבותית צומחת לעתים קרובות מתוך קהילות יצירתיות ולא מגאונות בודדת, אך בהקשר היסטורי שגם מוכן לקבל חדשנות ודרכי ראייה חדשות. כאמור, הכריזמה של הרבי לא היתה מרשימה במיוחד את הפילוסופים של אסכולת פרנקפורט, ושירתו של ביאליק אולי לא היתה מתקבלת בקמבודיה כפי שהתקבלה בחוגים יהודיים.

הבחירה בגיבורי התרבות בקובץ זה הינה שרירותית במידה מסויימת, שהרי מנעד גיבורי התרבות האנושית הוא רחב. עם זאת, חשוב היה לנו שלא לבדוד את גיבורי התרבות ה"יהודים" כקטגוריה עצמאית. אין ישויות היסטוריות מבודדות לחלוטין וההשפעות נוגעות בנו בצורה רשתית, עם הרבה

יהדות חופשית

נקודות מגע, ולא במפגשי בודדים. למשל, אי אפשר לקרוא לעומק בכתבי הרמב"ם ללא אריסטו עמו מתמודד הרמב"ם מפורשות. חשוב היה לנו יותר לבחור תחומים אוניברסליים, יהודיים, וישראלים מובהקים. כך נמצא את הרטוריקה (קיקרו), את ההגות המדינית (מונטיין, קרל מרקס), את החזון הים תיכוני של ז'קלין כהנוב, את אליעזר בן יהודה, פורץ דרכה של השפה העברית החדשה, את המשוררים העבריים חיים גורי ולאה גולדברג, ואת החתירה למשמעות של ויקטור פרנקל.

מונטיין הינו גיבור תרבות בזכות המצאת המסה האישית כצורה ספרותית, אך חשוב מכך, בזכות הצגת דרך חדשה לחשוב על העצמי ביחס לחברה. הכנות הרדיקלית שלו לגבי טבע האדם, נכונותו לערער על אמיתות מקובלות, ואימוץ הספק כשיטה פילוסופית היוו פריצת דרך מהפכנית מהחשיבה של ימי הביניים. "כסיל הוא האדם, אין בכוחו ליצור פרעוש והוא יוצר אלים לעשרות"; "אף אם נתהלך על קביים גבוהים עדיין יהיה עלינו ללכת על רגלינו, ועל כס המלכות הרם והנישא בתבל אין אנו יושבים אלא על עכוזנו". דרך המסות שלו, הוא הציג את הרעיון שניסיון אישי והתבוננות יכולים להיות מקורות תקפים של ידע, ובכך סייע להניח את היסודות לאינדיבידואליזם המודרני ולחשיבה האמפירית.

קיקרו היה נואם מזהיר וכתב על אמנות הנאום והרטוריקה, שיש לה תפקיד חשוב בחברה בה למילים יש משמעות ותפקיד של שכנוע ושאינה מנוהלת על פי גחמותיו של שליט. עמדתו המוסרית, למרות פיתויי ואימוי הרודנים שהשתלטו על רומא, נותרה עקבית עד להרצחו. קיקרו מהווה דמות מופת לא רק בזכות חיבוריו הפילוסופיים ונאומיו אלא גם מוסרית, כמגן הרפובליקה שנרצח למען ערכיה על ידי שליחי אנטוניוס. עבור יעקב מלכין, הרטוריקה איננה אלא אירגון המחשבה המילולית וביטוייה, או, במילים אחרות, הרטוריקה גם משכללת את המחשבה (ראו יעקב מלכין, אמנות ההרצאה: שיטה לאירגון המחשבה המילולית (1978) ו-ההרצאה, הדיון והשכנוע (1994) yaakovmalkin.com)

אליעזר בן יהודה הוא אחת הדוגמות המוצלחות ביותר של גיבור תרבות בהיסטוריה המודרנית. החייאת העברית כשפה מדוברת לא הייתה רק הישג לשוני אלא טרנספורמציה תרבותית עמוקה. על ידי יצירת אלפי מילים חדשות והתעקשותו על העברית כשפה חיה ויומיומית, הוא העניק קול לתרבות לאומית חדשה. החלטתו לגדל את בנו כדובר העברית הילידי הראשון בעת החדשה הייתה מעשה מהפכני הן ברמה האישית והן ברמה ההיסטורית.

ניתן לומר שחיים גורי היה הקול הפואטי של דור המייסדים של ישראל. שירתו, במיוחד על מלחמת העצמאות והשואה, סייעה ליצור את אוצר המילים הרגשי והספרותי שדרכו החברה הישראלית יכלה לעבד את הטראומות וההישגים שלה. יצירתו גשרה על הפער בין הנרטיב הציוני ההרואי למורכבות של בניית האומה, ותרמה ליצירת שיח תרבותי מעודן יותר.

מעמדה של לאה גולדברג כגיבורת תרבות נובע מתפקידה בביסוס הספרות העברית המודרנית כמדיום אמנותי מתוחכם וקוסמופוליטי. דרך שירתה, ספרות הילדים והתרגומים שלה (כמו "מלחמה ושלום" מאת טולסטוי), היא סייעה לשלב מסורות ספרותיות אירופאיות בתרבות העברית תוך שמירה על אופייה הייחודי. יצירתה בנתה גשרים תרבותיים בין המורשת הספרותית האירופית שהביאו איתם מהגרים רבים לבין התרבות העברית החדשה בישראל.

ז'קלין כהנוב מתייצבת כגיבורת תרבות בזכות תפיסתה המהפכנית של הזהות הלבנטית. בהציעה את הלבנטיות כמודל תרבותי חיובי ולא כמונח של גנאי, היא הציגה דרך חדשה להבנת הזהות והרשת הים-

תיכונית, שחרגה הן מהקולוניאליזם האירופי והן מהלאומנות הצרה. עבודתה סיפקה כלים אינטלקטואליים להבנה והערכה של היברידיות תרבותית עוד לפני שמושגים אלה הפכו לאופנתיים באקדמיה קרל מארקס מתגלה כגיבור תרבות לא רק בזכות הכללת הכלכלה בנושא מרכזי למחקר היסטורי, או בזכות התיאוריות הכלכליות שלו, אלא בזכות הצגת מסגרת מקיפה להבנת הקשר בין תרבות לתנאים חומריים. הניתוח שלו של האופן שבו מבנים כלכליים מעצבים את התודעה התרבותית חולל מהפכה בהבנתנו את היחסים בין הבסיס והעל-מבנה של החברה. עבודתו יצרה אוצר מילים חדש ומסגרת מושגית להבנת שינוי תרבותי, והשפיעה על תנועות לשינוי חברתי. במחזה הנפלא של יהושע סובול על מארקס הצעיר, נחשף לעינינו גיבור תרבות נוסף, משה הס, ממבשרי הציונות, שהביא את מארקס אל הסוציאליזם.

ויקטור פרנקל נחשף כגיבור תרבות דרך השפעתו העמוקה על הפסיכולוגיה האקזיסטנציאלית ויצירת המשמעות לאחר ששרד את השואה. פיתוח הלוגותרפיה שלו, המניחה שהכוח המניע העיקרי באדם הוא החיפוש אחר משמעות, לא היוותה רק גישה טיפולית אלא גם תגובה פילוסופית לסבל האנושי העמוק. בטענתו שניתן למצוא משמעות גם בנסיבות האפלות ביותר, פרנקל הציע דרך קדימה הן עבור ריפוי אישי והן עבור החלמה תרבותית קולקטיבית בעולם שלאחר השואה.

למאמרה של פנינית רוסו-נצר על ויקטור פרנקל הוספנו התייחסות של יעקב מלכין לזיקה שבין "החתירה למשמעות" ויצירות מופת באמנות. מלכין, בעשרים וחמש השנים האחרונות של חייו, הקדיש את עיקר זמנו לקידום היהדות כתרבות, וזאת לאחר שפרש כפרופסור בחוג לקולנוע באוניברסיטת תל אביב אותו ייסד עם משה לזר. אמנות הקולנוע לא היתה התחום המרכזי של חייו, אלא אחד מהם. מה שמאפיין את חייו הוא מנעד רחב של פעילות אינטלקטואלית, חברתית, ואמנותית.

יעקב מלכין

בזכות הדור של אבי, יעקב מלכין, זכינו, עמיתיי המשתתפים בקובץ זה ואני, לחיים בהם יכולים היינו לבחור כרצוננו בהתמחות, בהעמקה, ובקריירה עקבית. בניגוד לכך, חיי הדור, למשל, של חיים גורי (נולד 1923 ראו מאמרה של רחל אליאור) ושל יעקב מלכין (1926) עברו שברים, טלטלות וקטטועים הן בעולמם הפרטי והן הקיבוצי, ובחפיפה המתמדת שבין השניים. אני כותב דברים אלה כפרופסור אמריטוס להיסטוריה יוונית עתיקה. הגעתי לכאן במסלול צפוי ובדרך סלולה: תיכון ואוניברסיטה. איש לא הפריע לי לסיים את לימודי. אלא שאופק הציפיות של הדור של אבי, דור המדינה שבדרך ומלחמת העצמאות, כלל תפניות מתמידות, ריסוקן של אפשרויות ותקוות אישיות, כמו גם ציפיה להזדמנויות מפתיעות.

אני מעלה לנגד עיני את תחנות חייו של יעקב מלכין: כנער בן 16 ב"הגנה" יצא עם חבורת בני גילו למסע בחסות ה"שומר הצעיר" לעין גדי שם התפוצץ תרמיל שהכיל רימוני יד מוסתרים מהבריטים. מי שעובר במקום היום יכול לראות את המצבה לזכר שמונת הילדים שנהרגו. אבא איבד עין וסבל מכאבי רסיסים בפניו עד ליום מותו. ב"הגנה" שימש כשדר רדיו המחותרת "תלם שמיר בועז" ובימי אמברגו הנשק על ישראל היה אחראי על הברחות הנשק מנמל מרסיי, ואחר כך מנמל בולטימור בארה"ב. הוא למד גם באוניברסיטה העברית אצל מרטין בובר ובהמלצתו המשיך ללימודי תנ"ך בסורבון. אלא שמאומה לא זכה למיצוי פורמלי: לא היה לו תואר לא מכאן ולא משם, שוב בגלל קטטועים ותפניות של גורלו הקיבוצי-ישראלי. (ראו yaakovmalkin.com)

ללא תואר רשמי קנה לו שם כמרצה לספרות עברית ומבקר תאטרון. היו אלה חיים של התנסות מתמדת ופקוחת עיניים. ב-1956 לאחר שאמי, הציירת פליס מלכין, השיגה את הסכמתו של במאי תאטרון ידוע, ז'אן מארי סארו, לעבוד עם חבורת אנשי תיאטרון ישראליים, נסענו (ואני בן חמש) לפריז יחד עם אבנר חזקיהו, יוסי בנאי, וניסים אלוני. החבורה התפרקה במהרה אך המשפחה נשארה שנה תמימה בפריז. נראה לי שאז התפתחה אצלו המחשבה על מקומה של החילוניות בארץ הצעירה כשהוא חושש מאובדן הקהילתיות לאחר שבית הכנסת הדתי יחדל למלא את תפקידו. הוא הבין היטב שהתנאי לאושר ומשמעות הוא חיים מלאים, ואלה כוללים חיי קהילה. המאמרים שכתב צדו את עינו של אבא חושי, ראש עיריית חיפה שהזמין אותו לחיפה, שם בילינו 13 שנים כשהוא מקים ומנהל את בית רוטשילד (כיום בית הכט), המרכז הערבי יהודי "בית הגפן", ועוד מרכזים קהילתיים. שם גם נולדה אחותי, הרב סיון מס. את דבריו פרסם בספר "איכות החיים ותחיית הקהילה" (הוצאת מסדה, 1976; yaakovmalkin.com) ובעבודתו הקהילתית עוד המשיך שנים רבות אחר כך במפעל לחינוך מבוגרים ב"מטה יהודה" יחד עם יובל אלוני.

וכבר אז, במקביל, כתב מחזות ("שיר השירים, יונה ג'ונס"; yaakovmalkin.com) והחל להרצות בטכניון על "צ'פלין וברכט" כשהוא מפרסם מאמרים וספרים על הקולנוע כאמנות, עניין שהיום נשמע מובן מאליו אך בזמנו זכה ליחס מתנשא מצד אנשי הספרות והתיאטרון. יחד עם ליה ון ליר ייסדו השניים את הסינמטקים בחיפה ובתל אביב. במקביל, ממה שהחל כתפקיד במילואים בקצין חינוך ראשי, פיתח שיטה להוראת רטוריקה ואף פרסם על כך ספרים (yaakovmalkin.com). בסביבות גיל חמישים כבר שימש חבר סגל באוניברסיטת תל אביב בחוג לתיאטרון ויחד עם משה לזר, דיקן הפקולטה לאמנויות באוניברסיטת תל אביב, הקים את החוג לקולנוע. במחזור הראשון חבר לאורי קליין, איתן גרין וגידי אורשר להקמת כתב עת ("קלוזאפ"), בהידמות ל"מחברות הקולנוע" של הגל החדש בצרפת. זה גם היה הזמן להשלים תארים רשמיים כמו הדוקטורט שכתב אצל מורתו של רומן פולנסקי, דרייר ספרד. הוא גם פרסם רומן ("ונקב": ונפשו קשורה בנפשו" yaakovmalkin.com) המשלב פרטים ביוגרפיים של אביו, מבקר התאטרון ד.ב. מלכין, ושל ידידו הטוב אלי לבל שעזב את הארץ, התיימש מהציונות, עקר לפריז והתאבד שם.

עם פרישתו מהאוניברסיטה, יחד עם אחותי הרב סיון מס, ובעשרים וחמש השנים אחר כך עד ליום מותו, הקדיש את כתיבתו ופעילותו לנושא שעוד כנער הייתי שומע הרצאות שלו עליו: "יהדות וישראליות", או בגלגולו המאוחר, תרבות היהדות החילונית.

בכוונה התעכבתי על פרטים של צבע החיים ותוכנם מהמגוון העצום של מישורי הפעילות של יעקב מלכין. הוא כתב לי פעם שיש כאלה המתמחים, יוצרים לעצמם נישה, מפרסמים בה עוד ועוד ומקווים להד ולהשפעה בתחומם. כך אכן נהייתי אני. אך היתה בכך גם החמצה. בניגוד לכך, עם כל השברים והתפניות, הדור שלו זכה לחיים של דיליטנטיות מפוארת, רנסנסית ורב תרבותית במובן המילולי של המלה. בביקורת הספרות, התאטרון, בכתיבה ובהוראה הקולנועית, בכתיבה הספרותית, בעבודה הקהילתית, באוניברסיטה, בהגות, בהרצאות, ברטוריקה, ובתרבות היהדות החילונית, לאן לא צלל והיכן לא תרם? הוא כתב לי פעם:

"כל בוקר אני משכים בשמחה רבה למעשה חדש אשר, כמו הבורא הראשון, אני בורא לעשותו, כיוו

שיש אנשים שנגזר עליהם לעשות את המעשים שאחרים בראו למענם לעשותם, ואני נמנה עם בעל המזל שבראו את רוב המעשים שהם עשו בחייהם".

פגשתי פעם סטודנט שאביו עבד ב"סולל בונה". במדינה אחרת זה היה נחשב ל"ג'וב"; אלא שהסטודנט סיפר זאת בגאווה כשעיניו בורקות: הוא בנה את הנגב! תחושת התרומה הפרטית לענין הכלל אפיינה רבים בדור של יעקב מלכין שלא ראו את עשייתם הספציפית רק כתכלית כשלעצמה. ייסוד בית רוטשילד? לא סתם מרכז קהילתי אלא הפתרון למצוקת הקהילה היהודית החילונית בארצה החדשה. "בית הגפן", המרכז הערבי-יהודי הראשון בישראל? מופת לדרך להכרות הדדית וחיים בצוותא בישראל.

כהיסטוריון אני נתקל לא פעם בייחוס אותן האמירות לבני אדם שונים. שמעתי פעם משפטן בכיר מצטט את השופט רנדל הולמס שאמר "אני מתנגד לדברך אך מוכן להיהרג על זכותך לומר זאת". אלא שהיה זה דווקא וולטר שאמר זאת קודם ומי יודע מי לפניו? לא תמיד זוכרים מקורו של רעיו טוב. אני חושב על תרומתו של אבי לתפיסת הקולנוע כאמנות וכספרות: מי זוכר היום שעצם הרעיו היה מעורר בוז וגיחוך, שהרי קולנוע איננו אלא אמנות פופולרית, "בידור", ולתסריט אין חשיבות של ממש (ועל כך השיב בספרו "ספרות התסריט"). כיום רבים מכירים בערך הספרותי והפיוט שבתסריטים. כמה מהם שמעו או קראו את יעקב מלכין ואולי שכחו היכן, בנטייה הרווחת להפנים רעיון (אפילו מבלי משים) ולהרצותו בהתלהבות כאילו נבע מהם עצמם? ערכה של תרומה, אמר ל פעם אבא, נשמר איפוא גם אם לא זוכרים את שם התורם.

יעקב מלכין היה אינטלקטואל היודע להתרגש, ואצלו היתה חפיפה בין רעיון להוויה. לא קור אינטלקטואלי ורעיוני, ולא, מצד שני, להט שהינו אידיאולוגי אך מנוכר לאדם. חשיבתו אופיינה דווקא בחום ובתחושה שלכל דבר יש גם חשיבות שמעבר לו, והכל מלווה באהבה ובאיכפתיות חוקרת. בשנותיו האחרונות ניסה את כוחו בכתיבת מילון מושגים הומניסטי. והנה כבר באות "א", התמודד עם מושג מפתח בחייו, כזה המשליך על מנעד יצירתו ופעילותו, מושג האושר.

מהו אושר? המודעות להנאה המתמשכת מהחיים, מאהבה ומידידות, מפעילות גופנית ורוחנית אך גם מפעילות חברתית להטבת החיים האנושיים. האושר הוא שחרור מפחד מרות שרירותית אנושית או אלוהית. ה"חתירה לאושר" היא זכות מוקנית, הבסיס לדמוקרטיה, כמצויין בחוקת ארצות הברית. לראשונה בהיסטוריה הזכרה החתירה לאושר כזכות טבעית ויושמה בדמוקרטיה החילונית הראשונה בהיסטוריה. ארה"ב הפרידה את הדת מהמדינה והכירה בחובת המדינה להגן על הזכות לעצמאות ושוויון, המאפשרים את החתירה לאושר ללא מחויבות למצוות מנהיגי דת. ג'פרסון המשיך במסורת שהחל בה אפיקורוס (ראו יעקב מלכין, הגן של אפיקורוס הוצאת "חרגול"), מסורת שדוכאה ונרדפה על ידי מנהיגי דת (הן יהודים והן נוצרים). אין לבני אדם תשובה לשאלה מהי מטרת החיים אבל (כך אומר זיגמונד פרויד) כל אדם מודע למטרת סך הכל ההתנהגויות שלו שהיא מיזעור הסבל וריבוי ההנאה, מטרה העדיפה על כל חלופותיה.

יחס זה לאושר מייצג מהפך: ממוסר דתי למוסר הומניסטי. לא עוד מוסר דתי שמטרתו לרצות אלוהים כפי שנציגו עלי אדמות דוברים בשמו. במוסר הדתי קיימים כמובן כללי צדק, אך גם כללי אי-צדק מובהקים, כמו ההכרה בעבדות, ואפליית הנשים. כללי המוסר ההומניסטי מבטלים את מצוות האי-צדק ובוחנים מצווה, חוק ומנהג על פי תרומתם של אלה להטבת החיים ולחתירה לאושר. בחברה

יהדות חופשית

פתוחה מדגיש החינוך ההומניסטי את מירב הפוטנציה האנושית, לא את הגבלתה. ההנאה מגרימת הנאה לזולת, או הדוניזם אלטרואיסטי, הוא אחד מכושרי ההומניות הבסיסיים, התנאי לקהילה אנושית (ראו יעקב מלכין, "איכות החיים ותחיית הקהילה" yaakovmalkin.com) המאופיינת במיזעור הסבל, בשחרור מחרדה או משיעבוד, ובהרחבת הדעת והמודעות לחירות הבחירה ברצוי ובמהנה שאינו מזיק לזולת. הנאה והומניזם כרוכים זה בזה. העושר והמיגוון של גורמי ההנאה הרוחנית באים לידי ביטוי תוך פיתוח כושרי הומניות ככושר החויה הפיזיות, החברתית, ההגותית, וכושר הידידות והאהבה, ואלה מתווספים להנאות הנובעות מספוק תשוקות ויצרים שבטבענו. היכן מתפתח כושר זה? יעקב מלכין היה עקבי: רק בחברה פתוחה, כך טען, חופשית משלטון הדת, חופשיים נשים וגברים ללמוד ולהתוודע לכלל יצירות המופת של האנושות ולהיפתח לכל גורמי ההנאה הרוחנית שבתרבות המשולבת של העם והעולם. גיבורי התרבות שכמה מהם נסקרים בקובץ זה עונים לאמת-מידה זו ויצרו קול מקורי בחזון, בשירה ובהגות.

אליעזר בן-יהודה ותחיית הלשון

אליעזר בן-יהודה נכנס לפנתיאון הלאומי כאחת מדמויות המפתח של ראשית המפעל הציוני. הוא אחד מארבעה אישים שחותמם הוא המובהק ורב ההשפעה ביותר: בנימין זאב הרצל, החוזה המייסד; אחד העם, ההוגה המבקר; חיים נחמן ביאליק, המשורר המבטא את רחשי העם; ואליעזר בן-יהודה, מחייה הלשון. הבחירה בו כגיבור תרבות בגלריה של התרבות היהודית המודרנית מדברת בעד עצמה. הוא מייצג, אולי יותר מכל אדם אחר, את המהלך הדרמטי שהחל בתנועת ההשכלה ונמשך במפעל הציוני: קשר הדוק למסורת התרבותית היהודית, ובמקרה זה, לשפתה העתיקה, לצד חידוש השפה, החייאתה, התאמה שלה לחיי הציבור והיומיום, שפת ילדים ובוגרים, שפת נשים וגברים, ושחרור שלה מקירות הישיבות, בית הכנסת ובית המדרש. על פי חזונו העברית תשוב להיות שפה אופפת-כל, כפי שהייתה אלפי שנים קודם לכן בארץ ישראל, מתועדת בספרות המקראית והתנאית. הוא לא השתמש במונח 'חילוניות', שנטבע אחרי זמנו על ידי יוסף קלוזנר, אבל לא במקרה אויביו המרים היו ונשארו החרדים של היישוב הישן. החברה החרדית בת זמננו, להוציא קבוצות שוליים, דווקא מיישמת את חזון העברית שלו.

בן-יהודה פעל לאורך יותר מארבעים שנה, מאז יצא מאמרו הראשון "שאלה נכבדה" בעיתון השחר בשנת 1879 והוא בן 21, ועד למותו ב-1922. התקופה הזו קרויה תחיית הלשון, מונח שהוא עצמו טבע בטור קבוע בעיתוניו. ראשית תקופת תחיית הלשון היא ההכרזה על החייאת העברית כפועל יוצא של החזון הציוני, בידי קבוצה קטנה של אנשי העלייה הראשונה שבמרכזה עמד כאמור בן-יהודה. הגשמת החזון באופן מקיף ונושא פירות החלה בראשית המאה העשרים ובידי אנשי העלייה השנייה, ומומשה בעיקר בבתי הספר, במוסדות הציבור העבריים, בספרות התחייה ובעיתונות העברית.

קיימת טענה שתרומתו של בן-יהודה ומפעלו מצטמצמים להחזרת הדיבור העברי, בעוד שאת המהלך המרכזי, השבת העברית ללשון העיתונות והספרות יש לייחס לתקופת ההשכלה, ולכן יש מונים את ראשית העברית החדשה מסוף המאה ה-18, והופעת משה מנדלסון. אין ספק שלמאה שנות ההשכלה העברית תרומה חשובה להחייאת העברית בעצם הניסיון לגאול אותה מגבולות 'לשון הקודש'. בפועל יש לראות בה תקופת הכנה וגיטוש, ולא כזו שחוללה מהפכה לשונית של ממש. הסגנון המשכילי, בוודאי עד ניסיונותיו המאוחרים של אברהם מאפו, היה מגושם וננטש לגמרי. תרומת המשכילים לחידוש המילון העברי הייתה שולית.

מצד שני יש לזכור שבן-יהודה היה משכיל טיפוסי, שבילה את ילדותו ונעוריו על ספסל הלימוד בחדר ובישיבה, וגם לאחר שננטש אותם לא שכח את תלמודו ובלעדיו לא היה יכול לחולל את המהלך של

יהדות חופשית

תחיית העברית. למעשה, בן-יהודה התאהב בשפה העברית הרבה לפני שהתאהב בציונות. הוא מתאר זאת במפגש שלו עם הרב יוסי בלויקר, הדמות המעצבת של נעוריו, שהתוודע דרכו בחשאי לספר דקדוק עברי, מפגש המתואר באמצעים ארוטיים ובז'רגון מדעי שלא עמד במגבלות החמורות של השפה הרבנית. שם הספר היה "מחקר פילולוגי על שמות הנרדפים".

הספר הזה גם יצר תפנית בגורלו של בן-יהודה. הוא חי אצל דודו כיוון שאביו נפטר כשהיה צעיר, ואימו לא יכלה לפרנס אותו. כאשר נתפס קורא בספר הלשינו עליו לדודו, שגירש אותו מיד, והוא נער בן 14, מביתו. בבית הספר הריאלי בדינאבורג הפך בן-יהודה ניהיליסט-סוציאליסט, נדר נדר להילחם בצאר ופרש מענייני העם היהודי. ואולם, האהבה ללשון העברית נשארה כעדותו החוט המקשר: "ומעט-מעט ניתקו זה אחרי זה בקרבי כמעט כל החוטים הארוגים בין כל יחיד יהודי לכלל ישראל ... אבל, עוד נשאר חוט אחד, ועל חוט זה כל כלי-יוצר של הניהיליות לא הצליח. וזה החוט היה – האהבה להלשון העברית!"

*

בן-יהודה היה איש מלא סתירות. איש נערץ ובו בזמן איש ריב ומדון, שקנה חמישה אויבים על כל מעריץ. קנאי ואופורטוניסט בנשימה אחת, חולה ושחפן המלא יצרים ותאוות חיים, פורץ דרך ושמרן, מוכה גורל ומצליחן היסטורי.

בכל סיפור חיים אחר ספק אם היה בן-יהודה שורד, וקשה להניח שהיה מותיר את רישומו. זאת גם בהיבט הפיזי הפשוט והאכזרי. הוא עמד למות משחפת כמה וכמה פעמים. בגיל שלושים הרופאים קצבו לו שני חודשי חיים, ובגיל חמישים הייתה אשתו בטוחה שהלך לעולמו כשגילתה אותו רובץ בשולית דם. כאשר איבד שלושה מילדיו במגפת הדיפתריה כתב ביושב בעיתונו: "בגלל אבלות העורך על שלושה ילדים שמתו במשך עשרה ימים לא יצא האור זה שני שבועות". לחברו דוד יודילוביץ כתב: "הנה לי עתה משפחה שלמה על הר הזיתים". אחר כך איבד את אשתו הצעירה דבורה. כשחלו ילדים נוספים שלו מאשתו השנייה חמדה שקל להתאבד.

בבית בן יהודה נאסר לדבר שפה שאינה עברית, ועל כך כבר נכתב וסופר רבות. הקורבן הישיר של המשטר הזה הייתה אשתו דבורה, שכרעה תחת הנטל. בן-יהודה מעדיף לספר בזיכרונותיו דווקא על רגעי העברית היפים שלה, בעת שהפליגו לארץ ישראל: "וכשהתחילה הספינה עוברת בין שני צוקי ההרים, הנקראים 'שער הברזל', ונבהלתי כמעט מהדר יפי המראה ולא יכולתי להתאפק ואקרא בעברית: 'מה יפה המקום הזה!', ענתה אחרי זו הנערה, שתמול עוד לא ידעה אף מלה אחת עברית, כמו כן עברית: 'באמת, יפה זה המקום!' אלה היו המלים הראשונות, שיצאו מפי אישה בזמננו בשיחת-חולין בלשון העברית, בתור לשון חיה, מדוברת."

סיפור מיתולוגי מוכר הוא על המילים הראשונות שהשמיע איתמר בן אב"י, אז בן ציון בן השלוש, כאשר דבורה השמיעה לו שיר ברוסית וכמעט הוכתה מכות קשות על ידי בן-יהודה. איתמר צעק "אבא", ומאז לא חדל לדבר, עברית כמובן. השיר ששרה דבורה היה של לרמונטוב: "על גלי ים התכלת, ספינה בודדת מיטלטלת".

בן-יהודה הלך על קו הקץ גם בחיי הציבור שניהל. כל ימיו בירושלים היה מושא להתקפות מכיוונים שונים, בראש ובראשונה מן היישוב החרדי, שראה בבן-יהודה אויב נורא של היהדות ושל הלשון העברית עצמה. כשהקים בן-יהודה עם חבריו את חברת "שפה ברורה" שפעלה לקידום העברית, טענו כנגדו

החרדים שהעברית שלו בעיתון "הצבי" היא "שפה בלולה", ולחילופין "שפה ארוה". הם תיארו אותה כערבוב "מלות מלשון ערבי, טערקיש, טאטעריש וציגיינעריש [צוענית]".

בן-יהודה העריץ את הרצל וניסה לפגוש אותו בדרכים שונות, אך נדחה והושפל על ידו. אחרי שנפגשו סוף סוף כתב הרצל ביומנו: "ביקרני העיתונאי בן-יהודה מירושלים, יהודי קטן ואדמוני מן המזרח. הוא מאריך בדיבורו ונראה כאילו יש לו איזה מחשבה מסותרת". בן-יהודה יצא מאוכזב מהפגישה, וגיבש דעה שלילית קיצונית על אישיותו של הרצל, אך לא חדל לתמוך בו.

גם היחסים בין בן-יהודה וביאליק היו מסובכים. בשיחה עם שלמה צמח אמר ביאליק כי בן-יהודה "קעקע את בירת הלשון, עשה בה פרצות לכל מיני שדים ומלאכי חבלה". בן-יהודה העדיף את טשרניחובסקי על ביאליק. הוא נהג לשגות בעיתוניו, כנראה במכוון, בשמו של המשורר, וקרא לו "ביליק", או "ביאלין" היחסים בין ש"י עגנון לבן-יהודה היו יחסי עוינות ממש. עגנון כתב עליו דברי זלזול ואפילו רשעות. בן-יהודה פרסם ב"האור" דברי ביקורת על "והיה העקוב למישור", וכינה את הסיפור "מעשייה עממית". עגנון תקף את המילים שחידש בן-יהודה כמו 'מברשת' 'שאין להם יסוד ושורש בלשון הקודש', ולגלג על כך שבן-יהודה קרא למרקחת פירות 'ריבה'. עם זאת בן-יהודה ידע לוותר על פלוגתות כשהרגיש שהפלוגתא אינה מקרבת אותו למטרה. לאחר שעלה ארצה ניסה אפילו להתחבב על הדתיים: "גידלתי זקני, פשטתי את מלבושי אירופה ולבשתי ארוכים כמנהג היהודים וחבשתי לראשי תרבוש במקום כובע אירופי, והתהלכתי בחוצות ירושלים, בפרט בשבתות וימים טובים, עטוף בטלית מצויצת כהלכה. כך נהגתי ימים ושנים – עד שנכחתי, כי הכול לשווא!"

*

מאז ומתמיד הייתה מחלוקת על גדולתו של בן-יהודה ועל מעמדו האמיתי בתחיית השפה. המחלוקת נעוצה בעצם הדיון על תחיית השפה, ובדרך כלל המסקנה בדבר גדולתו של בן-יהודה נובעת ממנה. הפולמוס מתמקד בעברית החדשה, זו שאנו חיים יום יום ואחראים על חידושה. בפולמוס זה אפשר להצביע על שלוש עמדות שונות.

שלב התפתחות טבעי בתוך רצף לשוני היסטורי מתמשך. התפיסה הזו טוענת שתחיית הלשון אינה מהפכה אלא שלב מתון בהיסטוריה לשונית, שבה העברית נכחה תמיד והמשיכה לצמוח לאורך הדורות. טענה זו טוענת למשל כרופ' רחל אליאור. תיאורה של אליאור נשען על האוצר העצום שנצבר לאורך אלפי שנות היצירה העברית בגולה, המוכיח שהיהודים שלטו בעברית, השתמשו בה, כתבו בה והיא שימשה אותם הן לשיח פנימי במוסדות הציבור והן כלינגוא-פרנקה במפגש בין יהודים מארצות שונות שפה חדשה שהעברית הקלאסית היא מרכיב שלה. תפיסה זו טוענת שהעברית אינה המשך של העברית הקלאסית אלא שפה חדשה שהעברית הקלאסית היא מרכיב אחד שלה ולא בהכרח מכריע. בין היתר הוכתרה העברית החדשה בכינויים כמו שפה פידג'נית, שפה קריאולית, שפה היברידי, שפה המבוססת על יסודות סלאביים כטענתו של פול וקסלר, וכן "ישראלית" ללא הרכיב "עברית", כהצעתו המתקשרת של גלעד צוקרמן.

מהפכה על יסודות קלאסיים. זו עמדת הזרם המרכזי והיא מיוסדת על העובדות הלשוניות שנחקרו ונחקרות עד היום. עמדה זו רואה בתחיית הלשון מהפכה לשונית המיוסדת על העברית הקלאסית. על פי עמדה זו אין לראות ברובדי העברית הקלאסית שפות 'זרות' באותו מובן שהיוונית הקלאסית מתייחסת

יהדות חופשית

ליוונית המודרנית, אלא היא התשתית האיתנה והבלעדית של השפה החדשה. עם זאת העברית החדשה היא שפה מודרנית, ובמסגרתה חלים שינויים מתמידים בהשפעות מגוונות, ובעיקר השפעה של שפות העולם, ושינויים הנוצרים מדוברי השפה.

כלפי עמדתה של אליאור נטען שאין חולק שגדולי התורה לדורותיהם קבעו חיץ הלכתי נוקשה בין שפת הקודש לבין שפות החול, שאותן שירתו השפה היהודית ושפת הסביבה. את התיאור הזה מחזקים מחקרים המציגים את הקושי הגדול של המהגרים לארץ ישראל להסתגל לשפה החדשה, להכיר אותה ולהשתמש בה. באשר לטענה בדבר הלינגואה-פרנקה הישראלית, הבלשן חיים רבין קבע בעניין זה כי אכן הייתה עברית נהוגה ביישוב היהודי במאה ה-19, אבל היא הייתה פשוטה ודלה, והשימוש בה היה שולי. עמדתו של צוקרמן קנתה מהלכים בציבור כיוון שהביאה רעננות וחדוש, אבל גם היא אינה עומדת במבחן העובדות. מעמדה של העברית הקלאסית בעברית החדשה הוא איתן כמעט בכל האספקטים הלשוניים. המורפולוגיה של העברית נשענת על עקרונות המורפולוגיה השמית באופן בלעדי, יותר משפות המקרא והתלמוד עצמן; אוצר המילים העברי החדש מכיל למעלה מחמישים אחוזים של ערכים קלאסיים, ולצידם כמעט ללא יוצא מהכלל ערכים חדשים הנשענים על שורשים קלאסיים. אין חולק על ההשפעה החשובה של שפות העולם ובעיקר שפות היהודים והיידיש בראשן על העברית המודרנית, אבל אלה נספחו אל התשתית הקלאסית ולא החליפו אותה.

גם בין הרבים המקבלים את העמדה כי מדובר במהפכה על יסודות קלאסיים, יש עוררין על מעמדו של בן-יהודה, ועל הגדרתו כ"מחיייה השפה העברית". ש"י עגנון טען שהציבור "ביקש גיבור", ומעמדו של בן-יהודה אינו אלא המצאה. ואולם כשבוחנים את מפעלו הממשי של בן-יהודה יש לומר שהוא קנה את מעמדו בזכות מלאה, אף כי מובן מאליו שהוא לא פעל לבדו, ולא יכול היה לקדם את מהלכיו ללא קבוצה מגובשת ואיכותית שהקיפה אותו, ובהמשך, ללא הטמעה של רעיון העברית בקרב היישוב כולו מה מאפשר לנו אם כן לראות את בן-יהודה כגיבור תרבות של המפעל הציוני? את התשובה על כך יש לפרק למרכיביה.

אליעזר בן-יהודה ניסח ראשון, בבהירות ובאופן מפורש את רעיון תחיית השפה. שני העשורים האחרונים של המאה ה-19 היו שנות הסער והפרץ של ההגות הציונית. פינסקר כתב את "אוטואמנציפציה", הרצל את "מדינת היהודים", אחד העם החל לפרסם את מסותיו. בן-יהודה בן ה-21 פרסם את מאמרו "שאלה נכבדה" לפני שהכתבים שהזכרתי יצאו לאור, ועמדתו הנחרצת והמנומקת שיש לשוב לארץ ישראל נראתה כמעט כפרובוקציה. "שאלה נכבדה" הוא ניסוח חד של הרעיון הציוני, אך מתרוצצים בו עדיין רעיונות שונים, ובן-יהודה עצמו מגדיר אותו "פרי בוסר". תחיית הלשון מוצגת בו כעניין שולי. רק במאמרו הרביעי, "מכתב לבן-יהודה", שפורסם גם הוא ב"השחר", הוא מנסח בבהירות וללא פשרות את חזונו: "אם בארץ נוכרייה אנחנו היום, הנה מחר נשב על אדמת אבותינו; אם שפות נוכריות אנחנו מדברים היום, הנה מחר נדבר עברית". ובהמשך: "גם שפת עברית לא מתה מאפס כוח: במות האומה מתה ובתחייתה תחיה גם היא!" מכאן ואילך חוזר בן-יהודה ומנסח את החזון שוב ושוב בכתבים ובנאומים שונים.

בחזון תחיית השפה הפיק בן-יהודה השראה ממלחמות שונות של עמים מדוכאים באירופה על הזכות לדבר בשפתם, ביניהן המאבק על הארית. החזון שניסח בן-יהודה הוא קפיצת מדרגה מתוך העולם

שבו הוא עצמו התעצב: תנועת ההשכלה. תנועת ההשכלה יצאה כאמור תיגר כנגד העמדה היהודית המקובלת לפיה אין להשתמש בעברית לצרכים שאינם דתיים, ויצרה תשתית לספרות עברית חילונית שיסודה בשפת המקרא. בן-יהודה הציב חזון חדש. הוא קשר את תחיית השפה לתחייה הלאומית ולרעיון השיבה לציון; והסיט את הדגש בשימוש הלשוני ובתחייה הלשונית מן הספרות אל הדיבור החי ואל חיי היומיום מחד גיסא, ואל חיי הלאום מאידך גיסא, כשפת הדיבור, השפה המדינית.

המתנגדים לחזון הגיעו מכל עבר. חלק מן המשכילים, כגון פרץ סמולנסקין, סברו שהיהודים יוכלו לעצב את עצמאותם הלאומית בגולה, ומכאן שאין צורך להפוך את העברית לשפת דיבור ושפה אופפת-כל. בנימין זאב הרצל, לא בפולמוס ישיר, סבר שהשפה בה ידברו בארץ ישראל תהיה שפה אירופית כלשהי, ככל הידוע העדיף את שפתו הוא, גרמנית.

אחד העם, בפולמוסים מאוחרים יותר, חשב שהעברית דרושה רק לצרכים לאומיים-מדיניים ואין לכתוב בה ספרות יפה, או לפטפט בה דברי הוואי. עם אחד העם היו לבן-יהודה יחסים טובים למרות חילוקי הדעות, אבל אלה התקררו מאוד לאחר תקרית שבה היה מעורב בנו הבכור של אליעזר, איתמר.

בן-יהודה ראה עוד בחייו איך מתנגדיו נסוגים לאחור ועמדתו מנצחת. הרצל הסכים לרעיון תחיית השפה בערוב ימיו, אחד העם הודה בעשור השני למאה העשרים שהעברית ניצחה, וסמולנסקין הודה בעיתונו ובפני בן-יהודה בשיחה אישית שהפך את דעתו, והוא מסכים לכל קביעותיו של בן-יהודה. בקונגרס הציוני השמיני, ב-1907, זכה רעיון תחיית הלשון לאישור רשמי של התנועה הציונית.

אליעזר בן-יהודה יצר קבוצה חברתית ומוסדות שלקחו על עצמם את קידום תחיית השפה. מוסדות אלה פועלים עד עצם היום הזה.

מיד עם הגיעו ארצה החל בן-יהודה לחפש בני ברית לרעיון תחיית השפה, ובמידה רבה קבע את חוג הידידים שלו על פי הקריטריון הזה. הדוגמה הבולטת ביותר לתהליך הייתה החיבור עם ידידו החרדי המשורר יחיאל מיכל פינס, שהגיע לישראל כעשר שנים לפניו והיה דמות מרכזית בחיי היישוב. מערכת היחסים ביניהם התהדקה בשני ימי חג שבילו בן-יהודה ודבורה אצל פינס, ובסופם נחתמה ביניהם ברית שהיא כהגדרת בן-יהודה ההכרזה הרשמית על תחיית הלשון: "תחיית הלשון העברית בדיבור-פה בארץ-ישראל, בדרך ציבורי, התחילה בזה הלילה, ליל הושענא-רבה שנת תרמ"ב, בביתו של הרי"מ פינס". הם הקימו יחד את אגודת "תחיית ישראל", שדגלה בעבודת אדמה, בתחיית הלשון העברית כלשון דיבור, ביצירת ספרות ומדע עבריים ובחינוך הנוער לתודעה עברית ולהשכלה כללית.

בן-יהודה פעל להקמת מוסד מרכזי שיכוון וינהל את תחיית הלשון. ב-1889 הקים את חברת "שפה ברורה", שהייתה שנה לאחר מכן ל"ועד הלשון העברית". ועד זה פעל עד 1953, עם חקיקת חוק האקדמיה ללשון העברית.

עם השנים פחתה הפעילות הציבורית שלו, והוא התמקד בכתיבה. עם זאת, בעת "מלחמת השפות" בשנת 1913 פנתה קבוצת סטודנטים לבן-יהודה בבקשה שיעמוד בראש המאבק נגד הכוונה ללמד בטכניון העומד לקום בגרמנית. בן-יהודה החולה והמזדקן רעד כולו מהתרגשות, הצטרף למאבק ומילא בו תפקיד מרכזי. זאת למרות שהיו לו קשרים מצוינים עם חברת "עזרה" שנגדה התנהלה מלחמת השפות, שגם סייעה לו במימון המילון. בעקבות המאבק הוגדרו בן-יהודה ודוד ילין על ידי אנשי "עזרה" "ציונים טרוריסטים".

יהדות חופשית

בערוב ימיו נשאל בן-יהודה איך הוא מסכם את פועלו. אולי מהצטנעות ואולי מתוך הסתכלות עצמית ענה תשובה הנראית מפתיעה היום: "לא הייתי עיתונאי, וגם לא לקסיקוגרף, אלא איש ציבור". מותר לנו היום לחלוק על קביעתו. הוא היה גם זה, גם זה וגם זה, ועוד.

אליעזר בן-יהודה ניסח ויישם ראשון את רעיון הוראת העברית בעברית.

אחד ההיבטים הפחות ידועים או מטופלים במהלכיו של בן-יהודה היה נושא החינוך. בן-יהודה הגיע לארץ ישראל כמורה, תחילה במקווה-ישראל. כשעלה לירושלים הוזמן על ידי נסים בכר, מנהל בית הספר "התורה והמלאכה" ללמד בבית ספרו עברית. בן-יהודה ענה מיד שהוא אינו מתאים לתפקיד כי אם ילמד עברית, זה יהיה רק בעברית, אפשרות שלא הייתה מוכרת או מתקבלת על הדעת. בכר הפתיע אותו ואמר לו שהוא מחפש דווקא אותו כי זו בדיוק כוונתו, שכן בכר עצמו ניסה ללמד בשיטת העברית בעברית כעשר שנים לפני כן ולא הצליח.

את רעיון העברית בעברית רכש בן-יהודה מקריאה בספרות פדגוגית של תנועות לאומיות שונות, שניסו להחזיר לשימוש שפות נעלמות, ובדרך כלל נכשלו. הרעיון הושפע גם מתנועה להוראת השפה שמחוללה היה גואין ויאטור, שהתייחסה ללימוד שפה כשפה טבעית. בפריז למד בן-יהודה בסמינר למורים של "כל ישראל חברים", ושם למד אצל האשורולוג יוסף הלוי, שלימד כמעט אך ורק בעברית וגם הטיף לחידוש מילים בעברית. בן-יהודה קיווה כבר בפריז שיוכל ללמד בשיטה הזו, וכך הוא כותב בעיתונו "החבצלת": "כדי למהר את קדמת התחייה של הלשון העברית בדיבור-פה צריך להשתמש בהילדים שכבר ישנם בארץ ולתת להלשון בפיהם".

נסים בכר אפשר לבן-יהודה ליישם את החזון שלו, וכך הפך בן-יהודה למורה הראשון של שיטת העברית בעברית. הוא התמיד בה כמה חודשים ונאלץ להפסיק מסיבות בריאות. את ההוראה בשיטה זו המשיך ידידו-תלמידו דוד ילין. בראשון לציון יישם את החזון הזה ידידו של בן-יהודה, דוד יודלביץ, והיא יושמה במקומות נוספים בארץ ישראל.

אליעזר בן-יהודה הוביל וקבע את דפוסי ההגייה הרצויה של העברית החדשה, וקביעותיו התקבלו ויושמו שאלת ההגייה הטרידה את בן-יהודה כמעט מן היום הראשון שבו בנה את תפיסת עולמו הלשונית. בן-יהודה הבין שיש להכריע בין שתי שיטות ההגייה המקובלות בין היהודים, ואין אפשרות להניח לחיים הלשוניים הטבעיים לעשות את שלהם. הבחירה שלו בהגייה הספרדית, שבדרך כלל קרא לה ההגייה המזרחית, נשענה על אינטואיציה חזקה, שלזאתה בגילויים רגשיים חוזרים ונשנים. למעשה, מן היום הראשון לא היה בליבו ספק שההגייה המזרחית היא הבחירה הנכונה. בפריז, כך הוא כותב: "נכגשתי .. עם בחור מרוסיה, ג. זליקוביץ, ... מפיו של זה הבחור שמעתי בפעם הראשונה בחיי מלים עבריות בהברה ספרדית, שהוא למד בימי טלטוליו בין היהודים באפריקה". בפריז פגש בן-יהודה את החוקר העיוור אברהם לונץ, וממנו שמע כי עברית במבטא ספרדי משמשת את יהודי ירושלים בני העדות השונות כשפה המגשרת על פערי הלשון ביניהם. היות שגם המחקר האירופי בשפות השמיות הלך בעקבות המבטא הספרדי, התבססה אצל בן-יהודה הדעה כי מבטא זה והמחקר השמי ההשוואתי הם יסודות מתאימים לפיתוח השפה העברית על פי חזונו. על פי עדותו של ידידו ניקולאי צ'אשניקוב שליווה אותו לאלג'יר בביקורו בקהילה היהודית, פנה אליו בן-יהודה ואמר בהתרגשות ובפסקנות: "כך ידברו יהודים בארץ ישראל". בן-יהודה חזר על קביעתו במאמרים שונים, וכן על הקביעה שיש ללמד בבתי

הספר עברית בהגייה ספרדית.

במאמרים מאוחרים יותר הביא בן-יהודה גם נימוקים מדעיים לבחירה בהגייה המזרחית. הטענה המרכזית שלו הייתה שההגייה המזרחית משקפת באופן נכון יותר את ההגייה הקדומה, ככל שאנו יכולים לקבוע לגביה מסמרות. בין היתר הסתמך על תרגום השבעים, ועל הדרך בה תורגמו שם שמות מקומות ואנשים עם זאת, לבחירה בהגייה המזרחית היו תנאים אובייקטיביים שחיזקו אותה והפכו אותה לאופציה המועדפת. ראשית, המבטא האשכנזי לא היה אחיד, היו לו כמה להגים, וצריך היה לבחור ביניהם. שנית, המבטא הספרדי היה מקובל בספרי הבלשנות כשפה הנכונה שאותה יש לחקור. יש לציין גם שבעוד באירופה הייתה ההברה האשכנזית שלטת, בארץ ישראל האשכנזים דוברי העברית היו מיעוט, ונכחות הספרדים הייתה רבה יותר. החרדים האשכנזים לא נטלו חלק בפולמוס כי התנגדו לעצם השימוש בעברית עם זאת, בן-יהודה הבין עוד בחייו שהצלחת ההגייה המזרחית מוגבלת, ומתמקדת במימוש התנועות, בהטעמה המלרעית ובויתור על הת' הרפה. לעומת זאת אפשר היה לראות בשלב מאוד מוקדם של הדיבור העברי בארץ ישראל כי רוב העיצורים, פרט לת' רפה, נהגים על פי הדרך האשכנזית, היינו בביטול ההגייה המיוחדת של העיצורים הגרוניים והנחציים.

אליעזר בן-יהודה טבע את מעמדה של העיתונות בארץ ישראל כמרכז תחיית העברית וגורם מוביל שלה. בן-יהודה היה פעיל מאוד בעיתונות העברית. הוא נכנס לעבודה בעיתון "החבצלת", ועם הזמן קיבל עליו את העריכה בפועל. החל מ-1885 החל להוציא לצד עבודתו זו עיתון שבועי בשם "הצבי", שהיה לעיתון "האור" והתפרסם תחילה פעמיים בשבוע ולאחר מכן היה לעיתון יומי, עד מלחמת העולם הראשונה. כאשר הציע לו דב פרומקין לערוך את "החבצלת" הבין שנפתחה בפניו אפשרות גם להתפרנס וגם להפיץ את רעיון העברית ואת המילים החדשות, וכך להרחיב את מכלול השפעתו ביישוב הארץ הישראלי הקטן. גם אשתו חמדה נדבקה בחיידק ונהגה לכתוב בעיתונות התקופה מדור על הנעשה בירושלים, שהוא אולי ראשיתה של עיתונות הרכילות הישראלית שליחה לא נס עד היום.

בן-יהודה נהג לכתוב את רוב העיתון בעצמו והיה מעורב גם בהליכי ההדפסה והשיווק. עוזרו פנחס נאמן מספר שהוא עבד כל יום, גם בימי מחלתו, משש בבוקר עד 12 בלילה, כשהיום נחלק לשתיים: כתיבת המילון והכנת העיתון. בעיתונים עצמם שילב מסרים גלויים וסמויים לקידום פרויקט תחיית הלשון. המונח "תחיית הלשון" נטבע כאמור על ידו כשם למדור קבוע בעיתון, שבו הציע מילים חדשות והעלה לדין נושאים לשוניים.

*

אליעזר בן-יהודה ניסח את הכללים שלפיהם יחודשו מילים ויתפתח המילון העברי החדש, ותרם מאוד חידושים משלו.

בחידוש המילים היה בן-יהודה אחד מחבורה, ובין אלפי המילים שחודשו בתקופתו נזקפות לזכותו כ-200 מילים שנקלטו ברובם, פחות מתרומתו של ביאליק ואף מתרומת בנו איתמר. גדולתו של בן-יהודה הייתה בניסוח הכללים של חידוש המילים, ומעבר לכך, בעקשנות שלו לדבוק בעצם מפעל החידוש. בן-יהודה עמד בחזית מול אלה שהתנגדו לעצם מהלך החידוש וראו בו צעד מלאכותי. חלק גדול מחידושו של בן-יהודה זכו עם הופעתם לקיתונות של בוז, והוא וחבריו כונו "פבריקנטים". י"ח רבניצקי, עמיתו של ביאליק, התנגד למפעל חידוש המילים ואמר: "הקימו לנו בית חרושת, שאין בו נשמה ישראלית".

יהדות חופשית

בן-יהודה וחבריו נקראו תכופות "המרחיבים-המחריבים". על כך השיב בן-יהודה באחד מנאומיו, שבו באה לידי ביטוי גם עמדתו שיש לשחרר את העברית מכבלי הדת: "רק למי שלשון עברית היא 'לשון הקודש', שבה נברא העולם מפני שכל מלותיה הן צירופי שמות קדושים על-פי החכמה העליונה, רק לו נאה ויאה לאסור לחדש בה אפילו כקוצה של יוד. אבל מי שלשון עברית היא בעיניו לשון בני-אדם ככל הלשונות שבעולם, איך ימצא הוא את לבו להתנגד ל'המרחיבים' בכלל, ולהחליט כי אין סופר רשאי לחדש מלים בעברית?"

המילה שהושמצה יותר מכול הייתה 'רצינות', שהזכירה למתקיפים שמן קיק, ששמו הלטיני הוא *recinus*. הלשונאי י"ח טביוב כתב ב"המליץ": "יש אשר 'הרצינות' מביאה לידי גיחוך, הרבה יותר מן הליצנות היותר פרועה".

בשלב מוקדם יחסית היה בן-יהודה מוטרד ממיעוט השורשים בעברית, ועל כן הציע הצעה מהפכנית. בנאום "מקורות למלא החסר בלשונו" אמר: "יש עוד מין יצירה אחרת בלשון, היא יצירת יש מאין, ... בריאה כזאת ידועה רק אחת הנבראה בדורות האחרונים, והיא – המילה הלועזית *gaz* לגופים האדיים". הצעתו ליצור יש מאין נדחתה מכל וכל, והוא שינה את טעמו, וכך הוא מסביר במבוא למילון: "במלאכת יצירת המלים שמרתי העיקרים האלה: א) לחפש, עד כמה שיכולתי מגעת, בכל מקצועות הספרות אולי יש להמושג המבוקש איזו מלה עברית לפחות בצורתה. ב) אם אין לו כל מילה, או יש מילה אשר לפי ראות עיני אינה ראויה לבוא בקהל לנו, לבקש בכל שורשי לשונו אולי יש בתוכם שורש שנוכל לגזור ממנו המילה המבוקשה".

בן-יהודה יצר לעיתים את המילים החדשות בהבזקים של אינטואיציה. כך מתאר בנושא זה איתמר בן אב"י באוטוביוגרפיה שלו שיצאה עתה במהדורה מחודשת את הולדת המילה 'בובה' במהלך שיחת חולין בבית בן-יהודה, וכן 'ורוד' ו'פרפר'.

אין הסכמה על מספר המילים שחידש בן-יהודה. הוא עצמו ציין במילונו מילים שהוא מציג כשלו בסימן מיוחד של מעין שלשלת. בסימן זה סומנו בערך 200 מילים. מתוכן בערך 130 הן מילים שנקלטו היטב ומהוות אבני יסוד בבניין השפה, ו-70 שלא נקלטו. עם זאת מונים את מספר המילים שחידש ולא סימן בשלשלת בכ-250 ואולי אפילו 300.

בין המילים שלא נקלטו בשפה יש כמה ניסיונות מעניינים. לדמוקרטיה קרא 'עמונות', ולקומוניזם 'שתפנות'. לבננה קרא 'מוז' ולעגבנייה 'בדורה'. לפסנתר הציע לקרוא 'מכושית'. את המילה 'קלף' הציע עבור גלוית דואר, אך לאחר מכן דחה אותה עקב הדמיון ל'כלב'.

בן-יהודה חידש מילים רבות על בסיס שורשים מקראיים, וזאת על פי העקרונות שהוא עצמו קבע. הוא הציע את המילה 'אדמת' במשקל המחלות שאותו פיתח בעיקר אהרן מזי"א. כך חידש את 'חִבְיָה', בעקבות המילה המקראית 'מחבת', או 'יִזְמָה', אותה קשר לפועל זמ"ם. את המילה מְבוֹךְ הסביר: "מקום שאדם נבוך ואינו יודע איך לצאת", וזאת בעקבות מגילת אסתר: "והעיר שושן נבוכה". את המילה מְסַעְדָה חידש בעקבות הביטוי 'סעד את לבו' והמילה התלמודית סעודה. המילה אֶקְדַּח פירושה במקרא אבן טובה, אך הוא בחר בה כנראה בהשפעת השורש קד"ח. המילה תְּרַגְּלִיל חודשה בעקבות הפועל תרגל מספר הושע: "ואנוכי תְּרַגְּלִיתִי לאפרים". בן-יהודה שמע בהתלהבות את הצעת דוד ילין לקרוא ללוקומוטיב 'קטר' בהשפעת הערבית, והוסיף כבדרך אגב את הצעתו המשלימה: רכבת, מן השורש

רכ"ב. בעקבות המילה 'משקפיים' שחידש יהודה חזן הציע את המילה 'משקֶפֶת', אך תחילה התכוון להוראת טלסקופ, שנקרא קודם לכן 'זכוכית מגדלת'. את המילה 'מכללה' ייעד לאוניברסיטה. המילה לא התקבלה, אך הורדה מן המדף ושבה לחיים שנים רבות אחר כך לשימוש אחר בתחום ההשכלה הגבוהה ב-1893 חידש אליעזר בן-יהודה את המילה 'תזמורת' עבור קונצרט, מן השורש המקראי זמ"ר. שלוש שנים אחר כך, בשנת 1896, הוקמה האורקסטרה של ראשון לציון בניצוחו של בוריס אסוביצקי. השם שיועד לאורקסטרה היה מתקופת ההשכלה, 'מקהלת נוגנים בכלי שיר'. הנגנים לא אהבו את השם המסורבל, ואימצו את המילה החדשה 'תזמורת' למרות שלא יועדה לכך. חמדה בן-יהודה כותבת שבעלה ראה את השימוש הזה, צחק ואמר: "הם יותר חזקים ממני".

בן-יהודה חידש גם מילים משורשים תלמודיים. ביניהן 'מְגֵהֶץ', 'מְמַחֵטָה', 'מְקַלְחֵת' ועוד. את המילה 'נקניק' חידש בעקבות הופעתה בתלמוד בצורה נקוניקה, בהשפעת מילה לטינית שהתייחסה למחוז לוקניה באיטליה.

בן-יהודה הסתמך בחידושים רבים על מילים ארמיות, אם כי הכיר במגבלותיה של הארמית והעדיף עליה את הערבית. את המילה גְּלִיָּדָה חידש בעקבות תרגום אונקלוס, שם 'גלידא' הוא תרגום של המילה המקראית 'כפור'. יתכן שהשפיע כאן גם הדמיון למילה האיטלקית ג'לאטי. הארמית מסתרת מאחורי מילים כמו 'גְּנִדְרָן', 'אֶדִיש', 'דִּיל' ועוד.

בן-יהודה לא דיבר ערבית, אך נחשף אליה בעבודתו הבלשנית ובמפגשיו עם ערביי ארץ ישראל, וראה בה שפה אחות, ומקור חשוב לחידוש מילים. בראשית עבודתו הציע אפילו להכשיר את השורשים בערבית ולראות בהם שורשים עבריים. הקריאה הזו נדחתה בבוז, אבל בחידושי המילים שלו נוכחת הערבית במקומות רבים והוא אף מנמק אותה. כך העדיף את המילה 'חייט', בעקבות הערבית שקבעה את ח'יאט מן המילה חוט, על פני המילים חָטָךְ או גָּזַר, שהוצעו בעקבות צרפתית וגרמנית על שם חיתוך האריג וגזירתו: *tailleur, Schneider*. הערבית השפיעה בעבודתו של בן-יהודה על יצירת מילים כמו 'אָדִיב', 'אָפִיר' בעקבות המילה הערבית רמאד, 'בִּדְוָה' שלא התקבלה כשם לעגבנייה בעקבות בנדורה הערבית. את המילה 'חִיל' חידש בעקבות ח'יאל שפירושו כרש, וגם טען טענה לא מבוססת שמדובר באיש חיל הפרשים. במילה הזו מהדהד גם השורש המקראי חיל"ל והצירוף "אנשי חיל" בהוראת אנשי צבא. את המילה 'מְבָרֵק' קבע בעקבות המילה הערבית ברקיה, ואת המילה 'מְנַבֵּת' מהשורש נג"ב שהוראתו יבש, בעקבות המילה ערבית מנשפה. הערבית מצויה בשיקולים לחידוש השנוי במחלוקת ריבה, ובחידוש שזכה כאמור לקיתונות לעג 'רצינות'.

אפשר להצביע על מילים לא מעטות של בן-יהודה שהן תרגום שאילה מלועזית, או שחידושן הושפע ממבנים לועזיים. כך המילה שְׁנִיָּת, בעקבות *fever scarlet*; המילה אָפְנָה שנגזרה מהמילה אופן, בהשפעת *mode*. עגנון קטרנג כזכור על המילה מְבַרְשֵׁת שמקורה מאנגלית, *brush*. אופְנִים היא תרגום של *bicycle*, דו-אופן. המילה גִּנְנָת חודשה בעקבות הצירוף המתורגם מגרמנית 'גן ילדים'.

בן-יהודה התנגד התנגדות עזה לצירופי מילים, המהווים תרגומי שאילה משפות לועזיות: "בין אספסוף מילות הזרות, האסופים והשתוקים אשר זבדונו סופרי דור העבר, נמצאת גם המילה: 'ספר מילים'. כל מושג, אשר לא נמצא מילה מוכנת בתנ"ך, הלבשוה הסופרים מילה אשכנזית 'בהעתקה עברית'. על-ידי התחבולה הזאת נהייתה שפתנו כמעט לשפת אשכנזית במילות עבריות". ההצעה של בן-יהודה הייתה

'מילון'. כאן חידש על פי דרך שנחשבה אז משנית, בסיס+סיומת. בדרך זו קבע את 'עירי' במקום בית מועצת העיר, ו'עתון' במקום מכתב עתי. עם זאת הוא נסחף כמה פעמים לצירופים שנגדם יצא, והציע את 'מעלה ומוריד' עבור מעלית, ו'ציר אור' עבור צילום, מילה שהתקבלה מאוחר יותר. בן-יהודה לא תמך בהרכבים ובכל זאת הציע כמה: חִידָק וראינוע שהתקבלו, אֶבְחָמָץ בהוראת חמצן וּתְאָבְדָעִי בהוראת סקרון, שלא התקבלו.

אליעזר בן-יהודה כתב את המילון של העברית החדשה, המשמש תשתית לכל המילונים שבאו אחריו. כתיבת המילון הגדול הייתה שיא עבודתו של בן-יהודה, והתרומה המשמעותית והקיימת ועומדת שלו לתחיית הלשון וליכולתה להתבסס ולהתפתח. בן-יהודה לא החל לכתוב את המילון בשלב מאוחר של חייו ועקב מחלתו, אלא כבר כעלם בפריז. בחושים של נביא זיהה כבר אז את מעמדו של המילון בתחייה הלאומית-לשונית. בכתביו מספר בן-יהודה איך נולד בו הרעיון לאחר שיחה בעברית שניהל בפריז: "ראיתי צורך לעשות לי לעצמי רשימה של מילים עבריות היותר דרושות בדיבור, ואתחיל לבקש ולחפש בספרי המחקר והחוכמות מהדורות הקודמים וגם של זמננו".

עם השנים הפכה כתיבת המילון ייעוד מוגדר, ובן-יהודה חי בהכרה פנימית שלא יפסיק את כתיבת המילון עד שיקרה אחד מן השניים: הוא ילך לעולמו או המילון יושלם. בן-יהודה מגדיר את המילון כפסגת פעילותו בדרכים רבות. עם השנים שינה את יחסו למילון שעד אז נתפס אצלו כרשימות עזר: "ככה נשתחרר מפעלי יותר ויותר מייעודו המעשי לצורכי הדיבור העברי של יום יום, שהיה במחשבתי תחילה, ומקומו לקח יעוד אחר יותר עליון, ... מקדש להלשון העברית, מקדש שייאָצַר בו למשמרת עולם כל האוצר הקדוש של הלשון כולה".

מן הרגע שבו החל בן-יהודה הצעיר לרשום את רשימות המילים שלו הוא לא פסק ליצור את המילון ולאסוף אליו עוד ועוד חומרים. בשלב מאוחר יותר הושג מימון לכתיבה והדפסה של המילון, והוא החל לצאת כרכים כרכים. בן-יהודה ראה בחייו רק חמישה כרכים של המילון, וכל יתר העבודה הושלמה על פי עבודתו על ידי ממשיכיו. הכרך האחרון יצא בשנת 1959.

גם על כתיבת המילון נמתחה ביקורת. בן-יהודה היה אוטודידקט, ואפילו הכריז על עצמו שאינו חובב את מדע הלשון. ביאליק לגלג על המילון שבן-יהודה "עושה מזה עשרים שנה ועדיין נמצא באות אל"ף", והציע למסור את חיבור המילון לבלשנים מומחים. על כך השיב לו בן-יהודה: "וכבר נשאלה שאלה זו בבית מדרשם של חכמי הלשונות ומחברי המלונים המדעיים, מה יותר נאות, מבחינה המדעית, לחיבור מלון מדעי, עבודת חֶבֶר חכמים או עבודת יחיד? ובאו לכלל מסקנה, ... כי יתרונות מלאכת יחיד, מבחינת איכותה הרוחנית של המלאכה, מכריעים את הכף".

כתיבת מילון באותן שנים לא הייתה דומה לתנאיו של מילונאי או חוקר בעידן המחשב. זו הייתה שיטת הפתקאות שאפיינה בכלל את עולם המחקר. הפתקאות נאספו בקופסאות. פנחס נאמן מספר שכל בוקר היה מקבל מבן-יהודה פתקאות מילים ורץ איתן לספרייה כדי לאסוף עליהן כל חומר אפשרי. יעקב שרתוק, אביו של משה שרת, נלחם בבן-יהודה בפרשת אוגנדה, אך גם הוא העריץ את מפעלו. יום אחד ראה שרתוק אצל בן-יהודה עששית ניצבת על ארונית עץ שבה אלפי כרטיסיות, פתקאות וניירות שבן-יהודה ליקט במשך השנים. שרתוק התחלחל, ורכש לבן-יהודה תיבות מתכת חסינות אש. במסיבה לכבוד חצי היובל להופעת המאמר הראשון של בן-יהודה, שנערכה באביב 1904, הגישה חמדה

בן-יהודה לבעלה התחייבות כתובה על קלף לפעול להוצאת המילון הגדול שהחל בכתיבתו. על פי זיכרונותיה היא "פתחה בסכין את עורק ידה וחתמה בדמה", ובעיני בן-יהודה "נוצצו דמעות גיל". בן-יהודה פעל בכתיבת המילון על פי כמה עקרונות שלמד ממילונים גדולים לפניו וגם פיתח אותם. ההתגייסות הפנימית של בן-יהודה לכתיבת המילון הייתה לא רק מפני שהוא דרוש, אלא מפני שאולי הבין שהמילון יציב אותו לא רק על מדף הספרים, אלא בקדמת הקאנון של התרבות העברית ושל מפעל חידוש החיים העבריים בארץ ישראל, ויקנה לו חיי נצח.

*

איך אפשר לסכם את גדולתו של בן-יהודה? בן-יהודה הוא המחבר הגדול. הוא חיבר בין עדות היהודים באשר הן באמצעות השפה; יצר את החיבור המשולש שנשבר בגלות בין עם-ארץ-ושפה; חיבר את לשון הקודש ולשון החול, חיבר את לשון האם ולשון האב, יצר חיבור ויחסי גומלין משלביים בין לשון הדיבור ולשון הכתיבה, והוכיח שניתן להתיך את הרבדים ההיסטוריים של השפה, היתוך שבלשנים מלומדים טענו בלהט שאינו אפשרי. הוא יצר תשתית לעברית אופפת-כל, שהיא ליבת המהפכה. בעניין אחד אפשר לראות בעמדה של בן-יהודה טעות באבחנה, שלא תאמה את תפיסותיו האחרות: בן-יהודה התעקש על הכתיב החסר הבלתי מנוקד ושמר עליו בכתיבו, ועל כן הם אינם קלים לקריאה. דווקא כאן נאחז במסורת קדומה, והתעלם אפילו מההתפתחות הרבה של הכתיב הלא מנוקד בלשון חכמים ובלשון ימי הביניים.

בן-יהודה נפטר בביתו בגיל 64, לאחר שניסה במשך כיומיים לכתוב מאמר מדיני ולא הצליח להשלים יותר מעשר שורות. חמדה מצאה אותו אוחז עט ביד מול הנייר והשכיבה אותו על מיטתו, והרופא הגיע כשכבר לא היה בין החיים. כשהגיעו אנשי "חברה קדישא" עם צאת השבת הביטו בו בהשתאות מחזיק בעט בידו הקמוצה, כאילו אמרו זה לזה: אפילו ברגעיו האחרונים עוד חילל את השבת. בעינינו מסמלת העט ביד הקמוצה את אגדת אליעזר בן-יהודה, אגדה שהייתה באמת: האיש שחי בתוך השפה העברית והשפה העברית חייתה בו, והשניים היו לאחד.

לקריאה נוספת

- איתמר בן אב"י, החצוף הארצישראלי, ידיעות ספרים, 2016.
- אליעזר בן יהודה, החלום ושברו, מבחר כתבים בענייני לשון, מוסד ביאליק, 1986.
- אליעזר בן יהודה, מלון הלשון העברית הישנה והחדשה, המבוא הגדול, ת"ש (1940), אין שם הוצאה.
- יוסי לנג, דבר עברית!: חיי אליעזר בן יהודה, יד יצחק בן-צבי, 2008.
- ראובן סיוון, אליעזר בן יהודה ותחיית הדיבור העברי, "לשונונו לעם", כד 65-116.
- ראובן סיוון, חידושי המילים של בן יהודה, "לשונונו לעם", יב 33-77.
- רוביק רוזנטל, מדברים בשפת התנ"ך, כתר, 2018.
- שלמה הרמתי, עברית בעברית, בחינת מהותה ודרך התהוותה, "לשונונו לעם", כב 111-124, 161-171.

ז'קלין כהנוב: הומניסטית ים תיכונית

מבשרת התרבות הים-תיכונית בישראל

אידאות נזקקות להאנשה, לדמות שתזוהה עם הרעיון, שתקרין בעצם אישיותה את התוכן האידאולוגי, הפילוסופי, הדתי או הפוליטי, ושתחרוג מיודעי ח"ן אל עבר קהלים גדולים יותר שייחשפו לאידאה. הנצרות נזקקה לישו, הנאורות לדמויות כמו וולטר או קאנט והקומוניזם למרקס או לנין, ואצלנו - הצינונות להרצל או בן גוריון, העבריות לאליעזר בן יהודה (ראו מאמרו של רוביק רוזנטל בקובץ זה), הכנעניות ליונתן רטוש, וכך הלאה. איזו דמות בישראל מהווה אם כן פרסוניפיקציה של האידאה הלבנטינית או האופציה הים תיכונית? יותר ממאה שנה לאחר הולדתה של ז'קלין (שוחט) כהנוב (1917-1979), הגיעה המסאית והסופרת ילידת מצרים להכרה הראויה לה כאישיות אינטלקטואלית מהמדרגה הראשונה בישראל ואף מעבר לים, המזוהה עם האידאה הים תיכונית. ואפשר גם לנסח אחרת: האידאה הים תיכונית, וליתר דיוק, ההומניזם הים תיכוני, הולכים ומשתקפים לאחרונה בדמותה של כהנוב.

דרך ארוכה ומתפתלת עברו מסותיה וכתביה של כהנוב מאז ראו לראשונה בשנות ה-50 של המאה ה-20 בארצות הברית באנגלית ובישראל בעברית, ועד לרנסאנס אשר לו הם זוכים לאחרונה בהיכל השן האקדמי ובעולם הספרותי. כהנוב שוכנת עתה לבטח בפנתאון הספרותי כמסאית מהשורה הראשונה, כאינטלקטואלית ים תיכונית, כעמוד תווך של הדיאלוג בין מזרח למערב וכמבשרת התרבות הלבנטינית הלבנטיניות כסינתזה גאופוליטית פרוחה במזרח הים התיכון במאה ה-20, עת יצרה הנוכחות הקולוניאלית הצרפתית והאנגלית תרבותות דיאלקטיות, מיזוגים לשוניים מרתקים ומפגשים ספרותיים ייחודיים. מקורה של התרבות הלבנטינית היה קדום הרבה יותר, אך כבר בראשית העת המודרנית החל הלבנט מציין מרחב גאוגרפי ומנטלי מוגדר, שבו התערב המערב האירופי מבחינה מסחרית, צבאית, ימית ותרבותית, עם ארצות ים-תיכוניות מסוימות, כגון ארצות המגרב, מצרים ולבנון. למפגש קולוניאליסטי זה קדמה חשיבה אוריינטליסטית של האליטות המערביות על המזרח המדומיין.

כאינטלקטואלית ביקורתית העזה כהנוב לאתגר את האליטה התרבותית הישראלית בסוף שנות ה-50 של המאה ה-20 בתאוריה רדיקלית של זהות תרבותית הפונה אל כל הקהילות המרכיבות את החברה הישראלית. לתאוריה שפיתחה, פרי קרבתה האישית אל האנתרופולוג הסטרוקטורליסט קלוד לוי-שטראוס ואל סופרים והוגים ים-תיכוניים, היא לא קראה בשם ולא ניסחה בהגדרה סוציולוגית או

תרבותית. אך בסדרת מסות, שנשאה את הכותרת "דור הלבנטינים", שאותה פרסמה בכתב העת קֶשֶׁת ב-1959, היא תיארה את הקשריו ההיסטוריים של המושג לבנטיניות, את הסתעפויותיו התרבותיות ואת האופציות הלא-ממומשות שהוא טומן בחובו.¹

במסותיה שִׁבְּה כהנוב והבהירה כי המושג "לבנטיני" עוֹת לבלי הכר בישראל. משימתה היא אפוא לחלצו מתדמיתו השלילית ולהוכיח לחוד חנית של ציביליזציה עשירה, הנשענת על מקורותיה ההיסטוריים.² יש לזכור כי נרטיב לבנטיני זה לא הוצע בחלל ריק. הלבנט, הן כמרחב גאוגרפי והן כקבוצת התייחסות תרבותית, נדחה בעבר על ידי האליטות הישראליות שצמחו במערב, אם באירופה ואם בארצות הברית. הצעתה של כהנוב בדבר הרחבתו והעמקתו של הנרטיב הלבנטיני לכדי אופציה ים תיכונית, המשרטטת סימביוזה בין מזרח למערב בעידן הגלובליזציה, נתונה עתה לבחירתם של הישראלים הצעירים.

בכל מסותיה תרה כהנוב אחר המקום שבו תוכל "להרגיש בבית", מקום שבו זהותה הרב-קולית תמצא שלוה. קהיר, ניו יורק, פריז או תל-אביב היו תחנות ביוגרפיות ותודעתיות במסעותיה הזהותיים. אתרי-מסע אלה לא יצרו קרע באישיותה, אלא הנביטו השקפה "לבנטינית" או "ים תיכונית", שאינה תפיסה לעומתית אלא ממצגת מקומות שונים לסוג של תרבות רב-מקומית.

כהנוב הטרימה בניתוחיה, בתובנותיה ובביקורתה נושאים רבים הנוגעים לסדר היום הישראלי ולזהותה המרחבית הכוללים סוגיות של מודרניות ושמרנות, מקומיות וגלובליות, אתניות ופוסט-קולוניאליזם. הוכחה לכך תמצא במנעד הרחב של הפרשנויות לכתביה ובקריאות השונות של עולמה התרבותי מצד חוקרי תרבות, סופרים ומבקרים. כל אלה הם עדות לדיוקן אינטלקטואלי חי, רלוונטי ותוסס של אחת הדמויות המרתקות בתרבות הישראלית, שהפרופיל המלא שלו הולך ונחשף בשנים האחרונות.

"הלבנט", קבעה ז'קלין כהנוב ב"אחרית הדבר" שהתכוונה לפרסם בקובץ מאמריה, "הוא ארץ של ציביליזציות עתיקות שאי-אפשר להבדיל בחדות בין לבין העולם הים-תיכוני".³ רונית מטלון הוסיפה כי כהנוב "קיימה פולמוס עדין, מנומס, אבל נוקב מאוד, עם הקונוטציות של הלבנטיניות והמקום של המדינה היהודית במרחב הים-תיכוני".⁴ מרחב ים-תיכוני זה מתואר במאמר "המרקיזה הפכה לסנסציה", שבו כהנוב פורסת את חוויותיה בשנתיים הראשונות שלה בישראל. תל-אביב בעיניה היא "מעין פלונסק על חוף הים התיכון", אך בתחילת שנות ה-50 הס היה מלהזכיר את העובדה כי ישראל היא חלק טבעי מאגן הים התיכון:

"האמת הייתה, שב-1954 לא מצאה תל-אביב חן בעיניי יותר מאשר ב-1937, כאשר ביקרתי בה בפעם הראשונה. היא גדלה, אך לא השתנתה. היא נראתה כמו פרבר יומרני של ברוקלין, מעין פלונסק על חוף

1 כהנוב, "דור הלבנטינים", ממזרח שמש, תרגם וערך אהרן אמיר, תל אביב 1978, 77-11.
 2 כהנוב, ריאיון משנת 1967, ארכיון ז'קלין כהנוב, מכון גנזים – אגודת הסופרים העברים, תל אביב [מ"ג].
 3 כהנוב, "אחרית דבר – ממזרח השמש", מצוטט בחלקו במאמרה שפורסם בהארץ תחת הכותרת "הלבנט הוא ארץ של ציביליזציות עתיקות שאי-אפשר להבדיל בחדות בין לבין העולם הים-תיכוני". הביא לדפוס והקדים דוד אוחנה, הארץ, 19.2.2019.
 4 רונית מטלון ונעמה צאל: שיחה – "הרהורים על ז'קלין כהנוב", גיליון 10, חורף 2019, Granta, גרנטה – מגזין לספרות חדשה,

יהדות חופשית

הים התיכון, שבה משלמים ביוקר בעד קרפיונים בטעם בוך, אולם דגים-ים אין בה. הזהירו אותי שלא אביע דעות חתרניות כאלו בפומבי. אין זה מן הנימוס לומר שישראל שוכנת לחוף הים התיכון (...)."⁵

ככל שהדיון על זהותה התרבותית הים-תיכונית של ישראל צבר תנופה, כך תפסה כהנוב מקום מרכזי בשיח זה. היא משמשת ציר, מבשרת או פרסונה תרבותית, לבירור סוגיות הקשורות בתרבות הישראלית המתרקמת, לדיון על מזרח ומערב ומה שביניהם, ולליבון מקומה של ישראל במרחב הגאוגרפי-תרבותי הים-תיכוני. הזיהוי בין דמותה לדיוקן הישראלי הים-תיכוני הפך כה מובן מאליו, עד שנכרך בכינוייה "מבשרת של הרוח הים-תיכונית", "הגברת הראשונה של הים-תיכונית" או "מבשרת הרעיון הים-תיכוני".⁶

שלושה מקובצי מסותיה עומדים עתה על המדף: ממזרח שמש (1978), ספרה הקלאסי שאותו זכתה לראות שנה לפני פטירתה בזכותו של אהרן אמיר, העורך והידיד שתרגם ופרסם את רשימותיה בקשת;⁷ בין שני עולמות (2005) שחשף אותה לדור צעיר של קוראים;⁸ והספר בהוצאת אוניברסיטת סטנפורד *Mongrels and Morales* (2011), שכינס את מסותיה הנבחרות, הכתובות במקור באנגלית;⁹ סולם יעקב, הרומן היחיד שכתבה, תורגם לעברית 64 שנים לאחר שנתפרסם לראשונה באנגלית;¹⁰ ובלבנט נולדנו כולנו, קובץ מסות שכונסו ב-2022.¹¹ הביוגרפיה אודותיה התפרסמה לאחרונה בעברית ובאנגלית.¹² יצירותיה נלמדות באוניברסיטאות, מאמרים מדעיים נכתבים עליה בכתבי-עת מדעיים בישראל ומעבר לים, מסותיה משולבות בתוכנית הלימודים בבתי הספר, פרקים מספריה פורסמו באנתולוגיה על הלבנט בהוצאת אוניברסיטת ייל,¹³ בית ספר בבת-ים ורחוב בבאר-שבע נקראו על שמה, התפרסם ספר לילדים המשרטט את דיוקנה הספרותי,¹⁴ ונערכו עליה תוכניות רדיו, סרט במסגרת הסדרה הדוקומנטרית "העברים" ותערוכה במוזיאון ארץ-ישראל שבתל-אביב.¹⁵

כל אלה מציבים אותה ומכירים בה כיוצרת שהקדימה את זמנה, נסיכת הלבנט ומבשרת התרבות הים-תיכונית בישראל.¹⁶ צילום פוטו-מונטז' שבו עומדים יחד ברנר וכהנוב, המעטר את כריכת הספרים תהליכי חילון בתרבות היהודית בהוצאת האוניברסיטה הפתוחה, מוסיף פרשנות חילונית מעניינת לחיבוקם של כנענים, מזרחים, פמיניסטיות, ים-תיכוניים – אידאולוגיות וזרמים המאמצים אותה בחום

5 כהנוב, "אחרית דבר – ממזרח שמש".

6 יאיר שלג, "נסיכת הלבנט", כל העיר, 15.3.1996; נורית ברצקי, "הגברת הראשונה של הים-תיכונית", מעריב – סופשבוע, 15.3.1996; יורם ברונבסקי, "הלבנטינים", הארץ, 5.4.1996.

7 ז'קלין כהנוב, ממזרח שמש.

8 כהנוב, בין שני עולמות, מסות ופרקי התבוננות בעריכת דוד אוחנה, ירושלים 2005.

9 Jaqueline Kahanoff, *Mongrels or Marvels: The Levantine Writings of Jacqueline Shohet Kahanoff*, eds. Deborah A. Starr and Sasson Somekh, Stanford 2011.

10 כהנוב, סולם יעקב, תרגמה אופירה רהט, הקדמה איל שניא ביזאוי, אחרית דבר יעל שנקר, ירושלים 2014.

11 ז'קלין כהנוב, בלבנט נולדנו כולנו – מסות וסיפורים בעריכת דוד אוחנה, ירושלים 2022.

12 David Ohana, *A Levantine Woman*, Indiana University Press 2023; דוד אוחנה, הלבנטינית: ז'קלין כהנוב – ביוגרפיה אינטלקטואלית, ירושלים 2022.

13 Franck Salameh, *The Other Middle East: An Anthology of Modern Levantine Literature*, New Haven 2018.

14 אבירמה גולן, ז'קלין כהנוב, סדרת הישראליות, תל-אביב 2019.

15 "לבנטינית", סרט דוקומנטרי בבימוי רפאל בלולו, במסגרת הסדרה "העברים", מפיק יאיר קידר, יועץ מדעי דוד אוחנה; התערוכה "ז'קלין כהנוב: הלבנט כמשל", מוזיאון ארץ-ישראל תל-אביב, אוצרת שרה טוראל, יועץ מדעי דוד אוחנה.

16 David Ohana, "Jaqueline Kahanoff Between Levantinism and Mediterraneanism", *New Horizons, Mediterranean Research* 16 in the 21st Century, eds. Mihran Dabag, Dieter Haller and Nikolas Jaspert, Bochum 2015, 361-384.

(רב מדי) אל לבם.¹⁷ בשני ארכיונים, "גנזים" של אגודת הסופרים ו"הקשרים" באוניברסיטת בן-גוריון, חבויות רבות ממסותיה, רשימותיה והתכתבויותיה שטרם ראו אור. כנסים וימי עיון שנערכו לכבוד יום הולדתה המאה באוניברסיטת בן-גוריון בנגב, באוניברסיטת בר-אילן, ובפסטיבל המשוררים במטולה, הם מעט מן החוב שרבים חבים ליוצרת ייחודית, שהוציאה שם טוב לתרבות הלבנטינית ולסוגה הספרותית של מסאות.

המסאות שעליה תהילתה היא זן של כתיבה אישית עיונית בעלת עומק, המבוססת על שיטוט בין אנשים ומקומות ועל מבט מקורי. זוהי סוגה ספרותית ששיחקה תפקיד מכריע בתולדות הספרות העברית מברדיצ'בסקי ואחד העם ועד עמוס עוז, ועתה היא נמוגה עם היעלמותם מחיינו של כתבי-עת ספרותיים. אך כהנוב לא צמחה בישראל, והספרות העברית לא הייתה תבנית נוף מולדתה. אקלים הדעות שהשפיע עליה הורכב מחוגים אינטלקטואלים, כתבי-עת, ספריות ומוזאונים בחורפים ניו יורקיים ובסתווים פריזאיים. היא עוצבה על ידי המסורת המסאית של הניו-ג'ורנליזם האמריקאי בעת ששהתה בשנות ה-40 בארצות הברית, וכן מהמסאות הצרפתית נוסח מונטיין וספרו "מסות" (1580), שכלל מסות רבות פרי שיטוטיו באיטליה ובהן תובנותיו על טבע האדם.

כתיבתה המסאית של סוזן סונטאג (1933-2004) הייתה לה למקור השראה.¹⁸ כהנוב כתבה עליה כי "יש צד מרומם ומרנין כאחד בסוזן סונטאג, הגברת הצעירה המצליחה, שמרבים לצטט אותה, שמסותיה מתפרסמות במגוון נרחב ביותר של כתבי-עת אמריקאיים. היא תולדת התרבות הניו יורקית, אינטליגנטית מאוד, בקיאה בספרות, מצויה אצל לשונותיה, ספרויותיה ומגמותיה האינטלקטואליות של אירופה, בוטחת בעצמה, יהירה במקצת, וכמובן – יהודייה".¹⁹ בשינויי נוסח מעטים אפשר לחשוב שכהנוב דיברה כאן על עצמה. כהנוב עצמה כתבה כך על סונטאג: "היא נוקטת לשון 'אני' בקלות, בהיותה בטוחה בעצמה למדי להביע את תגובתה הסובייקטיבית – אם כי המלומדת – על כל מה שהיא דנה בו מתוך הנאה מרובה".²⁰ יורם ברונבסקי, ידידה של כהנוב, העיד עליה ש"דיברה על סוזן סונטאג, שהייתה חידוש גדול, וז'קלין רצתה קצת להיות כמוה".²¹

מלבד הכתיבה המסאית, שהייתה במרכז יצירתה, גילתה כהנוב עניין רב בתרבות, בתיאטרון, בקולנוע, בטלוויזיה, בארכיטקטורה ובענפי אמנות נוספים. לפרנסתה עבדה בישראל ככותבת עצמאית בכתב העת של ויצ"ו-הדסה, וב-1965 החלה לכהן כחברת הוועד המנהל של רשות השידור.²² אף בעת שחלתה במחלת הסרטן ביקרה בתיאטרון באר-שבע כמחווה לשנותיה הראשונות בישראל, בזמן שהתגררה בבירת הנגב.²³ בקולנוע התאכזבה בדרך כלל מהסרטים שבהם חזתה, הטיפה ליוצרי קולנוע שיהיו "אוונגרדיים במידה מספקת כדי לחזור לקלסיציזם, ולפרשו מחדש בצורה מודרנית", והתרשמה מסרטים שהאירו צדדים מקוריים של ישראל הצעירה.²⁴ היא חשפה מוקדם את כוחה המהפכני של הטלוויזיה;²⁵

17 תהליכי חילון בתרבות היהודית, עורכים אבריאל ברילב, רון מרגולין, שמואל פיינר, האוניברסיטה הפתוחה, רעננה 2012.

18 סוזן סונטאג, הצילום כראי התקופה, תרגם יורם ברונבסקי, תל-אביב 1979; שם, באמריקה, תרגמה עדה פלדור, ירושלים 2005; שם, להתבונן בסבלם של אחרים, תרגם מתי בן יעקב, תל-אביב 2005.

19 כהנוב, "המסות של סוזן המזהירה", מעריב, 31.5.1968.

20 שם; וראו גם: כהנוב, "זעקת ההיעדרות" (על ספרה של סוזן סונטאג, מערכת כלי המוות), היום – לספרות ולאמנות, 30.5.1969.

21 נורית ברצקי, "הגברת הראשונה של הים-תיכונית".

22 מכתב השר ישראל גלילי המזמין את כהנוב לתקופת כהונה שנייה לחברות במליאת רשות השידור, 27.6.1967.

23 כהנוב, "באר-שבע: תיאטרון עם קהל", מ"ה.

24 כהנוב, "למען קלסיציזם חדש", צד שלישי של המטבע, עם ראיית הסרט "למה ישראל", מ"ה.

25 כהנוב, "הטלוויזיה כקרש קפיצה: לשחות או לטבוע", מ"ה.

יהדות חופשית

גילתה עניין באספני אמנות;²⁶ ראינה סופרים אורחים בישראל;²⁷ ניתחה את מנהגי ישראל השונים;²⁸ סקרה מהפכות בשדה הארכיטקטורה;²⁹ וכתבה ביקורות ספרים בעיתונות הישראלית. ואולם היא לא רק דיווחה על העשייה האמנותית והתרבותית כאן, אלא אף שלחה ידה בכתיבת שירים, נהגה לצייר ולרשום רישומים, ובעיקר אהבה לטייל בערי התרבות של אירופה ולדווח על התרשמויותיה.

מסוף שנות ה-50 ועד שנות ה-70 של המאה ה-20 בלטה בשורת מסות שחשפו את המרחב הלבנטיני בפני הצברים שלא ידעו את קהיר ואלכסנדריה, אך גם את חופי הים התיכון ואת בתי הקפה של פריז. נושאי כתיבתה היו רחבים מני ים; הלבנטיניות כאידאה וכתאוריה של תרבות, מעמד הנשים, הפריפריה הגאוגרפית של ארץ-ישראל, הדיאלוג בין פריז לתל-אביב, הצגת הגותם של יוצרים ומבקרי תרבות כגון עמנואל לוינס, קלוד ויז'ה, ואדמון ז'אבס, חשיפת תרבות העולם מאפריקה ועד יפן, עידן הטכנולוגיה וסוגיות של בריאות וזקנה, מנהיגות פוליטית מגאנדי ועד דה גול, ועוד נושאים רבים ומגוונים.

מהו אפוא סוד קסמה של המסאית והסופרת ז'קלין כהנוב? אפשר שתשובה אפשרית לשאלה זו ניתן לקבל ממדגם קטן של מכתבים שהופנו אליה, בעקבות הקריאה במסותיה. הנימה האישית של הכרת תודה על גילוי עולם לבנטיני שהקוראים נחשפו אליו בולטת אצל כל הכותבים. אין זה חזיון שכיח שסופרת מרחיקה עד קריית שמונה בתנאי הנסיעה של תחילת שנות ה-60, להרצות בפני תלמידים. ב-1962 ביקשו חברי ועד הכיתה י'2 בבית הספר התיכון "מעלות" בקריית שמונה להודות לכהנוב על הרצאתה בכיתתם: "אנו מקווים ששיחתך זו לא תהיה האחרונה, ונשמח מאוד, באם תסכימי, ששיחתך זו תהיה הראשונה בסדרת שיחות שאנו מחכים להם".³⁰ כעבור כשנה התוודתה דליה רביקוביץ במכתב נוגע ללב: בכל רשימותיך, ישנה תכונה יסודית שמעוררת התפעלות וקנאה: את יודעת לכתוב על עניינים חיוניים מכאיבים בלי סערת הרוח והמרירות שבן כותבים עליהם כרגיל. תפיסה שקטה כזאת היא למעשה הפרספקטיבה ההיסטורית הנכונה.³¹ כשנה לפני פטירתה של כהנוב כתבה לה ליה ון ליר, מי שתהיה מייסדת הסינמטק בירושלים, על התרשמותה מקריאת הספר "ממזרח שמש", שראה אור אותה שנה: "הספר שלך 'ממזרח שמש' מונח לצידי. כאשר גמרתי לקרוא בו הייתי מאושרת כמו אחרי שיחה נפלאה, כוללת, מעמיקה, פוקחת עיניים ומאירה עם בן אדם מאוד חכם ועדין נפש".³²

כמה חודשים לאחר תחילת התכתבותן נפטרה כהנוב בגיל 62. במה שבתה את לבם של ילדי הכיתה בקריית שמונה, של המשוררים חיים גורי ודליה רביקוביץ, של חלוצת הקולנוע הישראלי, ליה ון ליר, ושל קוראים רבים אחרים? כהנוב גם הותירה את רישומה על יצירותיהם של רונית מטלון, דליה כהן-קנהול, קציעה עלון, רוני סומק ואחרים.³³

26 כהנוב, "אספנית אמנות מספרת תולדות חייה", מ"ה.

27 כהנוב, "אלפרד קאזין בישראל", מ"ה.

28 חגיגות הוודסטוק של יהודי צפון אפריקה, הארץ, 94.2015; Kahanoff, 'The Maimona Festival', Israel Magazine, 1972, G.A.

29 כהנוב, "מתכנן העתיד באקסמינסטר פולר", מ"ה.

30 ארכיון ז'קלין כהנוב, מכון הקשרים לחקר הספרות והתרבות היהודית והישראלית, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב [מ"ה].

31 דליה רביקוביץ לז'קלין כהנוב, מכון גנזים – אגודת הסופרים העברים, תל-אביב, 12.5.1963. [מ"ג].

32 ליה ון ליר לז'קלין כהנוב, 15.3.1978. [מ"ג].

33 רונית מטלון, זה עם הפנים אלינו, תל-אביב 1995; דליה כהן-קנהול, מעבר מנדלבאום, ירושלים 2016; קציעה עלון, "סולם ז'קלין", העוקף, 14.10.2014; רוני סומק, רישום, בתוך: ז'קלין כהנוב: הלבנט כמשל – מוזיאון ארץ-ישראל, 58.

מול אידאולוגיית כור ההיתוך, שניתבה את ההשקפה הציונית והאתוס ההתיישבותי, המאופיינים בתודעה ילידית חילונית ובאוריינטציה מודרנית מערבית, לכדי זהות ישראלית בעלת גבולות מובחנים וברורים, ביקשה כהנוב להציב "פרספקטיבה היסטורית נכונה", כביטוי של רביקוביץ. היא הציעה זהות ישראלית החורגת מגבולותיה של המדינה – זהות מרחבית שיש בה ניידות תרבותית, זיקה מסורתית, רב-קוליות ו"חילופי סחורות" אינטלקטואליים ולשוניים. קולה הפוליפוני המוקדם היה בגדר התרסה כנגד התרבות ההגמונית של פלמ"ח/צ'זבט/קיבוץ/נח"ל/צבר. השאלה "מאין באה ולאן הולכת הישראליות" הייתה בלב לבה של האוטוביוגרפיה שחיברה כהנוב באמצעות מסותיה וסיפוריה הקצרים. יצירתה נעה בקווים לימינליים, שכן הכתיבה משורטטת בין הגבולות³⁴ ומטשטשת מתחים בינריים של מזרח ומערב או הגמוני ו"אחר".³⁵ יצירותיה מתאפיינות בזהות היברידית המדגישה את יחסי הגומלין ואת המרובד, המוכפל והמטושטש ולא את ה"לעומתי".³⁶

הספרות הלימינלית של כהנוב לא נולדה מן הים, ואף לא בישראל. עד גיל 24 חייתה בתוך החברה הקולוניאלית האנגלית במצרים, ועל פי עדותה, "קרוב לוודאי שהיהודים ילידי מצרים מן הדור שלי חשו ברובם אותה דו-ערכיות מעיקה של שייכות ואי-שייכות".³⁷ היא התבגרה בקהילה יהודית אריסטוקרטית, שהרכבה הקוסמופוליטי אפשר לימודים בצרפתית, כתיבה באנגלית ושיחות בערבית. חייה בקהילה רבת-זהויות היו תבנית נוף מולדתה נטולת הגבולות, שבה הפרט, כפי שכותב דויד הולינגר, הוא "חבר בעת ובעונה אחת, במספר קהילות שונות".³⁸

תחנותיה הביוגרפיות הבאות היו בארצות הברית בזמן מלחמת העולם השנייה, בצרפת בתחילת שנות ה-50, ובישראל שאליה היגרה באמצע שנות החמישים. ב-1945, בסיום שהותה בניו יורק, פרסמה את סיפורה הראשון מחוץ לגבולות מצרים, "Cairo Wedding" (חתונה קהירית),³⁹ שבו מזדקרים מעברי הגבול בין דורות, בין מעמדות, בין מינים ובין המסורת המזרחית לזו המערבית. שנה לאחר מכן זכה סיפורה הקצר "Such is Rachel" (כזאת רחל) בפרס הירחון הספרותי Atlantic Monthly. הסיפור הבדיוני של רחל והסיפור הביוגרפי של כהנוב נושקים זה לזה, בהיותם בעלי אופי מודרני, אנטי-קולוניאליסטי וכמיניסטי.⁴⁰ התקופה בניו יורק הניבה את רומן החניכה Jacob's Ladder ("סולם יעקב"),⁴¹ שבו הרחיקה באופן כמו-אוטוביוגרפי את עדותה לקהילה הרב-תרבותית של ילדותה ונעוריה במצרים

34 ייקטור טרנר, התהליך הטקסי: מבנה ואנטי-מבנה, תרגום נעם רחמילביץ, תל-אביב 2004.

35 אדוארד סעיד, אוריינטליזם, תרגמה עתליה זילבר, תל-אביב 2000.

36 הומי ק. באבא, "שאלת האחר: הבדל, אפליה ושיח פוסט-קולוניאלי", תיאוריה וביקורת, גיליון מס' 5, (סתיו 1994): 144-157.

37 כהנוב, "בין שני עולמות", ידיעות אחרונות, 9.12.1977.

38 David Hollinger, Postethnic America: Beyond Multiculturalism, New York 1995, 85.

39 Kahanoff, 'Cairo Wedding', Tomorrow 4 (11): 19-23.

דמויות ספרותיות נוספות העשויות להתאים לדגם זה הן, למשל, הסופרת ממוצא מצרי רחל מכבי, והסופרת ופעילת זכויות האדם אסתר מויאל. ראו: אילנה רוזן, "בין שתי גברות: קריאה ספרותית-תרבותית ביצירת שתי יוצרות יוצאות מצרים, ז'קלין כהנוב ורחל מכבי, על ביקוריהן בארץ-ישראל המנדטורית", בתוך: חיה בריצחק, עורכת, פולקלור ואידאולוגיה – קובץ מאמרים לעליזה שנהר, חיפה 2014, 229-254; צפי סער, "ההוגים המזרחיים שאף אחד לא זוכר", הארץ, 25.11.2014.

40 כהנוב, "כזאת היא רחל", תרגמה אלינוער ברגר, גרנטה – מגזין לספרות חדשה, גיליון 10 (דצמבר 2019): 23-34; Kahanoff, "Such is Rachel", The Atlantic Monthly 10 (1946): 113-116; "כזאת היא רחל", בתוך: ז'קלין כהנוב, בלבנט נולדנו כולנו – מסות וסיפורים בעריכת דוד אוחנה, ירושלים 2022, 70-81.

41 Kahanoff, Jacob's Ladder, London 1951.

בנסיעותיה במרחבי העולם החדש חשה כהנוב ניכור ביחס להומוגניות שהצמיח הקפיטליזם האמריקאי, וסיפוריה שהרחיקו עדות נועדו כדבריה להעניק צבעוניות לנוף החד-ממדי, ובה בשעה לספר את סיפורה שלה ושל קהילתה בים התיכון. "לאחר שעזבנו את מצרים נשבר לבנו מהמחשבה שאיש לא סיפר את הסיפור הזה, שאחת הקהילות המורכבות והמעניינות ביותר נעלמה בלי שתותיר עקבות כמעט".⁴² היא ביקשה לתת מענה ל"פרובינציאליות" או ל"לאומיות האתנית", שבהן חשה מאוחר יותר בישראל, ויש מי שניסח את הצעתה לעודד סימביוזה של תרבויות כגלגולו המזרחי של החזון הים-תיכוני.⁴³

הצבעה על כהנוב כמבשרת התרבות הים-תיכונית היא מניה וביה חשיפת אחד מן המקורות האינטלקטואליים החשובים של האידאה הים-תיכונית בישראל. הביקורת העיקרית שהושמעה כלפי האופציה הים-תיכונית התמקדה בכך שהיא מהווה מפלט מההקשר האזורי של הסכסוך האזורי בים התיכון. המבקרים סבורים כי מצדדי האופציה הים-תיכונית מבקשים להימלט מן השכנות עם מדינות ערב והפלסטינים לשכנות נעימה עם האירופים. אלא שהימלטות זו אין בה ממש משום שהיא מתחמקת מבעיות היסוד בין הישראלים לשכניהם-יריביהם. המצדדים טוענים כי האופציה הים-תיכונית היא אפשרות תרבותית ופוליטית ממשית, ולפיכך עשויה לשמש בסיס לדיאלוג עם שכנו. אופציה זו מבוססת על פרספקטיבה מקורית ורעננה, שאינה נסמכת על הנחות יסוד המבקעות את שני הצדדים הניצים. ממשותה של האופציה הזו עומדת על ההנחה שיש קרבה ומארג עשיר של זיקות גאו-תרבותיות בין העמים השוכנים באגן הים התיכון, זיקות בעלות משמעות פוליטית אופרטיבית, העשויה להשפיע על היווצרותם של דיאלוג מרחבי ושל ערוצי הידברות אזוריים, ובכך למתן במידה מסוימת את הסכסוך הערבי-ישראלי. סכסוך זה מתואר לעתים קרובות כסכסוך בלתי פתיר, ואפשר שתיאור דטרמיניסטי זה נובע בין היתר מהתעלמות מן ההקשר המרחבי הים-תיכוני, מן האספקטים המשותפים שיש במורשת עמי האזור, ומן האינטרסים הגאו-פוליטיים המרובים והמגוונים של עמים אלו. ההקשר המרחבי הים-תיכוני כאופציה חדשה-ישנה מוצע כאן בניגוד להקשר המרחבי המזרח-תיכוני הצר, שהוא 'לעומתי' ומכוון לישראלים ולערבים בלבד. מסקנתו של הדיון באופציה הים-תיכונית שהציעה כהנוב היא שההקשרים המרחביים, האנלוגיות ויחסי הגומלין; ההכרה של רציפות המסורת התרבותית היהודית; השיח עם העולם המוסלמי והערבי באספקלריה של יחסי שכנות; ולימוד התרבות המזרחית בישראל הם מרכיב מהותי של הדיאלוג הים-תיכוני.

א.ב. יהושע קושר את הלבנטיניות של כהנוב עם הזהות הים-תיכונית המתרקמת של ישראל: "מתוך הזהות הישראלית המתגבשת היא פתחה לנו צוהר להציף לעולמות שלא הכרנו. לא פולקלור מזרחי, אלא לבנט אינטלקטואלי. כהנוב נתנה עומק וכוח למושג המזולזל 'לבנטיני', וגם הייתה מפוכחת וביקורתית כלפיו. הרגשנו סגורים ונצורים, והיא שידרה פתיחות, עוררה תקוה שאחרי השלום יהיה עם מי לדבר".⁴⁴ חיים באר קרוב בהסברו לזה של יהושע: "היא הגישה לשולחן הישראלי הצר תבשיל חדש, מפתיע. היא לא הטיפה, אבל נתנה לך להבין שההתנשאות האשכנזית מקורה בטעות. שהאופציה הלבנטינית עולה לאין ערוך על מה שיש לנו להציע. היא ייצגה עולם שיופיו היה במורכבותו – צרפתית,

42 שם.

43 ערן לרמן, "ומלפנים – הים התיכון", השילוח, אפריל 2017.

44 נורית ברצקי, שם.

אנגלית, מזרח-תיכונית, יהדות, אריסטוקרטיה מזרחית. באישיותה ובכתיבתה הציעה חיבורים שלא הכרנו, מודל אפשרי של חיים במרחב, לא מתוך התבטלות והתרפסות ולא מתוך התנשאות. רק אחר כך קראנו את קוואפיס ודארל ואחרים.⁴⁵

נוכחותם של כהנוב ואלבר קאמי, למשל, בתרבות הישראלית הם עדות לעניין שמגלים הישראלים במקורות האינטלקטואליים של האופציה הים-תיכונית.⁴⁶ בחינה כזו מעמתת אותנו עם השאלה – האם השיח הים-תיכוני בישראל הוא בריחה מליבו של הסכסוך המזרח-תיכוני או דווקא דגם השראה של פלורליזם תרבותי? בנוסף על כך מוצבת כהנוב כ"סופרת לימינלית" ברצף ובהקשר של ההגות ההומניסטית הים-תיכונית.

מרתק להיווכח כמה תובנותיה המוקדמות של כהנוב על התרבות הים-תיכונית – תרבות שהיא לדידה "השפעת גומלין" ו"השתנות הדדית" בין היסודות של המזרח והמערב המתלכדים ל"אחדות דינמית ויוצרת" – קרובות לאבחנותיו של ההיסטוריון יהושע פראוור. במאמרו "יהודים, נוצרים ומוסלמים סביב הים התיכון", הגדיר פראוור את התרבות הים-תיכונית כסימביוזה של תרבויות שנוצרו לחופי הים התיכון: תרבות ים-תיכונית פירושה מעשה מרכבה או מרקחת של דתות ותרבויות, שנוצרו לחופי הים או בקרבתם, ואשר השפיעו באופן הדדי זה על זה – עד שנוצרה כעין סימביוזה, חיים-יחד, לפעמים בלתי נוחים, אולם תמיד סימביוזה פורייה של תרבויות אלה.⁴⁷

במושגים סימביוטיים דומים ניסחה כהנוב את האופציה הים-תיכונית של ישראל: ישראל נתונה במצב יחיד במינו, מאחר שתהליך זה של השפעת גומלין והשתנות הדדית חל בתחומי אותה ארץ, שהיא לבנטינית מבחינת מעמדה הגאוגרפי בין מזרח למערב, ומחמת עצם עירובם של יושביה. מתוך כך יכולה היא לצרף את שני היסודות העיקריים שבהרכבה לכלל אחדות דינמית ויוצרת, כדוגמת התרבויות הלבנטיניות הגדולות של העבר – ביזנץ והאסלאם – שגם הן היו פרי עירוב של תושבים ותרבויות, כמו שהייתה בעצם גם אירופה המערבית בתקופת עיצובה.⁴⁸

בירור אופי התרבות הים-תיכונית הוא מניה וביה לימוד ובירור הדימויים, הסמלים והמיתוסים של חברות ים-תיכוניות וחיפוש אחר הדומה והשונה בזירה ההיסטורית-גאוגרפית שישראל שייכת אליה. הים התיכון מקשר שלוש יבשות, שלוש דתות ואלפי שנות ציביליזציה. לכל אורך ההיסטוריה היה הים הזה ערוץ של השפעות הדדיות וחילופי תרבויות, ותהליכים אלה עיצבו את גורלן של קהילות יהודיות גדולות. יהושע פראוור מציין עובדה מעניינת: "[...] בתוך כל אלה פעלו היהודים, בקהילות ישראל. יש לציין, שללא כל קשר סיבתי, הייתה תקופת סגירותו של הים התיכון – בקשרים, בהחלפת דעות ובמסחר – דווקא תקופת גדולתה של היהדות [...]."⁴⁹

45 שם.

46 יורם ברונבסקי, "אוטוביוגרפיה של תרבות", הארץ, 17.2.1978.

47 יהושע פראוור, "יהודים, נוצרים ומוסלמים סביב הים התיכון", פעמים – רבעון לחקר קהילות ישראל במזרח, 45 (סתיו תשנ"א), 5.

48 כהנוב, "שחור על גבי לבן", ממזרח שמש, 53.

49 פראוור, שם, 9.

הומניזם ים תיכוני

מעגל אינטלקטואלי רחב של אנשי ספרות, הגות, תרבות ואמנות ים-תיכוניים – שבו מזדקרת דמותה של ז'קלין כהנוב – חרת על דגלו את האידאה הים-תיכונית, והאניש אותה הן בחייו האישיים והציבוריים והן בדמויות שעיצב בספריו. לאידאה זאת אני מבקש לקרוא "הומניזם ים-תיכוני", הגם שהדמויות המאכלסות זרם זה לא הגדירו עצמן כשייכות לאסכולה (école) אסתטית או רעיונית מוגדרת.⁵⁰ יש לציין ש"ההומניזם הים-תיכוני" אינו ענף או גוון בתוך הנאורות האירופית, אלא אידאה העומדת לעצמה, שמכלול תכונותיה מבדיל אותה מאחותה הצפונית, הבוגרת ממנה.⁵¹

האידאה הים-תיכונית הזינה את מעגל הסופרים המהגרים שהתרכז בפריז, הכולל, בין היתר את אלבר קאמי מאלג'יריה, אלבר ממי מתוניסיה, טאהר בן ג'לון ממרוקו, אדמון ז'אבס ממצרים וחורחה סמפרון מספרד; מעגל הסופרים במצרים – טהא חוסין, לואיס עוואד, קונסטנדינוס קוואפיס ונגיב מחפוז; הסופר אורהאן פאמוק, המחבר בין טורקיה לאירופה; הסופר אלבר כהן מקורפו, יוון; והסופר כאתב יאסין מאלג'יריה.

יוצרים אלה משמשים בעת ובעונה אחת מקרי-בוחן וסיסמוגרפים אינטלקטואליים ומוסריים בזרם ההומניסטי הים-תיכוני. אמנם הם בני ארצות שונות ואמונות פוליטיות מגוונות, שפעלו בעיקר בתחום היצירתי, אך הם מצטיינים גם כ"מבקרים חברתיים" במרחב הגאו-תרבותי הים-תיכוני, אם נשתמש במושגיו של מייקל וולצר.⁵² המשותף להם הוא קריאת תיגר על כל סוג של אלימות, לאומנות, דיקטטורה, עוול חברתי ורדיקליזם אידאולוגי; מחאה על גזענות שנבעה מתפיסתם הסובלנית את "האחר" וקבלתם את הזר והשונה; תפיסת עולם רב-תרבותית שהקדימה את השיח הפוסט-מודרני; וחיובם את הדיאלוג כדרך של פעולה אנושית.

היה זה ארסמוס מרוטרדם, מחבר "שבחי הכסילות" (1509), שהגדיר לראשונה "הומניזם נוצרי" לאור ביקורתו הרציולית על כתבי הקודש. במובנים מסוימים, הסופר והפילנטרופ הלבנוני, שארל קורם (Charles Corm, 1894-1963), המשיך את הקו של ארסמוס בניסיונו להטמיע את האמונה הנוצרית בתוך הציביליזציה הים-תיכונית. ההומניזם של הרנסאנס, ההומניזם הנוצרי וההומניזם הים-תיכוני מהווים מבחינתו חוליות בשרשרת אידאית אחת.

קורם ביקש להפנים את הממדים ההומניסטיים והים-תיכוניים בלאומיות הלבנונית דרך "חוג ידידי לבנון" ו"המגזין הפניקי". לבנון צריכה לשאוף להיות שיאה של הציביליזציה הים-תיכונית. "מה יועילו כל התרבויות, והעיקרון ההומניסטי, אם הם לא מכוונים לחנך לכבוד האדם ולפתח את האיכות האנושית כחברה בקהילה?"⁵³ הזהות הים-תיכונית היא בה בשעה אחת ומרובת גוונים (une et multiple), ומאפיינת את הרוח ההומניסטית והערכים התרבותיים והרוחניים של החזון המצוי ב-mare nostrum.

50 כהנוב, "שחור על גבי לבן", ממזרח שמש, 48. וכן ראו במיוחד: Alcalay, *After Jews and Arabs*, 71-72.

51 David Ohana, "Mediterranean Humanism", *Mediterranean Historical Review* 18, 1 (June 2003): 59-75; idem., *Israel and its Mediterranean Identity*, London 2011.

52 Michael Wallzer, *Interpretation and Social Criticism*, Cambridge, MA 1987 52.

53 Charles Corm, "6000 ans de génie pacifique au service de l'humanité." *Revue phénicienne*, Beyrouth 1950 p.53 53.

מלחמות האזרחים בלבנון מלמדות אותנו במרחק הזמן כמה דבריו נשמעים אוטופיים, כה רחוקים ממצבה הטרגי של לבנון היום.

רושדי מאלוף, חבר לשעבר של "האקדמיה הצרפתית" הלבנונית, כתב כי "שרל קורם היה הראשון שהראה לנו כיצד לאהוב את לבנון".⁵⁴ בנו, הסופר והעיתונאי אמין מאלוף, העורך לשעבר של Jeune Afrique, היגר מלבנון וברומנים שכתב – בין היתר "נמלי הלבאנט" ו"הצלבים בעיני הערבים" – ובמסותיו, הוא לוחם ללא חת בגזענות ובפונדמנטליזם הדתי, ומציע במקומם את הזהות הלבנטית, ואת הדיאלוג הים-תיכוני.⁵⁵ בעודדו ריבוי זהויות הוא מתרה מפני זהות אחת בלעדית, פרי הגלובליזציה, העלולה לדעתו למחוק זהויות מקומיות, שפות עתיקות, מנהגים ומסורות.

בדומה למאלוף, גם המשורר הסורי אדוניס (שם העט של עלי אחמד סעיד אסבר) נטש את ביירות ב-1975 בעקבות מלחמת האזרחים. כמשורר מודרניסט אדוניס שילב בשירתו מוטיבים פניקיים הבאים לביטוי גם בכינויו הספרותי על שם האליל הפניקי אדוניס, אל ההתחדשות. מלבד הזדהותו עם הקורבן, מסמלת בחירתו את תפיסתו הלבנטית בדבר כינון זהויות דינמי ומתמיד.⁵⁶ המקביל של פולחן אדוניס במזרח הוא תמוז. נתן זך כתב על אדוניס, שהוא "ייסד בלבנון את האסכולה הכנענית, הדומה למה שרטוש ייסד כאן".⁵⁷ ואכן, הזהות הכנענית של יונתן רטוש ואביו האידיאלי עדיה חורון (1907-1972) השתלבה באקלים הדעות הלבנטיני שרווח במזרח הים התיכון בשנות ה-30 וה-40 של המאה ה-20. חורון, חוקר המזרח הקדמון, עיצב בפריז בשנות ה-30 השקפה היסטוריוגרפית הטוענת לאחדות תרבותית כנענית-ישראלית בארץ הקדם,⁵⁸ וחשף את הזיקה הים-תיכונית שהתקיימה בין מושבות הפניקים ("העברים הצפונים") בצפון אפריקה לבני ישראל.⁵⁹

בכתב העת La Revue Phenicienne, שייסד קורם ביולי 1919, הרבו לכתוב סופרים ואנשי שם לבנוניים. ביניהם היה מיכאל שיהה (Michael Chiha, 1891-1954), בנקאי, פוליטיקאי, סופר ועיתונאי, מאבות החוקה הלבנונית, שלרעיונותיו הייתה השפעה רבה על עיצוב לבנון המודרנית וזיקתה הים-תיכונית.⁶⁰ בדיונו במקומה הראוי של לבנון כאומה ים-תיכונית, טען שיהה שהספינה והמשוט (oar) הראשונים היו פרי המצאה פניקיים, עדות וסמל ליורדי הים, להרפתקנים ולסוחרים הים-תיכוניים. שיהה טיפח את המיתוסים הפניקיים, הים-תיכוניים והלבנטיניים במטרה ליצור דימוי אידאלי של לבנון המודרנית.

הסופרת ופעילת הציבור, אבלין בושטראוס (1878-1971), כתבה את ספרה "זיכרונות" (Evocations) המוקדש לשיהה.⁶¹ היא חיתה בביירות, בפריז ובקהיר, קראה להתקרבות אסלאמית-נוצרית,⁶² ייסדה

.....
 54. Franck Salsmeh, Charles Corm: An Intellectual Biography of a Twentieth-Century Lebanese, London 2017

55. אמין מאלוף, שערי הלבאנט, תרגמה שלומית הנדלסמן, חולון 2000.

56. ראובן שניר, אדוניס – מפתח פעולות הרוח, תל-אביב 2012.

57. נתן זך, "על אדוניס", הארץ, 30.8.2011.

58. עדיה חורון, ארץ הקדם, תל-אביב 1970.

59. עדיה חורון, קדם וערב: כנען – תולדות ארץ העברים, תל-אביב 2000.

60. Michael Chiha, Variations sur la méditerranée, Beyrouth 1994

61. Evelyne Bustros, Michel Chiha: Evocations, Beiryouth 1956

62. Idem, La main d'Allah, Beiryouth 1998

יהדות חופשית

כמה ארגונים ספרותיים, אמנותיים ופמיניסטיים בלבנון, והייתה המוציאה לאור של העיתון הספרותי בשפה הצרפתית Ebauches שעסק, בין היתר, בנושאים לבנטיניים. בושטראוס פעלה ב"ארגון לפיתוח כפרי" יחד עם אניסה ראודה נז'אר (Anissa Rawda Najjar, 1913-2016), הפעילה הפמיניסטית ולוחמת זכויות האזרח פעילות אלו, שהיו מקורבות לשיהיה ולקורם, הן עדות חשובה למרכזיותה של לבנון בזירה הפמיניסטית הים-תיכונית.

נחום סלושץ (1872-1966), שקורם התעניין במחקריו על הפניקים, היה סופר וחוקר לשונות המזרח, מחבר "ספר הים – כיבוש הימים בהיסטוריה" (1948). בספר, שראה אור שנה לפני מחקרו הגדול של ברודל על הים התיכון, פיתח סלושץ פילוסופיה של היסטוריה המדגישה את פעילותן של הקהילות היהודיות באגן הים התיכון, עד כדי אפיון האדם היהודי הים-תיכוני.⁶³

לא רק בלבנון בלטו השיח והזהות הים-תיכונית. ברשת הים-תיכונית היו מעגלי שיח דומים, כמו זה שהתקיים במצרים. היה זה הסופר, המבקר וגדול האינטלקטואלים המצרים, טהא חוסין (1889-1973), שהעלה על נס במצרים את החזון הים-תיכוני.⁶⁴ בין 16 הכרכים של ספריו ומאמריו בולטים "הימים" (1933) ו"עתיד התרבות במצרים" (1938) שבו הציב, לצד חזונו הים-תיכוני, את הרפורמה בחינוך כנתיב העיקרי שעל מצרים לצעוד בו.⁶⁵ הסופר המרוקאי מוחמד בראדה (Mohammed Berrada) תהה מדוע חוסין התעלם בכתיבתו מהזיקה הים-תיכונית של הפשיזם האיטלקי. בראדה, ששימש נשיא איגוד הסופרים במרוקו.⁶⁶ ביקר את ההשתלטות הקולוניאליסטית האירופית על הארצות הים-תיכוניות. בהרצאותיו של טהא חוסין נכח לואיס אוואד (Luis Awad, 1915-1990), דמות ספרותית ואקדמית ביקורתית ידועה במצרים. כמו חוסין, גם אוואד היה בן לשתי תרבויות, האירופית והמצרית. השפעתו הייתה רבה בקרב משוררים ערבים צעירים, כגון עבדול והאב ואדוניס.

הסופר אורהאן פאמוק (Orhan Pamuk) בכיר סופרי טורקיה וחתן פרס נובל, נמנה אף הוא על הסופרים הים-תיכוניים הביקורתיים. משולבים בספריו המזרח והמערב, האסלאם והנצרות, הדתיות והחילונית, המציאות והדמיון, ובספרו "איסטנבול: הזיכרונות והעיר" (2012), הוא מעיד כי ביחסו של הסופר לעיר עולים זיכרון האימפריה הביזנטית והאימפריה העות'מאנית.⁶⁷ בהווה נלחמות הדתיות בחילונית על זהות המדינה, העבר המפואר בחלומות הרסטורציה, ההסתגרות הלאומנית והפונדמנטליסטית בכניסה בשערי אירופה.

הסופרים ההומניסטים האלה מאגן הים התיכון הפנימו את המגע החם והלא-אמצעי של דיאלוג בין עמים ותרבויות. הם לא הגו או יצרו במושגים של "אדם חדש", אלא עסקו בבעיותיו של האדם הממשי בחברות

63 נחום סלושץ, ספר הים – כיבוש הימים בהיסטוריה, תל-אביב 1948.

64 טהא חוסין, טהא חוסין והתחדשותה של מצרים: מבוחר קטעים מכתביו, תרגם וערך עמנואל קופלביץ, ירושלים 2001.

65 Taha Hussein, The Future of Culture in Egypt, trans Sidney Glazer, Washington 1954; טהא חוסין, הימים, תרגם מ' קפליוק, תל-אביב תרצ"ב.

66 מוחמד בראדה, כמו קיץ שכבר לא יחזור, תרגמה ליאת קוזמא, תל-אביב 2006.

67 אורהאן פאמוק, איסטנבול, זיכרונות והעיר, תרגם משה סביליה-שרון, אור יהודה 2012 כהנוב, "אירופה מרחוק", ממזרח שמש.

הים-תיכוניות. גישתם הייחודית הצטיינה בעמדה ביקורתית, בסולידריות חברתית ובחוש מוסרי – "חוש מידה" בלשונו של אלבר קאמי – ואלה סייעו להם להילחם באשליותיהם של רבים מהאינטלקטואלים האירופים הנאורים, שחלמו על לידת "אדם חדש" באמצעות אידאולוגיה רדיקלית ואלמות שמצדיקה את הכול.

תיאורו של אלבר קאמי את הידרדרותו של הסובייקט המודרני הקדים את ניתוחו של מישל פוקו: הנאורות האירופית, כרעיון משחור, לכדה לדעתו את האדם המודרני בבתי-סוהר פרי יצירתו, והאדם היה לקורבן ולתליין כאחד: האדם המודרני בעל התודעה החופשית גילה שהוא משועבד למציאות שיצר לעצמו. קאמי מעולם לא קיבל עיקרון שאינו נשען על קנה-מידה אנושי. נאמנה לתפיסתו של קאמי, כהנוב כתבה ברוח זו: "אדם, עם כל פחיתות ערכו, חשוב יותר מעיקרון, עם כל קדושתו"⁶⁸. קאמי נשאר נאמן לפילוסופיה של איזון, ובה מצא מחסה מפני עולם של הפשטה: למטפורה פילוסופית זו קרא "ים-תיכוניות". בכל חייו ויצירתו היה הומניסט, שערכיו צמחו בתנאי דיכוי ואי-צדק ועוצבו כמחאה נגדם.⁶⁹ אולם יש לזכור גם את עמדתו הבעייתית של קאמי לגבי דרישת האלג'יראים להינתק משלטונה הקולוניאלי של צרפת. אחד ממבקריו היה כאתב יאסין (Kateb Yacine, 1989-1929), הסופר האלג'ירי החשוב ביותר במאה ה-20, שגם השתתף בהפגנות בקולג' בסאטיף, שבהן נהרגו בין 6000 ל-8000 אלג'יראים בידי חיילים צרפתיים.

ב-1953 כתב קאמי פתח-דבר למהדורה השנייה של "נציב המלח", פרי עטו של הסופר התוניסאי-צרפתי-יהודי אלבר ממי. קאמי היטיב לאבחן את בעיית הזהות בחייו וביצירתו של ממי, ותיאר כסופר צרפתי מתוניסיה, שאינו לא צרפתי ולא תוניסאי, בקושי יהודי, כי במובן מסוים לא רצה להיות יהודי, שתרבותו הצרפתית לא מנעה את הסגרתו לגרמנים.⁷⁰ אף כהנוב, כמו קאמי וסארטר, זיהתה את הסתירות המובנות בדבריו של ממי, וכמוהם סברה ש"הוא קרוע בין הכוחות הסותרים שעיצבו את אישיותו, ומסרב לוותר על אחת מהתקשוריותיו. לאן הוא שייך? לעם היהודי? לצרפת? לצפון אפריקה?"⁷¹ ממי עצמו מתייחס לקריאתה של כהנוב ב"נציב המלח" (1953), כי "ניכר הדבר שאת מכירה את הבעיות והקונפליקטים הפנימיים, וטוב שאת מפנה את תשומת ליבך לאספקט זה של הספר, שלצערנו נוגע גם במציאות הישראלית".⁷² בפגישה, שנערכה בפריז ב-1962, צפו השניים בתוכנית טלוויזיה על הגזענות, וכהנוב רשמה ביומנה: "ממי סבור כי בני-האדם מזדעזעים מן המשפטים הקדומים שלהם רק מרגע שהם עומדים עליהם בבירור, ולכן בריא הוא יותר להתקיף את הבעיה הזאת התקפת מצח".

לסוגיה של הגזענות התייחס בריאיון סופר ים תיכוני נוסף, הסופר הצרפתי-מרוקאי טאהר בן ג'לון (Tahar Ben Jelloun), מחבר הספר "הגזענות כפי שהסברתי לבתי" (1998). הוא אינו רק סופר אלא אינטלקטואל המעורב בהארת הצל: בביתו הישן, במרוקו – הדעות הקדומות שהשתרשו; ובביתו החדש,

68 דוד אוחנה, הכבול, העקוד והצלוב – אלבר קאמי וגבולות האלימות, ירושלים 2013.

Albert Camus, "Préface: Albert Memmi, Prophète de la Décolonisation", in: Albert Memmi, La Statue de Sel, Paris 1966, 69 11-12

Albert Camus, "Préface; Albert Memmi, Prophète de la Décolonisation", in: Albert Memmi, La Statue de sel, Paris 1966, 11-12 70

71 כהנוב, "דרך נפתלת אל ישראל", מעריב, 18.11.1966.

72 אלבר ממי לכהנוב, 23.8.1962, מ"ה.

בצרפת – הגזענות העולה.⁷³

מאז המשל של אפלטון על המערה, שבה איננו יכולים לראות את האור אלא רק את הצללים – אומר לנו חורחה סמפרון ((Jorge Semprun, 1923-2011), הייתה המשימה העיונית של הבהירות כרוכה בחזון, בראייה, בנקודת השקפה, ובמילה אחת, באור.⁷⁴ המטפורה של האור הים-תיכוני תאמה את הביוגרפיה האינטלקטואלית והפוליטית של סמפרון. הוא סבר שאסור לו לאינטלקטואל להתחבא בחבית, להסתגר במגדל שן ובלשונו – ב"כלא מצופה שנהב". במלאת מאה שנה להולדתו של ולטר בנימין ו-50 שנה לסיום מלחמת העולם, שקיפדה את חייו, הניח שר התרבות הספרדי סמפרון אבן פינה ליצירתו של דני קרוון, מחווה לפילוסוף היהודי בנימין הטמון בפירנאים, בבית הקברות פורט-בו, הצופה אל הים התיכון.⁷⁵

נגיב מחפוז אינו מסוג הסופרים המתחבאים בחבית.⁷⁶ הוא עורר כבר ב-1959 את חמתם של כוהני הדת במצרים בפרסמו ב"אל אהראם" פרקים ראשונים של ספרו "בני שכונתנו" שהציתו סערה בקרב הפונדמנטליסטים המצרים.⁷⁷ במצרים של מחפוז חיו כהנוב ואדמון ז'אבס, שצמחו באריסטוקרטיה היהודית במצרים והיגרו ממנה, ובלשונו של כהנוב, "עברו שלי ועברי שלי ארוגים הם אותם חוטים של יהדות המזרח והמערב הלטיני".⁷⁸ בז'אבס רואה כהנוב את הטוב שבסופרים היהודים ילידי מצרים. כמו בני-דורו "הוא מצא את הנושא המהותי שלו רק לאחר שעזב את מצרים, התיישב בצרפת וחש את מלוא המועקה הנוראה וחסרת המרפא של הגלות". בעשרת ספריו התבלטה מורשתה הרוחנית של הקהילה היהודית שממנה גלה, משא רליגיזי שבא לביטוי ב"יהדות אחרי היות אלוהים".

סופר נוסף שאפשר להחשיבו במסורת הנאורות הים-תיכונית הוא אלבר כהן (Alber Cohen, 1895-) (1981).⁷⁹ אמנם, מרבית חייו התגורר בז'נבה, אולם מוצאו, הווייתו, המתחים ביצירתו ובביוגרפיה שלו, גיבורי ספריו והשקפת עולמו שייכים לעולם הים-תיכוני. הוא נולד באי קורפו השוכן בצפון מערב יוון, ומשפחתו היגרה ב-1900 למרסיי לאחר פרעות בקהילה היהודית שם. ב-1930 פרסם את ספרו הראשון "סולל", רומן המגולל עולם יהודי-ים-תיכוני, שעלילתו האבסורדית, המפותלת, המדומיינת והנפרסת בתמונות פיקרסקיות, נעה בין נצרות ליהדות, בין מאגיה לריאליזם, בין פריצת שערי הגטו לרכישת השכלה. סולל, המבקש לתת גט כריתות ליהדות, מקים מקדש בתוך ארונו (המוקדש הפעם לתפארת צרפת).⁸⁰ אשתו אוד מתגיירת לכבודו, והוא חש, כדברי כהנוב, כי "כיבוש האישה הנוצרייה כמוהו ככיבוש העולם".⁸¹ אך היא בכל זאת זרה לעולמה היהודי הים-תיכוני של משפחת סולל, ומבקשת לשוב איתו לפריז. כהנוב מעידה כי הספר הכה בה. "הנה סוף-סוף הרומן היהודי הטרגי הגדול בה"א הידיעה.

73 טאהר בן ג'לון, הגזענות כפי שהסברתי לבתי, תרגם ראובן מירן, תל-אביב 1998.

74 חורחה סמפרון, הכתיבה או החיים, תרגם עידו בסוק, תל אביב 1997; שם, "נאום שבח (לאודיטי)", מכון ון ליר בירושלים, יולי 1992.

75 דני קרוון, מעברים – מחווה לואלטר בנימין, מוזיאון תל אביב לאמנות, 1977

76 ששון סומך, נגיב מחפוז: יצירה, מפגשים, תרגומים, ירושלים 2012.

77 ששון סומך, "בני שכונתנו: על עולמו הרוחני של נגיב מחפוז", בתוך: נגיב מחפוז, בני שכונתנו, תל-אביב תשנ"א, 436.

78 כהנוב, "זאבס או ספר השאלות", דבר, 30.4.1965; "תרבות בהתהוות", דבר, 16.4.1973.

79 ראו מספריו של אלבר כהן בעברית: אוכל מסמרים, תרגם אביטל ענבר, תל-אביב 1983; הספר אשר לאמי, תרגמה ניצה בן-ארי, תל-אביב 1981; הנאוה לאדון, תרגמה אליה גילדין, תל-אביב 1987; בני החיל, תרגם אביטל ענבר, תל-אביב 1983.

80 אלבר כהן, הו, אחי בני התמותה, תרגמה ניצה בן-ארי, תל-אביב 1986.

81 כהנוב, "אלבר כהן – בדד בסערה", 102-103, ח"מ.

עצם השם סולל עורר תחייה יהודית שהייתה בעת ובעונה אחת עדינה וצורבת כמו הארצות שטופות השמש, שבהן פרחו היהדות הספרדית תחילה ואחר כך דעכה. הייתי כבתוך שלי".

קוראיהם של הסופרים הנאורים הים-תיכוניים מצאו בהם ברומטרים רגישים של המרחב הגאו-פוליטי, שהתריעו והתקוממו באמצעות גיבוריהם, עלילותיהם, וידיייהם וסיפור הגירתם, ובה בשעה גילמו בעצמם הומניזם ים-תיכוני. כמו עמיתיה הים-תיכוניים, את מיטבה כתבה כהנוב במקום שבו חשה ניכור גדול. גם הם ראו משם דברים שלא רואים מכאן: עקירה, הגירה, זרות, גזענות, רב-תרבותיות, דיאלוגיות. הים התיכון, סובר דן צלקה, מגלם את האידאה היוונית של "נוסטוס", הנודד החוזר, זה ההוגה תמיד באיתקה שלו. כהנוב ביטאה במסותיה את מאווייה ותשוקותיה של אידאה לא ממומשת, האידאה הים-תיכונית.

וזוהו הדבר היסודי שצריך לאומרו בשעה שבאים לשרטט את דיוקנה של כהנוב כמבשרת וכנושאת הדגל של האידאה הים-תיכונית. אידאה זו עומדת בראש ובראשונה על הרחבה או חריגה מן המציאות המסוכסכת והלעומתית אל מארג זיקות רחב ועשיר ופוליפוניה של ישויות תרבותיות גאו-פוליטיות. דווקא קיומה הביוגרפי והיצירתי, הנטוע על המפתן מבחינות רבות, הוא שעושה את כהנוב למבשרת, ופותח פתח אל אופציה תרבותית אחרת, רחבה הרבה יותר ממה שהוצע בזמנה - האופציה הים תיכונית.

קיקרו: כוחה ומגבלותיה של אמנות הנאום¹

קיקרו חיבר את יצירת המופת שלו De Oratore ("על הנאום המושלם") בשנת 55 לפנה"ס, בתקופת השתלטותה של הרודנות על הרפובליקה הרומית האהובה עליו, בעת בה העקרונות והמוסדות שעליהם הייתה מושתתת הרפובליקה קרסו ללא תקנה. קיקרו היה יכול לבחור בדרך הקלה. שלושת האנשים החזקים ביותר ברומא — קיסר, פומפיוס וקראסוס — התאגדו בברית סודית כדי לשלוט ברפובליקה לצרכיהם האישיים, והם הזמינו את קיקרו להצטרף אליהם. "לשונו הכסופה" הייתה יכולה לשרת אותם בפורום ובסנאט. אך קיקרו — איש מורכב אבל בעל עקרונות בטבעו — היה מזועזע וסירב. החלטה זו גרמה לגלותו מרומא, לאובדן רכושו, השפלתו הציבורית ואף לסכנת חיים ממשית בשנת 58 לפנה"ס. הקרע בין שלושת אנשי הכוח אפשר לקיקרו לשוב לרומא שנה לאחר מכן, והוא התקבל בעיר כגיבור. הוא מיהר לשוב לעשייה בנאומים הציבוריים, במשפטים הטעונים פוליטית והתמרונים בסנאט במטרה לשבור את ה"טריומוויראט" המלוכני ולהשיב את הסדר, השפיות והכבוד לרפובליקה: מטרתו הייתה "שלווה עם כבוד" (otium cum dignitate). גם מאמץ זה נכשל כאשר קיסר, פומפיוס וקראסוס חידשו את בריתם וחילקו ביניהם את האימפריה הרומית. זמן קצר לאחר מכן השתלטו הכנופיות החמושות שתמכו בקיסר או בפומפיוס על רחובות רומא. קיקרו פרש מעסקיו וכתב את De Oratore, הדיאלוג הפילוסופי על תכונות הנאום המושלם.²

יש לשים לב שהנושא של קיקרו לא היה "אמנות הנאום" אלא "הנאום". עבור קיקרו, הנאום האידיאלי לא היה רק דובר דומיננטי ששלט בטכניקות רטוריות, אלא המדינאי האידיאלי, אשר בכוח המחשבה והדיבור שלו עשוי היה לנהל את המדינה בצורה המיטבית ביותר. לפיכך, על המדינה, באופן אידיאלי, להיות מנוהלת לא על ידי מצביאים אלא על ידי אנשים משכילים בעלי עקרונות מוסריים מוצקים וכישורי שכנוע מפותחים. בהמשך לדיאלוג הפילוסופי של קיקרו, הוא טוען שהשכנוע בנושאים שונים דורש שליטה בענפי ידע רבים. הרבה מחשבה מוקדשת בדיאלוג להשכלת הנאום:

"עלינו לקרוא שירה, לרכוש ידע בהיסטוריה ולבחור מורים וסופרים של כל האמנויות הנאצלות (bonae artes), לקרוא אותם בעיון, ולמטרת תרגול, לשבח, לפרש, לתקן, לבקר ולהפריך אותם.

1 לזכרו של יעקב מלכין. אני מודה לילנה יפה על תרגום המאמר לעברית והעריכה על ידי עירד מלכין.
2 ראה ספריו של יעקב מלכין על אמנות ההרצאה, הדיבור בציבור, והרטוריקה yaakovmalkin.com

עלינו להציג טענות משני הצדדים בכל שאלה ובכל נושא עלינו להעלות ולטעון כל טיעון המתקבל על הדעת. עלינו ללמוד ביסודיות את החוק האזרחי, לרכוש ידע בחוקים ולהכיר את כל העבר. עלינו לרכוש ידע בצווי הסנאט, בארגון המדינה, במעמד המשפטי של בעלות הברית שלנו, בחוזים ובהסכמים ובמדיניות חוץ אפקטיבית. ומכל ענפי התרבות עלינו לאסוף נגיעות של שנינות והומור שנוכל לבזוק כמו מעט מלח לאורך כל הנאום שלנו." (De Oratore 1.158-9)

תכניתו של קיקרו הייתה להכין נאומים/מדינאים שישתמשו בשיח האזרחי כדי לנהל את המדינה וליישב סכסוכים על בסיס ידע, שכנוע, היסטוריה ותרבות. קיקרו משלים את התמונה הזו בטענה (דרך הדמות הראשית בדיאלוג) שהנאום/המדינאי האידיאלי לא די שיהיה משכיל במידה רבה, אלא גם בעל מידות מוסריות טובות, כלומר אדם ישר, תכונה שהיא תוצאה של חינוך ושל מידה טובה מולדת (1.228). שכן גם כישורי הנאום המשוכללים ביותר אינם טובים כשלעצמם, ואף יכולים לשמש למטרות רעות. אמנות הנאום, בצורתה הגבוהה ביותר, חייבת לשרת מטרה נעלה בלבד.

למרות שקיקרו הכיר בכך שהאידיאל שלו אינו ניתן להשגה עבור בן אנוש, הוא עדיין חשב שזהו יעד שצריך להנחות מדינאים טובים, ושהוא עצמו יוכל למלא את התפקיד הזה לא פחות טוב מכל רומאי אחר. מוקדם יותר בחייו, לאחר כהונתו כקונסול, שבה הצליח לדכא מזימה מסוכנת נגד המדינה, הוא הציע את חזונו לרפובליקה - אחדות חברתית שכינה אותה קונקורדיה אורדינום (concordia ordinum), או הסכם בין המעמדות, שבה המעמדות העליונים בחברה הרומית, הסנאט והפרשים, ישתפו פעולה בניהול המדינה בהרמוניה. אך ברומא, הכאוטית והמפולגת יותר ויותר, הרעיון לא זכה לתמיכה רבה והפך לעוד אידיאל קיקרוני שנזנח בשוליים.

באופן טראגי עבור קיקרו, ככל שהשפעתו הפוליטית התעמעמה, כישורו הרטורי התעצם. הוא נשא את נאומיו העוצמתיים והעמידים ביותר כאשר לא הצליח לשכנע את המצביאים הלוחמניים לשים את טובת הציבור מעל לאינטרסים האישיים שלהם. הוא לא הצליח להילחם ב"שאפתנות אנושית בלתי מוגבלת, בתשוקה נוראה לשלטון, בסבלנות בלתי נלאית וברוע בעל רבבות-הפנים", כפי שתיאר זאת ההיסטוריון אפיאנוס מאוחר יותר, שכתב היסטוריה מפורטת של מלחמת האזרחים הארוכה שהביאה את הרפובליקה לקצה האלים (מלחמות האזרחים 1.6). קיקרו הודה על תסכולו וחרדתו בפני חבריו הקרובים, אך בפומבי שמר על חזות אמיצה, וכאשר הבין ששטף נאומיו אינו מסוגל לעצור את הרודנות או למנוע את הסכסוך בין הפלגים, הוא פשוט חדל מלדבר. אנשים שמו לב: שתיקתו הפומבית של קיקרו הייתה נושא לשיחה, והיא תרמה להעמקת החרדה הציבורית כאשר רומא שוקעת למלחמת אזרחים. הציביליזציה המערבית הרוויחה מתקופות מצוקתו ונסיגתו של קיקרו מהחיים הציבוריים, משום שבתקופות אלו הוא כתב את חיבוריו הפילוסופיים הבשלים והחשובים ביותר.

קיקרו נתפס לעיתים קרובות על ידי היסטוריונים מודרניים כמדינאי חלש וכחדן, אך למעשה, מתחילת הקריירה הציבורית שלו הוא עמד מול רודנים ודמגוגים — סולה, פומפיוס, קראסוס, קלודיוס, יוליוס קיסר, אנטוניוס — ולרוב נשא בהשלכות חמורות באופן אישי. במילות ביטוי עכשווי, הוא "אמר את האמת בפני השלטון". למרות שקיקרו נעקף פוליטית שוב ושוב על ידי מדינאים חסרי מצפון, הוא מעולם לא זנח את האידיאלים התרבותיים והפוליטיים שלו, ובסופו של דבר מת למענם.

אף על פי שהנאומים "הפיליפיים" של קיקרו — 14 הנאומים שנשא נגד אנטוניוס בשנתו האחרונה

(43-44 לפנה"ס) — הם הדוגמאות הידועות ביותר לרטוריקה אנטי-רודנית, רגעו המרשים ביותר של דיבור אמת בפני השלטון בא לידי ביטוי בנאום ששבר את שתיקתו הציבורית הארוכה, נאום ההגנה על מרקלוס (46 לפנה"ס). קיקרו לא הכין את הנאום מראש. קיסר היה שליט העולם הבלתי מעורער. בישיבת סנאט שבה נכח קיקרו, העניק קיסר חנינה לאחד מאויביו הגדולים ביותר (מרקלוס); הדבר הניע את קיקרו לקום ולפנות באופן ספונטני אל הרודן. בנוכחות כל הסנאטורים האחרים, אמר קיקרו לקיסר: ניצחת במלחמת האזרחים ורומא כולה ורוב העולם נמצאים בידך, ועכשיו עליך להחליט מה לעשות עם הכוח העצום הזה. אתה זוכה לתהילה עולמית בזכות ניצחונותיך הצבאיים המדהימים, אך ניצחון צבאי לא יביא תהילה נצחית, שכן הצלחה צבאית טהורה -

נבלעת בתוך זעקות של חיילים וצילי החצוצרות. אך כאשר אנו שומעים או קוראים על המעשים שנעשו ברחמים, באנושיות, בצדק, במתינות ובחוכמה, במיוחד בתקופה של זעם, המנוגדת לתבונה, ובשעת ניצחון, שהיא באופן טבעי שעת התנשאות ושחצנות, באיזו התלהבות אנו מתלקחים אז... בטווח הארוך, בזיכרון ההיסטורי, מידות טובות אזרחיות יגברו על ניצחונות צבאיים! קיקרו מחדד את הנקודה הזו שוב ושוב לאורך כל הנאום, תוך שימוש בטכניקות רטוריות שונות. הסנאטור המוחלש אומר לשליט המנצח והאבסולוטי: מה שהשגת הוא לכל היותר הצלחה מעורבת, שכן רק בשיקום הרפובליקה תזכה לתהילה נצחית.

'אבל האם ההישג שאשאר מאחוריי,' תשאל, 'אינו מספיק?' זה היה בהחלט מספיק עבור רבים אחרים — אבל עבורך זה מעט מדי. שכן כל דבר שקיים, לא משנה כמה הוא גדול, הוא קטן מדי, אם יש משהו גדול יותר. אך אם התוצאה של הישגך הנצחיים, גאיוס קיסר, היא שאחרי שהבסת את יריבך, תעזוב את המדינה במצב הנוכחי שלה, אז בבקשה וודא שכישרונך העל-אנושי לא ייצור הערצה בלבד אלא תהילה אמיתית — בהנחה, כמובן, שהתהילה מורכבת מהמוניטין הבוהק והמפורסם של האדם הנובע מתרומתו הגדולה לחבריו, למולדתו או לאנושות כולה." (ProMarc 26) קיקרו השתמש בכוחו הרטורי המלא כדי להציע לקיסר הצעה שרודנים אחרים, בעלי מזג אחר, היו הורגים אותו בגללה: קיסר הרס את המדינה שגידלה וטיפחה אותו, ורק על ידי שיקום הרפובליקה והבטחת הסדר והשלום האזרחי הוא יוכל להשיג משהו מפואר באמת, שיתועד ככזה בדפי ההיסטוריה בסופו של דבר, קיסר, שהעריץ את אומנותו של קיקרו, לא הרג או הגלה אותו אלא התעלם מעצתו. לאחר שני נאומים נוספים שלא הצליחו לשנות את דעתו של קיסר, קיקרו חזר לשתיקתו הציבורית: בתקופת הרודנות הקיסרית, אמנות הנאום של קיקרו איבדה את כוחה להשפיע. הוא יצא משתיקתו לאחר רצח קיסר בשנת 44 לפנה"ס; באותה שנה הוא פרסם אחד מכתביו האחרונים בפילוסופיה, *De Officiis* ("על החובה", על האחריות המוסרית) שבו כתב, "אין לנו קשרי אחווה עם רודן, אלא עוינות מרה". מהלכו הציבורי האחרון של קיקרו, שבו ניסה להציל את הרפובליקה, היה פרסום נאומי התוקפניים נגד אנטוניוס, יד ימינו של קיסר שניסה לרשת את מקומו ואת כוחו. אך בניגוד לקיסר, הרודן העתידי אנטוניוס דאג שקיקרו ישלם בחייו: הוא ציווה לצוד אותו ולהרוג אותו, וראשו הכרות וידו הימנית — היד שכתבה והלשון שנשאה את הנאומים הפיליפיים — הוצגו על דוכן הנאומים במרכז הפורום ברומא, כדי שכולם יראו את תוצאות ההתנגדות למשטר.

3 שם העצם בלטינית הוא ברבים אבל האסוציאציה המיידית בעברית למלה "חובות" מתייחסת בדרך כלל לחוב כספי לפיכך העדפנו לתרגם ביחיד, ע.מ. יש המתרגמים "מחוייבויות".

סיפור מפורסם מסופר על ידי מחבר הביוגרפיות היווני פלוטרכוס, שמספר שבמהלך חייו של קיקרו, קלט אוגוסטוס, הקיסר הרומי הראשון, את נכדו מנסה להחביא ספר שקרא. אוגוסטוס דרש לראות אותו; זה היה ספר של קיקרו. הקיסר קרא בו זמן רב, ואז החזיר את הכרך לנכדו במילים: "איש רהוט במילים, בני, איש רהוט ואוהב ארצו". זה היה קולו של רודן מבוסס, שלא חשש מאמנות נאום מרדנית ושיכול היה להעריץ את קיקרו. הוא ידע היטב שאמנות הנאום של קיקרו ועקרונות אהבת המולדת שלו לא הספיקו כדי להציל את עצמו, או את הרפובליקה.

מישל דה מונטיין, גיבור תרבות

בהוצאת הספרים הצרפתית גלימאר חנכו לא מזמן סידרה חדשה הנקראת "חיי עם..." ובה מושכים בעט ממגזרים שונים כותבים על דמויות אשר היוו בעבורם מדריכי דרך רוחניים, מודלים לחיקוי, מקורות השראה – בקיצור, גיבורי תרבות. אילו נתבקשתי לבחור בנושא לספר מעין זה, חשבתי, מישל אייקס דה-מונטיין, הפילוסוף וההומניסט בן המאה ה-16, היה ודאי אחד המועמדים המובילים. זכורני שבמהלך שנותי כסטודנט בפאריס עצרתי פעמים אין-ספור בפני פסלו הניצב מול הסורבון וקראתי את הכתובת החרוטה על בסיסו: "איני צרפתי אלא בזכות עיר גדולה ויפה זו..."

אבל מונטיין לא היה פריסאי. הוא היה ראש העיר בורדו, עיר הנמל הגדולה שבמערב הממלכה. הוא היה גם חבר בפרלמנט של בורדו (מוסד משפטי מרכזי בעל סמכויות פוליטיות), לוחם, דיפלומט ויועצו וידידו של המלך אנרי ה-4. אך מעל לכל, תהילתו הייתה בהגותו. מונטיין היה הומניסט בשני המובנים של המילה: אינטלקטואל המקיים דיאלוג מתמיד עם ההוגים היוונים והרומים מימי קדם, ואדם שכמאמרו של המחזאי הרומי טרנטיוס, "אין דבר אנושי שזר לו". ואכן, האדם היה לפרוייקט חייו – להבין את היצור הזה, את מניעיו ויצריו, את פשר קיומו, את מגבלותיו וגם את גדולתו... ומיהו האדם הקרוב יותר למונטיין אם לא מונטיין עצמו? כך נולד הרעיון לקחת את עצמו כנושא סקרנותו, שכן כמאמרו, "הדבר הגדול שבעולם בשביל האדם הוא לדעת להיות הוא עצמו".

מונטיין מודע היטב לחדשנות המשונה של מפעלו: "המוזרות וחדשנות (...) מפעל זה הוא כה מטופש, כה פנטסטי ונראה בל-כך מרוחק מן הנהוג שזה עשוי אולי להעניק לו זכות קיום כלשהי. בהיותי לחלוטין חסר-אונים וזר לכל חומר אחר, הצעתי לי את עצמי כנושא. זהו הספר היחיד מסוגו בעולם – יעדו אכן מוזר ויוצא-דופן. אין ולא-כלום ביצירה זו הראוי לציון מלבד מוזרות זו..."

ובכלל, מי יקרא דבר שכזה? "ספרי זה מיועד להיות מונח בפינה של ספרייה, ואין בו אלא כדי לשעשע שכן, ידיד או קרוב משפחה." אבל לא נורא: "גם אם איש לא יקרא את דבריי, האם בזבזתי את זמני לשווא? האם לא השתעשעתי דיי בהרהורים נעימים ומלאי-תועלת במרוצת שעות כה רבות של בטלה?"

התברר חיש מהר שמונטיין לא בזבז את זמנו, ומה שחשוב יותר – לא בזבז את זמנו. על-מנת לבצע את תכניתו ה"מוזרה", הוא פשוט המציא ז'אנר ספרותי חדש – ה"אסיי", המסה. המסות של מונטיין

הן אוסף חסר סדר של הרהורים – "אני כותב", הוא הסביר, "על הנושא הראשון העולה בדעתי, בעיני כולם שווים" – נודדים נונשלנטיים של איש-רוח חופשי, אדון לעצמו ואחראי רק כלפי עצמו, בשדה חקר האדם שאת גבולותיו הוא קובע כאוות-נפשו הריבונית. מהדורה אחרי מהדורה, הוא העשיר את סיפרו, הוסיף לו עוד ועוד נושאים ופרקים.

המסות היו מיד לרב-מכר, וכך היה מאז ועד ימינו. הוא תורגם לעשרות לשונות, וקשה להגזים בהשפעתו על תקופתו כמו גם על הדורות שחלפו. על מי הוא לא השפיע, בצרפת ומחוצה לה – ברשימה ארוכה הכוללת את גדולי הסופרים וההוגים האירופים, די להזכיר את וולטר, אשר ראה בו "ידען בעידן של בערות, פילוסוף בקרב הקנאים, המתאר בשמו את חולשותינו ואת שיגיונותינו. הוא איש שיהיה לעולם אהוב". ואילו ניטשה כתב: "איני מכיר אלא סופר אחד שאותו אני מעריך בשל כנותו, במידה שווה לשופנהאואר, אם לא יותר, וזה מונטיין. כתיבתו של איש זה הגבירה את שמחת החיים עלי אדמות". אכן, גיבור תרבות.

אך מדוע? מפני שהמסות של מונטיין הן בבחינת מראה שבה משתקפים בני הדורות החולפים לא כפי שהיו רוצים להיות, אלא כמו שהם. שלא כאוגוסטינוס לפניו, אשר ביקש להעלות את החוטא על נתיב ההארה הנוצרית, שלא כרוסו אחריו, שרצה להצטדק בעיני קוראיו, הוא, מונטיין, שאף – כך הוא הסביר לקוראיו – לשרטט את דיוקן עצמו כפי שהטבע ברא אותו, ובכך לומר משהו על הטבע האנושי שהרי, הוא קבע, "כל אדם נושא דמות שלמה לחלוטין של מצבנו האנושי". כך כתב בהקדמה למהדורה הראשונה: "אני רוצה שיראו אותי כאן בהווייתי הפשוטה, הטבעית והיומיומית, ללא צבעים מלאכותיים ואחזת-עיניים, שכן את עצמי אני מצייר. הפגמים שלי ייקראו במערומיהם, וכן דרכי הטבעיות, לפחות עד כמה שהרשו לי זאת כללי הכבוד האנושי הראוי. והנה כך, הקורא, אני עצמי החומר של ספרי. אין זה מתקבל על הדעת שתקדיש את זמנך הפנוי לנושא כה חסר-ערך. אזי, ניפרד כאן לשלום?" (מ'טירת) מונטיין, ה-1 במארס 1580.

לא נפרדנו לשלום, מונטיין ואני. זה שנים שאני "חי עם מונטיין", קורא בו פרק פה פרק שם, כמו שהוא כתב אותם, בלא סדר או היגיון. הוא לוחש באוזני את הרהורי ליבו ואני מבין אותו, כאילו לא מפריד בינינו חצי מילניום. קול שקט וצנוע, ידידותי, סקפטי משהו, וכל-כך אנושי. איני יכול ללטף את פרד, החתול קטוע-הרגל שלי, מבלי לחייך בזכרי את המשפט המפורסם מן המסות, משפט הרבה יותר עמוק ממה שהוא נראה: "כאשר אני משחק עם חתולתי, מי יודע אם אין היא משתעשעת יותר ממני?" כשאני קורא בעתון על עוד פרשיית עינויים במקומותינו, מיד צץ במוחי הנימוק המשכנע ביותר נגד העינויים שאי-פעם שמעתי – משפט אחד פשוט להפליא שהייתי תולה בכל חדר חקירות של השב"כ: "מדוע העינוי יגרום לי לומר את אשר היה, יותר ממה שלא היה?"

אני, שפיתחתי מילדות מעין פולחן של הידידות, מצאתי אצלו את ההגדרה היפה ביותר של אותו קשר אמיץ ומסתורי משהו בין בני-אדם. וכך כתב מונטיין על יחסו אל ידידו אטיין דה לה בואסי, עמיתו בפרלמנט, הומניסט ואיש בורדו כמותו, שחיבר את הקונטרס המפורסם ביותר של המאה נגד מה שהוא

יהדות חופשית

כינה "העריצות מרצון": "אם יכריחו אותי לומר מדוע אהבתי אותו, מרגיש אני שאין הדבר יכול להיאמר במילים." ואז בא המשפט שהיה למעין פתגם: "Parce que c'était lui, parce que c'était moi". "משום שזה היה הוא, משום שזה הייתי אני".

אצלו מצאתי גם את האמירה הפמיניסטית הזאת, המופלאה בפשטותה: "הנשים צודקות כאשר הן מתלוננות על החוקים, שכן חוקקנו אותם בלעדיהן".

ואדם זה, שחי בעידן האבסולוטיזם המלכותי, היה ספקן כלפי שלטון כלשהו. לא שמונטיין היה מהפכן חלילה, ודאי שלא. אבל, עם כל הכבוד למלכים ויתר בעלי שררה, הוא מזכיר להם – ולנו – ש"אף אם נתהלך על קביים גבוהים עדיין יהיה עלינו ללכת על רגלינו, ועל כס המלכות הרם והנישא בתבל אין אנו יושבים אלא על עכוזנו".

ובעיקר מצאתי אצלו, הוא אשר חי בעידן של פנטיות דתית משתוללת – הרי אלה היו בצרפת ובאירופה שנים של מלחמות דת עקובות מדם – ספקנות בריאה וסלידה עמוקה מקנאות דתית. "כסיל הוא האדם, אין בכוחו ליצור פרעוש והוא יוצר אלים לעשרות." ועוד: "האדם יוצר אלפי קשרים מגוחכים בינו לבין אלוהים." מונטיין הוא קתולי, כך הוא מכריז על עצמו, אך הוא קתולי משום שנולד וחונך כזה. "אנו נוצרים כמו שאנו גרמנים או בני חבל פריגור. לא באמצעות חשיבתנו או בינתנו קיבלנו את דתנו, אלא בסמכות ובסדר זר." לכן לא ברור לו מדוע בני אדם ממירים את דתם, הלא ממילא אין להם מושג ירוק על רזי האלוהות. אז למה לא להישאר בדת אבותינו? ובסוף המסות שלו, לא על נשמתו הוא מתפלל, אלא על זקנה טובה, ולא לאל הנוצרי, אלא ל...אפולו. אין פלא שבסופו של דבר ימצאו המסות שלו את דרכן אל רשימת הספרים האסורים של הכנסייה הקתולית, האינדקס הנודע לשמצה.

באחד הפרקים הידועים ביותר, הקרוי "על הקניבלים", מלמד מונטיין את קוראיו שיעור ברלטיביזם תרבותי ונגד האתנוצנטריות. האמנם פראים הם הקניבלים של העולם החדש, ברברים הם? "אני מוצא שאין כל דבר ברברי ופראי בעם זה, אלמלא העובדה שכל אחד מכנה ברברי את מה שלא תואם את מנהגיו." ובכלל, מי יותר ברברי, האדם שהורג ואוכל את אויבו, או האירופי שמענה את אויבו שלו ומשליך את גוויתו לכלביו ולחזיריו? צביעות מערבית, היינו אומרים היום: "אנו יכולים לכתות אותם ברברים ביחס לכללי התבונה, אך לא ביחס אלינו, אנחנו אשר עולים עליהם בכל מיני ברבריות".

כל סיפרו הוא תורה של תבוניות, מתינות וסובלנות. מתינות: "העם טועה: הוא הולך ביתר קלות אל הקצוות, מאשר בדרך האמצע הרחבה והפתוחה, אך הנחשבת בעיניו פחות אצילה וראויה להערצה." אין בלבי ספק שאילו חי בימינו היה מונטיין סוציאל-דמוקרט מן הזן הליברלי. סובלנות: "אינני שותף לטעות הנפוצה לשפוט את האחר לפי מה שהנני. אין לי קושי לקבל את העובדה כי ישנן מידות השונות משלי... אני מבין ומאמין אלף צורות חיים שונות ואף מנוגדות. שלא כמרבית בני-אדם, אני מקבל בתוכני ביתר קלות את השונה מאשר את הדומה." וכן, אוניברסליות: "בעיניי", כתב, "בני-אדם כולם הם בני-ארצי"

ולבסוף, הערה של הפילוסוף היפה לכולנו:

"איש אינו משוחרר מלומר דברי שטות; הצרה היא שמתייחסים אליהם ברצינות".

חצי-מילניום עבר והערה – הארה – זו של החכם הצרפתי נכונה מתמיד. היא מבצבצת בכל בוקר מחדש מתוך דפי עיתון הבוקר שבו אני מתייטר, היא חבויה במלל הפומפוזי הבוקע מתחנות הרדיו, כופה את האמת האירונית שלה על השיח הפוליטי המעליב בעליבותו הנהוג במקומותינו. הוי, באיזו רצינות תהומית משמיעים "גיבורי התרבות" של זמננו את דברי הבלע שבהם הם שוטפים אותנו השכם והערב. ואולי נכניס את ה"מסות" של מישל אייקם דה-מונטייין כקריאת חובה בבתי ספרנו? כך ילמדו ילדינו, כדרך אגב, בדרך הדוגמה יותר מאשר בהטפה, מהו ומיהו "גיבור תרבות".

ויקטור פרנקל: אדם מחפש משמעות בעולם מורכב ומשתנה

השנה היא 1941. ויקטור פרנקל, הנירולוג והפסיכיאטר היהודי, מוזמן לקונסוליה האמריקאית בווינה כדי לקבל את הוויזה שאושרה לו, ועומד בפני דילמה מהותית, התנגשות ערכית של ממש – במה יבחר? סוף סוף נפתחה בפניו הזדמנות לעזוב את אוסטריה המדממת ולהפיץ את תורת הלוגותרפיה שפיתח לעולם, בעיקר בארה"ב בה עולם הפסיכולוגיה מפותח, אך מה יהיה על הוריו? בהיותו ראש המחלקה הנירולוגית בבית החולים רוטשילד, הוא והוריו זכו להגנה מסוימת. אך אם יבחר להגר, הוריו יותרו מאחור, חשופים לגורלם. פרנקל מתלבט עמוקות, שוקל לכאן ולכאן ולא מצליח למצוא תשובה שמספקת את הדעת. הוא מחליט להסתיר את הטלאי הצהוב בתיק המסמכים שלו ויוצא לקתדרלת סטפן כדי להאזין לקונצרט השבועי, בתקווה לקבל השראה, אולם גם שם לא מוצא תשובה. הוא חוזר לביתו, טרוד בלבטיו, ומבחין לפתע באבן שיש המונחת על שולחן הסלון. כששואל לפשרה, אביו מספר כי מצא את האבן בזמן שטייל בשכונה וראה את ההריסות של בית הכנסת המקומי בעקבות פוגרום. האבן נראתה לו קדושה, וכשהביט בה מקרוב, הבחין באות עברית מוזהבת מוטבעת בה: "זה חלק מלוחות הברית שהיו תלויים מעל ארון הקודש", אמר האב, "והאות הזאת מייצגת רק דיבר אחד, 'כבד את אביך ואת אמך למען יאריכון ימך'". באותו רגע פרנקל מחליט להישאר בווינה ולוותר על הוויזה שקיבל.

ההמשך ידוע לרבים שקראו את הספר "אדם מחפש משמעות" שנחשב לאחד מרבי המכר הבולטים ביותר בעולם, ומגולל את חוויותיו של ויקטור פרנקל כאסיר מהשורה וכפסיכיאטר המנסה להבין כיצד אנשים מצליחים לשרוד את התופת ואף לשמור על צלם אנוש ולמצוא תקווה במצבי קיצון. הוא זיהה את ההבדל בין אלו ששרדו לבין אלו שנכנעו לייאוש: מעבר למגבלות הגוף והנפש, רוח האדם היא זו שעשויה להכריע את הכף. אלו ששרדו במחנות הריכוז לאו דווקא היו החזקים פיזית, אלא אלו שמצאו משמעות כלשהי לחייהם. אלו שהצליחו לראות עתיד, או לפחות לראות משמעות עמוקה בהווה, הצליחו לשרוד למרות התנאים הבלתי אפשריים.

במהלך המלחמה, פרנקל איבד לא רק את מעמדו המקצועי אלא גם את הוריו, את אישתו ההרה ואת בני משפחתו. אל מול החוויות המטלטלות שחוו במחנות הריכוז וההשמדה, הוא פיתח את תפיסת הלוגותרפיה, ששורשיה בכתב היד שנכתב עוד לפני המלחמה – "הרופא והנפש", הגורסת כי בכוחו של האדם למצוא משמעות גם בתנאים הקשים ביותר.

הוא הבין שהיכולת לשרוד את התופת אינה תלויה רק בנסיבות חיצוניות, אלא בראש ובראשונה בנקיטת העמדה הפנימית, באותה חירות מצבית לבחור כיצד להגיב למערכת נסיבות נתונה: "אנחנו, שגרנו במחנות ריכוז, יכולים לזכור את הגברים שעברו בין הצריפים, מנחמים אחרים, נותנים את חתיכת הלחם האחרונה שלהם. הם אולי היו מעטים במספר, אך הם נותנים הוכחה מספקת לכך שאפשר לקחת הכל מאדם חוץ מדבר אחד: אחרון החירויות האנושיות – לבחור את הגישה שלו בכל מערכת נתונה של נסיבות, לבחור את הדרך שלו". (אדם מחפש משמעות, עמ' 94).

לאחר המלחמה פרנקל נישא בשנית לאלניור קתרניה שווינדט בשנת 1947 ולזוג נולדה בת בשם גבריאלה. פרנקל השלים תואר דוקטור בפילוסופיה, ובין השנים 1946-1970 ניהל את המרפאה הניורולוגית בווינה. הוא חיבר כ־39 ספרים, אשר תורגמו לכ־49 שפות, וקיבל 29 תוארי דוקטור לשם כבוד מאוניברסיטאות ברחבי העולם. בנוסף לעשייה האקדמית והטיפולית שלו, פרנקל היה אדם פעיל שחיפש מטרות ואתגרים גם בחייו האישיים. הוא למד טייס, היה בעל תג מדריך טיפוס הרים במועדון אלפיני, ושלושה נתיבי טיפוס קרויים על שמו. ב־1975 קיבל אזרחות כבוד מעיר הולדתו, וינה, שבה נפטר מכשל לבבי, בשנת 1997.

הלוגותרפיה: תרפיה באמצעות משמעות

לוגותרפיה מוגדרת כ"טיפול באמצעות משמעות" ומתמקדת בשאיפה למשמעות ככוח מניע עיקרי בחייו של האדם. כשהחל את דרכו ברפואה ובפסיכיאטריה, פרנקל היה מוקף בהשפעות רבות מעולם הזרם הוינאי בפסיכותרפיה של וינה, בעיקר מהזרם הפסיכואנליטי. השפעתו הגדולה ביותר הייתה המפגש עם התיאוריות של פרויד ואדלר. בעוד שפרויד התרכז בדחפים הבסיסיים ובחיי הנפש הבלתי מודעים, ואדלר התמקד בתחושת העליונות והכוח כגורמים המניעים את ההתנהגות האנושית, פרנקל החל לפתח תפיסה שונה לגמרי. עבורו, חיי האדם אינם נעים רק סביב חוויות מהעבר או צרכים אינסטינקטיביים, דחפים או התניות התנהגותיות; במקום זאת, הוא ראה את האדם כיצור המחפש משמעות עמוקה בחייו, ואשר הרצון למימוש אישי, רוחני ונפשי הוא הכוח המרכזי המניע את קיומו: "הן האסכולה המונחית בקווים פסיכודינמיים והן האסכולה המונחית בקווים התנהגותיים מתעלמות במידה רבה מן הצד האנושי של תופעות אנושיות. הן עדיין מחזיקות ברדוקציוניזם [...] רדוקציוניזם הוא תת-הומניזם, הייתי אומר. הוא מגביל את עצמו לממדים תת-אנושיים [...] אין לראות עוד באדם יצור שעיקר עניינו בחיים הוא לספק יצרים ולהשביע אינסטינקטים, או לצורך העניין ליישב בין האיך, האגו והסופר-אגו; כך גם אין לראות בממשות האנושית אך ורק תולדה של תהליכי התניה או של רפלקסים מותנים" (הזעקה הלא נשמעת למשמעות, עמ' 6).

הלוגותרפיה (טיפול-ממוקד-משמעות) מציעה לאמץ את גישת "האופטימיות הטרגית" כדרך להתמודדות עם החיים. גישה זו מאפשרת לאדם לעמוד מול אתגרי החיים, תוך הפעלת כוחותיו הרוחניים כדי להתמודד עם הטרגדיות שבפניו. רעיון מרכזי בגישה זו הוא שאף מצב קשה או מאתגר אינו יכול לשלול את הערך ואת המשמעות של החיים, ולא את החירות האנושית לממש ערכים גם דרך חוויית הסבל. פרנקל הדגיש כי ההבדל בין סבל בעל משמעות לסבל חסר משמעות נקבע על פי גישת האדם אליו. רק האדם עצמו מסוגל להחליט האם סבלו יישא משמעות.

החיים אינם מאבדים מערכם כאשר לא הושגו הישגים מסוימים, כגון סיום פרויקט או פרישה לגמלאות, וגם לא כאשר כאב או משבר כזה או אחר לא פוסק. לפי הלוגותרפיה, גם בנסיבות הקשות והטרגיות

ביותר, יש לנו את היכולת, דרך עמדתנו הפנימית, לגלות היבטים חיוביים בתוך המציאות – גם אל מול האתגרים הגדולים ביותר. במילים אחרות, התפיסה כי החיים משמעותיים ללא תנאי מזמינה מעבר מראיית העולם דרך ציר של כישלון והצלחה לצייר של "משמעות המאמץ": תפיסת החיים במונחים של הצלחה מול כישלון או רווח מול הפסד מתבססת על עקרון העונג ותפיסה בינארית של חוויות – נעימות או כואבות. פרשנות זו לרוב מעוצבת על פי ערכי החברה והתרבות שבה חי האדם. לעומת זאת, פרנקל מציע את ציר "משמעות המאמץ", שבו האדם מחפש משמעות בכל חוויה, בין אם היא נתפסת כהצלחה ובין אם ככישלון. דרך גישה זו, אירועים שליליים כמו מחלה, פציעה או אובדן עשויים להוות כר פורה למציאת משמעות, כיוון שמשמעותם נקבעת על פי תגובתנו אליהם ולא על פי המצב עצמו. בהשראת קירקגור שאמר כי "הדלת לאושר נפתחת החוצה", פרנקל הציע שהטבע האנושי טמון ביכולת "לצאת מעצמנו", ושדווקא במצב זה אנו מוצאים סיפוק ומממשים את עצמנו באופן מיטבי. הלוגותרפיה מציעה שלושה נתיבים עיקריים שדרכם האדם יכול למצוא משמעות בחייו. נתיבים אלו משקפים את יכולתו של האדם לחרוג ולהתעלות מעל עצמו וליצור קשר עמוק עם העולם ועם מה שמעבר לו:

1. נתיב היצירה

נתיב זה עוסק בעשייה, ביצירה ובנתינה. האדם מוצא משמעות כאשר הוא מביא את ייחודיותו ואת "טביעת האצבע" שלו לעולם, בין אם בעבודתו, באומנות, או בתרומה לקהילה. העשייה שמחוברת לערכים ולתחושת שליחות יכולה להפוך למקור משמעות עמוק, שכן היא מבטאת את תרומתו של האדם למשהו גדול ממנו.

2. נתיב החוויה

נתיב החוויה מתמקד בפתיחות לעולם וביכולת להיות בדיאלוג עמו. משמעות יכולה להימצא במערכות יחסים משמעותיות, בחוויות של יופי, טבע, אמנות, או ברגעי נוכחות והערכה של מה שמחוץ לאדם עצמו. החוויה מאפשרת לאדם להתחבר לעולם באופן אותנטי, להתענג על יופיו ולהרגיש חלק ממה שהוא רחב יותר.

3. נתיב נקיטת העמדה

נתיב זה מתמקד בגישה ובתגובה של האדם כלפי מצבים שאין ביכולתו לשנות, במיוחד במצבי סבל ומשבר. פרנקל טען שגם במצבים הקשים ביותר, האדם שומר על חירותו הפנימית לבחור כיצד להתייחס לנסיבות ולמצוא בהן משמעות. כאשר האדם מקבל החלטה לנקוט עמדה אל מול מצב מאתגר, כבר בכך הוא לוקח אחריות על גישתו למצב ומבטא את כוח ההתרסה של הרוח האנושית. לעיתים, תהליך זה דורש זמן ועיבוד, אך הוא יכול להוביל לצמיחה, לגילוי תובנות חדשות, ולהפיכת טרגדיה אישית לניצחון אנושי.

גם כשהאדם נשלל מכל מימד חיצוני – מרכושו, מעמדו, ואפילו זהותו הפיזית – לא ניתן לקחת ממנו את חירותו הפנימית – היכולת לבחור כיצד להסתכל על חייו, הוא עדיין חופשי לבחור את גישתו כלפי המציאות.

שלושת הנתיבים הללו – יצירה, חוויה, ונקיטת עמדה – מדגישים את טבעו הייחודי של האדם כמי שמסוגל לחרוג מעבר לעצמו (self-transcendence) ולשאוף למטרה בעלת ערך החורגת מעבר לאגו.

בכך, פרנקל ממחיש כיצד ניתן למצוא משמעות בכל רגע ובכל נסיבות חיים, בין אם בעשייה או יצירה המבטאת את הייחודיות שלנו (למשל באמצעות כתיבה, בישול, נתינה, תרומה, או התנדבות), בחוויות משמעותיות (למשל, בחוויה של קשר עמוק עם אדם אחר, חוויה של מפגש עם יופי הטבע, מוזיקה או יצירת אומנות), או בהתמודדות מלאת אומץ ותקווה עם קשיים (למשל, היכולת למצוא הזדמנות לבחינת סדר העדיפויות בחיים, לשינוי פרספקטיבה ולמימוש ערכים גם למול אובדן או משבר). במילותיו של פרנקל: "בדרך כלל אין האדם רואה אלא את שדה-השלף של החלופיות ומתעלם מן האסמים המלאים של העבר. בעבר שום דבר אינו הולך לאיבוד לבלי שוב, כי אם הכל משתמר כמות שהוא ומועבר ומופקד למשמרת... את הנעשה אין להשיב וזה מוסיף לתחושת האחריות של האדם. שכן נוכח טבעם החלופי של חיינו הוא אחראי לנצל את ההזדמנויות החולפות, לממש את הגלום בהן, להכיר בערכים, ויהיו יצירתיים, חווייתיים או ערכי התייחסות" ("השאיפה למשמעות"; עמ' 91).

רוח האדם לא תיפגע

פרנקל הבחין בין ממדי הגוף והנפש, הנוטים להתמקד בהשגת עונג וסיפוק, לבין הממד הנואטי-הרוחני. המונח "נואטי" (noös) שואב את מקורו מהשפה היוונית ומשמעותו המילולית היא "תבונה", "מחשבה", או "תודעה", ומתייחס ליכולת השכלית הגבוהה של האדם להבין, להגות רעיונות מופשטים, ולתפוס אמיתות עמוקות. פרנקל השתמש במונח "ממד נואטי" לתיאור "ידיעה פנימית" או "הבנה אינטואיטיבית" שאינה מבוססת על ניתוח לוגי-רציונלי, על מנת להמשיג את הממד הרוחני של הקיום האנושי – אותו חלק שמכוון לחריגה מעצמו החוצה – אל האחר, אל משימה בעלת ערך, ואל העולם. פרנקל ראה בממד הרוחני את מרחב החירות הפנימית של האדם, המאפשר לו לבחור את תגובתו לנסיבות חיינו, להתעלות מעל המגבלות הפיזיות והרגשיות שלו, ולשאוף למשמעות: "רק אם נכיר בקיומם של שני ממדים שונים – ממד גבוה יותר, שכן על ידי שינוי עצמנו (אם אינו יכולים עוד לשנות את גורלנו), על ידי זה שאנו מתעלים על עצמנו וצומחים מעבר לעצמנו, אנו מקיימים את הפוטנציאל האנושי היצירתי מכולם – נוכל להבין איך ישנם אנשים שלמרות הצלחתם שרויים בייאוש – שלמרות חיי השפע שלהם ניסו להתאבד – ומצד אחר ישנם כאלה שחרף כישלונם הגיעו למידה של סיפוק ואפילו אושר, כי מצאו משמעות גם בתוך הסבל" (הזעקה הלא נשמעת למשמעות, עמ' 19).

יכולתו של האדם לנוע לקראת התעלות עצמית – היכולת לחצות את גבולות העצמי, לכוון את חיינו למען מטרה נעלה או אהבה לאחר. תכונה זו מנוגדת לעקרון שיווי המשקל (הומאוסטזיס), שמאפיין את ממדי הגוף והנפש ומכוון לשמירה על איזון והפחתת מתח. במקום זאת, ממד הרוח מכוון ליצירת "מתח יצירתי" – הטראוסטזיס – הנובע ממרדף אחרי ערכים או מטרת בעלי משמעות. בדומה לבומרנג, אשר חוזר למטיל כאשר הוא מחטיא את מטרתו, האדם עלול לשוב ולהתמקד בעצמו כאשר אינו מממש את ייעודו ואת המשמעות שהחיים מציעים לו. בעוד שהגוף והנפש מהוות מעין "מערכות סגורות" ועלולים לחלות, הרוח מהווה "מערכת פתוחה" המתקיימת מעבר לגבולות הזמן והמרחב ואינה יכולה להיפגע או לחלות, אלא רק להיחסם או "להיקבר בעודה בחיים". הממד הרוחני, לפי הלוגותרפיה, מייצג את ליבת קיומו של האדם ואת עומק טבעו האנושי. לפי גישת הלוגותרפיה, ממד הרוח מהווה את "ארון התרופות" הפנימי של האדם, שבו טמונים משאבים מעוררי השראה כמו דמיון, הומור, ערכים, אותנטיות, יצירתיות, חמלה, אהבה, חירות, אחריות, אומץ, והתשוקה

יהדות חופשית

לגילוי משמעות ייחודית. בזכותם, האדם מסוגל להתמודד עם אתגרי חייו, לצמוח ולהשתנות באופן שמוביל לגדילה רוחנית.

בעוד שאהבה, מצפון ואמונה עשויים להיתפס כתופעות חברתיות או פסיכולוגיות, פרנקל מצביע על כך שהן נובעות מהממד הרוחני – מהשאיפה האנושית להתעלות מעל העצמי, לחיבור ולאחדות. לדוגמה, אהבה אינה מתמצה בדחפים ביולוגיים (הקשורים לממד הגופני) או בהסדרים חברתיים (המשויכים לממד הנפשי), אלא מגלמת את הכמיהה האנושית לחריגה מעבר לעצמנו אל עבר חיבור עמוק ומשמעותי. הממד הרוחני קיים בכל אדם, ללא תלות בדת, באמונה או בערכים שבהם הוא דוגל, והוא מתגלה בעוצמתו במיוחד במצבי קצה. כוחו של הדימיון, למשל, בולט בחוויותיו של פרנקל שתיאר ב"האדם מחפש משמעות" כיצד נהג לצעוד מחוץ למרפאה במחנה ומדמיין את עצמו מרצה על "החוויות הפסיכותרפיות במחנות ריכוז". או איך כדי להתגבר על מחלת הטיפוס היה חוזר שוב ושוב על תוכניתו לשחזר את כתב היד של ספרו "הרופא והנפש", שנלקח ממנו באשוויץ ואבד.

אדם מחפש משמעות בעידן הפוסט-מודרני

"חשבו על החברה בימינו: היא ממלאת ומספקת למעשה כל צורך – למעט אחד, הצורך במשמעות! גם אם אפשר לומר, שהחברה של ימינו אפילו יוצרת כמה צרכים, הצורך במשמעות נשאר לא מסופק – על אף השפע שלנו, ובקרב... שלא כבעלי חיים אחרים, האדם אינו מופעל בהכרח על ידי הדחפים והיצרים שלו, ולהבדיל מימי קדם – אין מסורות וערכי מסורת שיורו לו כיצד לנהוג. בהיעדר הנחיות כאלה, לפעמים הוא אינו יודע מה ברצונו לעשות. והתוצאה? או שהוא עושה מה שאחרים עושים – וזהו קונפורמיזם, או שהוא עושה מה שאחרים רוצים שיעשה – וזהו טוטליטריזם." (הזעקה הלא נשמעת למשמעות, עמ' 10).

בעידן הפוסט-מודרני, התפוררות המסורות של דת וקהילה, ערעור אמיתות רחבות וסולידריות חברתית שהקנו יציבות וכיוון לחיים, בולטת עלייה בתחושות של חוסר ודאות, ניכור ואובדן משמעות. תהליכים אלו תורמים להתגברות של תופעות כמו ניהיליזם והדוניזם, שמבטאות מרדף בלתי פוסק אחר נוחות, הנאות וחיפוש אחר אושר רגעי. המשמעות, שבעבר נתפסה כערך מובנה, הפכה למשהו שעל האדם לחפש בכוחות עצמו. לצד חירות חסרת תקדים, תהליכי הגלובליזציה, המודרניזציה והדיגיטציה תרמו לשפע אינסופי של ידע ואפשרויות, אך גם לעלייה בספקנות ובתחושת חוסר השקט.

תהליך חיפוש המשמעות הופך למאתגר יותר למול ריבוי האפשרויות, הקצב המהיר, ההשתנות המתמדת ועליית הטכנולוגיה. הגלובליזציה פתחה בפנינו עולם של ידע ואפשרויות בלתי מוגבלות, אך גם עוררה ספקנות ואי־שקט. מבול האפשרויות עשוי להוביל לעומס פסיכולוגי – האדם מוצף במידע ובבחירות, אך פעמים רבות חסר את הכלים והמסגרות שיכוונו אותו לעבר מהות ומשמעות. בתוך מציאות כאוטית זו, שבה אובדן הערכים המסורתיים מותיר חלל ריק, רבים פונים לנתיבים מהירים אך לעיתים מסוכנים למילוי החלל. אידיאולוגיות קיצוניות, כתות המציעות תשובות ברורות ומוחלטות, או נהנתנות המבוססת על חיפוש הנאה רגעית או נהנתנות המבוססת על סיפוק חומרי והגשמה עצמית דרך צריכה.

בהקשר זה, פרנקל התייחס למה שכינה "הריק הקיומי" – תחושת הריקנות שאנשים חווים כאשר הם מרגישים שאין משמעות עמוקה לחייהם. הריק הזה עלול להוביל לדיכאון, לאובדן דרך, ולעיתים אף להתמכרויות או לאלימות: "ככל שנמנע מן האדם את החיפוש אחר משמעות, כך הוא יתמסר יותר

לחתיירה או ל"מרדף אחר האושר", כפי שהדבר מכונה מאז מתן הצהרת העצמאות האמריקנית. אם מקורו של מרדף זה בחיפוש שווא אחר משמעות, סופו של האדם לחתור אל שיכרון החושים. בסופו של דבר זהו מאמץ כושל, שכן שהאושר יכול לצמוח רק מחיים שהאדם מגשים בהם את התעלותו מעבר לעצמו, מקדיש את עצמו למשימה שעליו למלא או לאדם שעליו לאהוב [...] שלא כממצאיו של פרויד, האדם אינו מתוסכל עוד בתחום המיני, אלא סובל מתסכול קיומי. ושלא כממצאיו של אדלר, הוא אינו סובל עוד בעיקר מתחושת נחיתות, אלא יותר מתחושת חוסר תועלת, תחושת היעדר משמעות וריקנות שקראתי לה "הריק הקיומי". התסמין העיקרי שלה הוא השעמום! חברת השפעה העניקה לחלקים גדולים של האוכלוסיה את אמצעי הקיום, אך האנשים אינם רואים תכלית, משמעות, אשר למענן יחיו. יתרה מכך, אנחנו גם חיים בחברת פנאי; למספר גדל והולך של בני אדם יש פנאי גדל והולך, אך אין להם דבר בר-משמעות לבבזבז אותו עליו. (הזעקה הלא נשמעת למשמעות, עמ' 37).

פרנקל טוען כי תחושת הריק הקיומי אינה רק בעיה אישית, אלא תופעה חברתית רחבת היקף. הוא מדגיש כי חברה שמספקת את כל הצרכים החומריים אך מתעלמת מהצורך במשמעות מותירה את האדם בתסכול קיומי עמוק. הריק הזה מתבטא לא רק בשעמום, כפי שציין פרנקל, אלא גם בעלייה במקרי דיכאון, התמכרויות, ותחושת ניכור מתגברת. בעידן שבו ערכי הפלורליזם והאינדיבידואליזם שברו את המסגרות המסורתיות, האדם אינו יודע עוד מה "ראוי" או "נכון" לעשות. ללא מערכת ערכים מוחלטת או סיפור-על מנחה, הוא מתמודד עם שתי ברירות עיקריות: להיטמע בקונפורמיות ולעשות מה שכולם עושים, או להיכנע לטוטליטריות ולעשות מה שאחרים מכתובים לו. החברה המודרנית, עם דגש על פנאי ושפעה, מעניקה לאדם יותר זמן מבעבר, אך פחות מטרה. כך, השעמום הופך להיות אויב מתמיד – לא רק כהעדר פעילות, אלא כהעדר תכלית.

סיכום במבט קדימה

בעידן של קיטוב חברתי, מגיפות, מלחמות, וחוסר ודאות שמטלטלים את חיינו, תובנותיו של ויקטור פרנקל נותרות רלוונטיות כתמיד ומזמינות אותנו להתבונן מעבר למציאות המשתנה. בעיצומם של משברים גלובליים ולאומיים, פרנקל מזכיר לנו שבכוח הבחירות שלנו ולקיחת האחריות על חיינו עשוי לא רק לעצב את חיינו ברמה האישית אלא אף לתרום ליצירת סיפור משותף שעשוי ליצור תקווה ועתיד טוב יותר. כפי שמלמדת הלוגותרפיה, דווקא אל מול תהומות סבל ומשבר מתגלה עוצמתו של האדם. פרנקל מציע גישה אקטיבית: לא להמתין לתשובות מבחוץ, אלא לראות את עצמנו כנשאים על-ידי החיים, ולענות להם בתשובות שמגשימות את הערכים העמוקים ביותר שלנו: "מה שהיה דרוש באמת, היה שינוי יסודי ביחסנו אל החיים. צריכים היינו ללמוד בעצמנו וללמד את האנשים המיואשים, כי בעצם לא הייתה חשיבות למה שאנחנו קיווינו לקבל מן החיים אלא למה שביקשו החיים לקבל מאיתנו. צריכים היינו לחדול מלשאול לפשר החיים ותחת זאת לראות את עצמנו כנשאים על-ידי החיים יום-יום ושעה-שעה. ועלינו להשיב, לא בדיבור ולא בהרהור – אלא בפעולה נכונה והתנהגות נכונה."

מורשתו של פרנקל אינה רק קריאה אישית להתמודדות, אלא גם חזון קולקטיבי לעולם שמחפש את דרכו: עולם שבו משמעות יכולה לגשר על פערים, להעניק תקווה ולהוביל לשינוי אמיתי. אנו מוזמנים לאמץ את עקרון הבחירה שלו, לחפש משמעות בכל רגע ובכל נסיבה, ולענות לקריאת החיים מתוך

פעולה אמיצה ואותנטית.

"להביט לא אחדל ולנשום לא אחדל, ואמות ואוסיף ללכת", כך כותב נתן אלתרמן ומזהה את היכולת הייחודית של האדם לבחור בחיים, להמשיך לנשום, להביט ולהוסיף ללכת, על אף ולמרות הכול. מצבי משבר מטלטלים אותנו, מותחים את הגבולות שלנו וחושפים את הפגיעות שבנו, אבל גם מאפשרים לנו דווקא בזכות השברים להיות שלמים וחזקים יותר. בדומה לעצי אלון ששורשיהם מתחזקים בזכות הרוחות הנושבות ויהלומים אמיתיים הנוצרים דווקא תחת לחץ – דווקא בתוך שבר, כאב, אבל ואובדן, מתגלה עוצמתם של החיים. דווקא במצבים של סבל, מתחדדת היכולת שלנו למצוא יופי בטבע, עומק במערכות יחסים, הערכה ורגישות מיוחדת למובן מאליו שבמרוץ היומיומי לעיתים נשמט או נשכח. כפי שממחישות דוגמאות רבות לאורך ההיסטוריה האנושית, תקופות של חירום וחוסר ודאות מולידות גם השראה, גבורה, דמיון, ואף הזדמנות להתעלות מעבר לסכמות הקיימות והמוכרות ולגלות יצירתיות וכוחות שלא ידענו שקיימים בנו עד שלא נדחפנו אל עבר התהום. הבחירה לומר כן לחיים על אף ולמרות הכול ולמצוא את היש בתוך האין, לצד האין, את התקווה לצד ובתוך הכאב, משקפת את ניצחון הרוח האנושית. כבר לא נהיה מי שהיינו, אבל בכוחנו לבחור ולהשפיע על מי שנהפוך להיות, על הבריאה שתיוולד מתוך התווה ובוהו.

לקריאה נוספת:

פרנקל ו' (0791). האדם מחפש משמעות: מבוא ללוגותרפיה. תרגום: חיים איזק. תל אביב: הוצאת דביר
פרנקל, ו' (8791 \ 5202). הזעקה הלא נשמעת למשמעות: הפסיכותרפיה וההומניזם.
תרגום: יעל ינאי. הוצאת כנרת.
פרנקל, ו' (9691). השאיפה למשמעות. תרגום: שאול ברוידא. הוצאת דביר.
פרנקל, ו' (0102). הרופא והנפש: יסודות הלוגותרפיה והאנליזה האקזיסטנציאליסטית.
תרגום: דוד גוטמן. הוצאת דביר.
רוסו-נצר, פ' ומעוז-ישראל, ד. (1202). משמעות מחפשת אדם. הוצאת שתיים.

הרצון למשמעות, הומניזציה, ויצירת האמנות: בעקבות ויקטור פרנקל

(רשימות להרצאה, 22 ינואר 1985)

בשיטת הלוגותרפיה מנסה ויקטור פרנקל לגייס את האנושי בחיפוש אחרי משמעות, ואת היכולת לחרוג ולהתנתק אל מעבר לעצמי (Self transcendence, self detachment). הנתוק מהעצמי הוא אחת מדרכי ההתמודדות של בני אדם וטבעי כחוש ההומור. השאיפה למשמעות היא חלק ממנגנון השרידות שלנו יחד עם היותה אבן פינה להומניזציה של הפסיכואנליזה. והסבל? האדם מוכן לסבול למען מה שנראה משמעותי בעיניו. ככל שאנחנו מתקדמים במאבק לשרידות כך מחמירה החרדה מחוסר התכלית שלה. ביצירות המופת בקולנוע אלה הן בדיוק הדילמות של "איקירו" של קורסאוה, "תותי בר" של ברגמן, "וירידיאנה" של בונואל, ו"אורות הבמה" של צ'פלין.

אצל מרבית המטופלים של פרנקל התלונה על התסכול הנובע מתחושת עקרות וחוסר משמעות בחיי היום-יום רווחת יותר מתלונות הנוגעות לרגשי נחיתות ולשאלות מין. כמאמרו של אלבר קאמי ב"מיתוס של סזיפוס": רק שאלה אחת חשובה לאדם: האם ראויים החיים לחיותם?

לעומת פרויד שראה באדם השואל על ערך החיים היבט של חולניות, פרנקל דווקא רואה בכך את המאפיין האנושי, סימן ההיכר של האדם, שהרי רק האדם שואל שאלה זו. לעומת הפסיכולוגיה "של המעמקים" יש להעמיד את הפסיכולוגיה של הגבהים. שניהם קיימים בנו. הלוגותרפיה של פרנקל מבקשת להפוך את האדם למודע לאפשרויות המירביות של התפתחותו ולא רק לתנאים המינימליים (ולו גם ההכרחיים) של שפיותו. האדם הופך לאנושי כשהוא קיים ומכוון כלפי העולם: העתיד, הזולת, והחברה.

האמנות החותרת לייצג את המצוי מחוצה לה (כ"מעבר לעצמי" הטרנצנדנטי של פרנקל) היא המאפשרת את המיצוי האנושי במעשה האמנות ובאמן עצמו. גילוי המשמעות בחיים (ולא המשמעות של החיים) מציל את הרגע מהחלוף, אוצר אותו. כשאין אפשרות לשנות את המצב החיצוני קיימת האפשרות לשנות את עצמנו: לא להיות רק עד למצב אלא להיות במצב עצמו, לחוות אותו ובכך לשנות ולו במעט את העצמי. החריגה אל מעבר לעצמי מאפשרת למצוא משמעות גם בסבל ואינה מותנית בחווייה דתית או באמונה. יש אפשרות להגיע למצב של "הסובל המאושר" לעומת המצליח האומלל.

היידיגר טען שהלהיות אדם משמעו להיות אדם בעולם ומרטין בובר טען שכדי להיות "אני" יש להתייחס אל ה"אתה". פרויד האמין שככל שהמצוקה גוברת כך בני האדם דומים זה לזה. המחנות לימדו את פרנקל שככל שהמצוקה גוברת כך עולה דווקא מגוון התגובות אליה, במנעד שבין החיה לקדוש.

תרומתו של פרנקל לראייה האמנותית היא הצורך לקחת בחשבון את האנושי כמימד וכמישור בו תצויר תמונת האדם. אסור לשגות ברדוקציה. כל אחת מתמונות המדע הרדוקציוניסטיות עשויה להיות נכונה במישור שלה אבל הסך הכל איננו מהווה אדם אנושי. הוא הדין בניתוח יצירת אמנות בה מובעת האישיות: ההסברים הסטרוקטורליסטיים, המרקסיסטיים, הסמילוגיים, וכו' עשויים להיות נכונים אך סך הכל שלהם לא מתאר את היצירה במישור האנושי, כפי שהיא נתפשת בחוויית האקט האמנותי.

פרויד ראה את מטרת התרפיה כהענקת חופש מירבי לפצינט להכריע כרצונו. מארקס ראה את מטרת המחשבה כהענקת חופש לאדם לשנות את המציאות והחברה. אלא ששניהם תרמו לדטרמיניזם קיצוני המציג את האדם כנטול חופש ורצון ואת המציאות כאילו היא מתנהגת לפי כללים שאין לאישיות ולייחודה השפעה מכרעת עליהם. פרויד ומארקס התעלמו מהכוח השקול הנוצר במקבילית כוחות בה פועלים גם האישיות והרצון. כמו בסרטו של דה סיקה, אומברטו די, הרצון מגיע לידי ביטוי בהתגברות על דחפים כפחד או איבוד עצמי לדעת.

תפיסות דטרמיניסטיות המתבססות על תורשה, למשל, הם בבחינת תנאים הכרחיים אך לא מספיקים. פרנקל הכיר כמובן בזיקה שבין גורמים ביוכימיים לפסיכודה אך גורמים אלה הם אבני הבניין של האדם; הבנאי עצמו איננו עשוי מהם. דטרמיניזם פסיכולוגי או היסטורי סובל מאי-הבחנה בין סיבה לנימוק. מי שחותך בצל בוכה בגלל סיבה, לא בגלל נימוק. לו היה האדם מונאדה, מערכת סגורה, ניתן היה אולי לבארו ברפלקסים מותנים ובגורמים ביוכימיים לתגובות שלו. אבל בהיות האדם אנושי, כפי שמראות יצירות המופת באמנות, הוא מהווה מערכת פתוחה והוא פועל מנימוקים שאליהם מכוונות הפעולות שלו. ההבחנה בין תגובה לפעולה היא בסיסית. בקולנוע רואים זאת היטב: בסרטים בהם פועלים בני האדם רק כמגיבים מתקיימת דה-הומניזציה. בקולנוע שבו בני-האדם פועלים גם מנימוקי משמעות אחרת—דמיון, רגש, מצפון, אידיאל, או אז מתווספת לעלילת ההרפתקה והתגובה עלילת חיים ואישיות. בגירסת המגיבים מתגלה האישיות כצפויה, כמכניזם, ואילו בקטגוריית המשמעות והנימוקים מתגלה האישיות דווקא כבלתי צפויה, כאנושית. במקום להתגלות כיצור סטטי וחד מימדי שאיננו משתנה (בסרטי "תגובה") הוא מתגלה בתהליך הומניזציה הנמשך תמיד.

רדוקציוניזם היא הניהיליזם שבאופנה: האדם הוא כביכול קוף עירום, האינטליגנציה והתבונה הם מחשב, המצפון איננו אלא פחד מעונש. ולא היא: המצפון מתחיל דווקא כשהפחד מעונש נגמר. יש סיפור על יהודי שהתלונן שחתולו של השכן אכל שני קילו חמאה שהיו שלו. ביקש הרב שיביאו אליו את החתול ומאזניים ושקל את החתול ונמצא משקלו שני קילו. אמר הרב: עכשיו מצאנו את החמאה; אבל איפה החתול? זה מה שקורה לדעת פרנקל כשעושים רשימה של הגורמים הביוכימיים המשפיעים על האדם; מה שאין מוצאים בהם הוא את האדם.

הסכנה ברדוקציוניזם מדעי המכוון להסביר תופעות אנושיות והאמנות בכלל זה, היא בשטיפת המוח הנוטלת מבני האדם את האמונה במצפונם ובערכיהם, בנימוקים ובמשמעותיות שבגללם הם פועלים. מחקר גדול על שש דקות בסרט של ג'ון ויין עשוי לתאר נאמנה את זיקתם של הפריימים אלה לאלה ולמציאות החברתית והפסיכולוגית, אך יוכל לגעת רק בנקודות מעטות ולא במיוחד חשובות של העלילה וכוחה המוגבל לגרום להיענות מעבר להיענות רפלקסיבית ומשועשעת. פסקל אמר שלב יש היגיון שההיגיון כלל איננו מכיר. זה המקום בו מסתיים המדע ומתחילה החכמה.

גישה מוסרית והומניזציה כאמת מידה מוסרית לוקחת בחשבון כי באותה המידה שככל שהאדם שייך למין האנושי, אנושיותו מתבטאת גם בהיותו חריג אינדיבידואלי בתרבותו ובקהילתו שדרכם הוא גם משתייך למין האנושי. בכל מצב טמונה הזדמנות ואתגר להגשמת שתי פוטנציות אלו, האנושית-כללית והאינדיבידואלית. הגשמתם הופכת את המצב למשמעותי.

לאה גולדברג והתרבות היהודית החילונית

הספרות העברית החדשה שנכתבה החל מתקופת ההשכלה ועד ימינו, היא אחד מהגילויים המרכזיים של תפיסת היהדות בעידן המודרני כמורשת תרבותית מעוררת הזדהות וגאווה, שהדת היא אמנם חלק חשוב מתולדותיה, אך כתרבות היא יכולה להתקיים ולהימשך גם בתוך מציאות חיים חילונית. יצירתה והשקפת עולמה של לאה גולדברג, כמו של רוב המשוררים שיצרו במאתיים השנים האחרונות, היא דוגמה מובהקת לכך.

לאה גולדברג נולדה וגדלה בבית יהודי חילוני לא ציוני. אימה דיברה וכתבה ברוסית, אביה היה דובר ביידיש, אך בבית דיבר ברוסית. אימה נסעה לקניגסברג (עירו של הפילוסוף עמנואל קאנט) כדי ללדת אותה שם, בקרבת קרובי משפחתה, שדיברו וקראו בשפה הגרמנית. בני משפחת אביה גרו בקובנה, חלקם שמרו מצוות, אך בילדותה ובנעוריה היא סלדה מאורח חייהם ומהטקסים היהודיים.

בגיל ארבע חשה לראשונה מה פירוש הדבר להיות "בן בלי בית" (נושא שהעסיק אותה לאורך כל חייה): כשנה לאחר פרוץ מלחמת העולם הראשונה הגולו כל יהודי קובנה (שהייתה אז שייכת לרוסיה) למעמקי רוסיה משום חשד בריגול לטובת גרמניה. את החוויה הזאת – של חוסר שייכות לסביבה – היא נשאה עימה עד יום מותה. על הבסיס הנפשי הזה, שכל חייה נאבקה וגם דבקה בו, בנתה במהלך חייה זהות תרבותית מורכבת, גם יהודית-ציונית וגם אירופית-קוסמופוליטית.

בילדותה, עוד לפני הלימודים בבית ספר, החלה לחבר שירים ברוסית בהשפעת שירה רוסית, בעיקר של לרמונטוב, בעידודה של אימה, שכתבה את השירים מפיה. היא הייתה עשויה להפוך לסופרת רוסית, כדוגמת איסאק באבל, בוריס פסטרנאק ואוסיפ מנדלשטאם. מה שסיכל את האפשרות הזאת היה העובדה שהגימנסיה הרוסית בקובנה, שאליה רשמה אותה אימה כשהייתה בת תשע (בגימנסיה הרוסית בת הזמן למדו מגיל תשע עד שבע עשרה) הפכה בן לילה ל"גימנסיון עברי", זאת בעקבות העצמאות שקיבלה ליטא לאחר מלחמת העולם הראשונה, השחרור מעול האימפריה הרוסית ומתן הזכות לתרבות ולחינוך לאומיים. לאה גולדברג מצאה את עצמה בחברת ילדים יהודים שדיברו יידיש, במערכת חינוך ששפת ההוראה בה הייתה עברית מודרנית, סימנה המובהק של תרבות יהודית חילונית ציונית. בגיל עשר וחצי, כשנה לאחר תחילת לימודיה באותו בית ספר, החלה גולדברג לכתוב יומן בשפה העברית (בשנה וחצי הראשונות רשומים ביומן תאריכי הלוח העברי), אך לפי שעה המשיכה לכתוב שירים ברוסית.

הרקע הרוסי שלה, אותו הקנתה לה אימה, שהמשיכה לחיות לצידה כל ימי חייה, יכול להסביר את שאיפתה אל "העולם הגדול", דהיינו התרבות המערבית: היהודים המשכילים באימפריה הרוסית הזדהו עם המגמה ה"מערבית" בתרבות הרוסית (זאת לעומת המגמה הסלאוופילית, שהדגישה את השורשים הדתיים והלאומיים הרוסיים), כלומר, את הזיקה למערב אירופה ולאנינות טעם קוסמופוליטית ואת ההזדהות עם תרבות האימפריה השלטת (באותו אופן יהודים שחיו במדינות האימפריה האוסטרו-הונגרית אימצו את הלשון והתרבות של האימפריה, במקרה זה גרמנית, ולא את התרבויות הלאומיות המקומיות, גם משום שהתרבות הגרמנית נחשבה לגבוהה יותר וגם משום שהשפה הגרמנית הייתה כלל-אירופית, ובנוסף על כך קל היה לדוברי יידיש ללמוד אותה).

תכנית הלימודים בבית הספר העברי בקובנה (שרבים ממוריו ומתלמידיו עלו לארץ ומילאו כאן תפקידים מרכזיים במערכת החינוך הגבוה) כללה בין השאר תנ"ך, תלמוד, היסטוריה יהודית, ספרות עברית, מנהגי דת יהודיים, כמו גם ליטאית, גרמנית, צרפתית, אנגלית ולטינית, והספרות שנכתבה בכל אחת מהשפות הללו. הייתה זו תכנית לימודים המעידה על מגמה להעניק ללומדיה תרבות יהודית, מצד אחד, וגישה רחבת יריעה לתרבות האירופית, מצד שני.

לימודי התנ"ך בבית הספר היו הבסיס להערצה שחשה לאה גולדברג כלפי התנ"ך כל חייה. ספר תהילים עורר בה יראת כבוד. ביומנה כתבה: "אני יראה לצטט יותר מדי תהלים, אך יש בהם מלים נפלאות שיודעות כל-כך יפה לסמן הכנעת לב זו". (יומנים, 9.10.1927) היא למדה תנ"ך גם מפי אביה וגם מפיו של משה פרנק, המורה שהייתה מאוהבת בו במשך שנים אחדות. "בזכותו ידעתי בעל פה את כל ספר קהלת ושיר השירים ופרקים שלמים בספר שופטים ומלכים" (היכל ששקע, עמ' 133). בגיל שש-עשרה היא קראה להנאתה את התנ"ך כשהייתה בנופש (מכתב למינה, 5.7.1927) וברגעי בדידות וייאוש בברלין קראה בספר קהלת (יומנים, 29.12.1930). בשיריה מופיעות דמויות מקראיות שעימן הזדהתה – רחל, שמשון, וגם רמיזות לפרשת כיבוש יריחו, הופעת שלושת המלאכים לאברהם ועוד. לאה גולדברג קראה את התנ"ך כספרות, מתוך גישה חילונית.

כמורה להיסטוריה הציג משה פרנק תהליכים היסטוריים תרבותיים ורוחניים, וראה בהם את העילה ואת הכוח לשינויים היסטוריים. תפיסה כזאת של ההיסטוריה הייתה מנוגדת לגישה המרקסיסטית שלפיה נלמדה ההיסטוריה במוסדות חינוך ברוסיה הסובייטית. לאה גולדברג אימצה מנעוריה תפיסה אנטי-מטריאליסטית זו של ההיסטוריה ושל המציאות הפוליטית.

המגמה החינוכית של בית הספר הייתה ציונית מובהקת. זה התבטא לא רק בתוכנית הלימודים, שנועדה כאמור להקנות ללומדים תרבות ציונית יהודית-עברית נאורה, אלא גם בחוגים, הרצאות ומפגשים עם סופרים עבריים כגון ביאליק, פיכמן ואלישבע. חודשיים לפני מלאת לה ארבע עשרה כתבה ביומנה: "אני רוצה להיות חלוצה [...] כל שיר עברי חדש – חג בשבילי [...] אני מצטערת שאיני יכולה להיות עם אלו שיוצרים את השירים, ובאותה ארץ שהם יוצרים. אני רוצה כבר כלל למוסקבה. אני רוצה אל הארץ." (יומנים, 3.3.1925) כבר כאן נרמזת הכפילות שליוותה אותה כל חייה: מצד אחד הרצון להיחלץ מן ה"פרובינציה" – כך נראתה לה אז קובנה – לחיות במרכז תרבותי (מוסקבה), ומצד שני האהבה והנאמנות ליהדות הציונית החלוצית.

יהדות חופשית

כנערה מתבגרת חשה ניכור לא רק כלפי חייהם של בני המשפחה הדתיים אלא גם כלפי הסביבה הליטאית הנוצרית. בגיל שש-עשרה פורסמו לראשונה שיריה בכתב העת "נתיבות". אחד מהם מתאר את תחושת הזרות הכפולה שלה, גם להמיית פעמוני "החג הזר" של הכנסייה וגם לשבתות ומועדי ישראל: "להמית פעמוניו של החג הזר/ לבבי עונה בהד/ חרישי, נוגה, רועד:/ לא שבת לך, לא מועד, / יום חגך עבר, /אפורים ימי החל/אין מחר ואין אתמול/אין דבר..." (ג 97)

בין שתי מלחמות העולם, קובנה, שהייתה אז בירת ליטא, אפשרה חיים תרבות יהודיים חילוניים עשירים. הופיעו שם עיתונים וכתבי עת בעברית שפרסמו גם יצירות של סופרים והוגים שחיו באירופה ובארץ. ב-1926 ביקר שם תיאטרון "הבימה" והציג את "הדיבוק" ואת "היהודי הנצחי", סופרים (ובניהם ביאליק) הגיעו לקובנה להרצאות אורח חגיגות. לאה גולדברג הצעירה השתתפה באירועים הללו והתרשמה מהם.

כחמש וחצי שנים, מגיל ארבע עשרה וחצי ועד גיל עשרים, היא הייתה מאוהבת במורה שלימד אותה תנ"ך, היסטוריה וספרות עברית, מישה פרנק. בשעות שלאחר הלימודים הוא קיים בבית הספר חוג ("סקציה") לקריאת ספרות עברית. היצירה הראשונה שהובאה לקריאה בחוג הייתה "מכאן ומכאן" של ברנר – נובלה מודרניסטית קשה למדי לקריאה אף למי שיודע עברית היטב. פרנק הביא לחוג יצירות נוספות (שלא היו בתוכנית הלימודים) מן הסיפורת והשירה העברית החדשה ומספרות העולם (בתרגום לרוסית). הייתה זו הקריאה בסיפורי גנסיין אשר שכנעה סופית את לאה גולדברג בת החמש עשרה שלספרות העברית יש ערך, וכדאי להתמסר לה ולהיות חלק ממנה, ולא מהספרות הרוסית. יצירותיו של אורי ניסן גנסיין מתארות בסגנון שובה לב את חייהם ואת עולמם הנפשי של נערים ונערות יהודים צעירים משכילים, שניסו לאמץ את התרבות הרוסית ולהיות חלק ממנה וכך נשאו תלושים – לא שייכים לעולם המסורת המשפחתי ולא לעולם הרוסי, שגם בו היו זרים. גנסיין חושף את באכזריות עדינה את החידלון, את הרמייה העצמית, את האנוכיות ואת הריקנות הזולה של בני ובנות עיירה המתגנדרים בדיבור רוסי, את חוסר המוצא של צעירים וצעירות המחפשים יופי, משמעות וערך עצמי בחיים החדשים הללו. עם יצירותיו של מנדלי שנלמדו בכיתה התקשתה להזדהות: "עולם העיירה היה זר לי", הסבירה בראיון מאוחר (הארץ 13.5.1955).

לאחר סיום לימודיה התיכוניים החלה בלימודים לתואר ראשון באוניברסיטת קובנה. כאן למדה פילולוגיה שְמית (עברית, ערבית וארמית), היסטוריה רומית עתיקה, היסטוריה של אירופה בימי הביניים ובתקופת הרנסנס, וגם שמעה להנאתה קורסים שלא הייתה חייבת בהם בלשון וספרות גרמנית, בספרות רוסית ובפילוסופיה. בליטא, ואחר כך בגרמניה, היא התוודעה בעיקר לפילוסופיה טרום-מרקסיסטית, ברוח הרומנטיקה גרמנית, כלומר, לתפיסת מציאות רוחנית, המתנהלת על ידי אידיאות. פילוסופיה זו הינחתה גם את השקפותיה הפוליטיות, לפיהם עיקרם של האירועים ההיסטוריים הוא רוחני-תרבותי. נוסף ללימודים באוניברסיטה היא בנתה לעצמה תכנית לימודים פרטית: מדי יום קראה פרק אחד בתנ"ך ובספרות עברית. לא קשה לזהות כאן את הבסיס ההולך ומתרחב לזהותה התרבותית של לאה גולדברג: שילוב רחב אופקים של תרבות אירופית ושל תרבות יהודית לאו דווקא דתית. במשך כל תקופה לימודיה באוניברסיטת קובנה היא המשיכה להשתתף באירועים הקשורים בספרות העברית. בחורף 1929 חברה לקבוצה של סופרים יהודים, שחלקם כתבו בעברית וחלקם ביידיש, אך גילתה עד מהרה שאין לה שפה משותפת עם הרוח הבהמית שלהם. שטחיות דחתה אותה.

בין שנת הלימודים השנייה והשלישית עבדה כמורה פרטית לליטאית של נערה בת למשפחה נוצרית, בעלי אחוזה בידוֹפֶה, מרחק כמאה קילומטרים מקובנה. בסביבה זו נחשפה לאנטישמיות, שגרמה לה מתח עד כדי מחלה. ביומנה כתבה: "אם חס וחלילה אני אשמע דבר מעין זה עוד פעם, ביתר בירור, אני אקום באמצע הארוחה ולא אשאר כאן יום מיותר [...] סוף סוף קשה לחיות בין נוצרים, קשה מאד" (יומנים, 5.7.1929). באותה עת כתבה את הסונט "במנזר פּוֹזְ'יֶסְלִי", שבו היא מבטאת את משיכתה העזה להזדהות עם דמותה של אם האלוהים הנושאת בזרועותיה את ישו התינוק ואת ההתנגדות הפנימית שהמשיכה הזאת מעוררת בה, הן בגלל מוצאה היהודי והן בגלל דחייה של תפקיד האימהות: "אך קול דורות לוחש: הרפי מן האֵלֶּת; / לא לך דמעת מדונה מתאבלת/ וצחוק האימהות לא לך!" (א, 69). לאה גולדברג לא רצתה להשתייך ל"עזרת נשים" כשם שלא רצתה להישאר בפרובינציה.

גם בין הצעירים הליטאים בידופה חשה זרות גמורה. במשך כל אותה תקופה קראה בעברית, ברוסית ובגרמנית – יצירות של לרמונטוב, דויד שמעוני, אורי צבי גרינברג, יהודה בורלא, אביגדור המאירי, אפלטון, אלכסנדר הרצן, סטפן צווייג, רומן רולן, יעקב וסרמן, מקס ברוד, הרצל (!), ואת רשמי הקריאה תיעדה ביומנה. כך בנתה לעצמה עולם השכלה שאפשר לה להתרחק מה"פרובינציאליות" שנואת נפשה, כלומר, מצרות אופק והמוניות כתוצאה מחוסר השכלה רחבה ומגוונת. קל לראות בהשקפה זו את חותם תנועת ה"השכלה" (או מוטב לכנותה: הנאורות) האירופית בגלגולה היהודי, כלומר את האמונה בכוח של השכלה אירופית רחבה, נאורה ומעמיקה לחלץ את האדם ואת החברה ממצבם הירוד והמביש. האמונה הזאת, שראתה גם בדת הממוסדת וגם בקנאות לאומית מכשול בדרך לרוחב אופקים ונאורות, הייתה טבועה עמוק ברוחה של לאה גולדברג.

לאה גולדברג הצעירה שאפה לעזוב את קובנה, שהייתה בעיניה אז "עיר מזוהמה ואפורה", "בִּצְה" (יומנים 10.9.1929), בלשונם של צ'כוב ושל גנסין. בשנת לימודיה האחרונה בבית הספר התיכון הייתה יושבת ומביטה במפת אירופה התלויה על קיר הכיתה, וחושבת "לנסוע, לנסוע!" (יומנים, 29.11.1927). היא חלמה לנסוע לגרמניה, צרפת, איטליה – ארצות הספרות והתרבות האירופית. היה בה רצון להחליף לא רק נוף מקומי אלא גם נוף אנושי: "יש לי רצון לנסוע מקובנה לאיזו עיר גדולה יותר, לראות תמונות של ציירים ידועים, והעיקר – אנשים אחרים [...] קשה לי מאד להאמין שאין בעולם אנשים אחרים" (יומן 9.11.1925) ליטא נראתה בעיניה מלכודת של חיים זעיר-בורגניים, מוגבלים ומעוררי סלידה. היהודים בקובנה היו בעיניה לא יותר מ"סוחרים במכולת", והליטאים – "חזירים ורועי חזירים" (מכתב למינה, 22.1.1930). היא קיוותה להשתחרר מן המועקות הללו בגרמניה, הארץ האירופית הנאורה.

ההחלטה ללמוד במחלקה לשפות שמיות באוניברסיטת הקיסר פרידריך וילהלם בברלין גם היא עדות לכפילות בין השאיפה לצאת אל "העולם הגדול" ובין הרצון להתעמק במורשת היהודית. את ההחלטה הזאת הסבירה לימים כך: "כיוון שהתכוננתי להיות מורה לעברית ולספרות עברית ואף רציתי לעלות ארצה, וכיוון שידעתי שהשכלתי היהודית לוקה בחסר [...] רציתי להשלים את החסר בהתמחות בפילולוגיה שמית" (ראיון לא"ב יפה, 1959). לא היה אז מקום מתאים יותר ללמוד שפות שמיות מאשר גרמניה, שבה ה"אוריינטליזם" היה מרכז התעניינות תרבותי ואקדמי. היא למדה כאן פילוסופיה, שירה ומיסטיקה מוסלמית ויהודית בימי הביניים.

יהדות חופשית

גיבור הרומן האוטוביוגרפי הגנוז "אבדות" הוא משורר עברי וסטודנט במכון לשפות שמיות בברלין, הכותב עבודה על הזיקה בין המיסטיקה ביהדות, בנצרות ובאסלם – אולי נושא שהיא עצמה רצתה לעסוק בו, אך לא מצאה מדריך מתאים. חיבתה לשירת ימי הביניים הערבית האריכה ימים: בשלהי שנות ה-1950 ניסתה לשווא לשכנע את הוועדה לתרגום ספרות מופת מטעם הוצאת "מוסד ביאליק" לתרגם ולהוציא לאור שירה ערבית מיסטית. לימים תרגמה (מכלי שני, כנראה) שירים של המשורר הסופי-אירני ג'אלאל א-דין רומי ושל המשורר הטורקי חמדי בן המאה החמש עשרה. זוהי דוגמה לפתיחות ולרוחב ההשקפה התרבותית שלה.

באוניברסיטה של ברלין היא התמחתה גם בהיסטוריה של ימי הביניים והרנסנס, מה שעיצב את טעמה האמנותי ואת זיקתה לאמנות ימי הביניים והרנסנס לאורך כל חייה. יש לציין שהציור בן זמנה, כגון הסימבוליזם והאקספרסיוניזם הגרמני והדני, לא היה לטעמה. גיבורת ספרה מכתבים מנסיעה מדומה מעדיפה את ציוריו של פיטר ברויחל על פני ציורים אופנתיים של בֶּקְלִין. אותה חיבה לתקופת הרנסנס באה לידי ביטוי גם בטעמה הספרותי. אפשר לומר, אם כן, שהאירופיות של לאה גולדברג התבטאה לא בהזדהות עם התרבות האירופית בת זמנה (ובוודאי לא עם מציאות החיים שם), אלא עם תרבות אירופית גבוהה בעלת טעם אמנותי משובח, אצילי. נציין גם שהמשיכה לתרבות הרנסנס ולאטליה הייתה אופיינית לסופרים ומשוררים רוסים במאה התשע עשרה ובמיוחד בתקופת "תור הכסף", (ביניהם הסופר והוגה הדעות אקים ולינסקי, שלספרו ליאונרדו דה וינצ'י כתבה לאה גולדברג הקדמה מאלפת). עבורם היה הרנסנס האיטלקי ביטוי לאמונתם בערכי ההומניזם הכלל-אירופי החילוני, בניגוד לנטיות המיסטיות של הסלוויאנופילים. לאה גולדברג הייתה שותפה לאמונה הזאת.

החיים בברלין נראו לה תחילה מרעננים, קלילים ועליזים לעומת האפרוריות המשעממת של קובנה (יומנים, 6.12.1930), אך עד מהרה חשה כאן זרות ובדידות ואף גילתה את ה"פרובינציאליות" של יהודי ברלין. היא ישבה אמנם בבתי קפה שבהם ישבו סופרים גרמנים, אך שום קשר לא נוצר בברלין בינה לבין כותבי או שוחרי ספרות גרמנים, כנראה משום שקשר כזה היה חסום באותה עת בפני סטודנטים לא אריים. היה קל יותר – וכך עשתה – לבקר במועדון של משוררים רוסים בברלין, או להתרועע באופן שטחי עם סופרים שכתבו בעברית וביידיש.

למרבה ההפתעה כאן חשה שוב מה פירוש הדבר להיות "בן בלי בית". מקטעי היומן, מהשירים ומהסיפורים שכתבה על חוויותיה באותה עת מצטיירת מציאות נפשית שקיבלה ביטוי בכותרת הסיפור "נֶכֶר" (1939). גם לגיבור הרומן "אבדות" ברלין היא ארץ זרה, "עיר מוצקה התלויה על בלי-מה, עיר השלום והחופש על פי תהום הדם" (עמ' 14). הסטודנטים היהודים בעיר סובלים מ"מחלת הנוסטלגיה" – געגועים לעיר מוצאם – ומאנטישמיות גלויה או נסתרת. גולדברג עצמה נתקלה בגילויים הולכים ומאיימים של אנטישמיות בתקופה זו של עליית הנאציזם בגרמניה. היא כתבה לידיד בקובנה: "בשבילנו [יהודי פולין וליטא] הציונות, העבריות, התרבות העברית, הרי זה – אנו עצמנו. אם ייקחו ממנו [מאיתנו] את הרעיון הציוני, את השפה העברית, את התרבות הישראלית [היהודית עברית] – מה יישאר לנו?" (נערות עבריות, עמ' 276). מהמלים הללו אפשר ללמוד שבעיני לאה גולדברג הצעירה הזהות התרבותית של האדם הייתה כל קיומו, ובלעדיה הוא אין ואפס, אין כל משמעות וערך לקיומו הגופני והמשפחתי

ללא זהות ותוכן תרבותיים. על רצינותה של גישה זו מעידות, כמדומה, אהבותיה של גולדברג, שהיו נתונות תמיד בסימן ההערכה להשכלתו ולתרבותו של הגבר האהוב.

כשעזבה את ברלין ועברה ללמוד בבון כדי להשלים כאן את הלימודים לתואר שלישי בסמינר האוריינטלי באוניברסיטת בון מצאה גם כאן, אפילו בתוך תוכה של אוניברסיטה שהאירה פנים לסטודנטים ועודדה יחסים אישיים בין מורים לתלמידים, "צרות מוחין" (מכתב למינה 29.5.1932), באותה רגישות לצרות אופק וקטנוניות שגרמה לה לתחושת מחנק בקובנה. בסמינר האוריינטלי בבון למדו סטודנטים גרמנים וזרים, נוצרים, מוסלמים, יהודים, פרוטסטנטים וקתולים. עולמה הרב-תרבותי התרחב כאן לכיוון חדש: היא הכירה סטודנטים בני המזרח הרחוק (ואף התאהבה בסטודנט הודי יליד פּוּנֶה בשם דְּטְטְרֶיה פְּדָקָה, עמו ניהלה שיחות על נושאים פסיכולוגיים, פילוסופיים וספרותיים). "אני יותר שומעת ולומדת מאשר מדברת", סיפרה על כך לידידתה מינה במכתב (29.5.1933). גם במקרה זה משך אותה גבר שפתח לפניה תחומי דעת ותרבות. היא המשיכה להתכתב אתו גם לאחר עלייתה ארצה ושובו להודו. ההיכרות עמו גילתה לה את הצד המשותף לה היהודייה ולבני המזרח הרחוק, שגם הם בני בלי בית באירופה. באותה עת החלה להתעניין גם בספרות הסינית, וגילתה הערכה רבה לשירתו של גדול משוררי סין העתיקה לִי-טִי-פֶה (לי פו), שאותה קראה בתרגומים לאנגלית ולרוסית. לאחר עלייתה לארץ קראה מחזות סיניים בתרגום לגרמנית, התעניינה בהיסטוריה של השירה והתיאטרון הסיניים ותרגמה לעברית את המחזה "המעגל הלבן" של ליי הסינג טאו (הבכורה התקיימה בתיאטרון "אוהל" ב-19.12.1936). "העולם הגדול" היה לגביה לא רק התרבות המערבית אלא גם תרבויות המזרח הקרוב והרחוק.

לאה גולדברג קיוותה לכתוב כעבודת דוקטור מהדורה מדעית לפיוטים עבריים מימי הביניים, אך המדריך שלה, פרופסור קאהלה הפנה אותה למחקר פילולוגי השוואתי בין תרגום אונקלוס לבין גרסות שונות של תרגום התורה השומרוני לארמית, שנכתבו במאה השנייה והשלישית לספירה בארץ ישראל ונשתמרו בכתבי יד מהמאה ה-13. לשם כך למדה ערבית, סורית, ארמית ואשורית. היא סיימה לכתוב את העבודה בשנת 1933 ואת הנוסח הסופי שלחה למדריכה ב-1934 מליטא. בגיל עשרים ושלוש זכתה בתואר דוקטור.

עבודת הדוקטור שלה שייכת ללא ספק לחקר מדעי היהדות. השליטה בלשון הארמית הייתה שמורה אז (ובמידה רבה גם היום) לגברים יהודים שומרי מצוות. לאה גולדברג נכנסה אל תוך שדה המחקר הזה, שהיה זר לרקע החילוני לחלוטין שממנו באה, ללא חשש (מלבד החשש משעמום) מפני המרחק בין עולמה של התורה לעולמה שלה, החילוני. היא לא הייתה היחידה, כמובן, שחקרה את התורה באופן מדעי גרידא – עשו זאת לפנייה גם יהודים וגם לא יהודים, אך הייתה, ככל הנראה, האישה הראשונה שעשתה זאת – שוב, מתוך נקודת מוצא הרואה ביהדות תרבות, שכתביה הדתיים הם חלק חשוב ומעניין מההיסטוריה שלה, ולא ספר חוקים של מצוות ממוסדות.

האנטישמיות בבון הלכה ונעשתה מעיקה. בין מסיימי הדוקטורט במחזור של לאה גולדברג היא הייתה ה"לא ארית" היחידה. ברשימה "מדים" (משמר, 20.1.1944) תיארה את התוקפנות המילולית והאימים שספגו היא והמדריך שלה פרופסור קאהלה מפיו של סטודנט לובש מדים חומים. היא נדהמה מההיסחפות של אנשי רוח ואינטלקטואלים באווירה הנאצית, ולהפתעתה החלה לחוש את הצורך בקשר עם סביבה אנושית יהודית ואת הרצון לנסוע הבייתה, לקובנה. "זה מפליא אותי, אך זוהי עובדה",

יהדות חופשית

כתבה למינה ביולי 1932. הלים האכזבה של לאה גולדברג מ"גרמניה הנאורה" היה משותף ליהודים רבים שמאסו ביהדותם. האהבה הנכזבת לתרבות האירופית (לאו דווקא למציאות ולמשטר) ליבתה בתוכה את היהדות הציונית שעליה חונכה ב"גימנסיון".

היא שבה לליטא בשנת 1934, חיכתה לסרטיפיקט שיאפשר לה לעלות לארץ, וביתיים שימשה כמורה לספרות ולהיסטוריה בגימנסיה של רשת "תרבות" בעיירה ראסיין. בתקופה זו החלה להתעניין בהיסטוריה של יוון ורומי וקראה ספרים מסוגים שונים ומשונים, כגון הזיכרונות של טרוצקי, כתבי פלוטרכוס, שירי שלונסקי, דויד קופרפילד של דיקנס. הסקרנות והרעב האינטלקטואלי שלה לא ידעו שובעה, והיו פתוחים לכל חידוש.

בראסיין כתבה כשלושים מתוך שבעים השירים הכלולים בקובץ שיריה הראשון, טבעות עשן, שני סיפורים וסיימה לכתוב את ספר הפרוזה מכתבים מנסיעה מדומה. גיבורת הספר יוצאת לסיור בארצות אירופה עתירות התרבות ומושכות הלב, אך מחליטה בסופו של דבר לעלות לארץ ישראל, אותה דרמה פנימית המתנהלת ברומן הגנוז אבדות ובמחזה בעלת הארמון, ואותה החלטה סופית לא קלה. לאה גולדברג ויתרה מרצון, אם גם בקושי, על חיים באירופה. היא הבינה שחלום נעוריה על "אירופה הנאורה" אינו קיים במציאות העכשווית, אלא רק בתרבות ובספרות, שעימן המשיכה לחיות גם לאחר עלייתה לארץ. היא הפנתה עורף לאירופה, אך נשארה ספוגה בתרבותה, במיוחד בתרבות הרנסנס ההומניסטית-ליברלית.

לאורך כל תקופת לימודיה בגרמניה וגם עם שובה לליטא שמרה על קשר עם חבורת "פתח", חבורת סופרים ומשוררים כותבי יידיש ועברית. זו הייתה קבוצת צעירים שביקשה לשנות את פני חיי הרוח היהודיים בליטא ובמיוחד "להתקרב אל הזרמים החדשים בספרות", כפי שניסחו זאת במניפסט (כתובים, 1932: 6.9). לאה גולדברג שלחה להם שירים על פי בקשתם, נפגשה איתם בחופשות ואף ארחה בביתה את האסיפות שלהם, אך לא הייתה שותפה למגמות הסגנוניות המודרניסטיות (כגון פוטוריזם ואקספרסיוניזם) שהם אימצו. בניגוד להם ולמשוררים עבריים שהיו בולטים יותר ממנה בזמנם היא לא נסחפה אחר מגמות אופנתיות בספרות ובאמנות, במיוחד כאשר נראו לה תוקפניות, צעקניות ומגלומניות. באותה עת היא העדיפה כתיבה לירית אינטרוספקטיבית מעודנת, אירונית, ספקנית, אישית מאוד. הנופים בשירים הללו הם אירופיים, ובדיוקנים העצמיים אין שום דבר יהודי או ציוני. זהו דיוקן של אישה צעירה מודרנית שמעשנת במקום להתחתן (כך אפשר אולי להבין את כותרת ספרה הראשון, טבעות עשן).

לאה גולדברג עלתה לארץ בינואר 1935 (בעזרת אברהם שלונסקי שטרח על השגת סרטיפיקט ובעזרתו של שימל גֶנֶס (בארץ שינה את שמו לשמעון גן), אחד מחברי קבוצת "פתח". היא בחרה לגור בתל-אביב, עיר עברית נטולת היסטוריה יהודית, שבה או בסביבתה חיו ופעלו אז רוב הסופרים, המשוררים, השחקנים והציירים הארץ-ישראליים, כולל שלונסקי, שהביא לדפוס את ספר שיריה הראשון והיה ראש חבורת "יחדיו", שאליה היא עצמה הצטרפה - שוב, בלי לאמץ את הסגנון המהפכני שהחבורה הזאת טיפחה. הסופרים והאומנים, שרובם השאירו את בני משפחותיהם באירופה, ולאחדים מהם לא היה בית משפחה, נפגשו יום יום, רובם לאחר עבודה מפרכת לפרנסתם, בבתי קפה שונים, שאף שימשו כסדנאות יצירה. אריה נבון תיאר זאת כך: "שלונסקי היה מתרגם את מקבת ואותלו, אני יושב מולו

ועושה רישומים ולאה גולדברג כותבת מה שכותבת". לאה גולדברג כתבה: "בערב, במקום לשכב לנוח, הרשינו לעצמנו להיות בטלנים ולשבת בקפה ולשוחח ולהתווכח, ולפעמים גם להתלוצץ ולשיר שירים" (ברשימה "פגישות אחרות", שלהי 1954). לאה גולדברג לא לקחה חלק בשתייה לשוכרה ובהתנהגות הבהמית שאפיינה את בני אותה חבורה, וגם לא מתחה על כך ביקורת. היא לא התקשתה ללכת בדרכה שלה למרות צו הטעם וההתנהגות של קבוצת ההשתייכות שלה.

רשמיה הראשונים מתל-אביב עולים ממרחק זמן של כחצי יובל במחזור השירים "המסע הקצר ביותר" (ג 14-17). תל אביב מצטיירת כאן כעיר של מהגרים מבולבלים המתקשים להחליף את זהותם. נוסף על הקסם, הרעננות, התשוקות והתקוות של אישה צעירה, עולה גם הנוכחות של העבר: לשון אחרת, נופי ילדות, זכר מלחמות ואף געגועים לנוף האירופי שנעזב: "ונדמה – אך תחזיר את ראשך ובים/ שטה כנסיית עירך" (ג 14). היא חששה ששוב נקלעה לארץ קטנה בעלת תרבות קרתנית. "גורל העמים הקטנים שאמצעיהם דלים הוא צמצום האופק וקרתנות", כתבה ברשימה מ 12.11.1935.

כארבע שנים לאחר עלייתה לארץ תיארה את רשמיה מתל-אביב ברשימה בשם "העיר הזאת" (טורים, 15.2.1939), שם עולה שוב החרדה הקבועה מפני קרתנות וצרות אופק: "הנה נצטמצם העולם [...] כשם שנסגרת דלת דירתו של אדם כשהוא מחוצה לה, והמפתח נשאר שם, בתוך הדירה". בתל-אביב היא גילתה שהיא עלולה למצוא כאן את כל מה ששנאה בקובנה: פרובינציה הגוזרת עליה צרות אופקים. גם לאחר קום המדינה נראתה לה הארץ כ"פרובינציה ששמה ישראל", (יומנים 18.9.1957). ואולם ברשימה "העיר הזאת" גולדברג מבטאת גם את אהבתה לתל-אביב, בה היא מוצאת תערובת של חולין וקדושה. ברחובותיה היא רואה יהודים המזכירים לה יהודים בתמונות של רמברנדט, והיא נשבעת לאהוב את הרחוב התל-אביבי.

המאמצים לאהוב את תל-אביב נכשלו לעתים. במוצאי יום הכיפורים 1937 כתבה ביומנה: "אילו לא הייתי תלויה במשפחה [הכוונה לאימה] הייתי מנסה ללכת לקיבוץ. אני יודעת שהייתי בורחת משם במפח נפש כעבור חודשיים". ואכן היו לה קשרים אמיצים במיוחד עם חברי קיבוץ אפיקים, שם הייתה מגיעה להרצות ואף קיימה יחסי אהבה עם אחד החברים, יוסף אופין.

בשירי נוף שכתבה כשנתיים לאחר עלייתה לארץ בולטים החמסין, הקוצים, האכזריות והעקרות של הנוף כביטוי למצב נפשי של דכדוך ומחנק, מצטיירת בהם מציאות נפשית עקרה, דמוית אבנים וקוצים. בשנים מאוחרות יותר, לאחר קום המדינה, מתגלה בשירים הזדהות עם החוח והדרדר ואף הערצה לגבורתם הנזירית וליכולתם לפרוץ ולפרוח (כך בשיר "חוח", ב-133 ובשיר הילדים "קיץ" בתוך צריף קטן). בפיכחון אופייני ראתה בקשיי ההסתגלות לנוף ולמזג האוויר את מה שהיא עצמה הביאה איתה.

לאה גולדברג הרבתה לנסוע לחוץ לארץ. כשנתיים בלבד לאחר עלייתה ארצה, בקיץ 1937, למרות המחסור הכספי, יצאה לבדה לטיול באיטליה. לא נופיה ולא תענוגותיה של איטליה משכו את ליבה, אלא התשוקה ללכת באופן פיסי בעקבות תרבות הרנסנס האיטלקית, שאותה העריצה ועם ערכיה הזדהתה, וכך להעמיק את ההיכרות איתה. בגיל מבוגר אף החלה ללמוד איטלקית כדי לקרוא במקור את יצירותיו של דנטה אליגיירי.

מראה הרחובות והאנשים ברומא, בסיינה, בטרייסט ובוונציה אכזב אותה קשות. את רשמיה מרומא סיכמה כך: "הרשמים ה'אנושיים' שלי מרומא מעטים עד מאד. את רוב זמני ביליתי בחברת תמונות, פסלים ובניינים, ומחמת אי ידיעת הלשון לא באתי כמעט בדברים עם אנשים". (14.6.1944) היומן שכתבה בנסיעתה מגלה התלהבות עמוקה מכנסיות, תמונות ופסלים, אך סלידה ממציאות החיים האיטלקית – הנמל, הקפה. היא חששה לבוא בדברים עם תיירים שדיברו גרמנית מחשש שהם נאצים. היא סבלה מאד מבדידות מטריפת דעת ומגעוועים לבני חברתה בתל-אביב. "אימא יקרה, אינני יכולה לחיות כאן, אפילו את הימים המעטים האלה", כתבה לאימה. כל הנסיעה הייתה מוטרדת מהמצב בארץ ואחוזת חרדה מאפשרות של מלחמת עולם. היא בכתה ללא הרף ומלאה שמחה כשפגשה פתאום זוג צעירים חברי קיבוץ דגניה א. התיירים נראו לה "זעיר בורגנים מגוחכים", לתיירים הגרמנים שהכירה בדרך הודיעה מייד שהיא מארץ ישראל, ותהתה אם יהדותה מפריעה להם. היא חיפשה בעיתונים ידיעות על ארץ ישראל, ונבהלה כשקראה על השטח שהוקצה לארץ על פי תכנית "ועדת פיל" המנדטורית: "שום דבר הם לא השאירו לנו. אפשר לצאת מן הדעת כשרואים זאת. בעצם כמעט קנטון. מה יהיה?" (יומנים 12.7.1937). אי אפשר שלא להתרשם כאן מזהותה היהודית-ציונית העמוקה, שאולי אף התחדדה בלב תרבות הרנסנס שאותה העריצה.

כאמור, לאה גולדברג הרבתה בנסיעות לחוץ לארץ, יחסית למה שהיה מקובל בזמנה. ב-1951 נסעה ללונדון, בסתיו 1953 – לסטוקהולם דרך פריז, מרסיי ופרובנס, בסתיו 1954 – לברית המועצות, שוב לסטוקהולם בשלהי 1960, לבלגיה בסתיו 1961 ומשם לאיטליה, ב-1963 נסעה לפריז דרך איטליה ושווייץ, לרומא ב-1966, שוב לפריז ב-1967, לספרד ב-1968. רשמיה מנסיעות אלה כפי שהם מתועדים ביומנה ומתוארים בשיריה מוכיחים שיחד עם ההתפעלות מהישגי התרבות האירופית חידדה המציאות את זהותה העברית של לאה גולדברג ואת ההזדהות שלה עם שורשיה היהודיים. כך, למשל, היא פונה אל העיר הספרדית גרנדה באחד מ"שירי ספרד" שפורסמו בשלהי 1968 (תוך איזכור שיר ציון של יהודה הלוי): "אני דוברת אליך היום בלשוני, / גרנדה יפת השם, / כאילו עודך מבינה את ניבי העברי, הלא תזכרי - / את בניין החורגים [...] / זורם דם הנחשת ושואג כארי / דם אבותיי במזמור עברי". (ג 278)

כאמור, לאה גולדברג התאהבה כמעט תמיד בגברים בעלי מטען השכלתי ותרבותי שנראה לה גבוה משלה. בתל-אביב התאהבה תחילה באריה נבון הצייר, תפאורן, מאייר וקריקטוריסט. הוא לא היה מוכן להרוס את משפחתו למענה. יוצאת דופן מבחינה זו הייתה אהבתה ליוסף אופין מקיבוץ אפיקים, חובב שירה וספרות, הטייס האזרחי הראשון בארץ ישראל, שגם הוא העדיף לשמור על שלמות משפחתו. אהבת חייה הגדולה ביותר הייתה נתונה למשורר אברהם בן יצחק (זֶאֶנְהָ), שהיה מבוגר ממנה בעשרים ושמונה שנים. הוא התחנך בבית סבו על ידי מורים פרטיים שהקנו לו השכלה יהודית וכללית רחבה, והמשיך להרחיב אותה בלימודים עצמיים. ב-1913 הוזמן לארץ להרצות בסמינר על שם דויד ילון, אך בימי מלח"ע הראשונה חזר לווינה, שם התיידד עם גדולי הספרות האירופית: הרמן בֶּרֶנְדֶן, אליאס קאָנְטִי, את"א הופמנסטל, ארתור שניצלר, ריכרד בר הופמן וג'יימס ג'ויס. אחר כך חי בלונדון, שם שימש כמזכירו של חיים ויצמן, משם עבר לברלין, ואחר כך לימד בבית מדרש עברי למורים בווינה. באוגוסט 1938 עלה לארץ והתיישב בירושלים, אך היה מגיע לעתים לבתי הקפה התל-אביביים שבהם התכנסה חברת "יחדיו". לא במקרה בחר לגור בירושלים ולא בתל-אביב: באישיותו ובהשקפתו היה רחוק גם

מהבוהמיות המהפכנית-פרולטרית, גם מהאורבניות המודרניסטית וגם מחדוות הציונות שאפיינה את עולמם רוב בני חבורת "יחדיו". הוא עורר חשדנות, עוינות ולגלוג בבני החבורה, אך לאה גולדברג התפעמה מהתנהגותו המאופקת והאצילית ומצאה בו בן שיח ומורה. "פגישה זו הפכה את חיי על פיהם", כתבה ביומנה. הם היו שותפים בהערצה לשירת רילקה, הופמנסטאל ואלכסנדר בלוק, שהתמסרו לחוויות רוחניות מיסטיות. לאה גולדברג התפעלה מהאינטלקט שלו, מאופקיו הרחבים והושפעה מנטייתו אל העידון הרוחני והמיסטי, זאת בניגוד לחברי "יחדיו" שנטו להשקפות מרקסיסטיות, מטריאליסטיות בבסיסן, וקידשו את הגופניות והארציות. היא מצאה בו שותף להשקפותיה על ההיסטוריה והפוליטיקה כעל תהליכים תרבותיים רוחניים.

היא חשה כלפיו יראת כבוד ממש. לידו הרגישה "בטלה ומבוטלת" (פגישות עם משורר, עמ' 55). הסיבה העיקרית ליראת כבוד זו הייתה הזלזול שלו בהצלחות חיצוניות, בשנאתו חסרת הפשרות לכל התיימרות מזויפת בתרבות ולכל העמדת פנים ועשיית רושם (שהיום אולי היינו קוראים לה "פלצנות"). היא העריצה את יכולתו לומר דברים בצורה צנועה, פשוטה ותמציתית. הערצה זו משקפת את שאיפתה הקבועה לחיות ולהתנהג בעצמה באצילות נפש, בטוהר, בגובה רוחני, ללא כל השתעבדות לסמכות חיצונית מלבד לצו המוסרי-אסתטי הפנימי.

לאברהם בן יצחק היה תפקיד חשוב בהתקרבות שלה ליהדות ואף במודעות למחסור בקרבת אלוהים, בתפילה. בשיר "נעילה" (שפורסם בקיץ 1962) כתבה: "לא למדוני לעמוד בתפילה./למעלה, בעזרת-נשים, / הייתה אישה אחת נושאת קולה/ מעבר למלים ופירושים/ לא מובנים לא לה/ ולא לאלוהיה.// היא נשכחה מכבר בין שאר הנכרתים./ ואני בארץ אחרת, / רוצה לצעוק כמוה/ ואיני יכולה:/ איני זוכרת/ איך מדברים אל מלאכים מתים/ בשעת נעילה" (ג 262). בשירים החל מתקופה זו מופיעים אזכורים ממקורות יהודיים בתר-תנכ"יים, כגון ארבעת הבנים מההגדה של פסח ("כנגד ארבעה בנים", ב 207-203), תפילת נעילה של יום הכיפורים ("בגני אפסו שושנים", ב 225). ציטוטים תלמודיים מופיעים במסה "הניצל מן השריפה" מופיעים ציטוטים מההלכה התלמודית ("כל שתחילתו וסופו בדעת – כשר") יחד עם השוואת העולם ל"סנה בוער שאינו אוכל". (דבר 11.12.1936). כל אלה מעידים על ההתעניינות ועל ההערכה שרחשה לאה גולדברג למורשת היהדות לדורותיה, זאת מתוך גישה של אדם חילוני משכיל המכבד את שורשיו התרבותיים.

ההכרה של לאה גולדברג בהכרח החיוני של קשר עם היהדות למרות המשיכה אל הקוסמופוליטיות באה לידי ביטוי ברור ברומן אבידות, שכתבה בסוף בשנות השלושים, אך החליטה לגנוז אותו לאחר המלחמה. גיבור הרומן בן דמותה, אלחנן קרון, סטודנט באוניברסיטת ברלין, כותב בסתר מחזור שירים על "בריחת אלוהים" על מגילת קלף שרכש בצפת. "בדאגה ובאהבה כתב זאת, כסופר סת"ם את ספר התורה". נלעגים בעיניו יהודים המנסים להיראות גרמנים. כך נראית לו אישה יהודייה המסתירה את שמה האמיתי ו"מדברת גרמנית רצוצה בניגון פולני-יהודי ומשרבבת לתוכה שפע מלים לועזיות כגון "דפקטיבי ו"דפיניטיבי" ומסרסת את משמעותן". ברסון, דמות מרכזית נוספת באותו רומן, הוא מדען מפורסם בתחום החימיה, ועם זאת הוא מתפלל, לומד תלמוד ושומר שבת. ברסון אומר: "אתם יהודי המערב תתעוררו יום אחד בבוקר ותדעו שאתם יהודים". הוא אומר לקרון שנישואי תערובת הם סיבת

יהדות חופשית

האנטישמיות, ושבנישואי תערובת "אנו מחללים את קדושתנו". גם קרון עצמו מזעזע מההתבוללות המוחלטת של אחותו ומשפחתה ברוסיה הסובייטית. ברסון אומר לו: "אנו עם קולקטיבי, בעל דת לאומית בהחלט, ולכן אצלנו חילול הדת על ידי כל פרט ופרט הוא חילול האומה ומשום כל גם חילול האלוהים". "כל תרבותנו המקורית היא בדת שלנו", הוא טוען, עמים אחרים יכולים לוותר על זה, כי יש להם מסורת, לשון, ערכי תרבות אחרים, אבל לא כן אצל יהודים. "אני חייב להכריח כל יהודי למלא את המצוות המעשיות, לשמור על השבת, להתפלל, לשאת נשים יהודיות. אילו יכולתי הייתי אוסר את העישון בפרהסיה בשבת בעזרת משטרה, כמו שהם אוסרים לעקור עצים בפארקים שלהם, כי זוהי צורת תרבות יחידה שיש לנו, שאינה לבנטינית ואיננה שאולה, תרבות שורשים שאפשר לבנות המשך עליה". אשתו מסכימה עם כל מילה שהוא אומר. היא דבקה בשמירת מצוות היהדות, היא הרה ומתכוננת לקרוא לבנה בשם ישראל, כי "ישראל זהו הסמל שלה", ולא אכפת לה שבעלה חושב אותה לפרובינציאלית. מייד אחרי הלידה היא קוראת ספר של בובר. ברון וברסון תמימי דעה שיש תנאי אחד בלבד להמשך ההתפתחות של התרבות היהודית: "החיים בה ברוח התרבות שלנו. התורה שלנו..."

למרות הבדלי ההשקפה קרון מרגיש יותר קירבה לברסון שומר המצוות מאשר לחבורת הסופרים העבריים בברלין, המבלים בבתי הקפה. הוא מרגיש קירבה רבה גם לפרופסור בראקה הקוסמופוליט, ולא נוח לו עם הרחוב היהודי ועם "הטרגיות הגרוטסקיות של הבורגנות הזעירה שביהדות", שאותה מצא גם בארץ ישראל, אבל הוא יודע שאם יגע משהו לרעה באחד מאתם יהודים, זה יהיה הוא שיצטק וינסה לעזור, ולא פרופסור בראקה. הוא יודע שאם יעלמו אתם יהודים הוא יישאר בלא כלום.

בתקופת מלחמת העולם השנייה, כאשר משוררים בני דורה כתבו שירי זעם ונקם על חורבן יהדות אירופה, לאה גולדברג התאבלה על "מותו המכוער של עולם שאהבנו כל-כך" (בשיר "על האשם" פורסם ב-1943 ונגזר, ג 174-176) וחשה רגשות אשם של מי ש"נמלט מן הפח" במקרה. את הזעזוע והזעם שעוררה בה השואה היא העדיפה לבטא בעקיפין, באמצעות הקשרים עתיקים ורחוקים – שירי עם ליטאיים ("שיר בכפרים"), סיפור אודיסאוס, ההגדה של פסח. היא העדיפה להתבונן על השואה כתופעה על-היסטורית, משום שכך הבינה את תפקידה של הספרות. השירים שכתבה בעקבות השואה מבטאים בעיקר את המאבק הפנימי של מי שניצל מאסון בהרגשת שכול מצמיתה, ממיתה. אפשרויות התגובה השונות לשכול היא הנושא של מחזור השירים "כנגד ארבעה בניים" (1950, ב 203-207).

גם הרומן האוטוביוגרפי שלה "והוא האור" (1946, כתיבתו החלה ב-1941) הוא ביטוי עקיף לתגובתה על השואה, לידיעה על גורלם של אביה, של משפחתה ושל יהודי קובנה. היא עושה בו חשבון נפש עם יחסה לאביה ולקובנה היהודית. העולם הדחוי מואר כאן באור הסליחה והרחמים. כותבת הספר מבטאת את נחישותה של הגיבורה ושל הסופרת לנתק את עצמה מן העבר על כל נוראותיו ולאחוז בצד המואר של החיים. היא מורדת במוות ובדיכאון בשם הזכות לחיים של שמחה ותבונה. ההומניזם הליברלי של לאה גולדברג נשאר יציב.

באותה תקופה ביטאה התנגדות נחרצת לספרות "ז'ורנליסטית", המבטאת תגובה על אירועים אקטואליים מקומיים מנקודת מבט לאומית, ובמיוחד לשירה המהדהדת את נוראות המלחמה. לדידה השירה והספרות אמורים לבטא חוויות אנושיות אוניברסליות נצחיות ולא לשכוח שמלחמה היא מצב

זמני. לשם כך יש להשקיף על אירועים אקטואליים מפרספקטיבה כלל אנושית ועל-היסטורית. כך עשתה בשירתה. אך בעוד היא מנהלת פולמוס נגד כתיבת שירים על המלחמה כתבה בעתוני ילדים טקסטים המבטאים את נקודת המבט הציונית. ב-1944 אף כתבה חוברת בשם "נשמור על ארצנו", שנועד לשמור על מצב רוחם הטוב של הילדים. בכתיבתה לילדים בתקופת מלחמת העולם השנייה וקום המדינה ניכרת היטב המגמה הציונית: אורי מורי נלחם באויבי היישוב, אורי החלוץ בונה קיבוץ, דן הטייס נלחם בגרמנים וכדומה.

לאה גולדברג עברה בחייה שתי מלחמות עולם, שפגעו בחייה האישיים, במשפחתה ובסביבתה הקרובה. הן יצרו בתוכה מוות פנימי, קושי בלתי נסבל לשאת את החיים - אותו ניסתה להחיות ולהקהות בשירתה, באהבותיה, בעבודתה. מלחמת העצמאות עוררה בה פחדים. בניסיון להתגבר על החרדה היא הסתגרה בביתה ושקעה בתרגום הרומן הגדול של טולסטוי, "מלחמה ושלום". כשבועיים לפני החלטת האו"ם על הקמת המדינה כתבה ליוסף אופין: "בימים אלה ניתן לשאת את העולם אך ורק מתוך הרגשה גדולה אם כי פרטית: אני במקומי ואת המוטל עלי אני עושה באמונה!" אולי חשה חולשת דעת מחמת חוסר היכולת שלה להשתתף באופן פעיל בלחימה למעם הקמת המדינה. "הריני חשה כמיותרת במידת מה. עיקר עבודתי עכשיו - תרגום מלחמה ושלום. אכן דבר זה יפה הוא מאד ויש בו משהו מעודד", כתבה ליוסף אופין (7.8.1948). בתקופה זו כתבה את מחזור השירים "בלהות" (ב-123-126), המעלה זיכרונות ילדות קשים מתקופת מלחמת העולם הראשונה. שני שירי ערש שכתבה בתקופה זו מוקדשים לילדים רדופי מלחמה ואסונות. בסיפור "הסנדלר", שפורסם בסתיו 1949, רופא וסנדלר פליט מלחמת העולם שנקלע לאזור קרבות מלחמת השחרור מצילים תינוק בן עשרה חודשים שעניו ראו את חורבן הבתים של מושב בדרום הארץ שנכבש במלחמה. הצלת התינוק הזה מצטיירת כאן כגבורה אנושית העולה על כל גבורה של חיילים.

ב-1954 עברה לאה גולדברג לגור בירושלים לאחר כעשרים שנים בתל-אביב. עשר שנים קודם לכן כתבה ברשימה "שתי ערים" (מרס 1944) שירושלים היא עיר לפי רוחה, היא מתאימה יותר לכתיבת ספרות כי היא עיר בעלת מסורת "עתיקת ימים, מעוטרת זיכרונות עבר ומוות [...] צא ודבר על קופסאות הקרטון של תל-אביב". בדברים אלה ניכרת המשיכה שלה לאצילות בעלת מסורת מעוררת כבוד והזלזול בייצור המוני זול ושטחי. המשיכה הזאת מבטאת את השמרנות שלה, שלכאורה עומדת בסתירה להומניזם הליברלי שבו דגלה, אך למעשה שתי ההשקפות הללו נטועות בתרבות הרנסנס האירופי שהיה, כאמור, הבסיס לזהותה התרבותית. האצילות השקטה של העיר התאימה לה יותר מהפעלתנות ומהבוהמיות התל-אביבית. לאה גולדברג וגם אימה אהבו את העיר, חשו כאן בבית יותר מאשר בתל-אביב. ב-1.12.1956 כתבה ביומנה: "מזג אוויר ירושלמי זה מרכך את עולמי", וב-20.1.1958: "כאן ביתי, אימא, אני, ספריי - נעים לי". כמו בלונדון רק שלי, כתבה ליוסף אופין בחורף 1957. יתכן שחיבתה אל העיר בשנות הארבעים נבעה גם מאהבתה לאברהם בן יצחק, שגר בירושלים.

המעבר לירושלים היה קשור באפשרות שנפתחה לפנייה להתפרנס מהוראה אקדמית, תחילה כמחליפה של ידידה ומורה אריה לודוויג שטראוס ואחר כך כמייסדת החוג לספרות השוואתית, ולא מעבודה עיתונאית ותרגומים (שהמשיכה לעסוק בהם, אך פחות בהרבה). על ההחלטה הזאת סיפרה ב-1958

יהדות חופשית

בראיון לרבקה כצנלסון: "עמדתי לפני ברירה: לתרגם או ללמד. לימוד הזולת הוא גם לימוד עצמי, ולכותב ספרות תמיד טוב ללמוד ספרות". היא לא ראתה בתשוקת הלימוד, בהרחבת ההשכלה ובעיסוק האקדמי שום סכנה לדחף היצירה הספרותית. להיפך, בעיניה היה לימוד הספרות וכל מה שקשור בה נחוץ ומועיל לכותב הספרות.

ואולם האווירה והנוף האנושי באוניברסיטה העברית לא היטיבו עימה, לא הקלו עליה ולא העניקו לה הרגשת בית. גישתם לספרות של הקולגות שלה לא היו לרוחה, ותהליך הקידום שלה היה צייקני ומתסכל. "יש לאוניברסיטה מה להתבייש בעניינה של לאה גולדברג", אמר רפי וייזר, מנהל ארכיון לאה גולדברג בספרייה הלאומית. שוב תקפה אותה הרגשה קשה של זרות ומוזרות, שאולי הייתה בלתי נמנעת בכל מקום. זה לא פגם ביחסה האנושי החם לסטודנטים ואף לעוזרת הבית, צדיקה בן יוסף. ההומניזם שלה לא היה תיאורטי בלבד.

ב-1955 הופיע ספר שירה ברק בבוקר, וארבע שנים לאחר מכן מוקדם ומאוחר, שבו כינסה מבחר שירים מכל ספריה הקודמים. כאן המקום לדבר על הקשר בין העדפות הטעם הספרותיות שלה לבין זהותה התרבותית. כמו רחל גם לאה גולדברג לא הייתה שותפה לכתיבה המודרניסטית של משוררים עבריים בני דורה דוגמת אורי צבי גרינברג, שלונסקי אלתרמן ואף אסתר ראב, אם כי היא הטביעה חותם כלשהו על שירתה. מאפייני האקספרסיוניזם (בגרמניה) והפוטוריזם (ברוסיה) - הרטוריקה הקולנית, התמונות המקבריות והגרוטסקיות, הלשון החדשנית - כל אלה נעדרים כמעט לחלוטין משירתה. שירתה קרובה יותר לאקמאיזם הרוסי (אנה אחמטובה) ולסימבוליזם בנוסחו הגרמני (רילקה). במלים אחרות: לאה גולדברג כתבה שירה בהירה, צלולה, עשויה היטב, מאופקת, שמבליעה משמעות אוניברסלית, נצחית, מופשטת, פילוסופית. את הנטייה הזאת לכתוב על מצבים ותופעות נצחיים ואוניברסליים ירשה מהסימבוליזם, שאחד מנציגיו הבולטים והמכובדים בשירה הרוסית היה אלכסנדר בלוק. בחיבורה העיוני "הערות לאסתטיקה של הסימבוליזם" (1961) הסבירה את הסתייגותה - למרות כל הערצתה - משירתו של בלוק ומהסימבוליזם הרוסי בכלל בכך שזוהי שירה אובדנית, המקדשת את "התהום". ואכן, הסימבוליזם הרוסי ביטל את חשיבותם העצמית של פרטי המציאות הארצית, סגד לישויות מיתולוגיות מקודשות המחייבות הקרבה עצמית וטיפח תפיסה אפוקליפטית של ההיסטוריה. לאה גולדברג דחתה את תפיסת העולם הזאת, המסכנת את זכות הקיום של הפרט ושל חייו האינדיבידואליים.

”אני מלחמת אזרחים”: על אודות חיים גורי

חיים גורי

לא אמרתי את כל האמת,

למנחם ברינקר

לא אמרתי את כל האמת, לא אמרתי רק אותה,

כמתבקש, מראשיתה עד אחריתה.

גם הפוליגרף שם לב לכך,

רשם קוים בגרף

ועוד חוקר חיך אל חבריו.

*

כבר נאמר שאדם, בדרך כלל, מרחיק את עדותו,

שאת מה שבאמת בוכה בו הוא שותק, לטובתו.

”הביוגרפיה האמתית שלנו עשויה מהדברים

שאנו מבקשים להביאם במסתורים”,

כתב אנדרה מאלרו.

*

אמרו זאת מקדם, לפני, לא משנה,

שאדם יסודו מעפר וסופו לעפר.

מאז הגרוש מהגן לא נתקלנו במקרים חריגים.

רק הנשמה תהלל-יה.

ובמקרה הטוב תשכון לה בספרים.

כי רבים הנשכחים ומעטים הנזכרים.

*

אמר הסבא של עמוס עוז:

”קשה לזקנים למות, כי יש בהם רגילות לחיות”.

קל יותר לעלמים ללכת לאבוד,

לחדול לפתע,

לא להיות!

כי הזקנים בדרך כלל מסתלקים איש איש, בשקט,
והעלמים נעלמים ברעש הגדול ובחבורות.

*

כל הסימנים מראים שהשנאה תמשך ותגאה לה
וזאב לא יגור עם כבש ונמר לא ירביץ עם גדי.
רק בחלום הלילה יראו המראות ההזויים האלה,
או באחרית הימים.

*

כל הסימנים מראים שההיסטוריה חוזרת
ידור לדור מעביר את החרב, כמו במרוץ-שליחים,
שדמיונם של הרוצחים, מאז ומקדם,
עולה, ללא ספק, על דמיונם של הנרצחים.

*

כל הסימנים מראים שאדני שומע קול
אך אינו הופך את העולם למים,
כמבטח למלאכים הצועקים ב"עשרה הרוגי מלכות".
הוא רק עומד על עמדו ומחריש, בינתיים,
לאור השמש, הירח והכוכבים שנשארו בחוץ.

*

והעולם עומד על עמדו ומחריש,
כאלו לא נגע בו הדבר, חס וחלילה,
כפי שאמר הרב קלונימוס שפירא הי"ד,
בספרו "אש קדש", באותם ימים.
מי שצפה לישועת ה' כהרף עין
והובל לכנייה באחד הקרונות החתומים.

*

ואדני, שלא דרכיו דרכינו,
המקף בכל הפרושים הנתנים,
ממשיך להתמיה את התיאולוגים
ולהכאיב יומם ולילה למאמינים.
קוטי הקטנה, מהלילה והערפל, אמרה לי,
שאלהים לא מחלק בצדק את המתנות שלו
לאנשים הנכונים.

*

כל הנביאים שהתבדו
כל הנשבעים שנבגדו
כל המטיפים שהצטרדו

כל המשיחים שמעדו
 כל העדים שראו ותעדו
 כל העמודים שהתמוטטו
 כל המענים שהשתדלו ושתקו
 כל התחנות שנחנקו
 כל העקבות שנמחקו
 כל הבורות שנחפרו
 כל החפים שנגררו
 כל השירים היפים שנשארו

*

והנהרות ההולכים אל הים,
 הנהרות הנושאים דכים;
 אנחנו לא אותם המים,
 הם אמרים, כהרקליטוס האפל,
 למאשימים אותם.

*

והיא עולה משעולה טלולה מטללים
 לבשר לי שלא לנצח תאכל חרב.
 ואף נשבעת לי בשם הימים הבאים,
 שיהיה אחרת.

תמיד היה בה משהו אופטימי.
 שאם לא כן מזמן כבר היתה נגמרת.
 היא לא התנפחה עם אלהים,
 אינבית ונחרת,

רק בקעה, כאילת-השחר, ממרומי הארבל,
 נאמנה וזוכרת.

כי היה בה משהו אופטימי,
 משהו הלקוח מהזהב הטוב
 ומן התכלת הזוהרת.

בשיר עברי מעורר מחשבה זה, מספר המשורר והסופר חיים גורי (1923-2018), יליד תל אביב, בלשון תמציתית ומהדהדת, פרקים חשובים בחייו, עליהם שוחח ארוכות עם חברו הקרוב ביותר, מנחם ברניקר, איש ירושלים (1935-2016), ועליהם הרחיב בכתיבתו בפרוזה לאורך השנים. עם חבר נפש זה, שנודע כאיש הגות וחכמה, פרופסור לספרות ופילוסופיה, מתרגם ואוהב שירה, חלק את כל האמת, על כל היבטיה, ככל שאדם רק יכול. אבל בשיר החכם שהקדיש לזכר חברו, פתח בהצהרה נוקבת:

1 חיים גורי, "אף שרציתי עוד קצת עוד", שירים, תל אביב: הוצאת הקיבוץ המאוחד: דניאלה די-נור מוציאים לאור, 2015, עמ' 76-80.

יהדות חופשית

"לא אמרתי את כל האמת, לא אמרתי רק אותה, כמתבקש, מראשיתה עד אחריתה". וזאת משום שגורי היטיב לדעת שבחיינו של כל אדם מצויים ממדים רבים שאינם נגלים לעין המסתכל, שכן תמיד רב הנסתר על הנגלה ודברים של עיקר, שאינם מובנים אלא למי שחווה אותם על בשרו ובנבכי נפשו, שומר אדם בינו לבין עצמו, כאמור לעיל:

"כבר נאמר שאדם, בדרך כלל, מרחיק את עדותו,
שאת מה שבאמת בוכה בו הוא שותק, לטובתו.
"הביוגרפיה האמתית שלנו עשויה מהדברים
שאנו מבקשים להביאם במסתורים".

דליה רביקוביץ (1936-2005), המשוררת החכמה והסופרת המיוסרת, נשאלה בריאיון שנערך עמה ב-1996, כיצד הייתה מסכמת את חייה בשורה אחת, לו נדרשה להעניק שם לאוטוביוגרפיה פרי עטה. היא ענתה במשפט: "מה שצריך לשכוח", ונימקה: "את כל מה שקרה לי, מלבד השירים, צריך לשכוח". כותרת זו היא מעין הד למשפט הפתיחה של גורי, שהביא ברשימה בספרו שיוזכר בסמוך, משפט של אנדרה מאלרו שאמר: "הביוגרפיה האמתית שלנו עשויה מן הדברים שאנו מבקשים להשכיחם". על משפט זה העיר גורי: 'הדבר נכון הן לגבי הפרט והן לגבי הכלל'.

כל אדם, כידוע, ארוג ממתווה של חוטי שתי וערב; מהדברים שהוא מבקש לזכור ולהזכיר ומאלה שהוא מעדיף לשכוח ולהשכיח. כל אדם שזור מחוטי השתי של חייו, כלומר, מהדברים שאיננו בוחר, מתשתיות חייו אליהן הוא נולד: מהבית בו צמח וגדל, בית הוריו, לשונם, אמונתם, עיסוקיהם, זמנם ומקומם, שהרי כל אדם בשורש מהותו אינו אלא תבנית נוף הולדתו, תבנית נוף בית הוריו, לשונם, שתיתקם, אמונתם, סבלם וחמלתם, קוצר ידם, ייאושם, תקוותם ואהבתם. לתוך התשתית הקבועה של חוטי השתי, שאליה אדם נולד בעל כורחו, שוזר כל אדם במעשיו ומחדליו, את חוטי הערב החדשים, המתערבבים, פרי הכרעותיו, חלומותיו, דיבוריו, שתיקותיו, שנאותיו ואהבותיו, אותם דברים מעורבים ומעורבבים בחייו לטוב ולמוטב, שהוא משיג ברוחו ומגלה במעשיו, בחכמתו, בבחירתו, בהריצותו ובמחויבותו, בינו לבין עצמו, ובבחירותיו, מאבקיו והכרעותיו, בינו לבין חבריו ועמיתיו בני דורו, ביחס לקודמיו ולממשיכיו.

גורי חלק עם קוראיו, זעיר פה, זעיר שם, רק מעט שבמעט, על חוטי השתי של חייו. וזאת משום שהאמין באיפוק ובשיקול דעת, בהצטללות איטית ובהירה, בגילוי טפח ובכיסוי טפחיים, והיה מודע כל ימיו למורכבות הניגודים שחיי אדם קשורים בהם. עוד האמין, כפי שכתב בדברי הספד על חברתו האהובה, המשוררת יוכבד בת מרים (1901-1979), שמשורר "נמדד באבן הבוחן של האצולה האמתית: הכוח לסגן את התשוקה והכאב, לעמוד בציווי החובה והאחריות כלפי המילים העבריות"².

על בית הוריו, שאותו תיאר במשפט: "אבי ואמי היו ציונים בלב ונפש והאמינו בגאולה", ועל חובו לאביו ואמו, תבנית נוף מולדתו, כתב בסוף הכרך הראשון של ספרו: "עם השירה והזמן", ירושלים תשס"ח, אותו חיבר וערך בעשור האחרון לחייו. בסיום דבריו בכרך זה, כתב משפט שבו הוא מעלה את זכר הוריו ובא חשבון עם כל אלה המבקשים לסלף את ההיסטוריה הציונית החילונית ולהטיל ספק באמונתם של בונים ויוצרים: "הם באו משם, בעליה השלישית, חילונים, ציונים, צמחונים, דוברי עברית... אמי ע"ה הגדירה

2 חיים גורי, עם השירה והזמן, דפים מאוטוביוגרפיה ספרותית, הוצאת הקיבוץ המאוחד ומסד ביאליק, ירושלים תשס"ח, ב, עמ' 209.

את העיירה שלה כ"יוון מצולה". הם היו אנשי תרבות עברית לדורותיה, ובארון הספרים בבית אבא שכנה גם מיטב ספרות העולם. הם היו אנשים מאמינים, חברי 'תנועת העבודה', שביקשה ליצור פה את חברת הצדק הסוציאליסטית. הם באמת התכוונו לכך".³

יוון מצולה, הביטוי העברי הנדיר שבו בחרה אמו של חיים גורי לתאר את המקום ממנו ברחה ועלתה לארץ ישראל, הוא ניב עברי עתיר משמעות, הנודע מפרק סט, ג בספר תהילים: "הושיעני אלהים כי באו מים עד-נפש. טבעתי ביוון מצולה ואין מעמד". ניב זה, המתאר את הטיט הטובעני שבמעמקי הים, הפך בעולמם של היהודים הנרדפים בממלכת פולין-ליטא מהמאה ה-17 ואילך, לביטוי לעומק הייאוש מזוועת מעשי ידי אדם, מאז שנדפס בוונציה בשנת 1659 ספרו של ניצול הפרעות, ר' נתן טע האנובר מזאסלב, יון מצולה. הספר אשר תיאר את הזוועות שהתחוללו באוקראינה ובפולין, בגזרות ת"ח ות"ט (1648-1649), הנודעות גם כפרעות חמילניצקי, שבהן נחרבו 744 קהילות יהודיות ונהרגו אלפי יהודים, בפרטי פרטים, ואשר זכה לעשרות מהדורות.⁴

גורי היה, על פי עדותו, ילד עברי, ציוני חילוני, צבר ארצישראלי, 'ילד פוליטי', סקרן, חקרן ואוהב קריאה, שגדל בתל אביב הצעירה, בבית ציוני שהיה טמון בו סוד אפל, שהיה קשור בעבר היהודי המיוסר, ביוון מצולה, שעברו עליו בשתיקה. הוא מספר ברמיזה על סבתו, אם אמו, ש'מתה צעירה כל כך, והותירה אחריה ארבע יתומות קטנות', שאמו הייתה הבכורה שבהן, אחרי שאמה נטלה את נפשה בכפה. אולי עשתה זאת כש'ניטלה ממנה ביתה' ואושפזה, אחרי שקיבלה 'גט על ידי שליח', בעקבות פגרום נורא, שבו ככל הנראה נאנסה באונס קבוצתי, בידי חבורת פורעים ורוצחים ונטמאה לבעלה.⁵ אמו אמרה לו, כי 'אין משא כבד כמשא הסוד', ובנה הוסיף: 'אם-אמי, כך גונב לאוזני, נפגעה אנושות בנפשה לאחר שהתעללו בה', ותיאר את סיכום הפרשה חשוק השפתיים של קרובתו: 'היה במשפחה איזה סיפור קשה'.⁶ את משמעותו של 'סיפור קשה' זה במציאות הגלות, בעידן הפוגרומים של שלהי המאה ה-19 וראשית המאה ה-20 באוקראינה, מבאר גורי בציטוט של נתן אלתרמן (1910-1970), שנולד בוורשה ונדד ונמלט עם משפחתו בין מוסקבה, קייב וקייב, עד שעלה לארץ 1925:

"מפי אלתרמן שמעתי פעם ב'כסית' כי ישנו צליל מסוים שגם הרגישים ובעלי הדמיון שבין ילידי הארץ אינם עשויים להעלותו בדעתם. הוא דיבר על 'הסירנה' היא, על 'היללה' העולה מרחובות היהודים בעת הפוגרום, אותה יללה מתמשכת, שעות על שעות, צירוף כל צעקותיהן וצרחותיהן של הנשים היהודיות בשעת הפוגרום".⁷

3 חיים גורי, עם השירה והזמן, א, עמ' 306.

4 על פרעות ת"ח ות"ט ועל ספר יון מצולה שמחברו נהרג בשנת 1683, ראו: רחל אליאור, ישראל בעל שם טוב ובני דורו: מקובלים, שבתאים, חסידים ומתנגדים, ירושלים: כרמל תשע"ד, כרך א. עמ' 88-90, 101.

5 חיים גורי, עם השירה והזמן, א, עמ' 24, 28, 96, 96, 103. בין 1903 ל-1906 התחולל גל פוגרומים מחריד ברוסיה ובאוקראינה ובמזרח גליציה, אשר בו נטבחו יהודים רבים, נפצעו רבים, ונאנסו עונו ונפצעו בנורף ובנפש נשים יהודיות רבות. בין הפוגרומים זכורים לרעה פרעות קייב 1903, 1905; פוגרום באודסה; ופרעות המאות השחורות. לדברי המשפחה, בפרק המוקדש לאחות אמו של גורי, שרה ווסקובויניק, על יסוד ימניה המצויים ברשות המשפחה, כפי שמספרת אותה צפרייה שחם-קורן, בספרה "חסד נעורים": "בזמן הפרעות בקייב הותקפה משפחתם, אמה נאנסה, ומשמצאה עצמה בהריון לאחר מכן, לא היה אפשר לדעת אם היא הרה לבעלה או מן האונס. באומץ ובכוחות נפש עילאיים המשיכה לטפל בשלוש בנותיה הקטנות וילדה את בתה הרביעית. חיים, בעלה, רחק ממנה, מבוהל ומבוועת ממה שקרה, גם הוא לא ידע את נפשו. האם רחקה ממנה על דעת עצמו או שכך הורו לו רבני הקהילה, אין לדעת, שהרי היה רב בעצמו... חיייה של האם לא חזרו למסלולם. היא נותרה לבדה בעולם, מורחקת, מנודה, ועל צווארה עול פרנסת ארבע בנותיה הקטנות. באחד ימים, כשנפשה הייתה מרה עד מאד, ולא יכלה עוד להכיל את הכאב, הייאוש והעלבון, לבשה את שמלת כלולותיה והשליכה עצמה לנהר... בבית נותרו ארבע הילדות לבדן, ללא אב ואם, והן פוזרו בין בתים שונים של קרובי משפחה". (שם, 117-118)

6 אחות אמו, גילה, שרה ווסקובויניק, ילידת 1902, בת שלישיית להוריה, שהייתה חברה בגדוד העבודה, הגיעה לעין חרוד ב-1922 כשהייתה בת 20, בעקבות אחותה הבוגרת, שולמית ווסקובויניק, ילידת 1900, שהצטרפה לגדוד העבודה והייתה בין מייסדי הקיבוץ. בשנת 1929 עזבה שולמית לכפר ויתקין יחד עם קבוצת חברים שהעדיפו חיי מושב על חיי קיבוץ. שרה עזבה מטעמי בריאות ב-1928 והקיבוץ דרש לבטל את חברותה. היא גרה עם אחותה גילה בשכונת הצריפים בנורדיה, בצריף 571 בתל אביב ועברה אחר כך לפריז ונפטרה בשנת 1963.

7 עם השירה והזמן, א, עמ' 24. השוו שירו של גורי, 'אלבום משפחתי', שם, א, עמ' 235.

אותה יללה מתמשכת של צירוף כל צעקותיהן וצרחותיהן של הנשים האומללות שגויים פורעים מתעללים בהן, אונסים אותן, וגורמים להן לאבד את שפיות דעתן, את כבודן ואת חייהן, בשעת הפוגרום, ריחפה בתודעתה של אמו, שהתייתמה מאימה בנעוריה, בנסיבות מחרדות אלה.

לסוד המשפחתי המושתק של אמו, הכרוך באימת הרדיפות וההתעללויות בפוגרומים הנוראים, במפנה המאה העשרים, שהביאו לבריחה המונית של יהודי רוסיה, בסרביה ואוקראינה לארצות הברית ולארץ ישראל, נוספה העדות הספרותית הזועקת. בהקשר אחר כותב גורי שלמרות הרקע העברי, חילוני, הארץ ישראלי, של ילד שגדל בעיר העברית הראשונה, בסביבה שהייתה רחוקה מ'הווי יהודי' או מ'אווירה יהודית', "אך מילדות, כל חיי, הייתי חשוף כפצע ל'ספרות הסבל' היהודית. הוויית הסבל וההשפלה, הרדיפות והפורענות, האימה והפוגרומים, לא הניחה לי. נודע לי כי חרף זהותי המקומית בחברה העברית, המהפכנית והאופטימית שנוסדה פה, אני שייך גם ליהודים ההם, לדווי ולמוראים. על אף הנגיף הכנעני שקינן גם בי ידעתי שאני בא גם מהם, שהייתי [שהווייתי] פה קשורה בהווייתם שם, שאני בעל חוב להם".⁸

על אמו היתומה, ה'יפה והבודדה', שנולדה למשפחת ווסקובויניק,⁹ בעיירה קטנה בִּבְסֶרְבְּיָה, על גדות הדנייסטר, בין אוקראינה לרומניה, ועלתה לארץ ישראל באנייה 'רוסלאן' ב1919 אחרי שלמדה בסמינר לגננות באודסה, בשנות הרעב הקשה של מלחמת העולם הראשונה, אמר בנה: "שלא מצאה את עצמה בין הקירות ובין הרהיטים, באי סדר הקבוע ששרר בו; אמא שנשאה ביתמותה איזה סוד שלא נודע לי על גורל אמה שמעולם לא ראיתי את פניה בכל תמונה שהיא".¹⁰ על סוד זה כתב בשירו 'אלבום משפחתי': "פְּנֵי אִם אִמִּי, שְׁמַעוֹלָם לֹא רָאִיתִיהָ, / שְׁהִלְכָה צְעִירָה לְיָמִים. / כְּאִשֶּׁר שְׁאַלְתִּי: לְמָה? מָה הָיָה לָהּ? / הִשִּׁיבוּ לִי סְתוּמוֹת וְחֲתוּמִים. / וּפְנֵי אִמִּי שְׁעִינִיהָ / מוֹלְדֵת כָּל גְּעֻגֵי הָעִגְמוּמִים. / הַבַּת הָאֲהוּבָה, אֲשֶׁר שִׁפְתֶיהָ / שְׁנִי וּפְצָעַ פְּתוּחַ וְגַחְלֵת רְתָמִים.¹¹ דמותה המיוסרת, החומלת והחכמה של אמו, הטביעה חותם עמוק על חייו ועל עולם הערכים שבחר בו. כך תיאר אותה בערוב ימיו במשפטים מהדהדים:

"גם אמי מתה ככל האמהות... היא שבה אלי בחלומי. עיניה אומרות הכל. אני מצדיע לאישיותה הנאצלת, לטוהר הזה שאינו יודע פשרות, לחכמת ההפכים שבה, לסודותיה שמנעה ממני, לרחמיה. אם אכן ירדו עשרה קבין של רחמים לעולם, תשעה נטלה אמי זיכרונה לברכה והשאר כל העולם כולו. משום שידעה מאז שחר ילדותה צער וסבל ויתמות קשה גילתה היא את סודה של החמלה, את כוחה הלא מנוצח המעניק לכל נברא בצלם את זכותו לקב חרובים של אושר, לכבוד ולתקווה. משום שהיתה חילונית בקדושתה לא ראתה באלוהים את מקור המחילה והחסד, אך ראתה בכל אדם את האחראי אישית לרחמי שמים. כך חישלה בנפשה הרגישה מדי את ההומניזם המסוגף של חסרי האל. היא האמינה כל חייה באפשרויות החרטה השמורות גם לגרועים שבפושעים. אמי, אמי".¹²

לדבריו אלה של גורי על אמו, שנולדה כאמור בעיירה קטנה בבסרביה, בשם פריידה ווסקובויניק, והפכה בארץ ישראל, אליה עלתה כציונית נלהבת, לגילה גורפינקל-גורי, הוסיף משפט שלה שהטביע את חותמו על חייו: "אמי, עליה השלום, היתה אומרת כי 'ההבדל בין אדם לאדם הוא במספר רגעי החרטה

8 שם, א, עמ' 307.

9 שם זה נגזר ממילה באוקראינית וברוסית שפירושה יצרן דונג או שעווה.

10 חיים גורי, עם השירה והזמן, ב, עמ' 28.

11 שם, א, עמ' 235.

12 חיים גורי, 'הקטע הנוסף', "אלפיים" 9 (1994), עמ' 191-203. ציטוט עמ' 194.

שבו'. כמה שזה נכון!¹³ בספר שיריו, "עיבל", שבו הביא את דברי אמו אלה, כמוטו לפני שיר מספר 51, כתב: "החרטות באות אחר כך. הצתה מאוחרת./ הן מבקרות אותך, אחר כך חתומות עליך./ הן שוכבות אתך לישון, חולמות אתך, / הולכות אתך בדרך, / אתה הולך ונחרש, הולך ומאפיר, מזמן אתה אחרת./ לפעמים הן נוטלות חופשה, מותר להן, / נוטות להתרחק ממך, / אל תדאג, הן ישובו, שם תעמודנה חרש, לידך". עוד אמר עליה כשציטט משפט נוסף שלה: "אמי שהיתה אישה חכמה, פרסמה בערוב ימיה ספר שבו אמרה, 'אנו מחולקים לדלי רוח ולקרועי נפש'".¹⁴

אולי אין פלא שכאשר גורי - שנולד, כאמור, בשנת 1923 לאם יהודייה יתומה, שומרת סוד, עצובה, בודדה ורחומה זו, שהשאירה את עברה הדתי הגלותי מאחוריה, אך הייתה מודעת תמיד לאשמה ולחרטה הקשורים בעבר זה - מתאר את עצמו ב"חד' הנעורים הישראלי התוסס בתנועת הנוער, בבית הספר או בקיבוץ, בשנות השלושים והארבעים, הוא מוסיף ברשימותיו האוטוביוגרפיות:

"היחיד הזה... והבדידות האוכלת ביחד הזה; אתה בכנים ואתה הרחק מהיחיד הזה, נידון כבר אז ללבדיות הצופה מן הצד".¹⁵ גם על רגעי האשמה והחרטה שלו, שירש מאמו, כתב בגילוי לב, כפי שיוזכר להלן. על אביו, ישראל גורפינקל, הוא מספר: "גדלתי בבית מלא ספרים. אבי עליו השלום היה ספרן ברוסיה, וכאשר עלה ארצה ב'רוסלאן' בשנת 1919, הביא עמו את אהבתו לספריות שבהן 'אפשר לאהוב עד מוות' כדבר המשורר".¹⁶ במקום אחר הוא מספר על אביו 'שהיה קדוש, טבעוני, פציפיסט, ציוני קנאי, אדם הגון, שאהב מאד ספרים ושהיה 'איש צדיק בדורו. חרוץ מדי. מסור מדי'. אדם רציני, חרוץ, מסור ושקדן שחי תמיד 'למען העם והארץ'.¹⁷

בדברים שאמר ב'תיקון ליל שבועות' בקיבוץ יפעת בערוב ימיו, סיפר בגילוי לב על ילדותו: "הורי גדלו במשפחות שומרות מסורת. אחר כך התפקרו כרוב בני העלייה השלישית. אני גדלתי בלב הארצישראליות העברית, החילונית. לא זכורים לי בביתי חגים ומועדים. אמי ע"ה היתה נוהגת לומר ש'אין חגים קבועים לנפש'. לא ערכו לי בר מצווה... מעולם לא דרכתי על סף בית כנסת, לא שם התפללתי. .. לא, לא למדתי בישיבה, כפי שעשו גדולי משוררינו וסופרינו על אדמת הגויים, שהפנימו משחר ימיהם את העברית רבת הרבדים של אספת כל הדורות - המקרא והמדרש, התפילות והפיוטים... לא נטשתי את בית המדרש כי מעולם לא הייתי בו. ... לא ידעתי את ייסורי הפרידה מעולם המסורת ואת עוצמת המרד, שידעו אנשים כביאליק, ברנר וברדיצ'בסקי... נולדתי בלב התחייה העברית, בהוויה מהפכנית הדוברת בשם המחר. לא, לא היו בי בראשית דרכי דורות העבר ואוצרותיו".¹⁸

גורי עזב את בית הוריו הציוני-חילוני בתל אביב בגיל 12, עזיבה אותה תיאר במשפט: "היתה זו הסתלקות מבית שלא היתה בו שמחה רבה, שלא היו בו פרצי אהבה פתאומיים... היתה שם איזו קרבה אנושה, נאמנה ונמשכת, מאופקת מאד, שהפנימה משהו מכובד".¹⁹ הוא עזב בסוף כיתה ו את בית ספרו התל-אביבי, 'בית החינוך לילדי העובדים', בתקופה שאותה תיאר בשיר 'מלך' בספרו 'איומה': "מעולם לא דרכתי על סף בית כנסת, לא שם התפללתי". לדבריו, ברח אל העמק, שהיה מוקד חלומותיו וכיסופיו, שם

13 חיים גורי, עם השירה והזמן, ב, עמ' 314.

14 עם השירה והזמן, ב, עמ' 307. ראו את ספרה של אמו: גילה גורי, דרך ומקדש, תל אביב: הקיבוץ המאוחד 1987.

15 עם השירה והזמן, א, עמ' 29.

16 שם, ב, עמ' 217.

17 חיים גורי, 'הקטע הנוסף' (הערה 12 לעיל), עמ' 197-199.

18 עם השירה והזמן, א, 145.

19 שם, א, עמ' 28. לחיים גורי היו שתי אחיות, חנה גורי ריבלין (1921-2018) וזהר גורי (1936-2015).

יהדות חופשית

היה ילד חוץ בחברת הילדים בקיבוץ בית אלפא בעמק יזרעאל, בכיתות ז-ט. לאחר מכן, בכיתה י, למד בבית הספר המחוזי של תנועת הפועלים בגבעת השלושה, ובכיתות יא – יב למד בבית הספר החקלאי 'כדורי', בין כפר תבור לסג'רה, עליו אמר: "רציתי מאד להיות שם אך הגעתי לשם בטעות. לא נועדתי למקצועות ההם: כימיה, פיזיקה, תורת הקרקע, גידול תבואות, גידול ירקות, גננות וגידול פרחים, גידול בהמות גידול עופות, גידול גפנים ושאר עצי פרי... רק באיחור מה נודע לי כי שירי היין של שירת ימי הביניים העברית, למשל, קרובים ללבי עשרת מונים מסוגי הכנות המתאימות לאדמה כבדה".²⁰ במחזור שלמד בו, למד גם חברו, התלמיד המצטיין, יצחק רבין, שעזר לו לצלוח את המבחנים ולזכות בתואר 'איכר משכיל'. כשסיים את לימודיו ב'כדורי' בקיץ 1941 הלך בעקבות יגאל אלון (1918-1980), בן כפר תבור, לפלמ"ח. "שמונה שנים מחיי עשיתי בשורות היחידה הזאת,"²¹ אמר בתמציתיות על אותו עשור דרמטי שבו קמה מדינת ישראל בייסורים ובחבלים, בדור השואה והתקומה, או בדור החורבן והגאולה, בעשור שבו התאמנו ונלחמו ילידי הארץ 'בשורות היחידה הזאת', לצד אחיהם הפליטים והעולים מהגולה, על בריאת מדינה חדשה יש מאין, שהייתה כרוכה בבריאת עם חדש, השונה מהעם היהודי שחי בגולה, תכלית שינוי.

גורי, אשר נולד להורים יוצאי רוסיה ובסרביה, שגזרו כליה על היידיש של ילדותם ועל זיכרונות הגולה הדוויה, הקשורים בשפת אימם ובדת בית אביהם, בזיכרון הפוגרומים וברעב הנורא בשנות מלחמת העולם הראשונה, גדל בתל אביב בבית הורים ציוניים חילוניים שדיברו רק עברית, בבית שסוד טמון בו מהעבר הגלותי הרוסי הדתי דובר היידיש, שנמחק כלא היה. הוא היה לדבריו 'ילד פוליטי' מעורב עם סביבתו, אשר גילה תמיד עניין רב בכל המתרחש סביבו בהווה הארץ ישראלית, מצד אחד, אך גם היה ילד בודד "שנידון ללבדיות הצופה מן הצד", שגדל בבית מלא ספרים, וגילה אהבה עזה לשירה העברית, לשפה העברית, לספרות העברית, לזיכרון היהודי של כל הדורות ולעיתונות העברית, מצד שני.

על עצמו הוא מספר: "אך אני גדלתי כילד חוצות בתל אביב צעירה ומורדת, בוראה עברית אחרת והווי אחר, בין בורות סיד ובניינים נוטפי מים וצריפים שנזרו כמו ביד גורל על פני החולות הלוהטים".²² בניגוד להוריו, ילידי דור הפוגרומים בגלות המרה, שידעו כמה שפות ככל בני דורם, אבל בחרו לשכוח אותן במעבר מהגולה לארץ ישראל, ודיברו עם בנם רק בשפה העברית כחלק מזהותם הציונית החילונית העברית החדשה, ידע גורי רק שפה אחת: 'נולדתי לעברית, ולא ידעתי שום שפה אחרת. אינני זוכר ששמעתי בבית אף לא פעם אחת ביטוי ביידיש או בשפה זרה אחרת'.

אבל מלבד תחושת 'הלבדיות הצופה מן הצד' והרגישות החומלת לכאב ולמצוקה, המתחדדת בבית שהיתמות שרויה בו וסוד זיכרון הפוגרום המוסתר, שעוברים עליו בשתיקה, טמון בו, ומלבד אהבת העברית ואהבת הקריאה, הסקרנות והרצון לדעת על ההווה, שיש לו פנים גלויות ונסתרות, ועל העבר, המוסתר ממנו בידי הוריו, אבל נגלה לו בספרים, חונן גורי בשתי סגולות ייחודיות שהפכו אותו מנעוריו לאדם של אחדות הפכים, המצרף את היהדות ואת הישראליות, את הגולה ואת התקומה, את החורבן ואת התחייה, את הזיכרון ואת ההווה. הייתה לו 'שמיעה אבסולוטית' כפי שגילה לאמו, שלא ידעה לשיר, המורה שלו לכינור, והיה לו זיכרון פנומנלי, הקשור בשמיעה זו, לשורות שיר רבות מספור של משוררים עבריים, עתיקים וחדשים, ולדברים בעל פה ששמע ממשוררים וסופרים, כפי שיעידו כל יודעיו.

20 שם, א, עמ' 51.

21 שם, א, עמ' 52.

22 עם השירה והזמן, ב, עמ' 217.

על עצמו כתב בשיר בספרו 'עיבל': שירים (בני ברק: הקיבוץ המאוחד, 2009): "הוא זוכר את הראוי להיזכר, / גם את פרטי הפרטים. / זה הצד החזק שבו. / הוא האיש הזוכר". גורי אכן זכר בעל פה שירים שלמים שהפכו לחלק מהווייתו, שירים רבים של ביאליק וטשרניחובסקי, של אלתרמן, יהודה קרני ואורי צבי גרינברג, של קצנלסון וסוצקבר משוררי השואה, של ש' שלום, יצחק למדן ודויד שמעוני, ושל קודמיהם, פייטני גזירות אשכנז ומשוררי הרדיפות והפוגרומים שנאספו בשלושת הכרכים של 'ספר הדמעות' של שמעון ברנפלד, ברלין תרפ"ו, ובספרו של אברהם מאיר הברמן, ספר גזרות אשכנז וצרפת, ירושלים תש"ו. משמעותו של זיכרון שירי יוצא דופן זה הייתה, שככל שהוסיף וקרא, כך ראה את עצמו כ'אספת כל הדורות', שכן זכר פרקים רבים מהזיכרון היהודי הכתוב שנצבר מכל הדורות, כחלק מנימי נפשו ומהערכים שהשפיעו במחשבה ובמעשה על ניסיון חייו.

בעשור השלישי לחייו, כשנשלח לאירופה, אחרי מלחמת העולם השנייה, בשנת 1947, כשליח הפלמ"ח בהונגריה, בצ'כיה, ואחר כך בווינה, כדי לסייע ב'בריחה' ובהעפלה, פגש לראשונה בבני עמו היהודים, הסחופים והדוויים, פליטי המלחמה, היתומים והעקורים, וכגש בשרידי הגלות המרה ששרדו אחרי שכל עולמם חרב, פגישה מרעישת לב ששינתה את חייו. הוא שב ומזכיר בהקשר זה בשיר לעיל ובמקומות שונים בפרוזה, את דמותה של "קוֹטֵי הַקֶּטְנָה, מֵהַלֵּילָה וְהַעֲרָפֶל, אֲמָרָה לִי, שְׁאֵלָהֵימ לֹא מְחַלֵּק בְּצֶדֶק אֶת הַמִּתְנֹת שֶׁלֹּא לְאֲנָשִׁים הַנְּכֹנִים" ואת אזלת היד, האשמה, החרטה וקוצר היד שחוו אלה שהגיעו מאוחר מדי מכדי להציל. גורי חש, כצפוי, צער ותדהמה, זוועה ואלם, אל מול הסבל והחורבן, שלא נודעו כמותם, אשר נראו בעין ונשמעו בשפות שונות במחנות העקורים, הפליטים והניצולים, אליהם הגיעו היתומים והשכולים, הנכים, הפצועים והבודדים טרופי הדעת ופגועי הנפש. לנוכח מצוקת הנטישה בידי אלוהים ואדם של השורדים, שהיה עד לה, כתב את שורות השיר לעיל.

וְהָעוֹלָם עוֹמֵד עַל עַמְדוֹ וּמְחַרֵּשׁ,
כָּאֵלוּ לֹא נָגַע בּוֹ הַדְּבָר, חֵס וְחֵלִילָה,
כְּפִי שְׁאֵמַר הָרֵב קְלוֹנִימוֹס שְׁפִירָא הִי"ד,
בְּסִפְרוֹ "אֵשׁ קִדְשׁ", בְּאוֹתָם יָמִים.
מִי שְׁצַפֶּה לִישׁוּעַת ה' כְּהֶרֶף עֵין
וְהוֹבֵל לְכַנְיָהּ בְּאֶחָד הַקְּרוֹנוֹת הַחֲתוּמִים.

גורי, שעבר ללא כל הכנה, משורות הפלמ"ח מלאות און הנעורים של לוחמי חירות ישראל ועוזז הגבורה של חיילים המאמינים בצדקת הדרך, למחנות העקורים, הפליטים, המובסים והנרדפים שניצלו בעור שיניהם, אחרי שאיבדו את כל אשר יקר היה להם בגוף, בנפש, ברוח ובחומר, חש בדאבון נפש ובקשב דרוך את כובד האחריות מול הסבל שאין לו שיעור לצד הרהורים מדריכי מנוחה שעסקו בחרטה ובאשמה. לצד ההזדהות הרבה עם המצוקה, והרצון להתבונן ולהבין, להציל ולסייע לאחיו ולאחיותיו, שלא הייתה לו עמם לשון משותפת, אולם הייתה לו עמם שותפות גורל וקשר של רחמים, אהבה וחמלה, שאל הפלמ"חניק הצעיר את עצמו שאלות נוקבות. שלא כרבים אחרים מבני דורו, שמצאו ביאורים מספיקים ומניחים את הדעת, בכל הנוגע למעשי היישוב בארץ בשנות מלחמת העולם השנייה, בשל אילוצים

שונים ומגבלות שונות שלא ניתן היה להתגבר עליהם בנסיבות הזמן, גורי חש חרטה עמוקה ואשמה כוססת בעניין מעשיו של דור התקומה בארץ ישראל של שנות הארבעים, ביחס לדור השואה באירופה הנאצית, בתקופה מרה זו של שכול וכישלון.²³ מאז המפגש הגורלי עם בני עמו השורדים והניצולים מהתופת, בשנת 1947 ראה את עצמו תמיד כמי שמגלם את 'אספת כל הדורות' שהוא משתייך אליה,²⁴ כמי שהתוכח עם אלוהים, אינבי ונחר גרון, על אי הצדק של ההיסטוריה היהודית, וכמי שנגזר עליו להיות קרוע בין העולמות השונים שחי בהם ופעל בהם, בין בזמן הראוי, מתוך מסירות נפש ונאמנות עד כלות, בשורות הפלמ"ח, ובין באיחור גדול מדי מכדי להושיע, בזמן המלחמה הנוראה באירופה, שבה נכחדו אלה שציפו לגאולה מידי שמים, לצד אלה שהאמינו בגאולה מעשה ידי אדם, שבוששה להגיע.

ברוח הדברים על החרטה שאמרה אמו, כנזכר לעיל, כתב גורי ברשימתו המצמררת 'אימת העיוורון' בשנת 1982, על החרטה הגדולה של בני דורו, וערך את חשבון הנפש המר על היחס בין 'שנות הגרזן' באירופה הנאצית, במחצית הראשונה של שנות הארבעים, לבין 'עולם כמנהגו נוהג' בארץ ישראל, ששנים אלה היו לה לדבריו: 'תקופת שקט וביטחון ואפילו תקופת פריחה':

"אנשים רבים בני דורנו יהיו רדופי חרטה ואשם עד בוא חליפתם. הם ישאלו בפעם האלף: מדוע לא השכיל העם לראות בעוד מועד את האימה הצפויה לו? הדברים נשאלים לרוב לאחר זמן. אנו עוסקים בפירושן של מלים וביכולתם של ילודי אישה לתפוס את הלא יאומן בהווה השונה לחלוטין מכל התנסות קודמת".²⁵

גורי מביא ברשימתו 'אימת העיוורון', את ההבחנה הנוקבת של המשוררת, הסופרת, החוקרת והמתרגמת, לאה גולדברג (1911-1970), ילידת קניגסברג, שהייתה עדה בילדותה לזוועות מלחמת העולם הראשונה, ולהתעללות החיילים שבעקבותיה איבד אביה את שפיות דעתו, וכתבה לימים כי 'תמיד עולה דמיונם של הרוצחים על דמיונם של הקורבנות'. כאן הפך את הבחנתה לשורות שיר:

כָּל הַסִּימָנִים מְרָאִים שֶׁהַהִיסְטוֹרְיָה חוֹזֶרֶת
יְדוֹר לְדוֹר מְעִבִיר אֶת הַחֶרֶב, כְּמוֹ בְּמִרוֹץ-שְׁלִיחִים,
שֶׁדְּמִיוֹנָם שֶׁל הַרוֹצְחִים, מֵאֵז וּמִקֶּדֶם,
עוֹלָה, לְלֹא סֶפֶק, עַל דְּמִיוֹנָם שֶׁל הַנְּרָצִים.

במדור הרביעי הנקרא 'הבכי והחשבון', בכרך הראשון של ספרו "עם השירה והזמן", מכונסים דבריו הנוקבים, הכואבים, המתריסים והמתפלמסים בנושא השואה וזיקתו של הישוב בארץ למתרחש באירופה בתקופת מלחמת העולם השנייה. דבריו המרים של אבא קובנר (1918-1987), מנהיג הפרטיזנים ומפקד הלוחמים בגטו וילנה, על כך שהישוב העברי בארץ לא קלט ולא פענח את משמעות המתרחש באירופה, וגם אחר כך, בתום ההשמדה, לא הבין ללבו של השריד הסובל ייסורי אין קץ מחמת ניכור, מצד אחד, ודבריו הנוקבים של יצחק אנטק צוקרמן (1915-1981), ממייסדי הארגון היהודי הלוחם (אי"ל) וממנהיגיו

23 עם השירה והזמן א, עמ' 287, 313, 286.

24 עם השירה והזמן, ב, עמ' 309.

25 עם השירה והזמן, א, עמ' 284.

בימי מרד גטו ורשה: 'אך מדוע אחד לא הגיע? אחד! אחד יכול היה להגיע מארץ ישראל לשם... מצד שני, לא נתנו לו מנוח ולא חדלו מלהלום בו. גם דבריו של איש הזנדר-קומנדו באושוויץ בירקנאו, חיים רפאל, משרידי קהילת סלונקי, למראה חיילי הבריגדה מארץ ישראל: "איפה?! איפה הייתם עד עכשיו!?", לא נתנו לגורי מנוח. את המצוקה, האשמה והחרטה סיכם במשפט פולחן: "אך כאמור באנו, אבוי, מאוחר מדי, ככלות הכול. תחושת אשם שלא תרפה ממני".²⁶

הוא זכר תמיד את המשוררים המעטים שהבחינו במתרחש בשנות השלושים וצפו את גורלה המר של יהדות אירופה, הזהירו, התריעו והפצירו, ביניהם אורי צבי גרינברג וזאב ז'בוטינסקי, עליהם אמר: "לפעמים חשים המשוררים את הסמוי, את החשך. אין הם נביאים, רק קרועי עיניים וחדים קשב".²⁷ במענה לשאלה ששאל את עצמו: 'מי אתה?' ענה בתעודת הזיהוי שלו, כשהיה בן ארבעים לערך, 'אני מלחמת אזרחים', 'כמי שכל הניגודים חברו בו, כמי שמכיל בנפשו הנקועה את כל ההפכים'.²⁸ כדי להיטיב להבין את הניגודים, את השסעים ואת ההפכים שהיה עד להם במעשי ידי אדם בשנות הארבעים, שלא נתנו לו מנוח, וכדי לשוב ולהקשיב לזעקתם של רבים מהנספים שהיו יהודים מאמינים, ששאלו את השאלה שלא הניחה להם יומם ולילה: "ואיפה היה אלוהים?", הקדיש את חייו החל מראשית שנות השישים ואילך להבנת זיכרון השואה, ולייצוגה בשירה, בפרוזה, בעיתונות ובקולנוע. ראשיתה של פעילות ענפה זו הייתה כשנשלח כעיתונאי במשפט אייכמן, העיתונאי היחיד שישב בכל יום ויום של המשפט מראשיתו ב- 11 באפריל 1961 ועד אחריתו ב- 15 בדצמבר 1961, כשהוא מאזין ברוב קשב לכל העדויות. הוא שב וסיפר הן על שאלתם של רבים מהנספים: 'ואיפה היה אלוהים?' כפי שהעידו בשבועה העדים הניצולים, הן על העובדה ששתיקת האלוהים לא נתנה לו מנוח. "השאלה הזאת מלווה גם אותי כל הזמן" אמר כשהיה בן 90.

עשור קודם לכן, בתום שנות הארבעים, שנות השואה באירופה, המלחמה והתקומה בארץ ישראל, אחרי ההתוודעות הראשונה למצוקתם של פליטי מלחמת העולם השנייה במחנות העקורים באירופה, עליה כתב "הפגישה הזו בהונגריה ואחר כך בצ'כיה עם שרידי השואה שינתה את חיי",²⁹ ואחרי מלחמת העצמאות, שהכריעה את גורלה של מדינת ישראל, שבה שירת כסגן מפקד פלוגה בגדוד השביעי של חטיבת הנגב בקרבות חזית הדרום, והשתתף במבצע האחרון של מלחמת העצמאות, מבצע עובדה, לכיבוש אילת, כסגנו של אברהם אדן (ברן), וכמפקד פלוגת אנשי גח"ל, פנה לאהבותיו הישנות, הקריאה והכתיבה, הזיכרון והיצירה, שהיו כרוכות ברצון ללמוד, להשכיל ולהרחיב אופקים 'בלשון המראות של שירתנו רבת הדורות'.

גורי שהעיד על עצמו בצעירותו: "אט אט נודע לי שאני כותב וכותב ואינני יכול אחרת. ועדיין לא פרסמתי שורה אחת",³⁰ הכריע בגיל מעט יותר מבוגר: "אני רוצה לכתוב. הכתיבה היא טעם חיי ועיקרם",³¹ הוציא לאור את ספר שיריו הראשון 'פרחי אש', רק בשנת 1949, כשהיה בן 26. אחרי שספרו הראשון ראה אור כתב:

26 שם, א, עמ' 58.

27 שם, ב, עמ' 72.

28 חיים גורי, 'הקטע הנוסף', (הערה 12 לעיל), עמ' 203.

29 חיים גורי, עם השירה והזמן, א, עמ' 58.

30 שם, א, עמ' 50.

31 חיים גורי, הקטע הנוסף, עמ' 197.

"רק לאחר 'פרחי אש', בבואי ללמוד באוניברסיטה העברית בירושלים, בשנת 1950, ניצבתי בגיל עשרים ושבע מול ארון הספרים וחשתי עד מה ידי ריקות. התחלתי ללמוד ספרות עברית, פילוסופיה ותרבות צרפת. הרביתי לקרוא בתנ"ך וב'ספר האגדה' של ביאליק ורביניצקי. זו היתה פגישה מאוחרת אך מכריעה בחיי משום שהעברית רבת הדורות נתגלתה לי בכל ססגוניותה ועושרה ועוצמתה כיוצרת אפשרויות נפלאות לביטוי. עיון בספרי המאוחרים יותר מגלה את התמורות הלשוניות שחלו בטקסטים, את פרי הפגישה המחודשת עם המקורות. כך נחשפו בפני קשרי קשרים בלשון המראות של שירתנו רבת הדורות."³²

גורי, שכתב לפלא, בשירה ובפרוזה, את הרגעים המכריעים בקורותיה של ארץ ישראל ובקורותיו של עם ישראל במשך שבעים שנה, ושורר את חשבון הנפש של העם היהודי בדורו, והאיר את קורותיו אחרי השואה באירופה ובמדינת ישראל בתעוזה, בכאב וביושר נוקב, הן בדברים הטעונים גילוי הן בדברים הטעונים כיסוי, שילב תמיד את עדותו, עדות היחיד, עם גורל הרבים. הוא זכה לדבר על דברים של עיקר, שלא תמיד רוצים לתת עליהם את הדעת, ולשורר את שירת הארץ מנקודת מבט בלתי צפויה, משום שהיה מחונן כל חייו בסקרנות שאין להשביע אותה, בעין בוחנת ובקשב דרוך למתרחש סביבו, בלב חומל ובנפש מזדהה, באכפתיות ובאומץ-לב נדיר, בעמדה מוסרית ובסגולת הכרת האמת הנוגעת ליחיד וליחיד, מלכתחילה ובדיעבד. עוד ניחן ברגישות לכאב, לעוול ולמצוקה, בסגולה יוצאת דופן של זיהוי תהליכים מורכבים בעת התרחשותם, וביכולת נדירה לשנות את דעתו ולהודות בטעותו. הוא הצטיין בהגדרת נקודות המפנה הבין-דוריות בחיי החברה בישראל, וניחן בסגולת התמצות של חיים שלמים במשפטים קצרים ונוקבים בשירה ובפרוזה. סגולות אלה התחדדו אצלו בעת שעסק במעקב המרתק בחיים ובספרות, לאורך השנים, בכל הנוגע לתמורות בשירה שנכתבה בארץ ישראל מהעליות הראשונות במפנה המאה העשרים ועד מלחמת השחרור, מדור המדינה ועד דור מלחמת ששת הימים, ומדור מלחמת ששת הימים לדורות המשוסעים והמפולגים שעלו בעקבותיה. הוא הקדיש דפים רבים בכתביו האוטוביוגרפיים וברשימותיו הספרותיות לתהליך שבו הפכו הישראלים, שהיו מאוחדים במידה רבה כ"יחד" ב"תרבות הנצורים והצודקים", ביוכל השנים שקדם להקמת המדינה, למשתתפים יחידים, שמספרם גדל והלך, "בתרבות האשמה והחרטה", שראשיתה בתום מלחמת השחרור ושיאה בעקבות הכיבוש וההתנחלות בעקבות מלחמת ששת הימים.³³ כך למשל כתב משפט פולח במסתו "בשיירה ומחוצה לה" על סיפורו של ס. יזהר 'חֲרֵבַת חֲזָעָה', שנדפס בשנת 1949 והרעיש את הלבבות במה שגילה אודות מחירה הנורא של המלחמה:

"בני דורי ברובם הגדול האמינו באמונה שלמה שהם לוחמים על עניין צודק שחלופתו מוות ואבדון. סיפור 'חרבת חזעה' עורר זעזוע כבד משום שסיים את זמן תרבות הנצורים והצודקים ופתח את זמן האשם והחרטה. יותר מכל גורמת הספרות לשינוי האתוס. היא מעניקה למשברים את משמעותם. די בזעקת האחד כדי לסדוק את היחד."³⁴

על האשמה והחרטה, הכרוכים במעשים ובמחדלים של הישוב היהודי בארץ ישראל בשנות הארבעים,

32 חיים גורי, עם השירה והזמן, א, עמ' 146.

33 חיים גורי, עם השירה והזמן, א, עמ' 154.

34 עם השירה והזמן, א, עמ' 135.

לצד הצורך להבין את מורכבות המציאות שמעבר לספרות, ואת עולמם של הלוחמים, שראו את עצמם כצודקים ונצורים, העיר גורי, איש אחדות ההפכים המשוסע, באותו עמוד, הן כמשורר, הן כעיתונאי: "השירה, בדרך כלל זרה ואף סתומה בצפניה, דוברת בלשון המראות... מי שרוצה להכיר את הדור הזה שבו מדובר, חייב לפנות גם אל ספרות המכתבים העצומה... הם עדות נאמנה, יחידה במינה, על מהותו של הזמן שהוא לפני אנשיו. וטוב יעשו חוקרי העתים אם יעיינו במרחבי העיתונות הכתובה. הרי זו מעניקה תמונת אמת מרתקת על הקורות. השיר והסיפור הם עדות אחרת, הם מלוא כוחו של הבדוי החושף את נסתרות האמת".³⁵

'הבדוי החושף את נסתרות האמת' הוא זה שאיננו מחויב לזמן הקונקרטי ולמקום המסוים, הכרוכים באופן בלתי נמנע בחייהם של אנשים מציאותיים, בהכרעותיהם המוסריות, במעשיהם ובמחדליהם, בביקורתם, בנאמנותם ובשיפוטם, אולם דווקא בשל חירות זו, מהמחויבות לבני הדור שעליו מעיד המחבר הבוחר בהזרה או בבדיון, הבדוי הוא זה העשוי לחשוף ולהאיר את מה שמנסים לכסות, להצניע, למחוק, להבליע, לטשטש ולהסתיר. כך חשב גורי על שירת דור מלחמת השחרור ועל שירת דור המדינה וספריו, החל מסיפוריו של ס. יזהר וכלה ב'פסח על כוכים' של אבות ישורון, וכך חשב על השירה, הספרות והמחזות שעלו בעקבות מלחמת ששת הימים ומלחמת יום הכיפורים, החל מחנוך לוין ו'מלכת אמבטיה' וכלה בדליה רביקוביץ ו'תינוק לא הורגים פעמיים' על מלחמת לבנון הראשונה וכלה בסרטו של ארי פולמן, "ואלס עם באשיר", המספר את האמת המרה על מלחמה זו. הוא שב וחזר על אבחנתו:

"הבמה ושלחן הכתיבה עוסקים בבדוי המעניק למציאות את משמעותה".³⁶

במבחן השירה המשתנה של בני הדור, המלמדת יותר מכל על גודל השבר, אומר גורי: "הארץ מתקשה להכיר את אתמולה... ישראל מתקשה לשיר שירי מולדת מפני שדי, שבענו, מספיק, וכן משום שמחלוקת קשה משסעת את העם – מה היא המולדת הזאת? מהם גבולותיה שניתן להזדהות אתם כשלנו, והיכן מתחילה נחלתו של העם השכן הלוחם בשלטונו עליו".³⁷

בראיון לעיתונאית והמתרגמת, מירי כז, שראה אור ב'דבר' בשנת 1994 אמר גורי בנחרצות על מלחמת ששת הימים, שנכבשו בה שטחים שנויים במחלוקת, מלחמה שהשתתף בה בקרב על ירושלים כמפקד פלוגה:

"מתרבות הנצורים והצודקים התגלגלו לתרבות האשמים. הן על כך נטושה המחלוקת. המלחמה שאיחדה את הארץ פילגה את העם במחלוקת נוראה המגיעה לשיאה בימים אלה...ביסודו של דבר עודני מאמין שבראייה היסטורית ישראל עדיין נצורה וגם צודקת במאבקה על קיומה באזור האלים הזה. אך לא יכולתי להתעלם מתופעות רבות, מנקרות עיניים, שבהן היינו אנחנו המדכא והשליט".³⁸

על ההתפכחות המרה מתודעת 'הנצורים והצודקים' שרואים רק את צדקתם לאורך המאבק על כיבוש הארץ, ועל ההתוודעות לתוצאות המעשים ביחס לכובשים ולנכבשים, שנעשו בשם צדקת הדרך והאמונה בחזון, ועלו במחיר כבד של אבדן האחדות הלאומית והזהות המשותפת, ובמחיר שסע בלתי ניתן לאיחוי בכל הנוגע להגדרות הצדק והמוסר, כתב בספרו עיבל: שירים (בני ברק: הקיבוץ המאוחד, 2009): "הייתי נביא שקר, נמשך סומא אל הבדוי, / מהמר על ניסים". ועליה כתב במסתו המאלפת "אנחנו

35 עם השירה והזמן, א, עמ' 135.

36 עם השירה והזמן, ב, עמ' 205.

37 עם השירה והזמן, א, עמ' 172.

38 עם השירה והזמן, ב, עמ' 312.

הפכנו אותך למולדת", שנישאה כהרצאה ב'בית ברל' בשנת 2002. ההרצאה עסקה בקשרי השירה והזמן, ובזיקתם למעבר מתמיכתו ב'ארץ ישראל השלמה', להכרה המוסרית שמחיר התמיכה ברעיון זה, המשסע את העם, הוא כבד מנשוא:

"הכול השתנה לאחר ששת הימים, ביוני 1967. המלחמה שאיחדה את ארץ-ישראל קרעה לגזרים את עם ישראל.. הפגישה עם ארץ ישראל השלמה עוררה זעזוע כבד. מחד גיסא, התרגשות הגובלת בחוויה משיחית ושבעת אמונים לארץ שבין הירדן והים, ומאידך גיסא, תגובת נגד קשה של הרואים באחיזה מתמדת בשטחים שנכבשו נטל כבד ולא נכס, שלטון על עם אחר שאם יתמיד יביא למרי ולאלימות ולהשחתת החברה הישראלית.³⁹ את מסקנתו ביחס למציאות המורכבת שנוצרה בשטחים הכבושים ובמדינת ישראל, ניסח בתמציתיות, וחזר עליה בהזדמנויות רבות: "אתה לא יכול להמשיך לשלוט בעם אחר. אי אפשר לאורך זמן לשלוט בעם אחר. זה משחית, זה לא מתקבל בעולם".

גורי היטיב לדעת 'שמולדת היא כל זמניה כולם',⁴⁰ או 'כל הזמנים השייכים למקום הזה', וכל זיכרונותיה הגאוגרפיים, ההיסטוריים, השיריים והספרותיים, גם אלה הסותרים זה את זה וגם אלה השנויים במחלוקת ומקדימים את זמנם. על כך הוסיף: "עם זוכר ארץ ונשבע בשמה. ארץ מחכה לעם... לעתים אני חש כי דעתי מתבלעת וסברתי נערכת בהיותי תמיד גם המקום הזה, על כל תולדותיו, וגם העם הזה על כל נדודיו".⁴¹ על עצמו אמר: "הייתי נע ונד על פני אדמה אחרת בסוד הכפל האיום, חידת המקולל והשונה... החריג המוזר, עם האלוהים",⁴² וענה כנגד עצמו "אם כך, אני מלחמת אזרחים נמשכת, לא סיכום קורותי כירוש, אלא קרעים וניגוד" [של מאבד]⁴³ שכן, "מערכת הסתירות מלווה אותי מראשית זכרוני כילד, כל חיי".⁴⁴ "אני הורגלתי לחיות עם הסתירות וההפכים שבי וסביבי".⁴⁵

כנגד הקרעים והניגודים, האבדות והשסעים, האשמות והחרטות, בכל הקשור לחיי העם והארץ, המתרחשים תמיד ברשות הרבים, בעולם המחשבה ובעולם המעשה, בין אמונות שונות וערכים סותרים, הרגיש גורי וודאות שלמה בכל הנוגע לאהבותיו, לבני ולבנות משפחתו, לחברותיו ולחבריו, ללשון העברית וליצירה היהודית, לקריאה ולכתיבה בשפת עבר, לזיכרון היהודי ולהיסטוריה היהודית של הסבל, ולספרות העברית בכל מבעיה בשירה ובפרוזה, המגלה בכל דור מחדש את הקבוע והעומד בעולם הרוח בתמורות העתים, כבעל משמעות וכבעל ערך, כנגד המשתנה והחולף, הקשור ב'כוחי ועוצם ידי' בעולם הגשמי.

אחרי אהבתו להוריו, שבביתם נולד ובשפתם גדל, ועולמם הנגלה והנסתר עיצב את תודעתו ואומץ ליבו, העלה על נס את האהבה הראשונה שבה בחר, היא אהבתו לעליקה, עליזה גורי, בת זוגו מאז ימיהם בפלמ"ח, אשתו מאז 1952, ואם בנותיו האהובות, יעל, נועה וחמוטל. הוא תיאר אהבה זו בבית האחרון של השיר המובא בראש רשימה זו, רק אחרי הבית הקודם לו, שבו מנה את כל הדברים בארץ מאפליה חורבן וצלמוות, שקצרה בהם יד אדם מלהושיע:

39 עם השירה והזמן, א, עמ' 171.

40 שם, א, עמ' 183.

41 שם, א, עמ' 184.

42 שם, א, עמ' 185.

43 שם, א, עמ' 183.

44 עם השירה והזמן, ב, עמ' 306.

45 שם, ב, עמ' 78.

כל המענים שהשתדלו ושתקו
 כל התחנות שנתקו
 כל העקבות שנחקו
 כל הבורות שנתפרו
 כל החפים שנגררו:

אבל, כנגד אפלת הייאוש בכל הקשור לרשעת האדם שאין לה קץ ותכלית, שאת מעמקיה למד העם היהודי על בשרו לאורך הדורות הרבים בהם שהה בגלות, מהעת העתיקה ועד למאה העשרים, וכנגד השסעים, הניגודים וההפכים שהטביעו בו את חותמם, וכנגד הפסימיות, רגשי האשמה, וההתרסה האיובית הניחרת כנגד אי הצדק האנושי והאלוהי, לצד החרטה וחשבון הנפש, שליוו את חייו, תיאר את שמחת האור הבוקע מדמות אהובתו, זו הנקשרת בגאולה המגלמת בהווייתה את היפוכו, וקורנת באור שהאיר את ימיו כל חייו:

והיא עולה משעולה טלולה מטללים
 לבשר לי שלא לנצח תאכל חרב.
 ואף נשבעת לי בשם הימים הבאים,
 שיהיה אחרת.
 תמיד היה בה משהו אופטימי.
 שאם לא כן מזמן כבר היתה נגמרת.
 היא לא התוכחה עם אלהים,
 איובית ונחרת,
 רק בקעה, כאילת-השחר, ממרומי הארבל,
 נאמנה וזוכרת.
 כי היה בה משהו אופטימי,
 משהו הלקוח מהזקב הטוב
 ומן התכלת הזוהרת.

אחתום דברים קצרים אלה של קוראת וותיקה, אחת מני רבות, בשירתו האהובה של חיים גורי, המלווה את חיי בני דורי ומעניקה להם משמעות מזה שבעים שנה, וברשימותיו האוטוביוגרפיות המאלפות, המאירות מחדש פרקים מהעבר המעורפל הנבלע בתהום הנשייה, באורן הבוהק של התבונה, הדעת, העדות והזיכרון, בתיאור הדבר הגדול שהאמין בו כותב מחונן זה, בערוב ימיו, כמיצוי ניסיון חייו כקורא וכותב שלא חדל מלכתוב עד ליומו האחרון. הוא קרא לדבר זה 'השארית הנפש' וייחס לו משמעות רבה ברצף ההיסטורי של קורות העתים בשירה ובפרוזה, וניסח אותו כדרכו במשפט קצר: "אך הנשאר בכתב זו השארית הנפש"⁴⁶, ובכמה שורות שיר בלתי נשכחות, המזכירות את דברי 'ספר יצירה' העתיק האומר

.....
 46 עם השירה והזמן, ב, עמ' 190.

יהדות חופשית

ש'העולם נברא בכ"ב אותיות יסוד ובעשר ספירות בלימה, בספר מספר וסיפור':

יְדַע לֵךְ שֶׁהַזְמַן וְהָאוֹיְבִים, הָרוּחַ וְהַמִּים

לֹא יִמְחְקוּ אוֹתְךָ

אֶתְּהָ תִמְשֹׁךְ, עֲשׂוּי מְאוֹתִיּוֹת

זֶה לֹא מְעַט

מְשֵׁהוּ, בְּכָל זֹאת, יִשְׁאַר מִמֶּךָ.⁴⁷

47 חיים גורי, "עשוי מאותיות", בתוך: "אף שרציתי עוד קצת עוד", שירים, הוצאת הקיבוץ המאוחד ודניאלה דינור מוציאים לאור, 2015, עמ' 86.

מבוא: קרל מרקס גיבור תרבות?

למה "משתה מארקס"? מוחות מהפכניים מקרל מארקס ועד תומס פיקטי מנסים להתמודד עם סוגיית פער אי-השוויון הגובר והולך וגובר בין בני-האדם, והאיום של משבר עולמי שהפער הזה יחולל, שעלול להוביל לקטקליזם הרסני. ספרו של תומס פיקטי החוזה אסון כזה, "הקאפיטל במאה ה-21", שיצא לאור בצרפת ב-2013, ושנה לאחר מכן הופיע באנגלית, כבש את העולם בסערה. הגרסה האנגלית הפכה במהרה לרב מכר עולמי ענק, ועוררה דיון רחב ונמרץ על נושא הספר: התחזית לאסון כלל-אנושי שייגרם כתוצאה מאי-שוויון עולמי מחריף ומתעצם והולך. "האקונומיסט" הבריטי הכתיר את פיקטי כ"מארקס המודרני". תומס פיקטי בונה את תחזיתו על שינויים גדלים והולכים בריכוז ההכנסה והעושר, ובהתפתחות אי-השוויון מאז תחילת המהפכה התעשייתית. במאות ה-18 וה-19 החברה המערבית באירופה הייתה מאוד לא שוויונית. העושר הפרטי גדל מעבר להכנסה הלאומית, והתרכז בידי משפחות עשירות שניצבו בראש מבנה מעמדי נוקשה יחסית. מערכת זו נמשכה גם כשהתיעוש תרם לאט לעליית שכר העובדים. רק הכאוס של מלחמת העולם הראשונה והשנייה, והשפל שבא בעקבותיהן, שיבשו זמנית את הדפוס הזה. מסים גבוהים, אינפלציה, פשיטות רגל וצמיחתן של מדינות רווחה סוציאל-דמוקרטיות חזקות גרמו להתכווצות הפער בין עושר לקיום הישרדותי בצורה דרמטית, והובילו לתקופה שבה הן ההכנסה והן העושר חולקו לזמן-מה בצורה שוויונית יחסית. אבל הזעזועים בעקבות שתי המלחמות-העולמיות במחצית הראשונה של המאה ה-20 נמוגו, והעושר נכנס למהלך של צמיחה מואצת. לפי מדדים רבים, מעריך פיקטי, חשיבות העושר בכלכלות מודרניות מתקרבת לרמות שנראו לאחרונה לפני מלחמת העולם הראשונה. על סמך הנתונים האלה, פיקטי מפתח תיאוריה לפיה העושר גדל מהר יותר מהתוצר ומהתפוקה הכלכלית. שינוי דמוגרפי שמאט את הצמיחה העולמית יהפוך את ההון לדומיננטי יותר ויותר, ולגידול הפער בין עושר אגדי בידי מעטים לעוני מרוד וממריד למיליארדי בני אדם, שיהוו את רובו המכריע של המין האנושי. פיקטי דוחק בממשלות להתערב מבעוד מועד, ולהטיל מס עולמי על עושר, כדי למנוע אי-שוויון גואה שיתרום בהכרח לכאוס כלכלי ופוליטי בעתיד הנראה לעין. קריאת ספרו של תומס פיקטי עוררה בי עניין מחודש בהגותו הכלכלית, החברתית והפוליטית של קרל מארקס. המהפיכה הקיברנטית, התפתחות הרובוטיקה והאינטליגנציה המלאכותית שתופסות יותר ויותר את מקומו של האדם העובד, והופכות בתאוצה מעריכית יותר ויותר בני-אדם למיותרים למשק, לייצור ולשירותים, החזירה אותי לתפיסתו של מארקס הנער, אותה חזר ופיתח מארקס הבוגר, על כך שהפיכת פרי העבודה האנושית להון שמצטבר בידי בעלי אמצעי הייצור, מנכרת לאדם העובד

את פרי עמלו, בו הוא השקיע כמחצית זמן-חייו הבוגרים, וכך עצם עבודת האדם בשירות ההון מנכרת לאדם העובד את משמעות חייו עד ניכור עצם קיומו. מהכרת האסון האנושי הטמון בגידול הסרטני של ההון על חשבון הגוף המייצר אותו, קבלתי את ההשראה לכתיבת המחזה "מישתה מארקס" במחזה הזה בקשתי להמחיש את הרלבנטיות של מארקס ושל הגותו מאז המאמר שהנער קרל מארקס כתב לבחינת הבגרות בהיותו תלמיד תיכון בגימנסיה של עיר מולדתו טרייר, עד פרסום "הקפיטאל" ב-1867 ועד לפרסום ב-2013 של "הקפיטאל במאה ה-21" של תומס פיקטי. המחזה מתאר את מערכות היחסים של מרקס עם כמה מחבריו הגדולים כמו היינריך היינה, אנגלס ולאסאל, ואת מערכת היחסים הבעייתית שלו עם מוזס הס, מייסד הליגה הקומוניסטית הגרמנית ואבי חזון הציונות המדינית, שחזה מלחמת עולם בין-גזעים ובין ציוויליזציות אנטגוניסטיות, שרק אחריה האנושות תבשיל להקמתה של ממשלה עולמית סוציאליסטית. מרקס דחה בלעג את התחזית של הס, ויחסו להס חשף את מערכת היחסים המורכבת שלו עצמו עם שורשיו היהודיים ועם "השאלה היהודית", שבה דן משה הס ומציע לה פתרון ציוני-סוציאליסטי בספרו "רומי וירושלים". המחזה מציג את ההתנגשויות הדרמטיות המשולהבות של מרקס עם יריביו הרעיוניים. כוונתי בכתיבת המחזה הייתה לעורר ולחדד את המודעות לכך שאנו נמצאים בהווה בחזית ההתפתחויות המכריעות בכלכלה העולמית, התפתחויות שיש להן השלכות קיומיות ומוסריות חריפות, הדורשות התערבות יעילה של ממשלות, אם ברצוננו להקדים ולמנוע אסון כלכלי וחברתי כלל עולמי, שפיקטי הניאו-מרקסיסט מזהיר מפניו. עם זאת, המנהיגים שעלו לשלטון לאחרונה בכמה מדינות ומעצמות-על אינם מסוגלים כלל להתמודד עם האתגר, או שהם אפילו פועלים בצורה הרסנית, שעלולה להאיץ את המשבר הגלובלי המתקרב, משבר שעלול להכניס את העולם לכאוס הרה-אסון. בחירתו של טראמפ לכהונה שניה כנשיא ארה"ב, כשלימינו ניצב הארכי-מיליארדר אילון מאסק, היא אילוסטרציה לתיאוריה ולתחזית הקודרת של פיקטי הניאו-מרקסיסט, והיא שהאירה לי באור חדש את המחזה שכתבתי לפני שמונה שנים, ואשר עלה ב-2018 בבימויו של מאנפרד לאנגנר בבכורה עולמית בתיאטרון העירוני של טרייר, עיר מולדתו של מארקס, במלאת 200 שנה להולדתו.

משתה מארקס

יהושע סובול

חברי להקת מארקס הצעיר (למה"צ) משחקים את דמויות המחזה ומבצעים את הקטעים המוזיקליים

הדמויות:

מרקס - מגיל 18 עד 28	קרל מארקס
אביו של קארל	היינריך
אמו של קארל	הנרייטה
ארוסתו ובהמשך רעייתו של קארל. מגיל 22 עד 32	זני
מייסד הליגה הקומוניסטית הגרמנית. מגיל 28 עד 38	משה הס
אהובתו של משה הס. מגיל 20 עד 30	סיבילה פש
סוציאליסט, מטיף ל"סוציאליזם האמיתי". מגיל 32 עד 42	ויטלינג
חברו של מארקס מגיל 22 עד 26	אנגלס
משורר. בן 45	היינה
אישתו של היינה. בת 30	מתילדה
מבטאת את דעותיה של איין ראנד הוגת "הפילוסופיה האובייקטיביסטית".	א.ר.
מבטא את דעותיו של תומאס פיקטי כפי שבוטאו ב"הקפיטאל במאה ה-21".	ת.פ.

הזמן:

1836 עד 1846 ו-2020

האירוע:

משתה שנערך ע"י מובטלים שמקום עבודתם נתפס ע"י רובוטים. בכורה עולמית של המחזה התקיימה בתיאטרון העירוני של טרייר, גרמניה, בבימוי מאנפרד לאנגר ב-2018 פרולוג: מצעד המובטלים

חברי "להקת מארקס הצעיר" מבצעים את השיר "האנשים המיותרים".

פסל ענק מכוסה ביריעת בד ניצב במרכז ירכתי הבמה. שחקן שישחק את "הסוכן" מגיח מתוך הפסל. הוא פונה לקהל.

סוכן: ערב טוב גבירותיי ורבותיי, ברוכים הבאים לנשף מארקס. ההילולה שלנו, במלאת 200 שנה להולדתו של קארל מארקס, תחל במחצית המאה ה-19, ותמשיך לתוך המאה ה-21. הכללים לקיום נשף ציבורי פתוח במחצית המאה ה-19 חמורים למדי, כפי שהינכם אולי יודעים, אבל הרשו לי בכל זאת להזכיר את עיקרי הדברים. מספר האורחים והמשתתפים הוא למעשה בלתי מוגבל. הוא עשוי למנות כמה תריסרים עד מאות אורחים. אחרי ששילמתם דמי השתתפות, אתם זכאים ליהנות מכל מה שהשף שלנו מסוגל להציע: שירים, ריקודים, סצינות דרמטיות, סצינות רומנטיות, התנגשות רעיונות בין חסיד של הסופרת האמריקנית איין ראנד --- א.ר.: (קמה וקדה לקהל) אני אייצג את השקפת עולמה של איין ראנד, המטיפה לקאפיטליזם חופשי ממעצורים, במסגרת שוק חופשי ומדיניות מיסחר חופשי.

סוכן: וכנגדה מי שמחזיק בדעותיו של תומאס פיקטי.
ת.פ.: אני קורא נלהב של של ספרו פורץ הדרך של תומאס פיקטי, "הקאפיטל במאה ה-21", שמזהיר אותנו מאסון עולמי בלתי נמנע אם לא יוטל מס כבד עולמי על רווחי הון, ועל צמיחתו הבלתי מוגבלת ללא פיקוח חמור.

א.ר.: שטויות! ראינו איזה אסון האידיאולוגיה הסוציאליסטית הזאת חוללה.
ת.פ.: זה היה מישחק ילדים בהשוואה לשואה הכלכלית והחברתית הגלובאלית שהגידול הפראי משולח הרסן של ההון הענק יחולל.

סוכן: הפסיקו! הפסיקו! הרשו לי להזכיר לכם את החוק שנחקק ע"י לואי פיליפ, מלך הצרפתים, בין השנים 1830 ל-1848, שאוסר קיום כל אסיפה פוליטית בצרפת, אבל מתיר לבני אדם להתאסף ביחד לחגוג באווירה ידידותית את החירות שנותרה לעם לשתות ולסעוד ביחד, ולהתמכר להילולה עליזה, כל עוד היא לא הופכת לאירוע פוליטי. זה יהיה תפקידי כסוכן חשאי - אל תגלו את זה לאף אחד - לדאוג לכך שהנשף שלנו לא מתדרדר לאסיפה פוליטית. בין אורחי הכבוד שלנו תהיה לכם הזכות לפגוש את קרל מארקס, את ארוסתו ואשתו לעתיד ז'ני פון ווסטפאלן, את ידידו משה הס שהכיר לו את עקרונות היסוד של מה שנקרא "הסוציאליזם האמיתי"; כמו כן נכיר את אהובתו של הס - סיבילה פש, שנרשמה במשטרת קלן כזונה. כשההילולה שלנו תתחמם, נפגוש את המשורר היינה, את החייט וילהלם וייטלינג, חבר "ליגת הצדיקים" ופעיל רדיקלי, ועוד אורחים רבים וטובים אחרים.

כל הטיפוסים המיוחדים האלה ייוצגו ע"י חברי "להקת מארקס הצעיר", שנוסדה ב-2028 ע"י קבוצת מיקצוענים מעולים שרובוטים החליפו אותם במקומות עבודתם והם נדונו לאבטלה סופנית טוטאלית. חברי להקת מארקס הצעיר יקרים - הבמה שלכם!

אורג: הייתי פועל אריג ותיק

אורג בד על נול ידני

עד שהגיע הנול המכני

שְׁעֵשְׁנִי מִבְּטֵל סוֹפְנִי

נהג: הייתי נהג מונית בעליבתי
בעדן שהיה לאלתר
עקשו הנהג אוטומטי
ואני אדם מיתר

טיס: הייתי טיס בחברת תעופה
עקשו המטוס הוא כטב"מ
ואני באבטלה רצופה

מתכנת: היית מהנדס תכנה
בעדן ההיטק האנושי
עקשו תכנה כותבת תכנה
ואני מבטל חפשי לנפשי

מנתח: הייתי מנתח מח
ממחה בכיר מכבד
עקשו בלי שום עלות
מחליף אותי רובוט אחד

מקהלת שחקנים שהחלפו ע"י רובוטים:

מקהלה: אחת שתיים שלוש ארבע
מבטלים בלי סבה
לא עובדים אתמול מחר
בלי כל רוח בלי שקר
בוטים שבנינו בשקיפה
לקחו לנו ת'עבודה
בהוראה, בהנדסה,
גוזלים לנו ת'פרנסה
בשקט בלי שמוש בכח
בניתוחי לב, פה ומח
ניקוי בתיים ברכות שחיה
מבטל משוטט כמו חיה

מתבטלים כמו עשירים
כמו מלינים ממזרים
חמש שש שבע שמונה
אבטלה זו התסמנת
כי המצאנו ויצרנו
עוד ועוד ועוד ועוד
אלגוריתוכנותרובוטים
לשוק חפשי שמתפתח
גדל צומח מתנפח
כמו גלם עמלנו
סתם את הגולל עלינו
צעירים ומבגרים
ברנשים מיתרים
בעדן הקיברנטי
עדן החפש הפואטי
לבזבז את החיים
לשוטט בלי סכויים
להסתובב בלי מטרה
בלי תורה ובלי שוכרה
גזע אנושי חדש
בלי תכלית קיום ממש

הגידו איך כל זה קרה?
היינו עובדים הכי שונים
בוגרי מכונים הכי טובים
עם תאר ותק איכותי
מהארוןארד
קיימברידג'
אמ.אי.טי.
האינסיאד בפונטיינבלו
אוקספורד
סטנפורד
אנ.וי.י.
מה לא, מה לא
מי יכול היה להזות

שִׁתְּבוּא צָרָה כְּזֹאת?
 הִיָּה אִישׁ לֹא מְדַפְלֵם
 שִׁקְרָא לְפוֹעֲלֵי כָּל הָעוֹלָם
 לְהִתְאַחֵד בְּמֵאֲבֶק עַד דָּם
 כְּדִי לֹא לִהְיוֹת אֲבֶק אָדָם
 וְלֹא לְגַמֵּר בְּסוֹף מִבֵּישׁ
 בְּתַעֲלָה בְּצַד הַכְּבִישׁ
 קָרָל מֵאָרְקֶס זֶה שֵׁם הָאִישׁ.

א.ר.: אתם מאשימים את כל העולם ואשתו
 ספינתכם טרופה, ואין הצלה
 תאשימו את מארקס ואת עצמכם איתו
 על גורלכם המר ועל המפלה
 כשסמכתם על מדינת הרווחה
 שתספק לכם הגנה ביום רעה
 איחרתם את הרכבת שברחה
 לנקות את תודעתכם הנגועה
 במשאלות ואמונות חסודות
 שהחברה תהיה שם תדיר
 לספק חינוך, בריאות שיכון ועבודות
 טפילים יקרים זה הזמן להזכיר
 מה שברטולד ברכט אמר לכם בשיר
 כמו שמציעים כך שוכבים פה
 אף אחד לא יכסה אותך במיטה
 ואם מישהו בועט זה אני הוא
 ואם מישהו נבעט פה - זה אתה

מקהלת קולות: מי את? מי זה? מי את?

א.ר.: אני אנטי-מארקסיסטית בלי מידה
 משמיעה את קולי נגד הטרנד
 שמי עליזה רוזנבאום מלידה
 במותי - הכלבה השדה איין ראנד
 האנטי-סוציאליסטית של הימין החדש
 המייל-שוביניסטית של עולם המחר

נביאת החזק הטורף את החלש
לביאת הקאפיטליזם האכזר הנבחר.

חיבור לבחינת הבגרות על ערך העבודה

א.ר. לובשת חליפה של מנהל בית-ספר. היא מקישה בסכין על כוס, או מצלצלת בפעמון בית-ספר. משתרר שקט. היא מאמצת התנהגות של שמש בית ספר תיכון מהמאה ה-19. היא פונה לכל משתתפי הנשף:

א.ר.: שימו לב כולם! התלמיד קרל מארקס!

מרקס: (קם על רגליו. משחק נער בן 17) אדוני!

א.ר.: התלמיד קרל מארקס! אתה נקרא למישרדו של מנהל הגימנסיה של טרייר, ד"ר יוהאן היינריך וויטנבאך.

מרקס: כן אדוני! מר ד"ר וויטנבאך?

א.ר.: התלמיד קרל מארקס?

מרקס: כן אדוני!

א.ר.: האם אתה יודע מדוע בקשתי לראות אותך?

מרקס: לא אדוני!

א.ר.: (מצגיג לקרל נייר) האם אתה מזהה את כתב היד?

מרקס: כן אדוני, זה כתב היד שלי.

א.ר.: האם זה החיבור שכתבת לבחינת הבגרות?

מרקס: כן אדוני, זה החיבור, אדוני.

א.ר.: קרא אותו בבקשה.

מרקס: בחירת מיקצוע היא מאורע גורלי בחיי כל אדם.

א.ר.: אמת. עד כאן הכל בסדר.

מרקס: השיקול העיקרי שחייב להנחות אותנו בבחירת מקצוע הינו טובתה של האנושות והמימוש העצמי שלנו.

א.ר.: אני הייתי הופך את הסדר: "השיקול העיקרי שחייב להנחות אותנו בבחירת מיקצוע הינו המימוש העצמי שלנו אשר יתרום לטובת האנושות".

מרקס: שני העניינים האלה אינם סותרים ואף אינם מנוגדים זה לזה.

א.ר.: זה נתון לוויכוח, אבל המשך לקרוא.

מרקס: אדם יכול להגיע לשלמות רק כאשר הוא פועל למען טובת הסביבה בה הוא חי.

א.ר.: זו הנחה מופרכת.

מרקס: אדם היוצר רק לעצמו יכול להיות למלומד מפורסם או למשורר מעולה, אבל לא יגיע למדרגת גדולה אנושית.

א.ר.: זו אינה הוכחה, אלא עוד הנחה מוטעית.

מרקס: אם נבחר מקצוע שמאפשר לנו לעשות את הטוב ביותר לאנושות, שום דבר לא יכביד עלינו מדי, ושום דבר לא ישבור אותנו, כי ההקרבה שאנו מקריבים נעשית למען האנושות.

- א.ר.: האנושות יכולה להרוויח רק מהמימוש העצמי של האדם. אל לו לאדם להקריב את עצמו למען אחרים, וחלילה לו לדרוש שמישהו יקריב עצמו למענו.
- מרקס: אם נקריב עצמנו למען האנושות, לא נהנה הנאה אנוכית עלובה, אלא טובתנו שלנו תהיה טובתה של האנושות כולה. מעשינו יחיו את חייהם בצינעה, אבל השפעתם תיכון לעד, ואפרנו ירווה את דמעותיהם הלוהטות של הטובים בבני-האדם.
- א.ר.: עצור! האם אתה כתבת את החיבור הזה?
- מרקס: כן אדוני, אני כתבתי אותו. האם יש בו משהו לא תקין?
- א.ר.: אני שואל את השאלות, התלמיד קרל מארקס, אתה עונה! ברור?
- מרקס: כן, אדוני. הכל ברור.
- א.ר.: אביך עורך דין, נכון?
- מרקס: כן אדוני, הוא משפטן טוען בבית-משפט.
- א.ר.: האם הוא עזר לך לכתוב את החיבור הזה?
- מרקס: לא, אדוני, הוא לא עזר לי.
- א.ר.: האם ידיד של אביך, למשל מר יוהאן לודוויג פון ווסטפאהלן עזר לך בכתיבה?
- מרקס: כבוד המנהל וויטנבאך, לא אכחיש שהאיש האציל יוהאן לודוויג פון ווסטפאהלן הינו מדריך רוחני שלי בשבע השנים האחרונות, כלומר מיום שמלאו לי עשר שנים, ואני חב לו הרבה, אבל החיבור הזה הוא פרי רוחי ומחשבותיי.
- א.ר.: אם זהו "פרי רוחך ומחשבותיך", כמו שאתה טוען, האם תוכל לסכם את עיקרו?
- מרקס: בוודאי.
- א.ר.: אם כן, עשה זאת בבקשה. אבל עשה זאת בקיצור נמרץ. בלי מלל מיותר.
- מרקס: אעשה זאת כמיטב יכולתי. במבוא אני מצהיר שאהבתו של ישו גואלת את האדם מחטא...
- א.ר.: זו איננה דעתך המקורית. זהו זבל מיסטי.
- מרקס: זו ההכרה העמוקה ביותר, הקול העמוק בלב האדם שקושר אותו לאלוהי, והאלוהות לעולם אינה נוטשת את האדם ללא הדרכה.
- א.ר.: הקטע הזה בדיסרטציה שלך מצלצל כמו מס שפתיים.
- מרקס: זה מה שלימדו אותנו בכיתה, כבודך.
- א.ר.: אני מבין. תמשיך.
- מרקס: אבל יש עיקרון אחר שבו תלויה גאולת האדם. זו החשיבות שבבחירת מקצוע שיביא לביטוי מלא את הכישורים הטבעיים האופייניים לכל אדם.
- א.ר.: זו חשיבה טובה. תרחיב בבקשה את הנקודה הזאת.
- מרקס: סדר חברתי שמבוסס על צדק חייב לאפשר ולשמור את הזכות הבסיסית של כל אזרח לעסוק במלוא החופש במקצוע שהוא בחר.
- א.ר.: על איזה מקצוע חשבת כשכתבת את הקטע הזה?
- מרקס: זה נכון ביחס לכל מקצוע, אדוני.
- א.ר.: מדוע אתה חושב שהשמירה על חופש העיסוק היא עניין כה חשוב?

יהדות חופשית

- מרקס: למנוע אדם מלעשות את עבודתו הנבחרת במלוא החירות, זו הפגיעה המעליבה ביותר בעצם קיומו.
א.ר.: בהחלט. חשיבה טובה. המשך!
- מרקס: להפריע לאדם לעשות את עבודתו כמיטב יכולתו, זה לנכר אותו לעצמו; זה כמו להפוך אותו לבלתי כשיר. אדם שנגלה כבלתי כשיר בעבודתו, שהיא פעילותו החברתית, יחווה את היותו חסר ערך לחברה, ויסבול מהרגשת חוסר ערך קוסמי.
א.ר.: "הרגשת חוסר ערך קוסמי" - מה זה?
- מרקס: להיות מנוכר לעצמך, זו הרגשה שעצם קיומך הוא חסר משמעות, שאתה מיותר ביקום כולו.
א.ר.: התלמיד קרל מארקס, אתה בקושי בן שבע עשרה. מתי הזדמן לך להרגיש מנוכר לעצמך? מאיפה אתה שואב את ההרגשה של "היותך מיותר ביקום כולו?"
- מרקס: אני שואב אותה מניסיוני כתלמיד במערכת החינוך שלנו, אדוני. כשהתחלתי להביע את מחשבותיי בכיתה, פעמים רבות קרה שמורים שיסעו אותי באמצע, והרגו את מחשבותיי במצבן העוברי, או אף גרוע מזה: הם ניכסו לעצמם את הרעיונות שלי, ואחרי שהם דיללו אותם במלל שלהם, הם ניכרו לי את הרעיונות שלי עצמי, וגרמו לי להרגיש טיפש, במילים אחרות: הם שדדו אותי מחלק מהפנימיות שלי שהחצנתי והחלק הזה ממני נוצל כרווח של השודד שהשתמש לרעה בכוחו לכפות את עצמו עלי.
א.ר.: לא חשבת שאולי המורה שלך רק ניסה לעשות את הרעיונות שלך נגישים יותר, במילים אחרות: פרש אותם ושיתף בהם את חבריך לספסל הלימודים?
- מרקס: לא, אדוני. הרגשתי שהם סרסו את הרעיונות שלי, ועל-ידי החלפת מילים חזקות במילים יותר חלשות, הם עקרו לרעיונות שלי את שיניים. זה משהו שאסור לעשות
א.ר.: איך הגבת כשהמורה שלך עשה לך את זה?
מרקס: זה הכעיס אותי מאוד. זה אפילו המריד אותי.
א.ר.: טוב. אתה יכול להסביר באופן הגיוני למה זה המריד אותך?
מרקס: אם אתה מנכס לעצמך את תוצר המחשבה של אדם, את פרי העבודה של מחשבתו, שזו עבודה ככל עבודה אחרת, ואתה מנכר לו אותה, ואתה לא מרשה לו למחות, ולהחזיר לעצמו מה שנלקח ממנו ונעשה בו שימוש לרעה, בלי שהוא נתן את הסכמתו ----
א.ר.: אבל אם אני קונה את העבודה שלך בכסף - העבודה שלך היא שלי!
מרקס: אם אני נאלץ למכור לך את העבודה שלי כי אני במצוקה, זה מוליד בוז עצמי עמוק ביותר. זה נחש שנושך אותך לתמיד בחזה, שמוצץ את דם התמצית של חייך מתוך ליבך ומערבב אותו ברעל של שנאת אדם, ובייאוש.
א.ר.: עד כדי כך?
מרקס: יותר גרוע! זה הופך אזרח נאמן לחתרן. ואם אתה מעולל את זה לרוב האזרחים, אתה יוצר חברה מבוססת על אזרחים חתרנים.
א.ר.: מה יקרה לחברה כזאת?
מרקס: חברה כזאת נדונה לקרוס יום אחד לתוך ההרס והחורבן של עצמה.
א.ר.: מדוע זה חייב לקרות?

מרקס: כי אם כל האנשים הערכיים ישביתו את כישרונותיהם, החברה כולה תפסיק לפעול, אפילו תשותק לגמרי.

א.ר.: זה כאילו אטלס משך בכתפיו!

מרקס: מה זה ?

א.ר.: לא חשוב... התלמיד קרל מארקס, שכנעת אותי שעבודת הגמר שלך לבחינת הבגרות היא פרי רוחך ומחשבתך. אף על פי כן השיחה הזאת הותירה אותי תוהה מה גורם לנער בגיל

ההתבגרות לפתח מחשבות שלקח לי ארבעים שנה להגיע לשכמותן? איך ייתכן---

(שלושה אורחים שמתתפים בנשף נעמדים בזה אחר זה, מקישים בכוסות היין שלהם, ומנסים לפתור את החידה שהציגה איין ראנד ששיחקה את וויטנבאך. הם משסעים איש את דברי

חברו בהתלהבות גוברת)

א.: הנה התשובה שלי: קרל הקטן הוטבל לנצרות כשהיה בן שמונה--

ב.: הוא היה בן שבע--

ג.: הוא היה רק בן שש--

א.: 6 או 7 או 8 - הוא היה עדיין ילד רך, אבל כבר לא תינוק, בואו נסכים על כך---

ג.: כן, הוא כבר לא היה תינוק--

ב.: כן, הוא היה ילד קטן כשהטבילו אותו לנצרות, אבל מה אתה רוצה לומר בזה?

א.: בהיותו ילד מחונן ביותר, מנטלית ורגשית, הוא נאלץ להרגיש שכל ישותו הקודמת כילד יהודי,

איבדה את ערכה ומשמעותה מרגע אחד לשני

ב.: אתה מתכוון שזהותו מלידה נעשתה חסרת משמעות

א.: בדיוק! הוא נאלץ להשיל את זהותו היהודית כמו נשל מת של נחש. עכשיו, הילד הרך חסר

העור נאלץ לייצר לעצמו עור חדש, אבל בעשותו כך הוא הבין שדת וזהות הם לא יותר מכיסוי

חיצוני שאדם יכול להשיל ולהמיר בכסות חיצונית אחרת---

ב.: בואו לא נשכח שבאותו רגע בחייו הוא גם הלך לבית-ספר בפעם הראשונה, והוא היה חייב

להתקבל או להדחות ע"י חבריו לכיתה שהיו כולם נוצרים מלידה---

ג.: כלומר הוא היה חייב לשאוב את ערכו החברתי והקוסמי מהנצרות בה זכה זה עתה---

א.: שהיתה בעיניו רק כיסוי

ב.: שיכבת עור דקה ---

ג.: עור שהוא העטה על עצמו---

ב.: שווו בנפשכם ילד שחייב להוכיח לעצמו ולאחרים---

ג.: ליקום ולחברה ---

א.: שהוא נוצרי מוצלח ומועיל ---

ב.: משהו שנוצרים מלידה כמונו לא צריכים להוכיח

א.: אבל ברגע שהוא היה חייב להוכיח את הדבר, הוא גילה כמה קל לגזול ממנו את הערך

השבירי שהוא יצר והעניק לעצמו--

ג.: וכמה חשוב לחזור פעם אחר פעם שהוא ראוי לערך שניתן לו---

יהדות חופשית

- ב.: מה שעושה את מארקס למי שמקדים את "המיתוס של סזיפוס" (של קאמי) --
- א.: כלומר - של הפועל היומי שחייב לעבוד כל יום כדי להרוויח את מחייתו ---
- ג.: שזה גורלו של מעמד הפועלים! ---
- ב.: וזו הקירבה בין המילים הגרמניות המציינות ערך חומרי לכבוד ערכי - Wert ו- Würde - מה שכנראה השפיע על עבודת הגמר של מארקס לבחינת הבגרות.
- מרקס: שטויות! שטויות! שטויות! ההסברים המסורבלים האלה מטמטמים את הרוח שלי. הרעיונות של מימוש עצמי וחתירה לשלמות כמטרות של שאיפת האדם הינן השפעה ישירה של קאנט וגיתה, ואין להם שום קשר עם ההטבלה שלי לנצרות בגיל שש, או שבע, או שמונה!
- (איש שתוי - ו.ש. - קם על רגליו ושואג בקול שיכור מיון)
- ו.ש.: אתה מוחה יותר מדי, נדמה לי, קארל!
- מרקס: מי אתה שתגיד לי שאני מוחה יותר מדי?!
- ו.ש.: אני ארררר --- ויליאם שייקספיר! הה, הה, הה, הה!
- מרקס: הו! ויליאם שייקספיר! אני כל כך שמח לפגוש אותך.
- ו.ש.: גם אני שמח לפגוש אותך.
- מרקס: הרשה לי לומר לך, ביל: לעבוד או לא לעבוד
- זו השאלה לכל אותם בני-אדם
שאינם גוזלים את פרי עבודתם
של בני אדם שעובדים למחייתם.
אדם לעמל יולד
אומר איוב, כי האדמה עצמה
לא מצמיחה עבודה מעצמה.
רק דרך עבודה
האדם משפר את עצמו
ואת העולם מסביבו.
לשדוד מאדם את פרי עבודתו
זה לשדוד אותו מטעם
וממהות חייו וקיומו.
- א.ר.: קרל מארקס! החשיבה שלך מאוד אגואיסטית. היא דומה מאוד לפילוסופיה האובייקטיביסטית שלי. כוונתי, לפני שנעשית מארקסיסט.
- מרקס: מה הכוונה "מארקסיסט"? מה זה מארקסיסט?
- א.ר.: בוא נעקוב אחריך. בוא נראה איך מארקס הצעיר עולה על הדרך הלא נכונה ונהיה מארקסיסט.
- ת.פ.: את טועה! מארקס עלה על הדרך הנכונה, כדי להיות למארקסיסט.
- א.ר.: אתה לא רואה את ההווה? המארקסיזם מת.
- ת.פ.: את לא מסוגלת לראות את העתיד? המארקסיזם חי ובוועט. הראנדיזם שלך, מה שנקרא

- האובייקטיביזם של הפילוסופיה ההיפר-קאפיטליסטית שלך, והמימוש שלהם במציאות
הולכים לגרום לאסון הכלכלי הגרוע ביותר שקרה אי-פעם למין האנושי.
- א.ר.: מי אתה בכלל, בחור חצוף שכמותך?
ת.פ.: אני תיו-פא, קורא ותלמיד מסור של תומאס פיקטי.
א.ר.: לא קראת את ספרי "אטלס משך בכתפיו"?
ת.פ.: לא קראת את "הקאפיטל במאה ה-21"?
(אישה צעירה נעמדת באחד משולחנות הנשף. זו היא ז'ני.)
ז'ני: מישהו ראה את קרל מארקס?
ת.פ.: הוא יושב שם. בשולחן של "ההגליאנים הצעירים".
(להקת מארקס הצעיר מבצעת את השיר "לא אל לא כסף")
למה"צ: "לא מאמין באלוהים ולא בכסף".

מארקס והגל

- (ז'ני ממהרת לשולחנו של מארקס.)
ז'ני: הו קרל, קרל שלי! יומם ולילה אני שומעת רק הגל. הגל. הגל. הגל!
מרקס: ז'ני אהובה שלי,
את לא יכולה לקנא בעניין שיש לי בהגל.
ז'ני: התאהבת בהגל עד מעל לראש. אתה צריך להתחתן איתו.
מרקס: איך את יכולה לדבר שטויות כאלה?
ז'ני: אילו הייתי מבקשת ממך לוותר על הקריירה שלך כעורך דין, היית צוחק עלי. אבל למען הגל
אתה שמח לעשות את זה. מעניין לאן זה יקח אותך.
מרקס: אני עדיין לא יודע לאן זה יקח אותי, אבל זה כבר חולל מהפיכה ביחס שלי לעולם ולעצמי.
ז'ני: אתה רואה, אתה מדבר כמו נער מאוהב.
מרקס: אם את מתעקשת להשתמש במילה אהבה, אז כן, את יכול לקרוא לזה "Amor Hegeli"
"Intellectualis".
ז'ני: תגיד את זה בבקשה בשפה שבני אדם מבינים.
מרקס: זו אהבה רוחנית, יקירתי. הסברתי לך את הביקורת של הגל על האידיאות של קאנט, ו----
ז'ני: ככל שאתה מסביר את זה יותר, זה נשמע יותר ויותר כמבוך של רעיונות מסובכים ומבלבלים
מרקס: מה הבנת מכל מה שנסיתי להסביר?
ז'ני: הבנתי שקאנט מפקפק בכך שאנחנו יכולים לסמוך על הכרת המציאות שמבוססת על נסיון
החושים שלנו.
מרקס: נכון.
ז'ני: ועכשיו בא הגל ואומר שהכרת אובייקט מקיימת פעולה הדדית עם האובייקט?
מרקס: נכון! אז הבנת----
ז'ני: זה בדיוק מה שאני לא מבינה.

יהדות חופשית

- מרקס: תראי, אנחנו משוחחים. את שואלת אותי שאלות, ואני מנסה לענות לך כמיטב יכולתי. עכשיו, הידיעה שאת יודעת אותי תלויה בשאלות שאת מציגה וגם בתשובות שאני משיב. בין שנינו מתנהל דיאלוג. ככל שתציגי יותר שאלות, ואני אשיב יותר תשובות, תדעי עלי יותר ויותר, ואת ההיכרות הזאת שתכירי אותי תשיגי באמצעות הדיאלוג הזה, שהוא התהליך הדיאלקטי.
- ז'ני: בסדר, אבל אתה עדיין יצור אנושי, למרות ה"אהבה הרוחנית" שלך להגל.
אתה משתמש בשפה, שהודות לה אנחנו יכולים לנהל דיאלוג, אבל מה אם הייתי חרשת כמ
אבן? שלום דיאלוג ולא להשתמע תהליך דיאלקטי! היה שלום הגל!...
- מרקס: הוה! טעות בידך, ז'ני אהובתי. נסי לדמיין שאני אבן.
ז'ני: זה לא כל כך קשה...
- מרקס: מין אבן שלא נתקלת בה עד כה. ונניח שאת גיאולוגית. את רוצה לדעת איזו מין אבן אני. מה דרגת הקושי שלי.
ז'ני: קשה כאבן, באמת.
- מרקס: את לוקחת פטיש, ואת מציגה שאלה ע"י הנסיון לשבור ממני חתיכה. אני משיב על השאלה או בכך שאני נותן לך רסיס ממני, או שאני מגלה התנגדות כה עזה למכות הפטיש שלך, עד כדי כך שאינך מסוגלת לשבור ממני אפילו גרגר. כך כבר השגת ידיעה מסויימת עלי הודות לאינטראקציה בין שנינו, כלומר: ע"י מין דיאלוג.
ז'ני: כן, זה נכון.
- מרקס: עכשיו, נניח שהצלחת לשבור כמה חתיכות ממני, ואת טובלת חתיכה אחת במים, ונתז אחר בחומצה, וגרגר אבן באלכוהול, ואת שואלת שאלה לגבי מסיסותי בנוזלים שונים, פתחת למעשה ברב-שיח משולש בינך לביני לבין הנוזלים השונים. הידע שתקבלי בעקבות הרב-שיח הזה יהיה בעצם תוצאה של הדיאלוג בינך לבין אלמנטים של הטבע, ולזה הגל קורא בשם תהליך דיאלקטי.
- ז'ני: אני לא יודעת אם למדתי משהו בקשר לאבנים, אבל אין ספק שלמדתי משהו בקשר אליך, קרל: אתה אבן קשה ביותר, קרל. אתה אבן קשוחה ומוצקה ביותר אבל אתה גם האבן החכמה והמחוכמת ביותר שנתקלתי בה אי-פעם, ועל זה אני אוהבת אותך.
- מרקס: את מודעת לזה שבמה שאמרת הגדרת את האהבה שלנו כתהליך דיאלקטי?
ז'ני: את זה אתה צריך להסביר לי, אהובי.
- מרקס: אם יום אחד תתקלי באבן יותר קשה יותר חכמה ויותר אינטליגנטית ---
ז'ני: או שאתה תתקל בגיאולוגית יותר מתוחכמת שלא תיאלץ לשבור חתיכות ממך כדי להכיר אותך, אז האהבה שלך תעבור ל-- עלמה הלגה הגל?
- מרקס: את רואה, זה הגיון קאנטיאני קשיש. את יודעת מה תהיה התשובה של החשיבה הדיאלקטית של הגל?
ז'ני: לא, ספר לי מה החשיבה הדיאלקטית של הגל תאמר על זה?
- מרקס: הגל היה אומר: "דוקא משום שנראה שזה חייב להיות כך - זה לא חייב להיות כך!"
(להקת מארקס הצעיר נאחזים במשפט האחרון של קרל מארקס ופוצחים בשיר "זה בכלל

לא חייב להיות כך" של ג'ורג' גרשווין מתוך "פורגי ובס")

It Ain't Necessarily So :YMB
 Da ra da am de ra am de
 Ba ra ba am dee da am doo
 Ba ra am de ba ra am de
 Da ra doo dee
 It ain't necessarily so
 It ain't necessarily so
 The things that you're liable
 To read in the Bible
 It ain't necessarily so
 David was small but oh my
 David was small but oh my
 He shot Goliath
 Who lay down and dieth
 Little David was small but oh my
 Da ra da am de ra am de
 Ba ra ba am dee da am doo
 Ba ra am de ba ra am de
 Da ra doo dee
 Jonah he lived in a whale
 Jonah he lived in a whale
 He made his home in that fishes abdomen
 Jonah he lived in a whale
 Moses was found on a stream
 Moses was found on a stream
 Floated on water old Pharaoh's daughter
 Fished him she says from that stream
 It ain't necessarily so
 It ain't necessarily so

משה הס פוגש את סיבילה בדרשה של וייטלינג

הקרנת כתובית: החייט וייטלינג נושא דרשה בכנסיה באוזני קהל פועלים ושוליות אומנים. הוא משתמש בסינגון הקאטכיזם להעביר את המסר: ממשלת השמיים - כלומר: עתיד האנושות - שייכת לעניים. וייטלינג: בוקר טוב חברים. ברוכים הבאים למפגש הפועלים של שחרית יום ראשון. לאלה מכם

יהדות חופשית

הפוגשים אותי פעם ראשונה: שמי וילהלם וייטלינג. אני חייט. אני אחיכם לסבל שאנו סובלים מתנאי קיום מחפירים שכולנו, האנשים העובדים, שותפים לו. הרשו לי לשאול אתכם: האם איננו עובדים יותר מדי, ומקבלים שכר נמוך מדי?
הקהל: כן! זה המצב! עובדים יותר מדי והשכר נמוך מדי!
וייטלינג: צודק או לא צודק לקבל שכר נמוך מדי תמורת העבודה שלנו?
הקהל: לא צודק! לא צודק!
וייטלינג: עוד שאלה אליכם: האם זה צודק או לא צודק שאחדים עובדים הכי מעט ומקבלים שכר הכי גבוה תמורת זה שהם לא עושים כמעט כלום?
הקהל: זה לא צודק! לא צודק!
וייטלינג: שכר הרעב דן את העובדים לעוני. אבל האם עוני הוא חטא?
קהל: לא! עוני הוא לא חטא! עוני הוא לא חטא!
א.ר.: אם אתם עניים, אתם יכולים להאשים רק את עצמכם. אם אתם עניים, זה רק בגלל שאתם לא יוזמים מספיק, לא מוכנים לקחת סיכונים, לא מספיק נועזים לזרוק את עצמכם לתוך הסערה של היוזמה החופשית והתחרות!
וייטלינג: כולם לפתוח את הברית החדשה - לוקאס פרק ב' פסוק 7.
א.ר.: הו, כן! בטח: הברית החדשה! זה ילמד אתכם איך להשאר עניים, כך שתזדקקו לכנסיה שתספר לכם שאלוהים אוהב את העניים. ואם אתם עשירים - הספר הזה יתן לכם להרגיש אשמים בכך שאתם עשירים, והוא יורה לכם להושיט עזרה לנזקקים. והוא ילמד את העניים להפוך לטפילים שחיים על נדבות וצדקה.
וייטלינג: הגידו לי: איפה מריה ילדה את ישו? זה היה בחדר מיטות נאה? או אולי במיטה נוחה בבית מלון יוקרתי?
חייט: לא ולא! כתוב שמריה עטפה את הרך הנולד בסמרטוטים, והשכיבה אותו באבוס, כי לא היה להם כסף לחדר במלון.
וייטלינג: אז ישו היה שייך לבורגנות העשירה?
חייט: לא, הוא היה בן של אנשים עניים.
וייטלינג: חברים יקרים, ישו נולד למשפחה של מעמד הפועלים, כמוכם וכמוני.
א.ר.: הקשיבו לו, ולבטח תשארו עניים.
וייטלינג: עכשיו תפתחו את מתי פרק י"ג, פסוק 55, ותגידו לנו אם יוסף, אביו הבשר ודם של ישו, היה סוחר או תעשיין עשיר?
פועל חקלאי: כתוב שהאנשים בבית הכנסת התפלאו מאין ישו השיג את החוכמה והכוח, בתור בן של נגר.
וייטלינג: אז אביו של ישו היה איש עמל, עובד כפיים, ומה ישו עשה להרוויח את לחמו? תסתכלו במרכוס פרק ו' פסוק 3!
אחות: כתוב פה: "האם אין זה הנגר, הבן של מריה ואחיהם של יעקב, יוסף, יהודה ושמעון?" ...
וייטלינג: אתם רואים? ישו לא היה פרופסור באוניברסיטה ולא עורך דין ולא סוחר ולא כומר מיקצועי:

ישו היה נגר. הוא היה אדם עובד. כמו כולנו, פועלים יומיים, שוליות חייטים, פועלים חקלאיים, בנאים ואומנים; וגם כמו נשים עובדות, תופרות, אחיות רחמניות, עובדות נקיון.

א.ר.: אילו הדאגה לעניים ולסבל אנושי היו בראש דאגותיך, היית מחפש את הגורם לכל אלה. היית שואל: למה עמים מסויימים התפתחו, בזמן שאחרים לא? למה עמים מסויימים השיגו שפע חומרי, בעוד אחרים נשאר ערובי חיים? השיגושג הכלכלי המדהים שקרה במאה ה-19, היה נותן לך תשובה על השאלה: קפיטאליזם הוא השיטה היחידה שמאפשרת לבני אדם לייצר שפע - והמפתח לקאפיטליזם הוא חופש אישי ויוזמה פרטית. לא ישו, לא התנ"ך ולא הדיבור הדמגוגי בשבח העוני. וגם לא שירי תהילה למה שקוראים מעמד הפועלים!

וייטלינג: שמעתם את הגברת הזאת? עכשיו הקשיבו לליבכם, ותנו ללב שלכם להגיד לכם אם האישה הזאת היא שליחת האל - או השטן.

סיבילה: החבר וייטלינג! מה בקשר אלינו, נשות מעמד הפועלים שהמישטרה רושמת אותן בתור זונות?

וייטלינג: האם המשטרה רשמה אותך כזונה?

סיבילה: כן, חבר וייטלינג, כך רשמה אותי.

וייטלינג: תרשי לי לשאול מה שמך?

סיבילה: שמי סיבילה. סיבילה פש.

וייטלינג: הגידי לנו סיבילה, באת העירה מכפר?

סיבילה: כן, באתי לקלן מכפר קטן קרוב לאאכן.

וייטלינג: ולא מצאת שום עבודה קבועה בקלן?

סיבילה: השגתי עבודות מזדמנות ככובענית ורוקמת תחרה.

וייטלינג: הקשיבו לאחותנו לסבל, ושימעו מה היא אומרת לנו. המשטרה רושמת כל נערה כפרית שאין לה תעסוקה קבועה כעובדת בזנות, למרות שהיא יכולה להיות טהורה ותמימה כמו הבתולה מריה.

סיבילה: האח וייטלינג, אני כבר לא תמימה כמו הבתולה מריה.

וייטלינג: אחותנו היקרה סיבילה, הואילי נא לפתוח את הברית החדשה על--

סיבילה: אני לא למדתי קרוא וכתוב.

(משה הס שיושב ליד סיבילה, פונה אליה.)

הס: קחי את השכל שלי וקחי את קולי, הם כל רכושי עלי אדמות. (סיבילה מהנהנת בהסכמה. הס פונה לוייטלינג) מה תירצה שניקרא מהברית החדשה, חבר וייטלינג?

וייטלינג: הו! בבקשה קראו לנו מה כתוב ביוחנן פרק 8 פסוקים 1 עד 11.

הס: (מעלעל בספר ולוחש לסיבילה שחוזרת על דבריו בקול רם) ישו חזר להר הזיתים

סיבילה: ישו חזר להר הזיתים ---

הס: השכם בבוקר המחרת הוא שוב היה במקדש

סיבילה: השכם בבוקר המחרת הוא שוב היה במקדש. (הס לוחש על אוזנה והיא מדברת בקול רם)

קהל התאסף במהרה, וישו ישב ולימד אותם. ויביאו הסופרים והפרושים אישה לפניו, אשר

יהדות חופשית

נתפסה כשנטמאה בניאופה. ויאמרו לישוע: משה ציוונו בתורה לסקול נשים כאלה. ואתה - מה תאמר? ואך לנסות אותו דיברו זאת, למצוא עליו שיטנה. אבל ישוע התכופך ורשם דבר מה באצבעו בחול. ויהי כאשר הוסיפו לשאול אותו, הוא קם ואמר: "מי בכם זך ונקי מכל חטא, הוא יידה את האבן הראשונה." - ויהי כשומעם ויך ליבם אותם, וייצאו אחד אחד החוצה, החל בזקנים ועד האחרונים. ויוותר ישוע לבד, והאישה ניצבת בתוך. ויאמר ישוע לאישה:

הס: (פונה לסיבילה) איפה כל אלה שהאשימו אותך?

סיבילה: (בתמימות רבה) הם הסתלקו.

הס: לא נותר אפילו אחד מהם שיאשים אותך?

סיבילה: (עונה בספונטניות) לא, לא נשאר אף אחד מכל החירות.

הס: את יותר טהורה מכל חבורת הצדקנים האלה. הלוואי שהייתי ראוי לאהבתך.

סיבילה: איפה אתה מתארח?

הס: "לשועלים יש מחילות, לעופות יש קנים, אבל לבן האדם אין מקום להניח את ראשו".

סיבילה: בוא אלי. תישן אצלי.

הס: תודה. אני יכול לישון על הריצפה.

סיבילה: אתה הרווחת את המקום שלך במיטה שלי.

וייטלינג: (להס) מותר לשאול מה שמך, חבר?

הס: שמי לא יאמר לך דבר. משה הס.

וייטלינג: החבר הס, אני חייב לומר רגשת אותי מאוד באופן ששנית את המשפט האחרון של ישו לסיבילה. אני מתכוון - לאישה המנאפת, בבשורה על פי יוחנן הקדוש. מותר לי להשתמש בכירוש שלך לבשורת יוחנן בפגישותינו הבאות?

הס: זו היתה סיבילה שנתנה לי השראה. אני חייב את זה לטוהר נשמתה. אתה צריך לבקש את רשותה.

סיבילה: אבל משה, המילים שלך הן לא הרכוש שלי.

וייטלינג: טוב, בואו נאמר שזה הרכוש המשותף של שניכם.

א.ר.: המחשבות שלך והמילים שלך הן רכושך הפרטי. כשאתה נותן אותן בחינם לחבורה של בטלנים עצלים, אתה לא עושה להם שום טובה.

הס: ברגע שהמילים נמסרו לכולכם, הן רכושן של אף-אחד ושל כל אחד. הן הרכוש המשותף של כולנו.

א.ר.: אתה רק מצדיק את העצלות שלהם, ואתה מעודד אותם להתמכר לעוני שלהם.

וייטלינג: (פונה לקהל). חברים יקרים, היום היינו עדים ושותפים לנס המופלא של לידת אהבה חדשה, שנולדה בהשראת אהבתו של ישו לכל בני האדם, וכל זה החל באהבתה של אישה מנאפת שבכוח האהבה עברה מהפך מזונה עניה לחוטאת קדושה.

ראו איזה שעור בסוציאליזם אמיתי לימדה אותנו החברה החדשה שלנו סיבילה פש: כאשר משה הס אמר ש "לשועלים יש מחילות, ולעופות השמיים יש קנים, אבל לבן האדם אין מקום להניח את ראשו", הוא ציטט את הבשורה על פי מתי ח' 11- שמתאר את חיי ישו כאדם חסר

בית, חסר ארץ וחסר כל הכנסה קבועה. הפסוק הזה שהיה נכון לגבי ישו, נכון ביחס לכולנו, אנשי מעמד הפועלים: אין לנו בית, אין לנו ארץ ואין לנו הכנסה הוגנת, אבל ישו הנוצרי הוא אחד מאיתנו, והוא לא שייך לברנשים העשירים. העתיד שייך לנו, עניי העולם כולו, וכאשר תתרחש שיבתו השנייה של ישו עלי אדמות, זה יתרחש בצורת התגלותו של ישו בצדק חברתי שייעשה לכל ענווי הארץ מתחתיות מעמד הפועלים כולל זונות, יתומים, אלמנות וכל קורבנות העוול החברתי.

א.ר.: עוני הוא לא משכנתא על עבודתם של אחרים, וחסר מזל הוא לא משכנתא על הישגים של אחרים. כישלון הוא לא משכנתא על הצלחה, וסבל איננו דרישה מוצדקת לצ'ק פתוח, וישועה איננה מטרת הקיום. האדם הוא לא בהמה להקרבה על מזבחו של אף אחד, וגם לא של שום מטרה, והחיים הם לא בית-חולים אחד גדול!
(להקת מרקס הצעיר מבצעת את "ייעודו של האדם")

ייעודו של האדם

בשם הילד הנמק בעבודה שחורה

אני שואל

בשם הנערה שאת גופה מכרה

אני שואל

בשם העבדים הנרדפים

הנרצחים על לא עוול בכפם

אני שואל

האם זהו ייעודו של האדם?

את החיים על חשבון זיעת אחרים

אני שואל

את האוכלים פירות עמלם של זרים

אני שואל

את האדונים

התליינים

הרוצחים העומדים על הדם

אני שואל

האם זהו ייעודו של האדם?

האם יש דבר בעולם

שעליו ראוי

להקריב חיים

לשפוך דם?

לא לא, אין דבר בעולם

שעליו ראוי

להקריב חיים
לשפוך דם.
החיים הינם
דרך לא סלולה
שעולה ועולה ועולה
החיים הינם
דרך לא פתורה
שעולה ועולה ועולה
החיים הינם
דרך לא גמורה
שעולה ועולה ועולה
והאדם, והאדם –
האדם, האדם –
המטרה -

חילופי דברים על כוס בירה עם אב מוטרד

היינריך: קרל!
מרקס: כן, אבא?
היינריך: לא שתינו משהו ביחד מאז שנרשמתי ללימודי משפטים באוניברסיטה של ברלין.
מרקס: חשבתי שאתה נגד ה"השתוללות הפראית" שלי, כמו שקראת לזה.
היינריך: כוס בירה לא תיגרור אותנו למאסר על "הפרעה לשלום הציבור במהומת שיכורים", כמו שעוללת בבון.
מרקס: (מזמין 2 פיינט בירה) שתי שטאנגות קלש בבקשה!
(מלצרת מביאה להם שתי שטאנגות של 400 סמ"ק בירה של קלן)
היינריך: לחיי התיזה שלך, בן!
מרקס: לחייך, אבא!
היינריך: דברתי עם ז'ני. היא אומרת שעשית תכנית מוזרה בלימודי המשפטים שלך.
מרקס: הו כן, אבא. יש רגעים בחיים שהם ציוני דרך של תקופה שהגיעה לקיצה, ובו בזמן מסמנים התחלה של כיוון חדש.
היינריך: אתה יכול לפרט קצת יותר?
מרקס: כשאתה מגיע לנקודת מפנה כזאת, אתה חייב לבחון את העבר ואת ההווה מנקודת ראות גבוהה שמאפשרת לך מבט לתוך העתיד.
היינריך: איך זה קשור ללימודי משפטים?
מרקס: זה קשור עם המודעות העצמית של הרוח כהשתקפות היחסים הדיאלקטיים שלה עם ההיסטוריה העולמית, ו----

היינריך: תמשיך, אני מקשיב. למרות שאני לא מבין למה אתה מתכוון ב"יחסים דיאלקטיים".
מרקס: קאנט נכשל בהכרת המציאות כי הוא הניח שהתפיסה לא תלויה באובייקט הנתפס. הוא המציא את הקטגוריזציה המלאכותית, ואילו הגל פותר את תופעת ההכרה בכך שהוא מראה שהתופס והנתפס בהכרה פועלים ומגיבים זה על זה, ואגב כך הם יוצרים תנועה קדימה של הרוח שמנוגדת לעצמה, ומוצאת את אחדותה בעצמותה. זה הקשר הדיאלקטי בין התודעה לאובייקט שלה, וגם של התודעה שתופסת את עצמה כאובייקט שלה עצמה.

היינריך: אתה נשמע מאוד נלהב.

מרקס: הו כן! מסך נפתח, מה שהיה מקודש בעיניי נקרע לגזרים, ואת מקומו היו צריכים למלא אלים חדשים... אני קשור טוטאלית להשקפת העולם הפילוסופית החדשה.

היינריך: מה אתה הולך לעשות עם זה?

מרקס: אני עדיין לא יודע. אני מרגיש מלא השראה! רצתי כמו משוגע בפארק לאורך נהר השפריי. רצתי ברחובות ברלין, ובא לי לחבק כל פועל שפגשתי בדרך!

היינריך: כל זה יפה מאוד, אבל אני תוהה איך זה יקדם אותך יותר מהר ממשפטנים צעירים אחרים, שאיתם תצטרך להתחרות---

מרקס: למה אני חייב להתקדם יותר מהר?

היינריך: תראה, אנחנו חיים בחברה תחרותית. אתה חייב לתפוס את מקומך כעורך דין בעולם החוק והמשפט. אתה חייב לעשות את זה על ידי הבסת המתחרים האחרים. אתה חייב לקבוע את עליונותך על אחרים, אם אתה רוצה שמשרדי עורכי הדין הטובים והמצליחים ביותר ישכרו אותך, וישלמו לך שכר הוגן עבור עבודתך. אם אתה עדיין רוצה להתחתן עם ז'ני---

מרקס: בטח שאני רוצה להתחתן איתה!

היינריך: אם כך הרשה לי להזכיר לך שלקחת על עצמך התחייבות להעניק קיום מכובד לאישה צעירה, שהקריבה קורבן גדול בויתור על תוכניותיה, כשהיא קשרה את עצמה לגורלו של בחור צעיר. אבל מה עשית עד כה להצדיק את הקורבן שהיא הקריבה? בבון התנהגת כפרא אדם מנהיג של חבורת בריונים מרדנים, ועכשיו בברלין אתה משוטט כמין בטלן שתוי בין כל שדות הרוח, והשיטוט הזה ברחובות והחיבוקים שאתה מחבק כל מיני פועלים יומיים, לא יעשו ממך מפרנס שמרוויח את לחמו, ומממן את קיומה של האישה שאתה אוהב. אני חושש שההגל הזה, עם הדיאלקטיקה המעוותת שלו, לא יאפשר לך למלא את חובתך המקודשת כגבר בשל לשאת אישה, ולהבטיח לה קיום בכבוד.

מרקס: את זה תשאיר לי, אבא.

היינריך: הייתי משאיר לך את זה, בן. אבל אני לא בטוח מה ז'ני תעשה.

מרקס: מה הכוונה "מה ז'ני תעשה"?

היינריך: הבחורה הכי יפה בטריר, ממוצא אצילי, שהיא כבר לא כל כך צעירה, והיא מחוזרת מאוד ע"י גברים בשלים שיכולים להבטיח חיי מותרות...

מרקס: מה אתה מנסה לרמוז?

היינריך: כדאי מאוד שתדבר עם ז'ני. (נותן לקרל חבילה קטנה) הנה, זה בשבילך.

מרקס: מה זה?

היינריך: כרטיסי ביקור. המתנה שלי ליום הולדתך העשרים.

מרקס: (קורא כרטיס) "דוקטור קרל מארקס" ... אני עדיין לא---

היינריך: אתה תהיה, בני האהוב. וזה יזכיר לך את חובתך כשאני כבר לא אהיה בסביבה לקרוא לך לסדר.

מרקס: למה אתה אומר את זה?

היינריך: ימי ספורים. המלאך השחור עלול להגיע כל רגע.

מרקס: אבא!...

היינריך: הכל בסדר. אני לא פוחד מהמוות. עשיתי את העבודה שלי כבן אדם. מחיתי נגד המישטר האוטוקראטי הפרוסי, ושילמתי את המחיר. עשיתי מה שגבר חייב לעשות. עכשיו תורך, בן. אתה חייב להתחמש כראוי למלחמת החיים. התחרות על מקום בצמרת הולכת להיות אכזרית. אל תבזבז את זמנך, ואל תניח לשום דבר להטות אותך מהלימודים, וממטרתך הסופית.

אנוכיות לעומת אהבה בחדר אופייני של בחורה ממעמד הפועלים

סיבילה: (קוראת בקול רם, מפענחת כל מילה) " ההתפתחות ההיסטורית של החברה, היא תוצאת קונפליקט של שתי תשוקות גדולות: - אנוכיות, שמתבטאת בכפיפת עצמם על בני אדם אחרים, ואהבה ---

הס: (מתקן אותה) לא "כפיפת עצמם" אלא כפיית עצמם .

סיבילה: מה זה "אנוכיות שמתבטאת בכפיית עצמם על אחרים"?

הס: זה אנשים שבטוחים שיש להם זכות לאלץ אנשים אחרים לשרת אותם ולעשות להם מה שטוב להם.

סיבילה: כמו שטרסור מאלץ אותך להזדיין עם מישהו שמגעיל אותך?

הס: זו דוגמה טובה. אנוכיות היא המקור העיקרי לכל דיכוי חברתי וניצול אישי.

א.ר.: אל תקשיבי לו, ילדה! אנוכיות היא דאגה אמיתית לעצמך! קחי ממני דוגמא ותלמדי איך למלא את עצמך בכסף טוב ולהתנהג בחזירות לכל העולם.

(היא מציגה לראווה את אוצרותיה הטבעיים, ושרה את שיר המכירה הכללית העצמית)

מכרי עצמך! מכרי עצמך!

בכמה שתוכלי לקחת

את ערכך יקבעו בשוק

שדייך, רגלייך, והתחת

הם מתנת האל זה בדוק

כשאת אוכלת קדחת

הציגי את אוצרותיך

תמורת כסף חם לרוב

זו מתנת אלוהייך
לקנות מצב רוח טוב
מכרי אותם בכסף לרוב
וקני לך מצב רוח טוב!

אני סחורה קשה
בשוק הבשר האנושי
מוכרת עצמי בלי בושה
לקנות לי מקום אישי
מאושרת כמו גנבות
כמו כלב עם שני זנבות!

סיבילה: כשנאלצתי למכור את גופי לקנות את לחם יומי, היה דבר אחד שהפליא אותי: איך בני אדם יכולים להיות כל כך אדישים לסבל של בני אדם אחרים?

הס: בני אדם אדישים, כמעט עיוורים, למה שחשוב לאחרים ולעצם הקיום שלהם. זה מקור נוסף לאכזריות, לעוני ולשכר העבדות.

סיבילה: מה זה "שכר העבדות"?

הס: זה שכר העבודה שמשלמים לאנשים שהאיום למות ברעב אונס אותם לעשות כל מיני עבודות מדכדכות שגוזלות מבני אדם את כבודם ואת האנושיות שלהם.

סיבילה: כמו הזנות.

הס את אמרת.

סיבילה: למה אנשים משלימים עם זה?

הס: הם נופלים בפח. "תחרות חופשית" זה שם המשחק. זו המילה האחרונה של האנוכיות.

סיבילה: ספר לי על זה! זה היה הסם האמיתי של בית הזנות. מי תהיה הכי מבוקשת. בנות היו מוכנות להרוס אחת לשניה את הפרצוף, כדי להכות את היריבות שלהן בתחרות על לקוחות.

אפילו חיברנו שיר על המכירה העצמית בשביל חופן מטבעות של "שכר העבדות".

(היא שרה וחברי להקת מארקס הצעיר מצטרפים כשהם משחקים זונות)

אי-שם שעון צילצל כבר שתיים,

כבר מזמן אחרי חצות,

אף לקוח גם לא כלב

לא נראה עוד בחוצות

אף לקוח גם לא כלב

לא נראה עוד בחוצות

יהדות חופשית

הגברים בורחים ממני
מכירה היטב אותם
מה שווה כבר איזו כוסית
נגועה, יורקת דם
מה שווה כבר איזו כוסית
נגועה, יורקת דם -

דא-דא-דא דא-דא-דא דא-דא-דא דא-דא-דא---

אני כבר לא סחורה מובחרת
רק זרים זה מה שיש
גופי צעיר מחום רותח
ושפתיי דולקות באש
גוף צעיר מחום רותח
ושפתיי דולקות באש

יספר לכם הגבר
שעשה אותי זונה
אני רק אהבה בקשת
עכשיו לבי מלא שנאה
אני רק אהבה בקשת
עכשיו לבי מלא שנאה

בואו, בואו! לא בכסף
בואו רק לרגע סתם!
אני אנעץ בכם שיניים
וארעיל לכם ת'דם.
אני אנעץ בכם שיניים
וארעיל לכם ת'דם.

דא-דא-דא דא-דא-דא דא-דא-דא דא-דא-דא---

אי-שם אמא לא יודעת
מה קרה לה לבתה?
דם יירד משתי עיניה
אם תראה את ילדתה

דם יירד משתי עיניה
אם תראה את ילדתה !!!----

תמונת ביניים קצרה

(מארקס הצעיר מגיב ממקום מושבו בנשף)
מרקס: "תחרות חופשית ושכר עבודת". זה פותח את הראש.
(הוא מושיט להס את כרטיס הביקור שלו)
הרשה לי לתת לך את כרטיס הביקור שלי.
הס: (קורא את הכרטיס). ד"ר קארל מארקס--?
(הוא מגיש למארקס את כרטיס הביקור שלו)
מרקס: (קורא את הכרטיס). ד"ר מוזס הס ? הריינישה צייטונג = עיתון הריין? תואיל בבקשה לקרוא את המאמר שלי?
(הוא מושיט להס את דפי כתב היד של המאמר)
הס: (קורא את הכותרת) "הערות לתקנות האחרונות של הצנזורה הפרוסית". אני אקרא את זה.
מה עוד אני יכול לעשות בשבילך?
מרקס: כבר עשית. יותר מכפי שאתה מתאר לעצמך. תמשיך בשעור שאתה נותן לה. אני רושם לי הערות.

הס חוזר לסצנה עם סיבילה

הס: מה שאמרת בקשר לבית הזונות נכון בקשר לתחרות חופשית בדרך כלל.
א.ר.: תחרות היא תוצר לוואי של עבודה פרודוקטיבית, ולא מטרתה. אדם יוצר מונע ע"י הרצון להשיג הישג, ולא ברצון לנצח אחרים.
הס: התחרות מעוותת ומסטה כל תחום בתרבות - את הדת, האמנות, החינוך - ע"י הזניית אמות המידה והערכים של התרבות המזוקקת, והמרתם בבידור סרסורי שהערך שלו נמדד רק בכסף, כסף וכסף.
סיבילה: ואתה רוצה שבמקום אנוכיות ותחרות חופשית תבוא אהבה?
הס: את זה אפשר יהיה להשיג רק על ידי ביטול הבעלות על רכוש פרטי ויתרון הכוח שהיא נותנת לאדם על בני אדם אחרים.
סיבילה: להמשיך לקרוא?
הס: כן, אהובה, המשיכי אם את לא עייפה.
סיבילה: (קוראת) "קומוניזם הוא תשוקת האהבה שמושמת בחיי החברה." (היא מהרהרת ומגיבה) המממ... אהבתי יותר מפעם אחת, אבל למרות שזה לא היה תמיד אותו בחור, זה היה תמיד אדם אחד שאהבתי בכל פעם. לא ברור לי איך אפשר ליישם אהבה לחיי חברה?
א.ר.: זה בלתי אפשרי. לאהוב זה להעריך, להעניק ערך. רק אדם ראציונאלי אנוכי, אדם שמעריך את עצמו, מסוגל לאהוב - כי רק אדם כזה מסוגל לתת תוקף ויציבות בעקביות, ללא פשרות, בנאמנות לערכים.

יהדות חופשית

הס: שטויות. צריך לארגן ולרתום את האהבה לפעולה; הכרה באינטרס המשותף לכל המין האנושי חייבת לעבור לכל תחום של החיים האישיים והחברתיים.

סיבילה: איך אפשר לארגן ולרתום אהבה לפעולה? זה לא אנושי!

הס: כל זמן שאת שואפת להיות אדם עליון על ידי נצחון על אחרים בעזרת "תחרות חופשית", תהיי לא אנושית. את תסתכלי מגבוה בבוז על מה שקוראים "לוזרים", שאת טיבם האמיתי לא תכירי, ותתייחסי להמוני הלוזרים כמו לבהמות עבודה. הבהמה שתראי בבני אדם אחרים היא את בעצמך.

(מקור: *Ueber die Not in unserer Gesellschaft und deren Abhilfe, Sozialistische Aufsätze*, p.149) (מקור: על המצוקה בחברה שלנו ועל התרופה למכה - מסות סוציאליסטיות, ע' 149)

א.ר.: זו סתירה פנימית! איך האמונה הזאת באחדות המהותית של המין האנושי מסתדרת עם

הביקורת הקטלנית שלך על אלה שלא שותפים לדעותיך, שאתה מכנה אותם "בהמות"?

הס: שמת אצבע בדיוק על החולשה שלי. כנראה שאני לא הוגה עקבי. אני מעוניין - כמו נביאי ישראל הקדומים - בצדק חברתי. וצדק חברתי אי-אפשר להשיג מבלי ליישם אהבה על חיי החברה. לכן המהפיכה החברתית מותנית במהפיכה מוסרית. האם זה הגיוני, או שזה נשמע כמו שטות מוחלטת?

סיבילה: מי אני שאומר אם זה הגיוני? זה אתה צריך לשאול את החברים שלך מה"הגליאנים הצעירים" או "הסוציאליסטים האמיתיים". אני עושה את הצעדים הראשונים שלי בקריאת קטעים פשוטים. אני עדיין פרגית פרולטארית בורה.

הס: הבעיה היא שרוב חבריי הקומוניסטים באים מהבורגנות, הם לא מרחיקים לכת מעבר לכל מיני הכללות ונסיונות לפשר ולגשר בין הסדר הישן והחדש; רק הפרולטריון שלוקח את הדברים עד שבר גמור של הסדר הקיים יוכל לבנות סדר חדש. האם אני מתבטא בבהירות או שגם זו דייסה עכורה?

(מקור: *Rheinische Jahrbücher*, Vol. II, 1846, p. 65)

סיבילה: כל מה שאתה אומר ברור לי כשמש. מהמישנה הארוך אל תוך הלילה בכנסיה עם וייטלינג, כשנפגשנו בפעם הראשונה. שתיתי הרבה, הסתובב לי הראש. יצאנו אל הלילה הקר. אתה שמת את ירך ברוך סביב מותני, והכל היה צלול כבדולח כמו ליל החורף הקפוא. אני השענתי את ראשי על כתפך -

הס: ואת לחשת: "אני כל כך צעירה, וכל כך זקנה..."

סיבילה: זו היתה קריאה לעזרה, ואתה שמעת אותה. עברנו את הגשר מעל הנהר. אתה שרת שיר בבריטון העשיר שלך. הרוח יללה. היא גנבה את מילים שלך. אבל המגנינה היתה כל כך מתוקה. לקחתי אותך לחדרי הקטן, הדלקתי נר, ואתה אמרת: "אלי שבשמיים, זה המקום שלך?"

הס: את אמרת: "עכשיו אתה רואה חדר טיפוסי של נערה ממעמד הפועלים."

סיבילה: ואתה התחלת לשיר: "נערה עובדת לא פשוט להיות".

הס: המילים היו כתובות על המצח שלך, והרוח לחשה את הלחן.

סיבילה: מניין לקחת את האומץ לחלץ אותי מהביוב? איך לא פחדת?

- הס: ממה הייתי צריך לפחד?
- סיבילה: להסתבך עם חתולת רחוב פראית שהייתי.
- הס: התאהבתי בך ברגע שפתחת את פיך ואמרת: "מה בקשר אלינו - בנות ממעמד הפועלים שהמשרה רושמת אותנו כזונות?"
- סיבילה: אני התדרדרתי לתהום ולא היה לי שום דבר שיכולתי להאחז בו. לא היה אף יצור אנושי שיכולתי לתת בו אמון. הכי פחות בגברים. נראיתי כל כך מכוערת.
- הס: אני ראיתי את היופי הפנימי שלך.
- סיבילה: אתה הצלת אותי מטביעה בביצת הזנות.
- הס: זו את שהצלת אותי. הייתי על סף טביעה בביצת הקיום הבורגני. ומהביצה הזאת אין הצלה. הייתי בן 29. הייתי עצוב ומדוכא. הייתי בודד. הרגשתי צורך נואש לאהוב. אבל לא אהבתי אף אחד. שיתפתי חבר במצוקה שלי. הוא צחק עלי. "מוזס יקירי, הוא אמר, אתה פשוט טיפש. אביך שווה מאה אלף גולדן, ואתה סופר צעיר שאפתן. תבקש מה שבחור מהמעמד שלך יכול להשיג, ותוך זמן קצר תתהיה לך אישה יפה ועסק פורח. כל מה שהייתי צריך לעשות, היה למצוא לי כלה יהודיה כשרה ממשפחה בורגנית.
- סיבילה: ואז מצאת אותי, בת איכרים גרמניה לא כשרה, והפסדת את הירושה שלך בסך מאה אלף גולדן.
- הס: עכשיו את מבינה ממה הצלת אותי?

הס מקרב את מארקס לרעיון הסוציאליסטי

- הס: קראתי את המאמר שלך. עבודה עיתונאית מצויינת. נדפיס אותך בריינישע צייטונג.
- מרקס: תודה .
- הס: אני מבין שאתה תלמיד נלהב של ההשקפה הדיאלקטית של הגל על מהלך ההיסטוריה.
- מרקס: הייתי אומר - תלמיד ביקורתי.
- הס: אני מקבל את הרעיון שכל משטר מכיל את זרעי החורבן שלו.
- מרקס: זו תמצית תרומתו של הגל לפילוסופיה של ההיסטוריה.
- הס: כמו שהחיים מכילים את המוות, והישות מחייבת את האין. "להיות" מוליד את "לא להיות".
- מרקס: נכון.
- הס: אבל המעבר מלהיות ללא להיות מחייב בהכרח אלמנט הרסני פעיל, שנכנה אותו אלמנט המלט?
- מרקס: אהבתי. אלמנט המלט---
- הס: שהסבל שלו מחולל שיקול של אפשרות להרוס את היש, ולהתחיל את האין.
- מרקס: כל זה מעניין מאוד, אבל צר לי לקטוע אותך. אני ממחר לפגישה עם ארוסתי, שאותה לא ראיתי חמש שנים. למה בדיוק אתה מתכוון?
- הס: אתה טוען ברהיטות רבה שלפי השיטה הדיאלקטית של הגל, שלטון הבורגנות חייב להוליד את שלילתו. אבל על מנת לחולל את הירידה והנפילה של המישטר הקפיטליסטי, דרוש האלמנט ההמלטי, שיאמר: קפיטאליזם או לא קפיטאליזם, זו השאלה, ושיהיה לו די כוח להרוס מבפנים את קליפת הביצה המכונה קפיטאליזם, ולהגיח מתוך שברי הביצה כאפרוח

יהדות חופשית

שזה-עתה נולד.

מרקס: אם מדובר בקפיטאליזם, מי ההמלט שלך?

הס: זה מעמד הפועלים.

מרקס: "מעמד הפועלים"? מה זה בדיוק לכל השדים והרוחות?

הס: אלה הם מאות אלפי הפועלים החקלאיים, שעובדים בפרך משחר עד רדת הערב, מבלי שהם יודעים שהם שותפים לאותם תנאים, לאותו תיסכול וזעם, ולאותם אינטרסים של עובדי התעשייה, שמבלים שני שלישי מזמן חייהם בין כותלי בית החרושת, כשהם כבולים לשכר עבדות, ואין להם מושג שהם שותפים לגורלה של נערה כפרית, שעברה לעיר הצומחת, למצוא את עצמה נדונה למכור את גופה הצעיר - כן, שוב תמורת שכר עבדות.

מרקס: רק רגע! אתה טוען שהשילוב בין הדיאלקטיקה ההגליאנית לאינטרס החיוני של מה שאתה מכנה "מעמד הפועלים" ----

הס: זה מה שמבדיל בין הפילוסופיה המופשטת של הגל, לבין הסוציאליזם האמיתי, אם אתה מבין למה כוונתי!

מרקס: אתה מתכוון שמה שאתה מכנה "מעמד הפועלים", שצומח בחיק המישטר הקאפיטליסטי, הוא גם חומר הנפץ שעשוי להרוס את הקאפיטליזם, והוא גם המנוע שיכול להניע את קטר ההיסטוריה לשלילת הקאפיטליזם, שהוא ----

הס: מישטר שיהיה מבוסס על אהבה מיושמת לחיי החברה.

מרקס: "אהבה מיושמת לחיי החברה" - מה זה ?

הס: זו אהבה שמאורגנת לפעולה, להכרה באינטרס האמיתי של כל המין האנושי, שעוברת לכל תחום של החיים האישיים והחברתיים. זה חייב להיות הבסיס והמהות של המישטר הסוציאליסטי האמיתי בעתיד.

מרקס: "אהבה שמאורגנת לפעולה..." זה מזכיר לי... אני חייב לרוץ! אני בדרך לפגישה עם ארוסתי. יש לנו חומר רב לדיון. להתראות במהרה!

מריבת אוהבים - 1841

מרקס: לא התראינו ארבע שנים --

ז'ני: חמש שנים.

מרקס: אני מבקש שמות, ומה שאני מקבל זה רק תשובות מעורפלות: "חברים". אני שואל איזה מין חברים? חברים לכיתה לשעבר? חברות? גברים? אולי "חבר"?

ז'ני: אתה מדבר איתי או שאתה מתכוון לבחינה?

מרקס: אני רוצה שמות. למה את לא נותנת לי שמות?

ז'ני: אתה נותן לי הרגשה של נאשמת שעוברת חקירה צולבת.

מרקס: אם את מרגישה נאשמת, זו לא אשמת.

ז'ני: אתה מתנהג איתי כמו תובע כללי במשפט.

מרקס: אם זה מה שאת מרגישה ---

- ז'ני: אתה תובע בעלות כפייתי, קרל.
- מרקס: הרשי לי להזכיר לך שאנחנו מאורסים.
- ז'ני: מאורסים כן, אבל אני עדיין לא רכושך הפרטי, ואתה לא הבעלים שלי.
- מרקס: מי הוא?
- ז'ני: הוא פרי הדמיון שלך.
- מרקס: אהה! אז יש מישהו.
- ז'ני: בדמיוןך.
- מרקס: את מוחה יותר מדי, ז'ני.
- ז'ני: אני מכירה את כתבי שייקספיר, קרל. אל תנוכף בהם מול עיניי.
- מרקס: אם אני נשמע כל כך "רכושני", זה בגלל שאני אוהב אותך.
- ז'ני: אתה קורא לזה אהבה? אני קוראת לזה שתלטנות. אני קוראת לזה תאוות בעלות על יצור אנושי אחר. אני קוראת לזה אנוכיות.
- מרקס: כל הקשר שהיה לי איתך במשך חמש שנים היה מכתבים. היית חסרה לי ימים ולילות במשך חודשים ושנים. עכשיו שאני סוף סוף רואה אותך, כל מה שאני מקבל זו ביקורת חמורה על התנהגותי. אם את לא ממש מחבבת אותי, תגידי ו--
- ז'ני: אתה בחירה די מפוקפקת, קרל. בוא נכיר בזה. תוכניותיך לעתיד די בעייתיות.
- מרקס: הו, באמת? אולי אני יכול להסתמך על הנדוניה העשירה שלך.
- ז'ני: זה היה נמוך מאוד, קרל. לך תחפש לך בחורה עם נדוניה שמנה, משהו כמו שאמך הציעה לאבין, לרכוש את חיבתו. להתראות!
- מרקס: היי, ז'ני! זה היה בצחוק. את יודעת שלא למען הנדוניה שלך אני רוצה אותך. האמת, אני מתפלא מה בכלל מצאת בי.
- ז'ני: יש לך יתרון אחד גדול. הכישרון שלך מבטיח חיים מסעירים, הרבה מעבר לקיום משעמם בעיירה שלנו. אבל כשאני מסתכלת על זה בעין בוחנת ---
- מרקס: תתחתני איתי או לא?
- ז'ני: בטח שכן. נחש למה!
- מרקס: לא בגלל המיבנה שלי: את יותר גבוהה ממני. לא בגלל המוצא שלי: את ממעמד האצולה, אני מהעם. בטח לא בגלל הגיל שלי: אני רק בן 23, רק גמרתי תואר בפילוסופיה, וזה לא ממש נכס.
- ז'ני: אלה בדיוק הסיבות להתחתן איתך. אישה שמתחתנת עם גבר צעיר ממנה בארבע שנים -- די בזה בלבד להזין סקנדל מחריד. זו הכרזת מלחמה על החברה הבורגנית שלנו. בשבילי זו סיבה מספקת להתחתן איתך. נשארה רק שאלה אחת פתוחה: מאיפה נשיג את הכסף ללחם?
- מרקס: עכשיו שאבי מת, אני אקבל ירושה מכובדת, ולא תהיה לנו דאגה ללחם, וגם לא לכיסוי כל ההוצאות האחרות.
- ז'ני: קרל, תשאיר את הירושה לאמך.
- מרקס: למה הכוונה-- למה שאעשה את זה -- זה כסף שלי!

יהדות חופשית

ז'ני: זה כסף שאביך הרוויח, והוא בידי אמך.
מרקס: אני לא רוצה כסף של אף אחד. אני רוצה רק את החלק שלי.
ז'ני: קרל, עכשיו שיש לך תואר, אתה יכול להתחיל קריירה בהוראה. עם הכישרונות שלך תקבל מהר מאוד משרת מרצה לפילוסופיה. נחיה על מה שנרוויח, ולא נהיה חייבים משהו מהחופש שלנו לאף אחד.
מרקס: מה ששייך לי - שייך לי.
ז'ני: אתה לא מקשיב לי. בבקשה. לך דבר עם אמא שלך.
מרקס: תהיי בטוחה שזה מה שאעשה!
ז'ני: בהצלחה!

עימות עם אם מכוחת

(קרל מגיש לאימו חבילה שטוחה עטופה. השחקנית שמשחקת את א.ר. יכולה לשחק את הנרייטה.)
מרקס: זה בשבילך, אמא.
הנרייטה: מה זה?
מרקס: המתנה שלי ליום הולדתך.
הנרייטה: (פותחת את העטיפה, מאוכזבת) אה, התעודה שלך.
מרקס: חשבתי שתשמחי לתלות את זה על הקיר.
הנרייטה: בני היקר, אתה יודע מה איפשר את שנות החיים משולחי-הרסן שלך כסטודנט?
מרקס: אמא, רק רצייתי לעשות אותך מאושרת.
הנרייטה: (אוחזת בדיפלומה כאילו היתה שרץ) כן, זה עלה לנו ביוקר לממן את המעבר שלך מהאוניברסיטה של בון לאוניברסיטה של ברלין. ועלה לנו בהון עתק לקנות עבורך את שנות החופש לא לעשות כלום בברלין.
מרקס: עשיתי שם את הלימודים שלי---
הנרייטה: אביך המנוח אמר לי מה הוא חשב על סוג ה"לימודים" שעשית שם. "הבן שלנו מתנהג כאילו היינו עשויים מזהב", זה מה שאביך אמר. "האדון הבן שלנו ביזבז 700 טאלר בשנה, בשעה שהעשירים ביותר נהנים מ-500". זה מה שאביך המיסכן אמר.
מרקס: אבא לא האשים אותי בבזבזנות.
הנרייטה: לא, ממש לא. כשאני אמרתי שאני לא מאמינה: "700 טאלר בשנה?!!..." אביך אמר: "איך אדם שכל שבוע או שבועיים מוציא פילוסופיה חדשה, וקורע לגזרים את הישנה, איך הוא יכול לעסוק בקטנות, כמו להשליט סדר בהוצאות ולנהל את החשבונות שלו?... אבל הקשיבי היטב הנרייטה: הנה שוב דרישה לכסף שהגיעה בדואר: "אבא, אני זקוק לעוד 100 טאלר!"
מרקס: אני מודה, לא נהלתי את החשבונות שלי בסדר מופתי, אבל---
הנרייטה: זה גרם לאביך צער, אבל מה שגרם לליבו האציל לדמם, היה הבזבז של כשרונותיך, הפזרנות שנהגת באינטלקט שלך, במקום להתמקד בקידום הקריירה שלך. אלה היו המילים האחרונות שלו, לפני שהוציא את נשמתו: "קרל הפיקח והמוכשר שלי מבזבז לילות ללא

שינה בהמצאת תיאוריות פילוסופיות, במקום לשמוע הרצאות ולהתכונן לבחינות שלו. "אלה היו מילותיו האחרונות של אביך המיסכן, לפני שהוציא את נשמתו. מרקס: מעציב אותי מאד לשמוע אותך אומרת את זה. את יודעת שהייתי קשור מאוד לאבא. הערכתי אותו ואהבתי אותו מאוד. כשהשלטונות המקומיים השפילו אותו בגלל שהוא הגן על הערכים הנכונים, וכשהכריחו אותו להתכחש ולהתנצל בפומבי על דברים שאמר, זה הרתיח את דמי מרוב כעס, כי צפיתי שהוא יקום ויעמוד וייצא בזעם נגד החנקת רוחו החופשית. בושה וחרפה שלא נמצא איש שיעמוד לצידו ויתמוך בו ויעודד אותו להלחם נגד שלטון החושך. הנרייטה: אביך היה אדם חכם. הוא ידע שחובתו לדאוג קודם כל למשפחתו. עדיין לא הרווחת את הזכות למתוח ביקורת על גבריותו. אתה עדיין לא מסוגל להרוויח למחייתך, שלא לדבר על לפרנס משפחה.

מרקס: יש לי האמצעים למטרה הזאת.

הנרייטה: הו באמת? ספר לי משהו שאני לא יודעת.

מרקס: האמת היא שעל זה רציתי לדבר איתך לפני הכל.

הנרייטה: מה זה קשור אלי?

מרקס: מגיע לי החלק שלי בירושה.

הנרייטה: החלק שלך בירושה.

מרקס: כן. עכשיו כשאבא הלך בדרך כל בשר---

הנרייטה: תן לי להגיד לך משהו על החלק שלך בירושה. מקור הכספים שקבלת במשך כל השנים האלה היה הנדוניה שהבאתי בסך 4500 טאלר שקבלתי מאבי. זה שווה לשכר 45 שנות עבודה של אומן או פועל יומי. ואתה בזבזת חצי מזה בחמש שנות הוללות של חיי סטודנט.

מרקס: אבא הרוויח כסף מעל ומעבר לנדוניה שהבאת.

הנרייטה: קרל יקר שלי, הרשה לי להזכיר לך שאני עדיין חיה, וכל מה שאביך השאיר עדיין לא בבחינת ירושה, כל עוד אני בסביבה.

מרקס: מבחינה חוקית את צודקת. תקראי לזה מיקדמה על חשבון הירושה.

הנרייטה: לא, קרל. הירושה הזאת, כמו הנדוניה שלי, היא מחויבות שלי לנישואיי ולמשפחה שלי, לאחים ולאחיות שלך, שאני חייבת לדאוג להם, אחרי שאביך הלך לעולמו.

מרקס: טוב אמא, אני מבין שאין לי למה לצפות ממך.

הנרייטה: קרל בני היקר, אתה שבגיל 17 כתבת דיסרטציה מבריקה ועמוקה ביותר על הערך העליון והנעלה של העבודה, אתה מבקש ממני להגיש לך על מגש של כסף את הפרי של 20 שנות עבודה של פועל יומי, מבלי לעשות דבר כדי להרוויח טאלר אחד באיזו עבודה הגונה שתעבוד. אתה לא חושב שזה לא הגון?

(ז'ני מתערבת בסצנה ממקום מושבה סמוך לקרל.)

ז'ני: ובכן? ... מה יש לך להגיד?

קרל: צדקת. היא לא תיתן לי פרוטה.

ז'ני: אני שמחה מאוד. אני לא רוצה אף פרוטה מהירושה שלך. אתה חייב למצוא עבודה.

למצוא עבודה: הס פוגש את מרקס. (1842, מרקס בן 24)

(הקרנה: משה הס מצרף את קרל מרקס לצוות הכותבים של העיתון "ריינישה צייטונג")
אופנהיים: רבותי, אני שמח לפתוח את המפגש הזה של מועצת המנהלים והעמיתים של עמותת העיתון חדשות-ארץ-הריין, עם החדשה הטובה שסופר צעיר ומבטיח, ד"ר קרל מרקס, שוקל להצטרף לצוות שלנו. ד"ר מוזס הס, אתה הבאת את ד"ר מרקס. ספר לנו בבקשה מדוע אתה סבור שד"ר מרקס הוא האדם הנכון במקום הנכון בזמן הנכון לעיתון חדשות ארץ הריין. הס: הרשו לי קודם כל להציג לד"ר מרקס את חברי מועצת המנהלים של ה"ריינישה צייטונג", כדי שיידע עם איזה מין חיות הוא יצטרך לשתף פעולה. חברי הטוב, המשפטן המטיל חיתתו על העיר קלן, ד"ר רוברט יונג, הבנקאי הקלנאי דאגוברט אופנהיים, שמקדיש את שפע אמצעיו להגן על חופש העיתונות ולהרחיב את גבולותיו, ואחרון חביב המוציא לאור של העיתון ובעל חנות הספרים אנגלברט רנארד, שבו תפגוש לוחם מלא תושיה למען שיוויון זכויות למיגזרי מיעוטים מופלים לרעה.

(האנשים שהס נוקב בשמותיהם קמים בזה אחר זה ולוחצים את ידו של מרקס.)
עכשיו הרשו לי להציג לפניכם את הפילוסוף הצעיר ד"ר קרל מרקס, אותו פגשתי בברלין, בפורום דיונים של "ההגליאנים הצעירים". יש אימרה בעברית: לא תאמר שבחו של אדם בפניו. לכן לא אשבח את ד"ר מרקס, אלא דוקא אחבוט בו. ד"ר מרקס הוא הגדול - אם לא הפילוסוף--- (הוא בונה מתח) האמיתי החי היחיד של הזמן הזה. אוי אלוהים! רציתי להלום בו, והנה אני מהלל אותו! אבל... האמינו לי, השטן ימקד עליו במהרה את העיניים של גרמניה, שזה תענוג מפוקפק. הוא עדיין צעיר מאוד, כמו שאתם רואים, בקושי בן 24, אבל השד משחת הזה יתן בקרוב את מכת-החסד לדת ולכל הפוליטיקה של ימי-הביניים שעדיין שולטת בחיינו. הדמון הצעיר הזה משלב רצינות פילוסופית עמוקה ביותר עם סארקאזם מתוחכם ושנון ביותר. ומעל לכל - נסו לדמיין אדם שהוא שילוב של רוסו, וולטיר, הולבאך, לסינג, היינה והגל - כולם באדם אחד - ותקבלו את ד"ר קרל מרקס! שיט! רציתי להוקיע את הנחש המסתתר בעשב, ושוב שרתי לו שיר תהילה! אני בוש ונכלם!...
דגוברט: כולנו התרשמנו ונהנינו מחוש ההומור הטיפוסי של הקולגה שלנו מוזס הס, אבל מר ד"ר מרקס, הואל נא לומר לנו, מה עמדתך ביחס לתעמולה למען האמנסיפציה של היהודים בגרמניה?

מרקס: ברור שאני לא מתנגד לקו הזה של העיתון שלכם.

רנארד: האם אתה מוכן להצטרף למאבק לאמנסיפציה של יהודים בגרמניה?

מרקס: כן, אני מוכן.

יונג: מכל הפרופסורים שלך, היה מישהו שהרשים אותך יותר מכל האחרים?

מרקס: אם הייתי צריך להזכיר שם אחד, הייתי אומר: ברוננו באואר.

רנארד: שאלתי את ברוננו באואר אם ייאות להצטרף למאבק למען שיווי זכויות וחירות פוליטית מלאה ליהודים. אתה יודע מה היתה תשובתו?

- מרקס: אני לא יודע מה הוא ענה לך, אבל אני יכול לדמיין מה יכלה להיות תשובתו. ברוננו באואר היה אומר שאף אחד לא נהנה בגרמניה מחירות פוליטית מלאה.
- רנארד: תדמיין שכולנו יהודים שמבקשים אמנסיפציה. תשמיע לנו נאום של ברוננו באואר, בשפה של ברוננו באואר, בצורת החשיבה וברטוריקה שלו.
- מרקס: ביקשת את זה. אני אספק לכם את הסחורה. אנחנו בעצמנו לא חופשיים. איך אנחנו יכולים להעניק חופש לכם, היהודים? אתם היהודים, אתם אגואיסטים אם אתם דורשים אמנסיפציה מיוחדת לכם כיהודים. כגרמנים, אתם צריכים לפעול למען החופש הפוליטי בגרמניה, וכבני אנוש, עליכם לפעול לשיחרור כל המין האנושי, ועליכם לחוות את הדיכוי המיוחד וההשפלה שלכם לא כמשהו יוצא מהכלל, אלא להפך, כאישור למצב הכללי. או שמא היהודים דורשים אותו מעמד כמו אזרחי המדינה הנוצרים? אם כך הדבר, הם מכירים בכך שהמדינה הנוצרית מוצדקת ככזו, ובכך הם מכירים בדיכוי הכללי שהמדינה מדכאת את כל נתיניה. למה הם מגנים את העול שהם נושאים בו, אם הם מאשרים את העול בכללותו? למה צריך האדם הגרמני להיות מעוניין בשיחרור היהודי, אם היהודי איננו מעוניין בשיחרור האדם הגרמני, ובשיחרור כל המין האנושי?
- הס: (מזועזע) האם אתה הוא זה או שזה ברוננו באואר שאומר את הדברים האלה?
- רנארד: (מתפעל) זו החומצה הגופריתנית של ברוננו באואר, מילה במילה!
- הס: לכל הרוחות, קרל! אתה חקית אותו כל כך טוב! שטית בי להאמין שזה היה פרופסור באואר שנאם באוזנינו, ולא אתה.
- דאגוברט: אפשר לשמוע לשם שינוי את הדעה האמיתית שלך, ד"ר מרקס? מה העמדה שלך ביחס לאמנסיפציה של היהודים?
- מרקס: התנועה לאמנסיפציה של היהודים עשויה לסייע בחתירה נגד האוטוקרטיה הפרוסית בחבל הריין. לכן כל מי שמתנגד לאוטוקרטיה הפרוסית, חייב לתמוך באמנסיפציה של היהודים ברגע הזה של ההיסטוריה הגרמנית.
- יונג: אני מבין שאי-התנגדותך למאבק למען אמנסיפציה של היהודים נובעת מהתנגדותך למישטר האוטוקראטי שפרוסיה כופה על שאר חלקי גרמניה, כולל חבל הריין.
- מרקס: אפשר לומר שזה כך.
- יונג: הקולגה שלנו מוזס הס הציג אותך כפילוסוף עולה. עיתון, כמו שכולנו יודעים, איננו המקום המתאים לטקסט פילוסופי עמוק, וכתובה לעיתונות היא כמעט ההפך הגמור מכתובת מסה פילוסופית רצינית. אני מניח שאתה מודע לכך.
- מרקס: אתה יכול להתערב על כך.
- יונג: אני תמה מה מושך אותך לעיתונות?
- מרקס: במילה אחת: חופש.
- יונג: ובשתי מילים?
- מרקס: חופש ביטוי.
- יונג: אתה יכול ליהנות מחופש ביטוי הרבה יותר רחב בכתובת פילוסופיה, מאשר בעיתונאות. למה

יהדות חופשית

להתעקש על כתיבה לעיתון? אתה יכול לענות על השאלה הזו?

מרקס: בכמה מילים?

יונג: מאחר שאנחנו מדברים על עיתונות, יותר קצר יותר טוב.

מרקס: עיתונות חופשית היא העין הפקוחה של העם שמסתכלת לכל כיוון. זו התגשמות האמון של העם הבוטח בעצמו. זה הווידי החופשי ממעצורים שעם מתוודה בפני עצמו על כל מה שעושים הוא או נציגיו בדמות הממשלה, הצבא, המשטרה והרשות השופטת. העיתונות החופשית היא ראי שבו העם מתבונן בעצמו, מקשיב לעצמו, ושופט את עצמו בלי מורא ובלי משוא פנים. עיתונות חופשית היא הקולות הלא מושקעים והעדויות הבלתי מצונזרות של עדים לא משוחדים על כל מה שקורה במרחב ריבונותו של העם. בקיצור, חופש העיתונות הוא קנה מידה לחירותו של עם ולמודעותו העצמית.

דאגוברט: למה אתה חושב שחירות, מודעות ומודעות עצמית הן כה חשובות?

מרקס: גיתה אמר פעם שצייר מצליח לצייר רק סוג מסויים של יופי נשי שהוא אהב לפחות באישה חיה אחת. גם בחופש העיתונות יש יופי משלו, למרות שהוא שונה מהיופי הנשיי - שאדם חייב לאהוב מתי-שהו כדי להגן עליו. אם אני באמת אוהב משהו, אני מרגיש שהקיום שלו חשוב, שזה משהו שאני זקוק לו, משהו שבלעדיו הטבע שלי לא יכול להתקיים במלואו ולבוא על סיפוקו. אם עם לא אוהב את חירותו, הוא לא זקוק לעיתונות חופשית. עם שנדמה שהוא נהנה משלימות קיומו בהעדר כל עיתונות חופשית, הוא עם ששונא את חירותו.

רנארד: יש בכלל בני-אדם ששונאים חופש?

מרקס: ילדים זקוקים להוריהם שיגנו עליהם ויקחו עליהם אחריות. עמים אינפאנטיליים זקוקים לשליטים אוטוקראטיים שיגבילו את חירותם בכוח. באופן זה עמים שלמראית עין נהנים מקיום נטול חירות כולל חוסר עיתונות חופשית, הם עמים אינפאנטיליים. זה מצבו של העם שלנו בהווה. זו הסיבה שאני רוצה לכתוב לעיתונות.

יונג: אני מציע שזה יהיה נושא המאמר הראשון שלך---

מרקס: ---זה אכן יהיה ---

יונג: אני אשמח להדפיס את המאמר בעיתון הבא שלנו - גליון מס. 125, שייצא ב-5 במאי 1842.

מרקס: זה יהיה בדיוק יום הולדתי ה-24.

יונג: יום הולדת שמח קרל מרקס, וברוך הצטרפותך לצוות של עיתון חבל הריין!

מרקס: (מפזם) "הו, אילו הייתי בורא העולם!"

רמארד: מה זה? אנחנו לא מכירים את השיר הזה.

מרקס: ברור שלא. זה שיר שאני חיברתי. הוא מזמין כל אדם להביע את חלומו או את חלומה בחופש ביטוי מלא.

הס: אתה מסכים ללמד אותנו את השיר?

מרקס: בוודאי! זהו שיר שקל מאוד ללמוד.

KM (ולהקת מרקס הצעיר שריים)

"אוי אם הייתי בורא העולם"

מה הייתי עושה?"

(הוא קוטע את השירה ומסביר)

עכשיו כולם, כל אחד בתורו, שר מה הוא היה עושה אם הוא היה אלוהים.

הס: למשל - ? תשיר מה שהיית עושה, ואז כל אחד מאיתנו ישיר את החלום שלו לחופש מוחלט

כולם: כן! אָנָא! אָנָא! עשה את זה! עשה את זה!

מרקס: (שר)

אוי אם הייתי

בורא העולם

מה הייתי עושה?

הייתי זרק את

הכפפה שלי

בבוז מול העולם

הייתי מכיל בנחת

את העולם החזירי

מן הפח לפחת

אילו הייתי אלוהים

הייתי הורס בלי חמלה

את העולם הישן

ובונה חדש

מהתחלה

דאגוברט: קאנט ופיכטה

טסים לגן עדן

למצוא להם

מקום רחוק

לבנות להם

עולם חלום

עומד על סדר

על חוק

הס: אילו הייתי

בורא העולם

מנקה הייתי

את העולם

מרוע ליבם

של בני אדם

רנארד: הייתי מתקן
את העולם
שחי את חייו
פה קרוב
מה שרע בו
הייתי הורס
ובמקומו
הייתי בונה
עולם שכולו
טוב רק טוב

יונג: זה מה שהייתי
עושה פה אילו
הייתי בורא עולם
מתקן מה
שקורה פה
בין אדם לאדם

כולם: אילו הייתי אלוהים
הייתי הורס בלי חמלה
את העולם הישן
ובונה חדש
מהתחלה

מרקס בן 24 פוגש את אנגלס בן 22 - פעם ראשונה

הקרנה: (מרקס כעורך בפועל של ריינישה צייטונג פוגש את אנגלס שמבקר במערכת הר"צ בקלן בדרכו לאנגליה. הפגישה מתקיימת בסוף נובמבר 1842)

מרקס: אתה כתבת את ההתקפה החותכת הזאת על הנזק שגורמת לחברה התפתחות תעשייתית בלתי מרוסנת?

אנגלס: כן, זה אני כתבתי

מרקס: ואת ההתקפות הקטלניות על התנאים הבלתי אנושיים והאומללות של פועלי החרושת, שהדפסנו בעיתון שלנו?

אנגלס: הן יצאו מהעט שלי.

מרקס: חשבתי ששם המחבר היה פרידריך אוסוואלד?

אנגלס: פירסמתי את המאמרים האלה בשם הבדוי אוסוואלד.

- מרקס: ואתה אומר ששמך הוא אנגלס?
 אנגלס: כן, פרידריך אנגלס.
- מרקס: אתה צריך להתגאות בסיגנון החד שלך. למה הסתתרת מאחורי שם בדוי?
 אנגלס: לא רציתי לסכן את הפירמה של אבי.
- מרקס: מה העסק של אביך?
 אנגלס: הוא בתעשיית אריגי כותנה.
- מרקס: הוא תעשיין מצליח?
 אנגלס: הוא... עשיר.
- מרקס: טוב, אך אחד לא מושלם.
 אנגלס: גם לא רציתי לפגוע ברגשותיה של אימי עם הכתיבה הפרובוקטיבית שלי.
- מרקס: היא אישה דתית?
 אנגלס: הן, כן. היא אישה מאמינה.
- מרקס: ישועית קתולית?
 אנגלס: פייטיסטית פרוטסטנטית.
- מרקס: אוי ואבוי!
 אנגלס: הורוך קתולים?
 מרקס: יהודים מומרים חסרי אלוהים.
- אנגלס: הו! אני מקנא בך.
 מרקס: זו לא נקודת פתיחה קלה בחברה שלנו.
- אנגלס: מותר לשאול... אתה מאמין במשהו?
 מרקס: אני מאמין שחוסר אמונה לא מתבטא בהריסת אלוהי ההמון, אלא בייחוס דעות ההמון לאלוהים.
- אנגלס: זה אפיקורוס. התודעה העצמית של האדם היא האלוהות העליונה.
 מרקס: אני מעדיף את השקפתו של אפיקורוס משתי סיבות: ראשית כל, הדגש שהוא שם על העצמאות המוחלטת של רוח האדם שיחררה את האדם מכל האמונות הטפלות בקיומם של אובייקטים שהם מעל ומעבר להכרה. שנית, הדגש על "תודעה עצמית אישית חופשית" מראה דרך אחת ללכת מעבר ל"פילוסופיה הטוטאלית".
- אנגלס: אז גם אתה מנסה לעקוף את הגל?
 מרקס: חייבים---
- (הס נכנס, אוחז בידו כתב יד של מאמר)
- הס: פריץ?!...
 מרקס: אתם מכירים?
 אנגלס: מוזס הכיר לי את השקפת העולם הסוציאליסטית.
- הס: איזה צירוף מיקרים! להכנס לחדר במיקרה, ולהתקל בחבר כמו אנגלס! זה היה הדבר האחרון עלי אדמות שהייתי מצפה לו.

יהדות חופשית

- מרקס: מה ששוב מוכיח עד כמה אפיקורוס צדק כשהכניס את המקרי, התאונתי, הרנדומאלי כמרכיב בהכללות המוכחות סטטיסטית.
- הס: שלינג היה מתנגד לזה.
- מרקס: באיזה אופן?
- אנגלס: הוא היה טוען שיש פילוסופיה נגטיבית, רציונלית טהורה, בניגוד לפוזיטיבית, שתוכנה האמיתי הוא ההתפתחות של היסוד האלוהי בהיסטוריה...
- מרקס: היגיון חלש הוא לא ההיגיון שלא מכיר בקיום אלוהים, אלא הכאילו-היגיון ששואף ומשתדל בכל מחיר להכיר באיזה שהוא אלוהים.
- אנגלס: הגיע הזמן להכיר לאנשות החדשה את חופש המחשבה---
- הס: --ולחפסיק לסבול את הבכי על אובדן גבולות המחשבה.
- מרקס: כמו שלשטרות כסף אין ערך בארץ זרה שלא מכירה במטבע הזר הזה, כך ארץ השכל הישר היא מקום שבו אלוהים לא קיים יותר. יש התנגדות, מוזס?
- הס: אררר... בוא....
- אנגלס: כל ההוכחות ההיגיוניות לקיומו של אלוהים, הן הוכחות לקיום התודעה העצמית של האדם והסבר הגיוני לכך.
- מרקס: אתה יכול להרחיב?
- אנגלס: המשפט "העולם אינו מושלם - מכאן שהשלמות קיימת" - מוכיח רק את קיומו של ההיגיון האנושי. זה נכון גם ביחס למשפט: "העולם מושלם, מכאן שיש ישות מושלמת, כלומר: אלוהים". "מאחר שהמקורות קיימת, אלוהים קיים". "מאחר שאין מקורות, יש אלוהים".
- מרקס: אכן, כל המשפטים האלה הם רק תרגילי היגיון, והם מוכיחים רק את קיומו של ההיגיון האנושי, ואת המודעות העצמית של האדם, שהיא המודעות לשכל הישר ששורר במשפטים הגיוניים.
- ה: (מתייחס לכתב-יד שהוא מחזיק) קראתי את המאמר שלך, קרל. הוא מבריק. עכשיו אני מבין למה אתה עומד על כך שהוא יודפס בעיתון שלנו. אבל----
- אנגלס: על מה המאמר?
- הס: הוא בקשר לנושא שבו עסקנו הרגע.
- מרקס: אמרת "אבל---"?
- הס: ממשלת פרוסיה תגיב באיסור על המשך הופעתו של הריינישה צייטונג. הם ינקטו פעולת תגמול שתעשה את תחיתו של העיתון שלנו לבלתי אפשרית, והם יוציאו פקודות מעצר נגד כולנו
- מרקס: החבר שלנו מוזס הוא מין נביא. הוא התברך בראיית הנולד.
- הס: במיקרה הזה בראיית המת. זה רק עניין של שכל ישר.
- מרקס: אתה מציע לי לא לפרסם את המאמר האתאיסטי שלי?
- הס: זה לא מה שאמרתי. אמרתי רק שאנחנו חייבים להתכונן לתוצאות.
- אנגלס: אני בדרך למנצ'סטר, לנהל את העסקים של אבי. אם תצטרכו לעזוב את גרמניה' אני אכין לכם מקום באנגליה.
- מרקס: תודה לך, פרידריך. נדפיס את המאמר. בכל מחיר. זהו פשע נגד האנושות, להסתיר עקרונות,

תגליות ומחשבות שיכולות להיות מובנות לכל.
 (המשטרה נכנסת בדמות הסוכן שמחזיק גיליון של העיתון)
 סוכן: הגיע הזמן לכלוא את כל האנארכיסטים האלה תחת סורג ובריח.

סוף מערכה ראשונה

מערכה שניה

בואי נתחתן - ונהגר. (10 ביוני 1843, קרויצנאך)

ז'ני: דיברת על יציאה לגלות?
 מרקס: אני לא יכול לחיות יותר בגרמניה.
 ז'ני: זה עדיין בגלל סגירת הריינישה צייטונג?
 מרקס: כן. והתוצאות של הדבר.
 ז'ני: אבל זה קרה לפני כמעט שלושה חודשים... למה אתה מעלה את זה עכשיו?
 מרקס: הפצע מדמם ומסרב להגליד. עד עכשיו קווייתי שהעצמות שחתמו עליהן אלפי אזרחים, שקראו לבטל את האיסור ולהמשיך את הופעת העיתון, ישפיעו על המלך לשנות את דעתו. אבל מוזס הס צדק. הקייזר התעלם מהעצמות, וסרב אפילו לשמוע את העירעור שלנו.
 ז'ני: חשבתי שפרידריך וילהלם הוא מלך נאור.
 מרקס: הוא לא.
 ז'ני: אבל בעלי המניות של העיתון הם לצידך. לא?
 מרקס: לא.
 ז'ני: אחרי שהעלית את מיספר המנויים מ-800 ל-3000?
 מרקס: יותר מ-3000. מאז שנעשיתי עורך ראשי הריינישה צייטונג הפך לעיתון הגרמני הנפוץ ביותר במדינה.
 ז'ני: מה עוד הם יכולים לבקש ממך?
 מרקס: הם ניסו לשכנע אותי לשנות את סגנוני. אחדים מהם פנו אלי בחשאי, והציעו לי להוריד את עוצמת קולי. "נגעת בנושאים החמים ביותר. כתבת בעד אתאיזם. כתבת נגד החוק החדש נגד גניבת קרשים, עכשיו עשה הפסקה לזמן מה. תכתוב על נושאים סתמיים." "דורשי הטוב" האלה הפצירו בי. "יש כל כך הרבה נושאים אחרים. למה לא לכתוב על הצדדים החיוביים של החיים שלנו תחת שלטונו של המלך פרידריך וילהלם? למה לא לשבח את מאמציו לאחד את כל הפרובינציות הגרמניות, ולעשות מאיתנו עם אחד? תעשה זאת במשך שנה שנתיים, ואז תוכל לשוב לאט לאט לנושאים יותר שנויים במחלוקת..."
 ז'ני: אולי זו הטקטיקה הנבונה היחידה במצב הנוכחי.
 מרקס: יישמתי את הטקטיקה הזאת מספר פעמים במשך שנים עשר החודשים בתפקיד עורך ראשי. מתחתי ביקורת על האנארכיסטים הברלינאים מתנועת "עם חופשי", שטענו שצריך לבטל

יהדות חופשית

- את המדינה ואת הדת, כמו גם את הקניין הפרטי והמשפחה, מבלי לדאוג למה שיחליף את כל אלה. הגדרתי אותם כאקסהיביציוניסטים מכורים שהחליפו פעילות פוליטית בהתנהגות מתירנית מופגנת כדי "לזעזע את הבורגנים".
- ז'ני: צדקת. קראת לילד בשמו.
- מרקס: -זה עלה לי בחברות של ברוננו באואר, שנפגע מאוד מהביקורת שלי, וחברים אחרים מימי ברלין, שהפכו לאויבים המרים ביותר שלי.
- ז'ני: איבדת כמה חברים טיפשים. אבל שמרת על היושרה שלך.
- מרקס: עשיתי את זה כדי לשמור על העיתון, לא למען היושרה שלי.
- ז'ני: לא האמנת במה שכתבת על חבורת "העם החופשי"?
- מרקס: אני מאמין בכל מילה שכתבתי, אבל העניין לא היה הכי חשוב/ ואז גם טענתי שבעיני לא ראוי להגיב רעיונות סוציאליסטיים וקומוניסטיים לביקורות תיאטרון חסרות חשיבות ---
- ז'ני: על כך אתה מאשים את עצמך ?
- מרקס: לא, אני באמת מוצא שזה לא מוסרי, כי הדיון במהות הקומוניזם ראוי לטיפול הרבה יותר יסודי, אם כבר בכלל דנים בנושא.
- ז'ני: אתה לא מצטער שהגשת את התפטרותך בתור עורך?
- מרקס: את מחטיאה את הנקודה.
- ז'ני: בבקשה, האר את עיניי.
- מרקס: למרות כל המאמרים האלה שהאינפנטיליות המטופשת של אחדים מחבריי אילצה אותי לכתוב, אני לא מצטער לרגע על כך שעמדתי בפיתוי לאמץ את הטקטיקה "הפקחית", שמחזיקי המניות של העיתון ניסו לפתות אותי לנקוט.
- ז'ני: אבל אתה מסכים שהגנת - נגד החברים הקיצוניים שלך - על ערכים ומוסדות כמו קיום המדינה, הדת, הקניין הפרטי וקדושת מוסד המשפחה הקונבנציונאלית --
- מרקס: לא הגנתי על המוסדות האלה. תקפתי את הקיצונים המזוייפים שהרעיון העיקרי שלהם הוא להרוס הכל.
- ז'ני: ועל הניואנס הזה אתה מוכן להקריב הכל?
- מרקס: את שוב לא תופסת את העיקר!
- ז'ני: אני מצטערת, אבל אתה נותן לי הרגשה שקורה משהו עכור.
- מרקס: אפשר למכור את הנשמה רק פעם אחת. אחרי זה אתה נשאר עם שום דבר.
- ז'ני: אתה לא חייב למכור את נשמתך. אתה יכול לייסד עיתון חדש כאן בגרמניה.
- מרקס: אני לא יכול.
- ז'ני: אם זה עניין של כסף, למרות שאבי המנוח השאיר ירושה צנועה --
- מרקס: זה לא עניין של כסף, איך את לא מבינה!
- ז'ני: אני רק רוצה לעזור כמה שאני יכולה.
- מרקס: הצנזורה בארץ הזאת הגיעה למדרגה כזאת, שאין שום סיכוי להחליף את המונרכיה האבסולוטית בדמוקרטיה חוקתית בלי מאבק מהפכני. אבל רוב העם לא בשל למהפכה

- כזאת. בני העם שלנו עדיין ילדותיים מדי מכדי להעריך את החירות מעל לכל השאר. אני לא יכול להתחיל שום דבר חדש בגרמניה. כאן אני חייב לזייף את עצמי.
- ז'ני: קרל, אנחנו מדברים ומדברים, וככל שאתה מדבר יותר, אני מבינה פחות. כל מה שאני מרגישה, שאתה לא מדבר איתי ברחל בתך הקטנה.
- מרקס: חשבתי שאני מתבטא בגרמנית בהירה.
- ז'ני: אם יש לך משהו לא נעים להגיד לי, עשה לי טובה בבקשה, כרות את ראשי במכה אחת, ואל תאכיל אותי רעל במנות קטנות.
- מרקס: כל מה שאני אומר - שהמצב בארץ שלנו---
- ז'ני: ככל שאתה מדבר יותר על המצב בגרמניה, אני מרגישה שזה לא מה שיש לך להגיד לי!
- מרקס: את יודעת מה מביא אותי הנה, לקרויצנאך?
- ז'ני: אם באת להגיד לי היי שלום, תגיד את זה, ונקבור את האהבה שלנו המעונה, העצובה וחסרת התיקווה, מבלי לעשות מזה עניין גדול מדי.
- מרקס: אבל ז'ני!
- ז'ני: אתה מעריך את החירות מעל לכל. אתה חופשי, קרל. אתה יכול ללכת עכשיו. לך בדרך שלך. אל תדאג לי. אני אתגבר על האהבה היחידה שלי, על הפצע שקורע אותי לגזרים.
- מרקס: טוב, אם נמאסתי עלייך---
- ז'ני: זה לא מה שאמרתי, קרל. זה לגמרי לא זה. אל תאשים אותי במה שאתה רוצה לעשות. חכיתי שנים לחיות איתך. קבלתי את כל הקשיים של הפרידות הארוכות שלנו מבלי שנתתי איזה שהו רמז שנמאס לי לחכות. אם התעייפת מפנלופה שלך, אתה חופשי ללכת. אני אמצא מה לעשות בשארית חיי.
- מרקס: מה גורם לך להגיד את זה?
- ז'ני: אתה מפליג עם מפרשים מלאים רוח, אודיסיאוס.
- מרקס: תבואי איתי?
- ז'ני: לאן?
- מרקס: לגלות. אמרתי לך. בואי איתי לגלות.
- ז'ני: על מה אתה מדבר?
- מרקס: על חתונה.
- ז'ני: סליחה? ...
- מרקס: את מוכנה להתחתן איתי?
- ז'ני: אני לא התלוצצתי, קרל!
- מרקס: גם אני לא מתלוצץ, ז'ני.
- ז'ני: אתה רציני?
- מרקס: אף פעם לא הייתי רציני כמו עכשיו.
- ז'ני: למה לכל הרוחות לא אמרת את זה ישר?
- מרקס: פחדתי שתסרבי לי.

יהדות חופשית

- ז'ני: אתה דיברת כמו טחנת מים, ואני תהיתי אם האהוב שלי אומר לי שלום ולהתראות בגהינום?
ופתאום אתה שואל אם אתחתן איתך?
מרקס: זה כן או לא או---
ז'ני: תשאל עוד פעם--
מרקס: את רוצה -- האם תרצי---
ז'ני: כן.
מרקס: כן?
ז'ני: כן. אותלו שלי! כן! (היא מחבקת אותו) כן! (מושכת אותו אליה)
מרקס: אני מרגיש את השדיים שלך.
ז'ני: זה מרגיש טוב?
מרקס: השדיים שלך הן ערוגות בושם.
ז'ני: כן!
מרקס: הלב שלי פועם כמו משוגע.
ז'ני: כן!
מרקס: תתחתני איתי היום?
ז'ני: כן. היום. כן!

(הם מתנשקים. להקת מרקס הצעיר מנגנים ושרים את "אני רואה בתוך עיניך מתוך" אהבת המשורר", היינה מס.4. Dichterliebe, Heine no 4)

גלות בפאריס. 1843 - 1850

(הקרנה: סוכן חשאי גרמני כותב דו"ח למשרד המשטרה בברלין. הוא מכתוב את הטקסט למזכירתו) סוכן: 11 באוגוסט 1844. דו"ח סודי מס.17 מהסוכן מ.ג. 9 למחלקה X, משטרת פרוסיה.
ד"ר מרקס פירסם מאמר בעיתון הפריסאי בשפה הגרמנית "הקידמה" (פורוורטס) בו הוא מייחס חשיבות רבה להתקוממות פועלי האריג השלזיים ב-6 ביוני, כגילוי הפוטנציאל המהפכני הגלום במעמד הפועלים.
ד"ר מרקס ממשיך להפגש עם המשורר החתן היינריך היינה. לעתים קרובות מצטרף אליהם אדם שלישי, ד"ר מוזס הס, בן 32 מהפכן מסוכן ממוצא יהודי, שנמלט מגרמניה כשהמשטרה שלנו עמדה לעצור אותו בגלל פעילות קומוניסטית מחתרית בקלן ובברלין.
ד"ר מוזס הס נותן הרצאות בפאריס לחוג סגור של מהגרים גרמנים, שבהן הוא מפתח תערוכת נפיצה של עקרונות הגליאניים עם רעיונות קומוניסטיים. ממידע שנאסף מהשוערת של בית מגוריו של היינה, וכן מעובדת נקיון אלזאסית (שמבינה גרמנית וצרפתית, נראה שהשילוש החתרני מתכנן לבצע מהפיכה בארץ אירופאית כלשהי.
להלן מצורף תמליל מדוייק של המפגש האחרון שהתקיים בדירתו של קרל מרקס.
מרקס: כתבת מאמר בשנה שעברה, שהודפס ב-12 ביולי 1842...
היינה: מה כתבתי באותו מאמר?

מרקס: כתבת שהמהפיכה הקומוניסטית תפרוץ בעקבות מלחמה בין צרפת, גרמניה, רוסיה ואנגליה. כתבת ש"המלחמה הזאת תהיה המערכה הראשונה של דרמה גדולה. המערכה השנייה תהיה מהפיכה כלל-אירופית עולמית, שתהיה דו-קרב ענק בין חסרי-כל לבין אצולת הממון והרכוש. והפעם זה לא יהיה עניין של לאומיות ולא של דת: תהיה מולדת אחת, שהיא כדור הארץ, ותהיה אמונה אחת, בחיים מאושרים בעולם הזה ועל האדמה הזאת."

היינה: הו! יכול להיות שכתבתי משהו כזה...

מרקס: מה גרם לך לכתוב את זה?

הס: מה זה חשוב מה גרם לו לכתוב את זה? זהו חזון, זו נבואה---

מרקס: מוזס הס, אם הייתי רוצה לשמוע את דעתך הייתי שואל אותך. אבל כיוונתי את שאלתי להינריך היינה, כי אני רוצה לשמוע את תשובתו. מה גרם לך לכתוב את זה, אם מותר לי לשאול?

היינה: מותר לך לשאול, אני לא בטוח שאני מסוגל לענות.

מרקס: שינית את דעתך, מאז שפירסמת את המאמר הזה?

היינה: החיים שלי תמיד מחולקים לשני שלבים: בשלב הראשון אני כותב דברים, ואז בשלב השני אני שוכח מה כתבתי, ומה גרם לי לכתוב את הדבר. כמו שמוזס הס אמר, זו היתה התפרצות חזיונית.

מרקס: זה היה מקרה יוצא דופן? או אולי איזו התפרצות אלימה איפה-שהו בצרפת? חייב להיות איזה-שהו מאורע, או איזה מידע סודי שחולל תחזית כל כך מדויקת.

היינה: לא דווקא, לא שאני זוכר.

הס: קרל, יש אינטואיציות, יש הבלחות של מבט מרחיק ראות לתוך העתיד---

ז'ני: מוזס צודק, יש הבלחות---

מרקס: ז'ני!... אני יודע טוב מדי שלמוזס יש נטיה לאיראציונלי. זו איננה הסגולה הטובה ביותר שלו. היתה חייבת להיות איזו התלקחות או איזה אי-שקט במקור התחזית המדויקת של היינה. נסה לזכור: מה היה הארוע---

היינה: לא היה שום אירוע. כאן בצרפת שורר שקט גמור, מין שלווה מותשת, מנומנמת, מפוהקת. הכל מושקט וחסר תנועה כמו בליל חורף מושלג. נשמע רק צליל טיפטוף עמום וחדגוני. זהו צליל רווחי הריבית שזורמים בלי הרף ומנפחים את הקרנות שצומחות בקצב קבוע; אתה יכול לשמוע בבהירות את קול צמיחת ההון, את העושר המתנפח של בעלי הממון, כאשר מתחת לזה מהדהדת היבבה החנוקה של העוני. לפעמים בוקע צליל השחזה, צליל להב סכין מושחזת. (מקור: לוטציה, ע' 240)

מרקס: כשהייתי עורך ראשי של הריינישה צייטונג, תהיתי למה הפצצת אותנו בלי הרף במאמרים על "הגידול המתמיד של צבא הקומוניזם".

היינה: אילו הייתי הכתב הירושלמי של עיתון רומאי בימיו של נירון קיסר, הקולגות שלי היו מתבדחים על חשבונות אילו לא הייתי כותב שום דבר על הקאפריזות המטורפות של אימו של נירון, או על ההילולות המושחתות שאגריפס, מלך יהודה, מקיים בשבתות לקורפוס הדיפלומאטי, ולעומת זאת אני מפציץ את העורך עם סיפורים על איזו כת מיסתורית של עניים מרודים,

יהדות חופשית

- שמבזבזים את חייהם בחזיונות על מלכות השמיים ---
- מרקס: על מה אתה מדבר? איבדתי את חוט המחשבה שלך.
- הס: היינה רומז "לכת הגלילית המיסתורית", כלומר לנוצרים הראשונים, שהביסו את לגיונות רומא וכבשו את כל האימפריה הרומאית ואת שאר חלקי אירופה, מבלי לירות אפילו חץ אחד.
- היינה: "רבי" מוזס הס קורא את מחשבותי!
- מרקס: אתה משווה את הקומוניסטים בני זמננו לנוצרים הראשונים?
- היינה: במקדם או במאוחר האוטופיסטים של סנט סימון והחסידיים של פורייה יצטרפו לצבא הגדל והולך של הקומוניזם. (מקור: לוטציה, עמוד 309)
- מרקס: מתי תתרחש, לדעתך, "המלחמה הגדולה" שתתקדם למהפכה הקומוניסטית הכל-אירופית שניבאת?
- היינה: אני לא נביא, והעתיד אינו בר-חיזוי. אבל זה יקח עוד שנות דור, או שניים.
- הס: או חמישה דורות.
- מרקס: למה חמישה דורות?
- הס: החבר שלנו היינה מדבר על אנשות מאוחדת, משוחררת מלאומים ומדתות...
- היינה: אמת---
- הס: זה יוכל לקרות רק אחרי מלחמה אדירה, שבה יקחו חלק כל העמים, הגזעים, הדתות והציוויליזציות, מלחמה שתגרום הרס טוטאלי, שאחריה יש סיכוי שאנשות חדשה תקום על חורבות העולם הישן. המלחמה הזאת תהיה חינוך מחדש כללי של המין האנושי. היא תיצור בני-אדם שיהיו סוף-כל-סוף משוחררים מכל צורה של רדיפת בצע. קניין פרטי יהיה חסר כל משמעות. כל בני האדם ישתתפו במאמץ לבנות עולם חדש על חורבות העולם הישן. העולם החדש יתבסס על שיוויון מלא. למין האנושי החדש הזה הקומוניזם יהיה טבעי כמו שהבעלות על רכוש פרטי, שגורמת לעושר אנדי ולעוני ואומללות נוראה, נראית טבעית לדור שלנו.
- מרקס: מאיפה אתה לוקח את זה, את החזון של מלחמה טוטאלית וחורבן גלובאלי? זה שוב כמו תמיד - הרגשת הבטן שלך?
- היינה: זה המיתוס היהודי של מלחמת גוג ומגוג. [וניתן להמשיך גם]
- מרקס: איזו מלחמה?
- היינה: מוזס, אני בטוח שאתה יכול להאיר את עינינו בעניין האפל הזה.
- הס: גוג ומגוג הן שתי בריתות של עמים תחת שלטון השטן. לכן הם נדונים להתנגש אלה באלה במלחמה טוטאלית. העימות הסופני יחריב את שני כוחות הרוע, וישחרר סופית את המין האנושי מכל הדחפים הרעים.
- ז'ני: (מתערבת, מקץ הקשבה דרוכה). אתה מבין סופסוף למה סרבתי לקבל את הצעתו של רוגה להצטרף ביחד עם עוד כמה משפחות לקומונה הפאלאנגית של שארל פורייה כאן, בפאריס?
- מרקס: אני לא מבין מה הקשר?
- ז'ני: איך אפשר ליצור קומונה קומוניסטית שמרכבת מאנשים שעדיין לא השתחררו מכל הדחפים

- הרעים של המין האנושי? בוא נחכה עוד חמישה דורות, עד אחרי מלחמת גוג ומגוג של מוזס הס, כאשר כל הדחפים הרעים של המין האנושי יחוסלו אחת ולתמיד, אז אהיה מוכנה להצטרף לקומונה פאלאנגית קומוניסטית.
- מרקס: (לועג) מוזס! אתה לא יכול להאיץ קצת את התהליך? אתה לא יכול לסדר את מלחמת גוג ומגוג בעוד שני דורות?
- הס: הייתי עושה את זה בשבילך, קרל, אילו הייתי אלוהים הכל-יכול, אבל אם אני מבין את התפיסה של שפינוזה, אלוהים הוא הזמן, וגם הזמן איננו כל יכול. הזמן לא יכול להאט או להאיץ את מהלכו. הזמן לוקח זמן, והלוואי שהזמן יציל אותנו מאנשים שמנסים להרוג זמן או להאיץ תהליכים שחייבים לקחת זמן כנדרש.
- היינה: חוששני שמוזס הס צודק.
- מרקס: האם אני שומע שמץ התנגדות לרעיון המהפכני? חשבתי שאתה היינריך היית זה שהצהיר שהעתיד שייך לקומוניסטים.
- היינה: כתבתי את הדברים האלה בדאגה גדולה. בחיל וברעדה אני חוזה את העידן שבו שוחטי הפרות הקדושות האלה יגיעו לשלטון. בידיהם המסורבלות הם ינתצו את כל שכיות-חמדת-השיש של עולם האמנות היקרים לי כל כך. הם ידכאו את כל מישחקי הדמיון החופשי, היקרים כל כך ללבו של משורר. הם יכרתו את חורשות עלי הדפנה של אילנות הער האציל, ויזרעו במקום שדות תפוחי-אדמה... והחנווני יתלוש דפים מספרי השירה שלי ויאלתר מהם שקיות קטנות לפולי קפה וטבק לנשים הזקנות של עולם המחר. אבוי לי, אני רואה את זה, ועצבות שמעבר למילים חונקת אותי, כשאני מדמיין את הרס השירה שלי בידי הפרולטריון המנצח, שיזניח אותם לאבדון ביחד עם כל העולם הרומנטי הישן.
- מרקס: מה גרם לך לצאת עם החזון העגום הזה?
- היינה: אתה גרמת לי, קרל. זה משהו ביד הברזל הדורסנית שבה ירדת על החבר שלך מוזס הס, שעורר בי את ההשראה שהולידה את החזון המחריד הזה של העתיד הקומוניסטי. אף על פי כן אני חייב להודות במלוא היושרה שלי שהקומוניזם, שמנוגד כל כך לשגעונות שלי, מכשף את נשמתי בהתפעמות כפיייתית. אני לא יכול לדחות את העיקרון שכל בני האדם זכאים למזון לאכילה, ואני נאלץ לקבל את כל המשתלשל מזה. כשאני חושב על כל הדברים האלה, אני פוחד שאצא מדעתי. אני רואה את כל רוחות הרפאים של האמת מרקדים מול עיניי את ריקוד הניצחון שלהם, ואני אזעק בתיסכול אצילי: " ברוך אתה החנווני שיכין יום אחד שקיות למכולת מדפי השירים שלי למען האמהות העניות האומללות של העתיד, שלא טעמו טיפה של עונג בחייהן בעולם המרושע שלנו! שהצדק יעשה ושיפלו השמיים!
- (מקור הסצנה: Introduction to Lutezia, Pp.41-42; Valentine, Pp. 234-235)
- (כולם שותקים, המומים מהלם דבריו של היינה.)
- ז'ני: זהו פסק דין מוות לקומוניזם.
- מרקס: משוררים הם יצורים מוזרים. אנחנו חייבים להניח להם ללכת בדרכם.
- היינה: תודה, קרל.

יהדות חופשית

ז'ני: אבל קרל, מה התשובה שלך לחזון הבלהות הזה על אסון שמקנן בלב החלום שלך?
מרקס: אסור לנו למדוד את היינה עם קנה המידה שאנחנו משתמשים בו למדוד אנשים פשוטים,
וגם לא אנשים יוצאים מהכלל. היינה הוא היינה.

(הסוכן החשאי הגרמני ממשיך את הדו"ח שלו למשרד המשטרה בברלין).

הסוכן: אני מפציר במשרד לביטחון לאומי בברלין לדחוק במשטרה הצרפתית לגרש את ד"ר מוזס
הס ואת ד"ר קרל מרקס מצרפת. היינה הוא מיקרה אבוד. הוא פופולארי מדי בצרפת, והם
לא יגרשו אותו. שיישאר בפאריס. האיש חולה מאוד, וימיו ספורים. אבל הממשלה שלנו
חייבת לשכנע את כל רשויות המשטרה האירופיות לא להרשות לקומוניסטים המהפכנים
האלה להשתקע או אפילו רק למצוא מיקלט זמני היכן שהו על אדמת אירופה.

מגרשים לבריסל: חליפת מכתבים

(היינה, מרקס והס מחליפים מידע אודות פקודת הגירוש)

הסוכן: לחץ הממשלה הפרוסית נשא פירות. המלך לואי פיליפ נתן פקודה, אני מצטט: "לנקות את
פאריס מהחבורה של הפילוסופים הגרמנים!"

(מקור: McLellan, Karl Marx: His Life and Thought, NY 1973, P.135)

כל החבורה הזאת נמצאת עכשיו ברכבת לבריסל. נקווה שהגלות השניה הזאת תשבור את רוחם,
ותשים קץ לפעולותיהם החתרניות.

(הקרנה: מוזס, סביילה פש, קרל מרקס, ז'ני מרקס, ועוד חברי מערכת "הקידמה" "Vorwärts"
נוסעים ברכבת לבריסל. הם מדוכדכים. מרקס מכתוב לז'ני מכתב מיועד להיינה).

מרקס: היינריך היקר, צר לי מאוד לשתף אותך בחדשות העצובות שלא נוכל להדפיס את המאמר
האחרון שלך בגיליון הקרוב של "הקידמה", מהסיבה הפשוטה שלא יהיה שום גיליון קרוב.
היום, ה-25 בינואר 1845, ראש ממשלת צרפת גזז ציווה על סגירת העיתון, בצירוף פקודת
גירוש מידי של כל חברי מערכת העיתון. נצטוויתי לצאת מהעיר בתוך 24 שעות.
מכל הדברים שאני משאיר מאחוריי הפרידה ממך, היינריך היקר, מעציבה אותי
יותר מכל. הייתי רוצה לקחת אותך איתי במיזוודה שלי. אני עוזב את פאריס ברכבת אחר-
הצהריים לבריסל. אכתוב יותר כשאסתדר בבריסל.

שלך,

השתלטן בעל יד הברזל,

קרל מרקס

(מקור: R. Schlesier, "Heinrich Heine and Karl Marx" p 37)

היינה: קאמפה יקר,

מרקס נצטווה לעזוב את צרפת היום, ואני רותח מכעס. הם הוציאו פקודת גירוש גם נגדי,
אבל המשטרה שלהם תצטרך לשאת אותי החוצה על כפיים. אני מצפצף על הפקודות
שלהם. אני נהנה כאן בפאריס ממעמד אקס-טריטוריאלי, כשאני נחשב כאן למשורר צרפתי
שכותב בגרמנית. אף פעם בעבר אף אישיות גרמנית לא זכתה באהדה של העם הצרפתי

במידה שאני זכיתי לה, וזאת בחוגי הספרות כמו גם בחברה הגבוהה. (Lutezia, P. 290)

הס: היינריך היינה היקר,

אתמול שוב לקחתי את מקל הנדודים ועברתי במקלי ובתרמילי מפאריס לבריסל, בליוויית אהובתי וחברתי לחיים, העלמה סיבילה פש. היא נכחה בפגישה האחרונה המשותפת שלנו עם קרל וז'ני מרקס. אני מקווה שאתה זוכר אותה, למרות שלא הוציאה הגה מפיה במשך כל הוויכוח התוסס על עתיד הקומוניזם, שבו הבעת את חזון הבלהות המפוצץ על הקומוניזם חסר הנשמה. סיבילה אהבה מאוד את החשש שלך מתפוחי האדמה שיחליפו את עצי הדפנה. היא ביקשה ממני לומר לך שהיא חוששת שתפוחי האדמה יחליפו גם את הוורדים. הערתי מאוד את המבט שלך, האינטואיטיבי, האי-ראציונאלי המרחיק-ראות לתוך העתיד שלא ניתן לחיזוי.

שלך

מוזס הס

(ייטלינג נכנס לקרון ופונה לחבורה):

וייטלינג: או! תודה לאל! הנה אתם! רצתי הלוך וחזור לאורך הרכבת בחיפוש אחרים, בני-אדם.

מרקס: וילהלם וייטלינג? מה אתה בכלל עושה פה?

הס: גם אותך גירשו?

וייטלינג: שמעתי שאתם על הרכבת הזו, אז רציתי ללוות אתכם לבריסל.

הס: זה יפה מאוד מצדך. בוא, שב איתנו.

סיבילה: ברוך הבא, החבר וייטלינג! אתה תמתיק לנו את הגלות עם הלב החם שלך.

וייטלינג: כולכם נראים כל כך מדוככים! תתאוששו, חברים! יש לי חדשות טובות בשבילכם. ביום ראשון האחרון שוליות אומנים מהערים הקטנות בעמק הוופר התאספו בכנסיה בבראמן (=וופרטל). למרות הגשם השוטף שנמשך כל הלילה, אנשים יצאו לדרכי העפר, והגיעו ברגל רטובים עד לשד עצמותיהם. ביום ראשון בתשע בבוקר הם מילאו את הכנסיה. הם ישבו חבוקים כולם ביחד, מתחממים מהתחככות אחד בשני. האוויר בכנסיה העלה קיטור מהאד שיעלה משער ראשם של האנשים, זה נראה כאילו הראשים שלהם בערו באש---

מרקס: תגיע לעיקר, וייטלינג. מה כל העניין?

וייטלינג: קמתי לדבר אליהם. ואני שומע אנשים מתלחשים: הוא לא כומר! הוא שליח! הוא אחד מאיתנו! גם הוא רטוב עד העצם כמו כלנו! ואני שומע משהו אומר: "תיראו תיראו! יש הילה אדומה סביב ראשו!"

מרקס: תחתוך עד העצם! מה אמרת להם?

וייטלינג: הרמתי את התנ"ך, ואמרת: "אחים! התנ"ך הוא שלכם! קחו אותו מהעשירים- הוא לא שייך להם! קחו את הדת מבעלי ההון - היא לא שייכת להם! קחו את אדוניי אלוהינו מאילי הממון - אלוהים לא שייך לממון! אתם, אחים למצוקה, החטא היחיד שלכם הוא העוני, אתם ילדי של האל! קחו את התנ"ך של העניים בידכם השמאלית ואת החרב ביד ימין - ושחררו את האנושות מעוני, מרעב, מבורות!"

יהדות חופשית

סיבילה: בראבו וייטלינג!

הס: בראבו, ווילי!

מרקס: (חמוץ כמו חומצה) נחמד מאוד.

הס: זה פואטי מאוד, ואמיתי מאוד.

מרקס: בשביל קהל רטוב ונואם רטוב בבוקר רטוב של יום ראשון - גם הנאום היה קצת רטוב.

וייטלינג: הייתם צריכים לראות איך הם הגיבו. היתה התלהבות כללית. הם לא חדלו למחוא כפיים.

מרקס: אין פלא. עשית עבודה מצויינת- כטבח. הגשת להם גולאש שמאלצי של תנ"ך קצוץ עם

נתחים מעושנים של בשר אלוהים.

(דממת מוות. מבטים בורחים הצידה לא לפגוש עיניים).

חברים יקרים, סוג השיח הזה לא יביא את המהפיכה. אלוהים של סבא בצירוף התנ"ך הם נשק

רב-עוצמה בידי המדכאים להכניע את הנדכאים, ולהצדיק כל צורה של דיכוי. לעשות שימוש בתנ"ך

ובאלוהים בטיעון שלנו זה להכניס סוס טרויאני למחנה שלנו. ממון, אלוהים והתנ"ך כולם צורות של

חיים מנוכרים של עבר מאובן שמעיק על ההווה וחוסם את הדרך לעתיד משוחרר וחופשי.

(משתררת דממה שנמשכת רגע ארוך עד שהיא נעשית בלתי נסבלת סיבילה פש קמה על רגליה ופונה

לקבוצה).

סיבילה: היי, חברים! תתאוששו! העבר שייך לאויבים שלנו, אבל העתיד שייך לנו! בואו נשכח את

העבר! בואו נזכור את העתיד!

קולות: כ--ן! בואו נזכור את העתיד!

קול: איך אפשר לזכור את העתיד?

קולות: כ--ן! איך אנחנו יכולים לזכור את העתיד?

סיבילה: בואו נשיר שיר שהנינים שלנו ישירו בעוד מאה שנים!

קולות: כ--ן! בואו נשיר שיר שהנינים שלנו ישירו בעוד מאה שנים!

(סיבילה מתחילה לשיר את "O Bella Ciao". כולם מצטרפים לשירה. הם קמים ומתחילים להתנועע

לקצב השיר).

עם שחר קמתי והתקוממתי,

הו יפתי! יפתי! יפתי שלי!

עם שחר קמתי והתקוממתי,

ומצאתי את אויבי.

אחים לנשק, קחוני הלאה,

הו יפתי! יפתי! יפתי שלי!

אחים לנשק, קחוני הלאה,

כי בא לי כן למות צעיר

ואם אמות שם, אחים לנשק

הו יפתי! יפתי! יפתי שלי!

ואם אמות שם, אחים לנשק
את תצטרכי לקבור אותי.

קברי אותי שם בהר למעלה,
הו יפתי! יפתי! יפתי שלי!
קברי אותי שם בהר למעלה,
בצל הפרח של חיי.
עוברי האורח שיעברו שם,
הו יפתי! יפתי! יפתי שלי!
עוברי האורח שיעברו שם,
יגידו "פרח של חייל!"

"זה הפרח של אח לנשק"
הו יפתי! יפתי! יפתי שלי!
"זה הפרח של אח לנשק,
שמת למען החירות!"

(חילוף המכתבים נמשך - אם על רקע השירה או אחריה).

היינה: מנהיגי הקומוניסטים הגרמנים שהם עדיין אלמונים הם בעלי הגיון מדהימים. הם בלי ספק המוחות המבריקים והאישים הדינמיים ביותר בימים אלה בגרמניה. הדוקטורים המהפכנים האלה ותלמידיהם הנחושים וחסרי המעצורים הם הגרמנים היחידים בני הזמן הזה שהם בני אדם מלאים חיוניות, והעתיד, חוששני, שייך להם.

(מקור: Revue de Deux Mondes, quoted by R. Schlesier, "Heinrich Heine and Karl Marx" p 37)
מרקס: היינריך היינה היקר,

השתקענו באופן זמני בבריסל. החלטתי להפסיק להתמכר לעבודה תיאורטית ואידיאולוגית טהורה. אני מגוייס להנחת יסודות לתנועה פוליטית, שמטרתה להכין את הפרולטריון ליום הדין שנבאת. ביחד עם פרידריך אנגלס אני שקוע בכתיבת המצע של התנועה החדשה. זה מקבל צורה של מאניפסט. אנחנו משתדלים לכתוב את הטקסט בסיגנון נגיש ביותר, כך שכל פועל יומי יוכל לקרוא אותו.

שלך,

קרל מרקס

הסוציאליזם האמיתי עם ברווז צלוי גנוב ויין אדום

הקרנה: ליל חורף קפוא בפברואר 1852. הסצנה מתרחשת במיטבח עלוב בפרבר עוני בקלן. הסוכן לבוש כאיש מעמד הפועלים בשם פטר. סיבילה לובשת חלוק לילה, והס מופיע בתחפושת של כומר. הם אכלו ושתו.

יהדות חופשית

- סיבילה: אוי מוזס, אתה הפכת לבדיחה של כל המושבה הסוציאליסטית הגרמנית בבריסל. הי, פטר,
תן לי עוד נתח מהברווז המעולה שלך.
- הס: מה בדיוק עשה ממני בדיחה?
- סיבילה: איתגרת את האדם הלא נכון לדו-קרב.
- הס: את מי הייתי צריך לקרוא לדו-קרב?
- סיבילה: את אנגלס.
- פטר: את מדברת על פרידריך אנגלס?
- הס: אתה מכיר אותו?
- פטר: לא באופן אישי, אבל כל חבר בתנועה יודע מי זה אנגלס. הוא כתב ביחד עם מרקס את
המאניפסט הקומוניסטי. לא ככה?
- סיבילה: שני הגנבים האלה גנבו את המאניפסט ממוזס שלי.
- הס: הם לקחו רק את הרעיון שלי.
- סיבילה: הם גנבו גם את הרעיון, גם את התוכן.
- פטר: זה נראה שאת מכירה אותם באופן אינטימי.
- סיבילה: יותר מדי אינטימי.
- פטר: מה הכוונה?
- סיבילה: שכבתי עם אנגלס.
- פטר: יזוס מאריה (שניהם מסתכלים עליו) שכבתי עם אישה ששכבה עם אנגלס!
- הס: תירגע. גם אני.
- פטר: חוכמה גדולה! אתה בעלה.
- הס: לא בדיוק. אנחנו עדיין לא זוג נשוי.
- פטר: חשבתי שבאת הלילה כל הדרך מציריך להצטרף לאישתך כאן בבית שלך בקלן.
- הס: סיבילה עדיין לא אישתי, והבית שלי הוא כל העולם כולו. האדמה היא הריצפה שלי, השמיים
הם קורת הגג שלי, הגשם הוא המיקלחת שלי, והשמש היא האח הבוהקת שלי. אתה מוזמן
לחדר האורחים.
- פטר: תודה רבה. (לסיבילה) שכבת גם עם קרל מרקס?
- סיבילה: אני לא שוכבת עם בעלים של חברות שלי, ומרקס גם לא עושה לי את זה.
- פטר: כמה חבל!
- (הם אוכלים רגע בשקט)
- סיבילה: הברווז שלך דליקאטס.
- הס: איפה השגת ברווז כל כך עסיסי ושמן?
- פטר: גנבתי אותו. ואיך היה אנגלס במיטה?
- סיבילה: לא משהו לכתוב הביתה. בער לו לרוץ לספר למרקס על ההישג שלו.
- הס: אני לא מאמין.
- סיבילה: הו כן. הוא התפאר לפני מרקס שאני הייתי משוגעת עליו, ושהוא עשה לי טובה והסכים

לעשות את זה איתי, ומאז אני כאילו "אוהבת ושונאת אותו כמו כלבה שהבעל שלה מלטף אותה ובוטט בה."
הס: זה הדמיון שלך.
סיבילה: זה מה ששמעתי מז'ני ששמעה את זה מבעלה--
פטר: מקרל מרקס?
סיבילה: --שאינו היא מבלה שעות מתוקות כל יום, ולא אחת לשישה חודשים, כמו שאני רואה אותך, מזוי, אם יש לי מזל, ושאר הזמן אתה מזניח אותי לפחד שיום אחד תעזוב אותי לגמרי למען הפועל הגרמני ו"הסוציאליזם האמיתי".
פטר: מה זה הסוציאליזם האמיתי?
הס: איך אני אסביר לך את זה עם קיבה מלאה בברווז השמן שלך ומוח ספוג לגמרי בין? אבל בוא נראה. אתה מאמין שאפשר לבטל את הקניין הפרטי במכה אחת?
פטר: אולי אני שיכור, אבל לא משוגע. בני אדם ימכרו את האמא והילדים שלהם בעד רכוש פרטי.
הס: אפשר להפסיק את פולחן הממון של בני-האדם?
פטר: בתחת שלי! יותר קל למחוק את אלוהים מאשר לשים סוף לפולחן הכסף.
הס: אז איזה סיכוי יש לסוציאליזם?
פטר: בלי לשנות את היצור האנושי, אין שום סיכוי.
הס: זה האל"ף והתי"ו של הסוציאליזם האמיתי: חינוך, חינוך וחינוך פלוס זמן ושום קיצורי דרך, ושום שימוש בכוח. חינוך וזמן.
(הסצנה עוברת בזמן ובמקום לבריטל ב-1846. מרקס ואנגלס מופיעים כשהם מבודדים עם הס בחלל מישיני שנראה כזירת איגרוף. הקרנה: תככים בבריטל: חיבור המאניפסט הקומוניסטי. 31 במרץ 1846. להקת מרקס הצעיר מבצעת את השיר "גיבור פועלים זה לא קל להיות")

גיבור מעמד הפועלים

'תה רק בא לעולם - 'תה כלום לא יכול

לא יתנו לך זמן לצמוח, לגדול

זה כל כך כואב שאין כוח לסבול

גיבור פועלים לא קל להיות: {2}

בבית-ספר בבית מכות זה מה יש

אל תהיה לי חכם, אל תהיה לי טיפש

אם תנסה להבין ת'כללים תתיאש

גיבור פועלים לא קל להיות: {2}

דופקים אותך שנים על שנים

אח'כך לך תתחיל ליתקדם בחיים

יהדות חופשית

כשהפחד ממלא את כל התאים
גיבור פועלים לא קל להיות: {2}

מסומם טלביזיה, דת סקס ושקרים
חֲשַׁבְתָּ שְׁתֵּה חופשי וחכמ'אחרים
אבִּלְתֵּה פְּרֹחַ מזויין כמו כל השחורים
גיבור פועלים לא קל להיות: {2}

עוד יש מקום בצמרת הם חוזרים ואומרים
רק תלמד לחייך כש'תה דופק אחרים
אם 'תרוצה להיות כמו אותם עשירים
גיבור פועלים לא קל להיות: {2}
קח ממני דוגמא ולך בדרכי: {2}

מרקס: כמה זמן זה יקח?

הס: שלושה, אולי ארבעה דורות

אנגלס: (לועג) רק ארבעה? למה לא חמישה דורות?

הס: כן, יותר נכון - חמישה או שישה דורות.

מרקס: אתה רוצה שנחכה עם המהפיכה עוד מאה שנים?

אנגלס: הוא רוצה עוד מאה וחמישים שנה.

הס: אולי 200, אם יהיה לנו מזל. זה תהליך ארוך, וזה ייקח כמה זמן שזה ייקח, להפוך חיות טרף של קניין פרטי לבני-אדם בעלי מחשבה חופשית, שיהיו סופסוף אדישים לכסף ולקניין פרטי. אבל כל זה יקרה אחרי מלחמה גדולה, אחרי התפרצות אימים של שנאה בין גזעים ודתות וציביליזציות.

מרקס: שוב הנבואה הידועה של רבי הס! מה יהיה הגורם לאפוקליפסת יום הדין שלך?

הס: אתה אמרת שההיסטוריה של האנושות היא תולדות מאבק בין מדכאים לקורבנות דיכוי. מה הגורם הבסיסי למאבק הזה?

אנגלס: זה התהליך הדיאלקטי של הדיכוי, שיוצר שאיפה לשחרור דרך הפיכה, שמביאה את היפוך התפקידים, כשהמדוכאים הופכים למדכאים החדשים, והמדכאים לשעבר הופכים למדוכאים החדשים.

הס: וכן הלאה והלאה עד אבסורדום? איך הסוציאליזם שלכם ישים קץ למעגל הקסמים של חילוף התפקידים הזה?

מרקס: מה התשובה שלך?

הס: כדי שהסוציאליזם האמיתי ינצח, היצור האנושי חייב להשתחרר מהתשוקה לבעלות על יותר ויותר ועוד יותר נכסים, זאת אומרת לדכא כדי לגזול מקורבנות הדיכוי את נכסיהם. העבדות

לרכוש והשנאה בין גזעים, דתות וציביליזציות שטוענות שיש להן זכות לדכא אחרים, תישרף מנפש בני האדם באש המטהרת של מלחמה איומה ונוראה שתהיה המלחמה האחרונה עלי אדמות.

מרקס: מה נתן לך את הרעיון המיוחד הזה שאתה חוזר עליו באופן כפייתי?
הס: אני לא יודע. אבל אני מאמין שהתפקיד של הדור שלנו הוא להתחיל להכין את בני זמננו לרעיון שיום אחד האנושות תשתחרר מהצורך הכפייתי להחזיק ברכוש פרטי, וכך תשתחרר גם מהדחף לשלוט בבני אדם אחרים ולדכא אותם כדי לגזול מהם את רכושם. אנחנו יכולים להפיץ את ההכרה החדשה הזאת בעזרת מאניפסט שיהיה מורכב מסידרת שאלות ותשובות קצרות, בדומה לקאטכיזם הקתולי.

אנגלס: (לועג) למה דוקא הקאטכיזם הקתולי מכל האפשרויות בעולם?
הס: זו צורה בהירה מאוד וקלה מאוד ללימוד, לשינון ולשמירה בזיכרון. זו תבנית מוכרת היטב לגברים ונשים ממעמד הפועלים ששומעים דרשות יום ראשון בכנסיות. אמא ממעמד הפועלים תוכל לשנן את זה לילדיה, ואנשים ממעמד הפועלים יוכלו לחזור על זה, ולקבל תמונה ברורה של העתיד שהתנועה הסוציאליסטית חותרת אליו.

מרקס: תקן אותי אם אני טועה: לפי החזון שלך, אין טעם להכין את המהפיכה הקומוניסטית לפני שתתרחש ותסתיים אותה "מלחמה אפוקליפטית בין גזעית"? אתה יכול לתאר לנו איך ייראה העולם אחרי אותה מלחמה?

הס: בסיומה של המלחמה הזאת יבוא קץ המאבק האינסופי לעליונות בין רומי וירושלים. השלב האחרון יחל עם ייסודה של מדינה יהודית עצמאית בארץ ישראל. חידוש העצמאות המדינית של העם העברי ישחרר סופסוף את העולם הנוצרי מהאמביציה והמאמץ לבסס את עליונותו על כל שאר הגזעים והתרבויות.

אנגלס: החבר וילהלם וייטלינג, מעניין אותנו מה יש לך לומר על חזונו של מוזס הס. וייטלינג: הס הוא חברי הטוב, ולמרות שאנחנו חולקים אותה השקפה שהסוציאליזם האמיתי קשור במרד המוסרי נגד עוולות המשטר הנוכחי, ויש להחליפו במישטר של שיוויון בין כל בני-האדם, אני לא מסכים עם המסקנה של הס שעלינו לחכות למלחמה שתשים קץ למאבק לעליונות של גזע אחד על כל האחרים, ולהופעת אדם חדש---

אנגלס: במילה אחת ---
וייטלינג: המאבק קורה עכשיו. מרד הפועלים חייב להתחיל עכשיו!

מרקס: אמור לי, וייטלינג, אתה שיצרת מהומה גדולה בגרמניה עם התעמולה הקומוניסטית שלך, אתה שעוררת עובדים רבים ללכת אחרך, וגרמת להם לאבד את מקומות עבודתם ואת לחם מחייתם, אני תמה איך אתה עדיין מצדיק את התעמולה הסוציאליסטית המהפכנית שלך, ועל איזה בסיס תמשיך בכך מכאן ולהבא? או שתחזור בכך מעמדתך, ותנטוש אותה?
וייטלינג: לנטוש את השקפתי? בכלל לא! זה לא תפקידי לפתח כל מיני תורות כלכליות, אלא לפקוח את עיני הפועלים, וללמד אותם לא להאמין לכל מיני הבטחות, ולסמוך רק על עצמם. אנחנו לא צריכים לשאול מתי יהיה הזמן הנכון להתחיל את המרד נגד העוול. השאלה הזאת

יהדות חופשית

בעצמה מוטעית ומיאשת. העצלות היא התכונה הבסיסית של המוח האנושי, ואם נתן לאנשים אפשרות לדחות למחר משהו שהם חייבים לעשות היום, הם יעדיפו תמיד לדחות את הפעולה למחר, אחרי מחר, אחרי מחר--

מרקס: עצור! זו ההטעיה הגרועה ביותר, להסית את העם למרד מבלי לבנות אותו על ניתוח ראינוני מוצק של המציאות. להפיץ כל מיני אשלויות, כמו אלה שביטאת עכשיו, לעולם לא יביא לשחרור העניים עלובי החיים, אלא רק יוליך אותם לאבדון. לפנות למעמד הפועלים הגרמני עם רעיונות שאינם מבוססים על חומרתה של תיאוריה מדעית, זה לשחק מישחקי תעמולה, בלי שום בסיס של הכרה, רק עם התלהבות מיסיונרית מצד אחד, ושוטים תמימים מצד שני, ששותים בצמא את דברי התעמולה המיסיונרית. אולי ברוסיה, מר וייטלינג, המיסיונריות האווילית שלך יכולה למצוא קרקע פוריה. רק שם אפשר ליצור ולתחזק קשרים בין שטויות מיסיונריות אפילות לבין קהל חסידים שוטים שהולכים שבי אחריהן.

וייטלינג: סליחה?! --- סלח לי! ---

מרקס: לא! סלח לי אתה! בארץ תרבותית כמו גרמניה, אתה לא יכול להשיג שום דבר מבלי לבסס אותו על תיאוריה מדעית מוצקה. כל מה שעשית עד עכשיו, לא היה יותר מהקמת רעש, זריעת בלבול והרס התנועה שהתאמצנו כל כך ליצור.

וייטלינג: איך אתה מעז לדבר כך אלי?! אני אספתי מאות אנשים בשם מושג הצדק, הסולידריות והאחוזה, ואתה לא יכול להתייחס אלי כאל ריקא בן בליעל שאין בו שום ערך. אני, וילהלם וייטלינג, מול ההתקפה האישית הזאת עלי, אני קורא תיגר עליך, לא עם חרב אלא עם אלפי מכתבים, אלפי הצהרות נאמנות, אלפי הבעות תודה שקבלתי מכל חלקי המולדת, שמעידות על העבודה הצנועה שעשיתי להכשרת הלבבות לקראת העניין המשותף שלנו, עבודה שההישגים שלה הרבה יותר משמעותיים מהביקורת והניתוחים והקשקושים הפסאודו-מדעיים המתנהלים בין ארבעת הקירות של החדר הזה, הרחק ממציאות הסבל והאומללות של העם.

(מרקס חובט באגרופו בשולחן, וקופץ על רגליו כשהוא צועק בהתקף של זעם):

מרקס: מספיק ודי! בורות היא לא נכס!

וייטלינג: האנשים זקוקים לתקווה ולנחמה. הפטפטת האינטלקטואלית שלך שווה לתחת.

מרקס: בורות לא הועילה עד כה לאף אחד.

הס: אתה לא רשאי לנפנף את החבר וייטלינג כאילו הוא כלום. יש צדק בטענה שלו. האנשים

זקוקים לתיקווה בטווח הקצר, ולחזון אחרית-הימים בטווח הארוך.

מרקס: (מנתר במקום וצורח) בולשיט! בולשיט! בולשיט!! אנגלס!

אנגלס: כן אדוני!

מרקס: קח עט ונייר וכתוב שחור על גבי לבן!

1. יש להתחיל מיד בטיהור שורות הליגה הקומוניסטית.

2. זה חייב להתבצע בהוקעה פומבית של אלה שמקומם מחוץ למפלגה, ויש למנוע מהם

גישה לכל מקור פיננסי.

3. הטיהור הזה הוא הפעולה החיונית ביותר שניתן לעשות בהווה למען הקומוניזם.
4. כל מי שיש לו השפעה על אוהדים עשירים של המפלגה, חייב להשתמש בהשפעתו לשלול כל סיוע כספי למי שיודח מהמפלגה.
5. יש להילחם נגד סיעות "הקומוניזם הפועלי", "הקומוניזם הפילוסופי" וכן נגד הסיעה המתקראת "הסוציאליזם האמיתי". יש לעשות צחוק מתחושות ורגשות ולדחותן על הסף. יש לשים קץ לתעמולה רעשנית וגם לזו החשאית.
6. לעת עתה אין מקום למימוש הקומוניזם. המהפיכה חייבת לחכות לתפיסת השלטון ע"י הבורגנות בשלב הראשון.
- וייטלינג: אני מבין שלא אקבל שום שכר על מאמרים שאכתוב לפירסומים של המפלגה.
- מרקס: הו! מה רואות עינינו! וייטלינג למד לחשוב בהגיון. לא יאומן!
- וייטלינג: הבנתי. השורה האחרונה בדיון שלנו היא שרק מי שיש לו כסף יוכל לכתוב בחופש ביטוי מוחלט מה שעולה בדעתו. במילים אחרות: קרל מרקס קושר את חופש הביטוי לכסף.
- מרקס: כושר חשיבה מעולה, וייטלינג.
- הס: קרל מרקס, מעולם לא היית, וגם בהווה אתה לא ידו של האדם העובד, ושל מעמד הפועלים.
- מרקס: מספיק עם זה! באופן עקרוני אני דורש שתקום ותודה שאתה נוטש סופית ובלי כל תנאי את הדרך שלך לבסס את הסוציאליזם על ---
- הס: אני מכיר בכך שיש לך מוח של גאון, אבל אתה לא מסוגל לקבל ביקורת. אתה זקוק להסכמה טוטאלית של כולם. אילו היית מקבל את הדרך שלי, התנועה הסוציאליסטית הייתה הולכת בכיוון אחר לגמרי. היא יכלה להיות תנועה שצומחת מתוך העם, ששורשיה בעם, ולא כופים אותה על העם מגבוה. היא יכלה להתפתח בכיוון שטבע העם יתן לה, ושאיננה כופה בכוח על הטבע ללכת נגד עצמו.
- מרקס: (לועג) טבע, טבע, טבע! טבע!
- הס: כן. זה שפינוזה. לא הגל ולא מרקס. אני מודה.
- מרקס: הקאפיטליזם מתיימר לייצג את הדבר הזה המכונה "טבע האדם". האם זה הדבר שגם ה"סוציאליזם האמיתי" שלך מטיף להאמין בו?
- הס: הקאפיטליזם דוגל בתחרות חופשית. הסוציאליזם האמיתי מבוסס על חופש. חופש מחשבה, חופש יצירה, חופש ביטוי, שיוויון כל בני האדם לחיות ולעבוד בחופש.
- מרקס: אז עכשיו זה "חופש, חופש, חופש"!
- הס: אני יודע שאני הבדיחה של הקהילה הגרמנית בבריסל.
- מרקס: זה מה שאתה עושה מעצמך, מוזס.
- הס: עשיתי מעצמי טיפש כשכתבתי לך שאני שוקל להתאבד.
- מרקס: אוי תפסיק עם זה!
- הס: התפוצצת מצחוק, לא? נפלת לזרועותיו של אנגלס כשאתה רועד מצחוק. תרשה לי להגיד לך: אני לא גאון כמוך. אני לא "אישיות גדולה". אבל בבוא הזמן ההיסטוריה תוכיח שאתה

יהדות חופשית

טעית, ואני צדקתי. תהיה מלחמה אחרונה, איומה ונוראה, בין עמים, דתות וציוויליזציות, לפני שהסוציאליזם האמיתי יתקיים בכל העולם.

(מקורות לסצינה: מכתבו של וייטלינג להס מיום 31.3.1846, וזכרונותיו של פ' אניינקוב, שפורסמו ב"Viestnik Yevropy" בתחילת 1880; ו"מכתב ללא תאריך מאשר שהסכסוך עם וייטלינג הפך את מערכת היחסים של הס למרקס לקריטית, כאשר מרקס דרש באופן עקרוני שהס ישבור סוף סוף עם הדרך הקודמת שלו לייסד את הסוציאליזם". זלוצ'יסטי, משה הס, עמ' 227)

Weitling's letter to Hess of 31.3.1846, and Memoirs of P. Anienkov, published in "Viestnik Yevropy" in early 1880; And: "Ein undatierter Brief bestätigt, dass der Streit mit Weitling Hess's Verhältnis zu Marx kritisch wendete, wobei freilich Marx prinzipiell forderte, dass Hess endlich mit seiner bisherigen Art, den Sozialismus zu begründen, brechen müsste". (Zlocisti, Moses Hess, p. 227)

עימות בין הס למרקס

מרקס: בבקשה, מוזס! שכנע אותנו שאמנם תתרחש מלחמה איומה ונוראה בין גזעים, דתות וציוויליזציות, לפני שהסוציאליזם האמיתי ישלוט בכל העולם. שכנע אותנו באמיתות התחזית שלך, ואני אבליע את הדפים של המאניפסט הקומוניסטי שבהם תקפתי את ה"סוציאליזם האמיתי" שלך. דו-קרב החל!

הס: מהפכה מבוססת על הפרולטריון מניחה שפרולטריון מהפכני אכן קיים --

מרקס: לא די בכך. זה בתנאי שמתקיים מאבק, לא על עקרונות מופשטים, אלא על אינטרסים ממשיים מוחשיים.

הס: גם בכך לא די. זה בתנאי שמתקיים איום על הרוב המכריע של העובדים.

מרקס: גם בכך לא די. זה בתנאי שהפועלים יודעים מי הוא האויב שבו עליהם להלחם.

הס: גם בכך לא די. זה בתנאי שיש בידיהם אמצעים להשיג ניצחון ---

מרקס: גם בכך לא די. עדיין נשאלת השאלה מה חייבים להיות היחסים החברתיים כדי ליצור דיכוי אחיד של העובדים, כמו גם של הכלי שיביא לשחרורם?

הס: תחרות חופשית -- ומסחר חופשי -- יחסלו מפעלים שישלמו שכר יותר גבוה, שיעשה את מוצריהם לבלתי תחרותיים כנגד אותם מוצרים שיופקו בשכר יותר נמוך. זה ייצור מעמד פועלים מרושש עולמי, ששורד בקושי על שכר עבודה שיירד וילך, ובמקביל יתחולל גידול עושר מפלצתי של מעמד מגה-מיליארדרים.

מרקס: אבל לפני שתחרות חופשית תוכל להגיע לדרגה העליונה בהתפתחותה, שורה של עובדות כלכליות חייבות להתרחש קודם לכן...

הס: יפותחו מכונות-על שיחליפו כל מיני יכולות אנושיות. מכונות העל האלה תהפוכנה את כוח העבודה האנושי לבלתי תחרותי.

מרקס: באותו זמן האוכלוסייה תגדל גידול מעריכי (אקספוננציאלי)---

הס: למיליארדי צעירים מיותרים לא יהיה מה לעשות מלבד להלחם אלה באלה.

מרקס: להילחם למען מה?

- הס: להילחם במלחמה לשם מלחמה.
- מרקס: אנשים זקוקים למניע ולמטרה כדי לצאת למלחמה.
- הס: הדת תספק להם מניע ומטרה לטבח עולמי של אנושות שתהפוך למיותרת.
- מרקס: זו ספקולציה בלתי מבוססת ולא טיעון מדעי מנומק מוצק.
- הס: האם יש בנמצא איזה טיעון מדעי מנומק ומוצק שמוכיח את אי-נמנעותה של מהפיכה אנטי-קאפיטליסטית שתתרחש במהרה בימינו?
- מרקס: זו התעשייה הגדולה שתיצור מעמד מהפכני, ותאחד אותו נגד הבורגנות השלטת. זו התעשייה הגדולה שתיצור פרולטריון בעל תודעה עצמית, שיכיר בכורח להתנער מהשלטון הזה, תוך כדי פיתוח הכרה של הפרולטריון במצבו.
- הס: מה יניע את "המעמד המהפכני" לחולל מהפיכה?
- מרקס: המשברים בעסקים, שיפוצו מייצור-יתר, שהוא תוצאת התחרות החופשית, שהיא יסוד מיבני של הקאפיטליזם.
- הס: אם הייצור יעלה על יכולת הצריכה, המחירים יצנחו, כל בני האדם ייהנו משפע מצרכים יותר מכפי שהם צריכים. אנשים שבעים שקיבתם מלאה לא יתחילו שום מהפכה.
- מרקס: זה טיעון שגוי. רוב בני האדם יחסרו את הדרוש לצרכים הדרושים לעצם הקיום, שלא להזכיר את כל הצרכים האחרים שאדם זקוק להם לפיתוח נטיותיו הטבעיות וכישוריו המיוחדים.
- הס: למה יחסר להם משהו כשהם מוקפים שווקים מוצפים בשפע טובין - פירות יצרנות היתר? למה יהיה ייאוש בלב השפע?
- מרקס: ככל שתעשייה פרטית משתכללת, יותר הון מצטבר בידיים פרטיות, ויותר אנשים חסרי קניין נאלצים למכור את כוח העבודה שלהם, כדי לכסות את הוצאות מחייתם. אבל צמיחת היתר של אוכלוסיית העולם תציף את השוק בכוחות עבודה. העובד יאלץ למכור את כוח העבודה שלו תמורת שכר זעום ככל האפשר כדי לשרוד את התחרות הפרטית על מקומות עבודה, שמיספרם יקטן ויילך הודות לפיתוח מכונות שיחליפו כמויות אדירות של עובדים, וישאירו יותר ויותר בני-אדם בלי עבודה. וההמונים המיואשים האלה יפנו נגד המישטר שדירדר אותם למעמד של חפצים חסרי תועלת.
- הס: או שההמונים המיואשים האלה יפנו אלה נגד אלה, ויילחמו אלה באלה, ויהרסו האחד את האחר בשם זהויות גזעיות, אתניות ודתיות שונות. ייתכן שהשאריות האנושיות שישרדו את השואה הזאת יהיו סופסוף מוכנים לבנות עולם חדש מיוסד על עקרונות של שיוויון וחירות.
- (Scene inspired by Moses Hess: Sozialistische Aufsätze, pp.215-216)
- (סצינה בהשראת "מסות סוציאליסטיות" מאת משה הס, ע' 215-216)

- הקרנה: הסצנה חוזרת למטבח של סיבילה בקלן
- סיבילה: הוויכוח הזה היה יכול להמשך לנצח. בוא נשאיר להיסטוריה להחליט אם בכלל מישוה משניכם צדק.
- הס: איך שאת רוצה. אבל אני לא אמרתי את המילה האחרונה שלי בעימות עם קרל מרקס.

- סיבילה: מה הייתה אותה "מילה אחרונה" שלא אמרת?
- הס: השלב האחרון של מלחמת העמים והציביליזציות יתחיל עם ייסודה של מדינה יהודית עצמאית בארץ ישראל.
- סיבילה: אתה לגמרי שפוי בדעתך?
- הס: יתר על כן, חידוש העצמאות המדינית של האומה העברית ישחרר סופית את העולם הנוצרי מהאמביציה והמאמץ לבסס את עליונותו על כל העמים.
- סיבילה: היי, מוזס?!... אלוהים ניגלה לך בחלום והכניס אותך לחיק העתיד?
- הס: חייבים להפיל את כל החומות שניבנו בין הדתות והתרבויות והציביליזציות השונות לפני שכל התשוקות והיסורים והתיקנות של המין האנושי יוכלו להתמזג ביחד לאוקינוס אחד גדול. זה לא יוכל להיעשות בלי הרס מוחלט של כל הסכרים והחומות שהורמו ובוצרו בידי דורות של בני-אדם אומללים, מלאים שנאה ושאיפה לגבור אלה על אלה, ולשעבד ולדכא האחד את האחר. זו הולכת להיות מלחמה איומה, הרסנית, אני אומר לך, זו האהבה שלנו שפקחה את עיניי.
- סיבילה: אני מקווה שלא אמרת את זה למרקס.
- הס: לא. לא אמרתי לו.
- סיבילה: מרקס לא היה מקבל את האהבה שלנו כנימוק לתחזית לסופו ואיתחולו מחדש של העולם.
- הס: אני בטוח שלא. מרקס מסוגל לחשוב רק בהגיון.
- סיבילה: הוא מכנה אותך "בעל החלומות האומלל". אני רק יכולה לדמיין איך הוא היה פורק עליך את כל הארס שלו, כמו שהוא עשה את זה לסוציאליזם האמיתי שלך במאניפסט הקומוניסטי שהוא גנב ממך.
- הס: כן, מרקס היה קורע אותי לגזרים. הוא עם המזג הרצחני שלו, עם הלעג הממית, וההגיון המושחז שלו כסכין שחיטה, וכושר הניתוח הגאוני - הוא יוכח כמי שטעה לכל אורך הדרך במהלך חמשת או ששת הדורות הבאים. הרשי לי לומר לך, סיבילה, למרות הסיגנון הלקוי שלי, והחשיבה המעורפלת והבילבול הפנימי שלי - ההיסטוריה תוכיח שאני צדקתי. את יודעת למה?
- סיבילה: לא. תגיד לי למה, אהובי?
- הס: כי מרקס קורא את הטקסט, אבל אני שומע את המוזיקה של הזמנים.

מערכה אופרטית אחרונה של המחזה

(חברי להקת מרקס הצעיר מתחילים לבצע רציטטיב שיש לו פוטנציאל פנימי לצמוח ולצמוח לקראת שיא אקסטטי. הס מתחיל לנוע לקצב המנגינה, ולשיר שורות מהמניפסט הקומוניסטי שהוא הגה. סיבילה מצטרפת לשירתו, והיא מפתחת את התנועה שלא מפסיקה לצבור אנרגיה ועוצמה. עוד אורחים של "מישתה מרקס" הצטרפו לשירה והרקדה של שורות המניפסט. המוזיקה מבוססת על לייטמוטיב פשוט שצומח וצומח כמו ה"בולרו" של ראול. הסצנה מלווה בהקרנה של גרפים, תמונות וטקסט הרציטטיב, שייצור מצב של סימפוזיון סוער

ועימות מוגבר ואינטנסיבי בין האידיאולוגיה הקפיטליסטית הניאו-ליברטריאנית שהציגה תומכת איין ראנד, לבין האידיאולוגיה הניאו-מרקסיסטית שהוצגה על ידי תלמיד של תומס פיקטי).

מרקס: רוח רפאים מהלכת עיוועים על אירופה

הס: רוח רפאים מהלכת עוועים

על כל העולם כולו

אנגלס: רוח הרפאים של הקומוניזם

הס: ההיסטוריה של כל החברות

וייטלינג: היא היסטוריה של מאבקים

מרקס: -- בין מדכאים למדוכאים

הס: --- בין אגואיזם לאהבה

מקהלה: בין אגואיזם לאהבה???

מקהלה: בין אגואיזם לאהבה!!!

אנגלס: מה טיבה? מה טיבה? מה טיבה?

מקהלה: מה טיבה של מי? של מה?

אנגלס: מה טיבה של ממשלת המדינה המודרנית?

מקהלה: מה טיבה? מה טיבה? מה טיבה?

מרקס: ממשלת המדינה המודרנית

אינה אלא ועדה לניהול

האינטרסים של הבורגנות

א.ר.: התנגדות! התנגדות! התנגדות!

תפקידה היחיד של הממשלה

להגן על חיי האזרחים החוסים בצילה

להגן על זכות העיסוק והמקצוע

לתת לרכוש הפרטי הגנה ואישור

ולהבטיח חופש מחשבה ודיבור.

וייטלינג: החברה כולה

מתפצלת יותר ויותר

לשני מחנות עוינים גדולים ----

מקהלה: שני מחנות עוינים גדולים

שני מחנות עוינים עולים

שני מחנות עוינים חולים

הס: דתות, תרבויות ועמים,

שכולם בכלום נלחמים

מקהלה: דתות, תרבויות ועמים,

שכולם בכלום נלחמים

הס: שני גושים אלימים גדולים
מתייצבים לעימות נפילים
מקהלה: שני גושים אלימים גדולים
מתייצבים לעימות נפילים
אנגלס: מעמד הבורגנות
מרקס: מעמד הפועלים
א.ר.: לא! המדינה צריכה להגן על הזכויות
של יזמים ויצרנים נגד כל מיני טפילים.
אנגלס: היא נדונה להגיע למבוי סתום
בהבטחת קיום למעמד הפועלים.
מרקס: היא קושרת את העובד בדרך שפלה
כעבד למקום העבודה מאימת האבטלה
מקהלה: אימת האבטלה! אימת האבטלה!
אימת האב--ט--לההההה----!
אנגלס: מאימת האבטלה
האדם העובד שוקע
לשפל המדריגה
מרקס: כבול כעבד לעבודה
שגורמת לו לשרוד
בקיום ללא כבוד
סיבילה: משלמים לנו שכר
קבצנים עניים
שמשאיר אותנו
בקושי בחיים.
מקהלה: משלמים לנו שכר
קבצנים עניים
שמשאיר אותנו
בקושי בחיים.
א.ר.: ההצדקה המוסרית של הקפיטליזם בכלל
לא טמונה בטענה האלטרואיסטית שהוא
הדרך הטובה ביותר להשיג את "טובת הכלל".
ההצדקה המוסרית של הקפיטליזם
טמונה בעובדה שזו המערכת היחידה
שתואמת כנגד תפור לפי מידה
לטבע האדם הידוע עד הוק

שדורש רק שיוויון לפני החוק

מקהלה: טבע האדם הידוע עד הוק

דורש רק שיוויון לפני החוק ?

רק שיוויון לפני החוק??

רק שיוויון לפני החוק???

וייטלינג: הפועל כבר לא אוכל את הזבל המיסטי

שנקרא שוויון לפני החוק הקפיטליסטי!

הס: איזה שיוויון לפני החוק ?

ההון עושה ממנו צחוק !

מקהלה: השיוויון לפני החוק

הה הה הה הה ההה

ההון עושה ממנו צחוק

הה הה הה הה ההה!

סיבילה: האדם העובד משלם בנפשו ודמו

ת.פ. : ההון חופר את הקבר של עצמו.

אנגלס: נפילתו בלתי נמנעת - אומר ההיגיון

סיבילה: ביום בו יבוא ניצחון הפרולטריון

מרקס: שניהם בלתי נמנעים באותה מידה

מקהלה: האדם העובד משלם בנפשו ודמו

ההון חופר את הקבר של עצמו.

נפילתו בלתי נמנעת - אומר ההיגיון

ביום בו יבוא ניצחון הפרולטריון

שניהם בלתי נמנעים באותה מידה

א.ר.: הניצחון הסופי של הקפיטליזם הוא עובדה

כל אדם רוצה למכור את כוח העבודה

לכל המרבה במחיר כמו כל סחורה

תמורת כסף טוב - מה זה כל כך רע?

מקהלה: כל אדם רוצה למכור

את כוח עבודתו

כמו כל סחורה

תמורת כסף טוב

מה זה כל כך רע?

מרקס: כסף הוא המהות המנוכרת

של עמלו וחיייו של האדם;

המהות המנוכרת הזו שולטת בו

כמו סם מוזרק לדם.
מקהלה: כסף הוא המהות המנוכרת
של עמלו וחיייו של האדם ?
המהות המנוכרת הזו שולטת בו
כמו סם מוזרק לדם ???
א.ר.: כסף הוא רק כלי להחלפת דברים
בדברים אחרים.
הוא קנה מידה לערך,
של עבודת כל אדם.
הוא מבטא את מידת היכולת
של כל אדם לממש את רצונו.
מרקס: אם הכסף הוא הקשר בין כל הדברים
הוא יכול לפרק ולקשור קשרים
לחבר ולהתיר איסורים והיתרים?
הס: כסף מפריד בין בן לאביו
אנגלס: בין אח לאחיו
מרקס: בין בן ואמו ובין בעל לאשתו
אנגלס: הוא מפריד בין אדם לחייו האמיתיים
סיבילה: כסף מפריד בין מין לתשוקה ואהבה
כלבלבים עוברים מתחתיו
כלבים גדולים נשארים מעליו
וייטלינג: כסף גובה מחיר כבד מבעלי הנכסים
בזמן שהדינרים ממלאים לאדם את הכיסים
הם גונבים את נשמתו כמו כייסים---
מרקס: כסף הוא העבר המגובש של העבודה האנושית בתוצר מוגמר.
חברה משועבדת לכסף היא חברה שנשלטת על ידי העבר.
ת.פ.: ההון מתרבה יותר מהר
מעליית התפוקה,
והתמריץ להשקיע בייצור
יורד בלי הפסקה.
כך העבר טורף את העתיד
ובתחרות עם ההון הייצור מפסיד.
א.ר. : זו טענה מוזרה! שום אמת אין בה!
ת.פ. : זו המציאות הקשה של יום קרב ובא.
הצמיחה המטורפת של הממון הגדול

תוריד את הייצור לתחתיות השאול
 התוצאות של עיוות מצטבר יומיומי
 יגרמו אסון בקנה מידה עולמי.

א.ר.: ניתן לעודד צמיחה על ידי השקעה

בטכנולוגיות חדשות, בידע, בחינוך ---

ת.פ.: אף אחד מאלה לא יעלה את שיא קצב הצמיחה

לעלייה שנתית של ארבעה או חמישה אחוזים לפחות.

רק מדינות שמדביקות את המדינות המפותחות

יכולות לצמוח בקצב כזה עד שיסגרו את הפער המצמית

עם כלכלות-על בקצה גבול הטכנולוגיה העולמית.

קצב צמיחת הייצור לא יעלה על אחוז וחצי בפלנטה הזאת

בטווח הארוך, אבוי, לא משנה איזו מדיניות כלכלית ננקוט.

עם תשואה של 5 אחוזים על ההון בגידול קבוע שלא נעצר

צבירת ההון חייבת לגרום אסון עולמי שלא נראה כמותו בעבר.

א.ר.: אתה משחק את התפקיד של חזאי אסונות

אבל אתה לא אומר למה זה לא יכול להשתנות

התשובה היא: קפיטליזם!

לא מבוקר, לא מוסדר

קפיטליזם חופשני מוחלט

חופשי מכל חוק ומשפט

חופשי מעול המדינה

מכל חברה ומכל דת.

ת.פ.: הקפיטליזם חסר המעצורים שלך -

חכי ותראי מה הוא יביא בהכרח

שואת כלכלה עולמית מתמוטטת

של מיותרות אנושית מוחלטת!

הכריון השולי של ההון פוחת באופן בלתי נמנע

ככל שמלאי ההון גדל מעבר לכל דמיון ויושר.

הצמיחה הבלתי מוגבלת של אי השוויון בעושר,

אשר גדלה כיום מעבר לחלומות של מכשפות

חייבת ליצור מסה של מיליארדי אנשים בחדלות-פרעון

במילים פשוטות - בלי שום יכולת לשלם חובות

מה שיגרור פשיטת רגל של הבנקים והמוסדות הפיננסיים

ללא כל פתרונות קסם הכלכלה העולמית תגיע לקיפאון,

בלי שמישהו יוכל להציל אותה מאבדון.

מרקס: מה הפתרון לתסריט הארמגדון?
ת.פ. :: הפתרון הוא מיסוי הון עולמי פרוגרסיבי
או משבר כלכלי עולמי מאסיבי
ומלחמה עולמית הרסנית סופנית.
הס: המעטים שיישארו בחיים אחריה
יבנו חברה אנושית חדשה
שונה מכל מה שהיה לפנייה.
מקהלה:מיסוי הון עולמי פרוגרסיבי
או משבר כלכלי עולמי מאסיבי
ומלחמה עולמית הרסנית סופנית
המעטים שיישארו בחיים אחריה
יבנו חברה אנושית חדשה
שונה מכל מה שהיה לפנייה

חברי להקת מרקס הצעיר מבצעים את שיר האנשים המיותרים

נהג: הייתי נהג מונית בעליבתי
בעדן שהיה לאלתר
עקשו הנהג אוטומטי
ואני אדם מיתר

טיס: הייתי טיס בחברת תעופה
עקשו המטוס הוא כטב"מ
ואני באבטלה רצופה

מתכנת: היית מהנדס תכנה
בעדן ההיטק האנושי
עקשו תכנה כותבת תכנה
ואני מבטל חפשי לנכפשי

מנתח: הייתי מנתח מח
ממחה בכיר מכבד
עקשו בלי שום עלות
מחליף אותי רובוט אקד

מקהלת שחקנים שהחלפו ע"י רובוטים:

מקהלה: אחת שתיים שלוש ארבע

מבטלים בלי סבה
לא עובדים אתמול מחר
בלי כל רוח בלי שכר
בוטים שבנינו בשקידה
לקחו לנו ת'עבודה
בהוראה, בהנדסה,
גוזלים לנו ת'פרנסה
בשקט בלי שמוש בכח
בנתוחי לב, פה ומח
נקוי בתים ברכות שחיה
מבטל משוטט כמו חיה
מתבטלים כמו עשירים
כמו מלינים ממזרים

חמש שש שבע שמונה
אבטלה זו התסמנת
כי המצאנו ויצרנו
עוד ועוד ועוד ועוד
אלגוריתוכנותרובוטים
לשוק חפשי שמתפתח
גדל צומח מתנפח
כמו גלם עמלנו
סתם את הגולל עלינו
צעירים ומבגרים
ברנשים מיתרים
בעדן הקיברנטי
עדן החפש הפואטי
לבזבז את החיים
לשוטט בלי סכויים
להסתובב בלי מטרה
בלי תורה ובלי שוכרה
גזע אנושי חדש
בלי תכלית קיום ממש

בְּלִי תַכְלִית קִיּוּם מִמָּשׁ
עַד אֲשֶׁר אָדָם חָדָשׁ
יְכוֹנֵן עוֹלָם חָדָשׁ

סוף

**פעילות
”יהדות חילונית”
בהשראת ערכי
מגילת העצמאות**

תקווה, בין היתר...

מדוע וכיצד יש לעסוק במגילת העצמאות ולראותה כטקסט מכונן של העם היהודי

מגילת העצמאות נלמדת בעשורים האחרונים בשיעורי האזרחות בבתי הספר התיכוניים הממלכתיים בזרמים השונים, ותלויה על קירות הכיתות בראשית שנת הלימודים בכיתות רבות ברחבי הארץ, אך עד לעת האחרונה לא השתמשו בה במרחב הציבורי כטקסט מרכזי ללימוד, להעמקה ולחתימה לקראתו. מה יש בה, במגילת העצמאות, שהופך אותה לטקסט מרכזי וחשוב כל כך?

ראשית, היסטורית, זהו הטקסט המכונן של מדינת היהודים גרסת 1948. זהו מסמך היסוד של ישראל, המדינה היהודית הריבונית היחידה שהתקיימה מאז פירוק מדינת החשמונאים, לאחר יותר מ-2000 שנה. לו רק בשל כך - ראוי שנדון ונעסוק בה. שנית, המגילה פונה, מתייחסת ונותנת תשובות לאומות העולם. יש בה תזכורת למחויבות אומות העולם כלפי העם היהודי - הן במישור המעשי: החלטת האו"ם מכ"ט בנובמבר, והן במישור המוסרי ערכי: הזכאות לבית לאומי, והסבל שנגרם לעם היהודי בשבתו בגולה במאה העשרים. שלישית - המגילה נכתבה כך שכל הזרמים בישוב, שהיו מיוצגים במועצת העם ומנהלת העם (שנבחרה בבחירות דמוקרטיות), יוכלו לחתום עליה. בין החותמים היו גם נציגי מפלגות הפועלים, גם נציגי החרדים, גם נציגים מהמפלגה הרוויזיוניסטית וגם נציג ממפלגות התימנים והספרדים. איני דנה כאן במערך הכוחות - שנטה בבירור ובאופן מוחץ ליוצאי אשכנז ומזרח אירופה - אלא לעובדה שכל חלקי העם היושב בציון היו נכונים לחתום על המגילה. מכאן, שלפחות בעת חתימתה, המגילה הייתה מוסכמת על חלקים נרחבים מאוד מעם ישראל ולכן היא יכולה להוות בסיס לשיח בין כל הזרמים שצמחו מהם עד ימינו אלה.

המגילה אינה מנוסחת בלשון משפטית, במילים כגון "והואיל" "בהינתן" וכד'. היא מנוסחת באופן מודע כקריאה ערכית, כנאום משלהב, המזכיר את העבר, מצהיר על ההווה של זמנה, וללא בושה מדבר על עתיד ערכי. זהו עתיד של עליה וקיבוץ גלויות (כפי שפירשה הציונות את נבואת יחזקאל), עתיד של ארץ מתפתחת לטובת כל תושביה, עתיד של רווחה, זכויות שוות לכל האזרחים, עתיד של חופש דת, מצפון, תרבות ושמירה על המקומות הקדושים לכל הדתות. זהו עתיד של חזון הנביאים. "איש תחת גפנו ותחת תאנתו". "וגר זאב עם כבש ונמר עם גדי ירבץ".

מקורם המאוחר של הערכים המנוסחים במגילת העצמאות הוא בהכרזה האוניברסלית בדבר זכויות האדם של האו"ם, אבל יש להם גלגול ראשוני קדום כבר במקרא. הרי כל ערך השוויון המולד בין בני האדם מקורו בבראשית א': "בצלם אלוהים ברא אותו. זכר ונקבה ברא אותם". לפי אמונה בראשיתית זו כל בני האדם נולדו בצלם, וזכאים לפיכך לחיות ולהנות מזכויות שוות לכל אחיהם ואחיותיהם. (המתעניינים יוכלו להרחיב בספרו הצנוע של חיים ה. כהן "זכויות אדם במקרא ובתלמוד", הוצאת האוניברסיטה

המשודרת משרד הביטחון, 1988).

סיבה נוספת וחשובה ביותר לעסוק במגילת העצמאות היא, שהמגילה מאפשרת להוביל את המעיין בה לתקווה. חלקה האחרון כולו תקווה פועמת ומחיה. אזכיר כי היא נכתבה והוקראה אחרי חצי שנה של מלחמה קשה מול ערביי ארץ ישראל, תוך כדי נסיגה של מחלקת המדינה האמריקאית מתוכנית החלוקה של נובמבר 1947, ומול איום של כל מדינות ערב לפלוש למדינת ישראל שאך זה תקום. בתוך האיום הקיומי הנ"ל, תוך כדי לחימה קשה על ישובים ועל צירי הדרכים, בעוד ירושלים נצורה, ישנה קריאה לבני העם הערבי תושבי ישראל להשתלב כאזרחים מלאים ושווים, להשתתף בבניין הארץ ולקבל ייצוג במוסדות המדינה. בתוך מלחמת הקוממיות, בתוך אי הוודאות והמתח, ישנה הושטת יד לשלום ולשכנות טובה לכל מדינות השכנות, שברגע הנתון היוו איום של ממש, למען עתיד טוב במזרח התיכון, ויש קריאה לכל העם היהודי בתפוצות להתלכד. המגילה לא אומרת "אין סיכוי ש...". המגילה אינה נכנעת למציאות. היא משרטטת בתקווה ובאומץ עתיד שראוי לשאוף אליו וראוי לעבוד למענו, ובכך גם אומרת - יש סיכוי להגשימו, או לפחות להתקרב אליו. בכך הופכת חלקים מהחלום למציאות לעתיד לבוא.

מכל הסיבות הללו ראוי לכולנו שנעסוק יותר ונעמיק בלימוד ובהנחת הטקסט המכונן של מגילת עצמאות בחיינו, הן בלימוד והן במעשה. יש שיאמרו שחלקים גדולים בעם אינם רואים בה טקסט מכונן. האם איגרת הרמב"ן כשנשלחה לראשונה התקבלה כטקסט מכונן על ידי יהודים בכל העולם? לא. בכל זאת הפכה לכזו על ידי חלקים גדולים מהעם היהודי לאורך מאות שנים והיא מודפסת ונתלית אחר כבוד בבתיים רבים גם בימינו אלה, תשע מאות שנה אחרי שנשלחה לראשונה. האם חרם ד'ר'בנו גרשום בדבר איסור פולגימיה התקבל כמחייב על ידי כל הקבוצות בעם ישראל? אולי היום, בראשית המאה ה-21, ניתן לענות בחיוב על שאלה זו. אבל רק לפני שלושה עשורים עלו ארצה יהודים מתימן שנישאו ליותר מאישה אחת כי החרם לא חל על יהודי תימן. תקווה, אמונה ברעיון ונחיצות הניעו את הרמב"ם ואת רבנו גרשום. תקווה, אמונה ברעיון ונחיצות הניעו אז ועומדות עדיין מאחורי מגילת העצמאות.

בשנה האחרונה אני מתנסה בעיסוק במגילת העצמאות כבסיס לשיח, לפרשנות ולהעמקה במכניות קדם צבאיות ועם ציבור מבוגרים. בעבודתי זו, כמו גם בעבודתי עם מקורות חשובים אחרים מתוך התרבות היהודית, אני רואה את הקדושה בטקסט בעצם הקדשת הזמן אליו ואל תכניו. כמו התנ"ך, התלמודים, כתבים שונים מימי הביניים, כתבים ציוניים, שירה עברית וכדומה – כבת אדם ריבונית אני רואה בכלם בסיס להשראה, לשיח, לוויכוח, לברור, להמראה. המגילה איננה כלא רעיוני. היא חכמה מספיק כדי לאפשר ריווח דעות, פרשנויות, בלי לאבד את המחויבות המרכזית:

• המחויבות לעם היהודי כולו

• המחויבות לזכויות אדם

• המחויבות לתקווה מתמדת לעתיד של שלום

כמעט על מילה במגילה ניתן לדרוש ולברר. לדוגמא אקח דווקא את פסקת הפתיחה: "בְּאַרְץ־יִשְׂרָאֵל קָם הָעָם הַיְהוּדִי, בְּהַעֲצֵבָה דְמוּתוֹ הַרוּחִנִּית, הַדְּתִית וְהַמְדִינִית, בְּהַחִי נְיָ קוֹמְמִיּוֹת מִמְלַכְתֵּי, בְּהַיָּצֵר נְכֹסֵי תְרֻבוֹת לְאֲמִיּוֹת וְכָל־לְאֲנוּשֵׁי־יָם וְהוֹרִישׁ לְעוֹלָם כְּלוֹ אֶת סֵפֶר הַסְּפָרִים הַנִּצְחִי."

1. מהי אותה "ארץ ישראל"? האם יש לה גבולות ברורים? מה היחס שלך לארץ עצמה?

2. מה פירוש המילה "קם"? איזה תוכן היא מכניסה לקיומו של העם בארץ?

3. מיהו "העם היהודי"? מי נכלל בו?

4. מה מדמותו הרוחנית של העם עוצב בארץ ישראל? מה לא? מה עוצב בגלות?

5. אילו נכסי תרבות נוצרו בא"י וקשורים אלינו עד היום ?

6. מה היחס שלך ל"ספר הספרים". האם הוא כזה בעיניך? מדוע? מה חשיבותו לציונות?

ואלו כמובן רק דוגמאות. השאלות מותאמות לקבוצה ולצורך. גם לצורך שלי, המנחה, באותה תקופה. העיסוק במגילת העצמאות אמור "להרים", בלשון ימינו, לא לדכא. הדיון הוא פתוח וחי. מאפשר לכל איש ואישה, נער ונערה, לברר את עצמם לעצמם ולברר את אופי החברה הרצוי במדינתנו, חברה למענה הם רוצים לפעול. זאת גם אם קוראי סטטיסטיקות ומרשמי אוכלוסין יציגו את הסכנה והחשש לזכויות האדם. זאת גם אם תוצג לפנינו תמונה קשה של האנטישמיות בעולם או של התעצמות איראן ומדינות האזור. מי שלומד ולומדת את המגילה יודע: הפחד והכעס הם כוח, אבל לתקווה כוח גדול עוד יותר. כפי שהמגילה מסתימת בתקווה גדולה, כך גם אני מקפידה לסיים כל התכנסות שאני עושה בתקווה, ובאמונה בכוחנו ובעתיד טוב: "פה בארץ חמדת אבות, תתגשמה כל התקוות, פה נחיה ופה ניצור, חיי חופש חיי דרור, פה תהא השכינה שורה, פה תפרח גם שפת התורה. שירו שיר, נירו ניר, גילו גיל, עוד ינצו ניצנים..."

תובנות מתוך שיח בקהילת רעים על מגילת העצמאות

בשנה האחרונה אנו לומדים בקהילת רעים את מגילת העצמאות תוך בחינת התהליך ההיסטורי של כתיבתה בצל אירועים מכוננים בקורותיה של המדינה שבדרך. אנו נפגשים מדי שבועיים ומשוחחים על סוגיות שעולות מתוך המגילה. השיח מעורר שאלות ותהיות ערכיות רבות, בנוסף להבנה מעמיקה יותר של המציאות הבטחונית, המדינית והפוליטית של היישוב בזמן כתיבת ההכרזה. בהיבט הבטחוני המיידי, היישוב העברי בארץ נמצא במלחמה מול כנופיות ערביות שהחלו בבוקר שלמוחרת קבלת החלטה 181 באו"ם שקראה לחלוקת ארץ ישראל לשתי מדינות: אחת לערבים ואחת ליהודים. היישוב העברי בארץ אימץ בשמחה את ההחלטה למרות שנקבע בה שירושלים לא תהיה שייכת לאף אחת מהמדינות ותוכרז שטח ניטרלי בכיקוח האו"ם. באותו זמן יש 600,000 יהודים בארץ ישראל וכ-900,000 ערבים.

- האמנם עם בלי ארץ פגש ארץ בלי עם? כיצד נוכל לחיות, יהודים וערבים, במדינת ישראל?
 - מדוע הציונות נחשבת על ידי גורמים מסוימים לתופעה קולוניאליסטית?
- אחרי חודשים של ספיגה ואבדות רבות, החל היישוב במתקפה בתחילת אפריל 1948 (תכנית ד'), והתקפה זו נשאה פירות. היה נראה לראשונה שאנו מסבים נזקים ואבדות לאויב ומתחילים להשתקם. אולם יחד עם זאת הודיעו מדינות ערב שבמקרה של הכרזה על הקמת מדינה יהודית, הן תפלושנה למדינה היהודית והמאבק המזוין שהיה עד כה מול כנופיות מקומיות בלבד, יתרחב ויהפוך לקרב של היישוב העברי בארץ מול חמישה צבאות סדירים של מדינות ערב (סוריה, מצרים, ירדן, עירק ולבנון). ערב הקמת המדינה חיל האוויר הישראלי החזיק רק 8 מטוסים שמישים. על כל חייל מכוחותינו היו שלושה חיילי אויב. בן גוריון היה מודע מאוד למצב בזמן שהוא מחליט על הכרזת המדינה. בהיבט המדיני, לאחר רגע השיא בנובמבר 47 עם פרסום החלטה 181 של האו"ם, ערב הכרזת העצמאות נמצא היישוב בנקודת שפל:
- החלטה 181 לא התקיימה בפועל. ועדה שהאו"ם הקים לצורך יישום ההחלטה נכשלה בניסיון הקמת ממשלות ממונות בשתי המדינות העתידיות, משום שהערבים לא הסכימו לתוכנית ולא שיתפו איתה פעולה.
 - באו"ם ניהלו מגעים להחלפת החלטה 181 בהחלטה אחרת שלא תכלול מדינות עצמאיות, אלא המשך פיקוח של האו"ם.

• משה שרת טס לארה"ב וקיים מגעים עם ג'ורג' מרשל, מי שהיה מזכיר המדינה האמריקאי, שדחק בו לא להכריז על מדינה, משום שזו תותקף מיידית ולא תוכל להחזיק מעמד מול כוחות מדינות ערב העדיפים עליה משמעותית. מרשל הציע לשרת להתחיל בשיחות גישור עם הערבים תושבי א". זה המסר ששרת הביא עמו כשהוא חזר לארץ, שלושה ימים לפני הכרזת העצמאות.

• מה גרם לבן גוריון לקבל החלטה על הקמת מדינה יהודית בתנאים הללו?

• לאלו החלטות היסטוריות ניתן להקביל החלטה זו?

בהיבט הפוליטי היה צריך בן גוריון להביא לחתימה של קבוצה רחבה ככל האפשר על הכרזת העצמאות. דתיים וחילוניים, קומוניסטים ורוויזיוניסטים, נציגויות לעדות השונות ועוד. בנוסף לבחירות שנערכו בסוכנות היהודית כדי להחליט על המפלגות המשתתפות בהכרזה, הוחלט על שני נציגים של קבוצות אתניות שונות: נציג תימני אחד ונציג ספרדי אחד. האצ"ל והלח"י לא שותפו, אולם הייתה נציגות של שלושה רוויזיוניסטים. חתימה אחת שחטרונה מאוד בולט ומצביעה בהעדרה על הדרמה הפוליטית שהתחוללה באותם ימים, היא זו של הנשיא הראשון, ד"ר חיים ויצמן.

הנציגים חתמו על מגילה ריקה. הטיוטה האחרונה של הכרזת העצמאות הוסכמה על ידי מועצת העם ביום שישי, ה' באייר תש"ח, באחת בצהריים. שלוש שעות אחר כך, בשעה ארבע אחה"צ, התקיימה הישיבה הרשמית וההכרזה הפומבית. מכיוון שלא היה מספיק זמן לכתוב בכתיבה תמה את המגילה, החותמים חתמו על דף ריק ונוסח ההכרזה מולא אחר כך, לאחר חתימתם. חלק מהחותמים נמצאו בירושלים הנצורה וחתמו על המגילה רק מאוחר יותר.

• האם ניתן לדמיין מצב כזה היום בו נציגי המפלגות חותמים על מסמך ריק שימולא אחרי חתימתם?

מה השתנה?

תהליך כתיבתה של ההכרזה, אף הוא מרתק. תחילתו בנאום זלמן שז"ר שנישא ב-12 באפריל 1948, ובו הכריז על כוונת התנועה הציונית להקים מדינה יהודית בארץ ישראל. המשכו בניסוחים שונים של המחלקה המשפטית של הסוכנות שמציג ראש המחלקה המשפטית פליקס רוזנבליט למנהלת העם ב-12/5. ההכרזה נראתה למנהלת העם משפטית ואפולוגטית מידי. משה שרת, שרק חזר מארה"ב ערב קודם, התבקש לעבד נוסח מתוקן אותו הגיש למחרת בבוקר. גם על הצעה זו היו השגות רבות ובלילה שבין ה-13/5 ל-14/5 ערך בן גוריון את הנוסח הסופי. נוסח זה קצר משמעותית ונוסף בו טיעון חשוב בדבר הזכות ההיסטורית והטבעית של העם על ארצו. כך, תוך חודש בלבד, עוצבה הכרזת העצמאות. תחילה ניסחו אותה משפטנים ואולם שני הנוסחים האחרונים של ההכרזה הובלו על ידי מדינאים. כל מילה במגילה עברה מספר גלגולים ומחשבות.

מפסקה תשע עולה כי הנמען המרכזי של הכרזת העצמאות היה ארגון האומות המאוחדות. החשש ביישוב היה שתתגבש באו"ם הצעה חדשה שתבטל למעשה את החלטת החלוקה ובמקומה תתקבל החלטה על השארת המצב המדיני בסטטוס הנוכחי עם נציגות כלשהי של האו"ם עד למציאת פתרון מוסכם על שני הצדדים. דיונים על החלטה כזו כבר החלו להתקיים. לכן היה דחוף לבן גוריון להכריז על המדינה במועד המוקדם ביותר האפשרי, עם סיום המנדט הבריטי בה' באייר תש"ח (14/5/48). אז גם הסיבה לאמירה בתוך ההכרזה שהחלטה זו (181) אינה ניתנת להפקעה.

מצד שני בן גוריון ניסה להתנער ממגבלות הקיימות בהחלטה כמו למשל גבולות הארץ. משום כך נקבע

יהדות חופשית

הצירוף 'על יסוד החלטה 181' שמאפשר יותר חופש פעולה, מצירופים אחרים שהופיעו בנוסחים המוקדמים דוגמת: 'בהתאם להחלטה 181...'. אז גם הסיבה שאין בהכרזת העצמאות פרוט של גבולות המדינה.

- כיצד אתם רואים את הקשר בין מדינת ישראל לבין משפחת העמים?
- מה בין 'ככל עם ועם' המופיע בפסקה העשירית לבין רעיון 'העם הנבחר'?

מתוך שלל התארים שאפיינו את המדינה בטיטוטות השונות עד להכרזה נותר רק שם תואר אחד: 'מדינה יהודית'. הטיטוטות מכילות עוד מספר שמות תואר כמו: 'מדינה ריבונית', 'עצמאית', 'חופשית' וגם 'מדינה דמוקרטית', אולם, עיון בהחלטה 181 של האו"ם מלמד כי כך בדיוק נקראה המדינה על ידי האו"ם. החלטה 181 מתייחסת להקמת שתי מדינות: 'מדינה יהודית' ו'מדינה ערבית'. מנסחי ההכרזה כתבו כן כדי שתהא תואמת להחלטת האו"ם.

- מהו ההבדל בין מדינה יהודית לבין מדינת היהודים?
- מה צריך להיות אופי הקשר בין מדינת ישראל והעם היהודי?
- האם ומדוע נחוצה לנו חוקה? מה יכול להחליף אותה?
- מה אומר לך הביטוי "מתוך בטחון בצור ישראל" המופיע בהכרזת העצמאות?

שם התואר 'דמוקרטית' אמנם לא הוצמד למדינה היהודית בנוסחה הסופי, אולם נאמר בהכרזה ש'מדינת ישראל תהא מוכנה לשתף פעולה עם המוסדות והנציגים של האומות המאוחדות בהגשמת החלטת העצרת מיום 29 בנובמבר 1947...'. בהחלטה זו של עצרת האומות המאוחדות מוגדרות בחירות לאסיפה מכוננת שייערכו בשתי המדינות על יסודות דמוקרטיים ובסעיף 10 של אותה החלטה מופיע כי 'האספה המכוננת של כל מדינה תעבד חוקה דמוקרטית למדינתה...!'

- כיצד, הלכה למעשה, ניתן לקיים מדינה יהודית דמוקרטית?
- האם ולמה מדינה יהודית דמוקרטית צודקת יותר ממדינת כל אחריה?
- מה בין עם, אומה, לאום וגוי?

הכרזת העצמאות דנה בנושא זכותנו על הארץ. שתי סיבות משמעותיות מוזכרות באשר לזכות שלנו על הארץ: האחת היא הזכות הילידית, גם אם היא בת כאלפיים שנה. בעיקר משום שלאורך כל אותן שנים מאז חדלנו להיות ריבוניים בארץ ישראל, המשכנו להתפלל ולזכור את ציון, ומעולם לא הפסקנו לקוות להגיע לארץ ישראל והשנייה היא הצורך של העם היהודי במקלט. אחרי רדיפות ופוגרומים לאורך השנים, שלשיאן הגיעו בשואה, אין לנו דרך אחרת לשרוד למעט קיומנו במדינה עצמאית, ריבונית, יהודית ודמוקרטית.

טיעון נוסף הקיים בהכרזה אודות הגליית העם היהודי מארצו אינו נכון היסטורית. ההגליה הכפויה לאחר חורבן בית שני הייתה קטנה יחסית לאוכלוסייה באותו זמן. כך גם אחרי מרד בר כוכבא. יהודה אכן התרוקנה מיהודים, אולם הגליל נשאר מיושב. רוב יהודי ארץ ישראל נטשו את הארץ, וחלקם גם התנצרו, במהלך מאות השנים שלאחר החורבן ממגוון סיבות, אולם לא הוכרחו לעשות זאת. היהודים גלו מארצם ולא הוגלו ממנה.

- מהי זיקתנו של עם ישראל לארץ ישראל?
- מהי תקפותו ההיסטורית של התנ"ך ומעמדו כיום עבורנו כיהודים חילוניים?
- איך התבטאה שמירת האמונים של העם היהודי לארצו משך 2000 שנה?
- מה תפקידו של הרצל במאבק הציוני ומה היו הבדלי הגישות בינו לבין אחד העם?

1 ישראל יובל, מיתוס ההגליה מן הארץ: זמן יהודי וזמן נוצרי, אלפיים 29 (2005), עמ' 9-25.

• גם מלחמות פוליטיות התקיימו בתהליך ההכרזה. מהלך ניסוחה של הפסקה הרביעית מאפשרת לנו הצצה לשתיים מהן. האחת היא אי אזכורו של ד"ר חיים ויצמן בפסקה המתייחסת להצהרת בלפור. הרצל הוא היהודי היחיד המוזכר בה וזאת כנראה משום שאזכורו לא איים על הנהגתו של בן גוריון. השנייה היא הוצאת אזכורה של ההסתדרות הציונית בנוסח הסופי של ההכרזה. בספרו 'כבוד, חירות ועמל ישרים' מעריך פרופסור יורם שחר שבן גוריון ביקש להחליף את כל המוסדות שקדמו להקמת המדינה במנגנונים ממלכתיים. ההסתדרות הציונית הייתה גוף חזק, חיצוני למדינה, ולכן בן גוריון ביקש להחליש ולמזער אותה.

פסקאות שש ושבע במגילת העצמאות מתייחסות לשואה שנתחוללה באירופה כהצדקה רעיונית לצורך במקלט מדיני ליהודים. יש הרואים גם קשר סיבתי בין השואה להקמת המדינה, ובעיקר כהסבר לתמיכת מדינות העולם בהקמתה של מדינה לעם היהודי. במאמרו של פרופסור דן מכמן אודות הקשר בין השואה לבין הקמת המדינה הוא סותר סברה זו ומציג עמדה מורכבת יותר לפיה לנשיא ארה"ב, טרומן, היו שיקולים אחרים, בריטניה התנגדה בכלל להקמת המדינה ובריה"מ תמכה בהקמת מדינה יהודית בעיקר בשל החשש מהתיישבות פליטים יהודים בתוכה. גם המלחמה הקרה שיחקה תפקיד בשיקולי המעצמות. מכמן מציג גורמים רבים שתמכו בהקמתה של המדינה, אבל במקביל הוא טוען שמדינת ישראל לא הוקמה כ'פיוצוי' בשל הסבל שנגרם לעם היהודי, ורגשי אשם לא שיחקו תפקיד משמעותי בתהליך שהביא להקמתה. לדבריו: 'ראייתו הפשטנית של התהליך, המתבטאת בסיסמה "משואה לתקומה", היא אפוא מיתוס'.

• עד כמה נוכחת השואה בחיינו כיום?

• עד כמה עלינו להדגיש את הפן הפרטיקולרי בשואה אל מול הפן האוניברסלי שלה?

• מה חשוב ומה מסוכן עבורנו כמדינה בלימוד השואה?

מנסחי הכרזת העצמאות היו כולם גברים יהודים ממוצא אירופאי. חותמי ההכרזה היו אף הם בעיקר גברים יהודים שנולדו באירופה. מתוך 37 חותמים על ההכרזה, 35 עלו מאירופה, אחד מתימן, ואחד יליד הארץ. רק שתי נשים (גולדה מאיר ורחל כהן) היו בין חותמי המגילה, לצד 35 גברים. נתון נוסף, ברור בשל מצב המלחמה, הוא שאין ייצוג לציבור הערבי במגילת העצמאות.

את שמה של המדינה קבעה מנהלת העם יומיים לפני ההכרזה עליה. הציבור בארץ העלה גם אפשרויות נוספות כמו למשל: יהודה, ציון, עבריייה, ישורון, עבר, כרמליה וציונה. את השם 'מדינת ישראל' הציע במנהלת העם בן גוריון. שם זה עלה לראשונה בכתובים על ידי עיתונאי וסופר עברי ציוני בשם יצחק (איצ'י) פרנהוף. בכתב עת ספרותי שייסד בשם 'ספרי שעשועים' התייחס בשנת 1896 לספרו של הרצל 'מדינת היהודים'. הוא תרגם אותו לעברית בשם 'מדינת ישראל'.

פסקה שלוש עשרה בהכרזת העצמאות מכילה בתוכה את היסודות הדמוקרטיים לחוקה. כל ההתחייבויות המופיעות בפסקה זו, מקורן בהחלטה 181 של האו"ם. בישיבת חברי מועצת העם שהתכנסה על מנת להצביע על הנוסח הסופי של ההכרזה, מבקש חבר מועצת העם מאיר וילנר לערוך שינויים בהכרזה ולהוסיף את חופש הדפוס והאספות וכדומה. בן גוריון עונה לו: 'אין זו קונסטיטוציה. תהיה קונסטיטוציה לחוד... אנחנו הכנסנו כאן את הדברים היסודיים הנדרשים מאיתנו מטעם האו"ם'.

2 יורם שחר, כבוד, חירות ועמל ישרים, עמוד 194

3 דן מכמן, משואה לתקומה! משואה לתקומה?, עיונים בתקומת ישראל, כרך 10, עמ' 234-258.

יהדות חופשית

- האם מגילת העצמאות יכולה לשמש מסמך מאחד בחברה הישראלית כיום?
 - האם נכון לכתוב אמנה חדשה, במקומה של מגילת העצמאות, כך שתתאים לשינויים שעברו על מדינת ישראל בשנות קיומה?
 - מה נדרש על מנת שפסקה שלוש עשרה במגילה תתקיים במדינת ישראל?
 - כיצד ניתן ליישב בין החירות לשוויון המוצהרים בהכרזת העצמאות?
- בפסקה חמש עשרה של מגילת העצמאות קוראת מדינת ישראל לבני העם הערבי לשמור על שלום וליטול חלק בבניין המדינה על יסוד אזרחות מלאה ושווה.
- איך ניתן ליישב את הפסקה החמש עשרה במגילת העצמאות עם חוק הלאום?
 - מה דעתך על הדומה והשונה בין המושג 'בית לאומי' לבין חוק הלאום?
 - מה משמעות היותנו ריבוניים בארצנו כלפי מיעוטים במדינה?
 - מה כוללת אזרחות מלאה ושווה? לערבים, חרדים וקבוצות שונות בישראל?
- מגילת העצמאות ומתהליך כתיבתה ניתן ללמוד רבות על המצב בארץ ויותר מכך, על הערכים שהיו חשובים למנהיגיה ערב הקמת המדינה. זהו מסמך שלאורו עוצבה ועדיין מתעצבת המדינה כיום. למרות שאין למגילת העצמאות מעמד משפטי מחייב, היא מהווה מקור השראה לפרשנות החוק, כל עוד אין חוק מפורש הסותר את עקרונותיה. בשנות התשעים הפכו זכויות היסוד במגילה לעיקרון מחייב בחקיקת חוק יסוד כבוד האדם וחירותו וחוק יסוד חופש העיסוק. בשני חוקי יסוד אלו נאמר כי "את זכויות היסוד יש לכבד ברוח עקרונותיה של הכרזת העצמאות".
- המגילה מזמנת דיון ער וחשוב מאוד. כמובילי קהילה ושיח בחברה הישראלית ראוי שנייצר סביבה שיח ערכי ורלבנטי לחיינו כיום במדינת ישראל.

צור וזכור בדיבור אחד

מחבר הספר: "שמע ישראל – יהדות חילונית מהרמב"ם עד אחד העם"

מה הסיפור של השבת? איך זה רלוונטי לחילוניים? ומה להכרזת העצמאות וכל זה? בביתנו החילוני שלל סממנים מעידים על השבת. החל בתכנון השבועי של מה להספיק לפני שבת, דרך תכנון הטיול בשבת או האורחים שיבואו, וכמובן בהכנות ערב השבת – ניקיון, בישולים מקלחות, שולחן חגיגי, שירים ומנגינות ועוד. אנחנו מקיימים לרוב "קבלת שבת" בחיק המשפחה, ובערך פעם בחודש במסגרת הקהילה ביישוב. חשוב לציין שכל הטקסים הללו הם זכות – לא חובה. כך גם הפעילויות בשבת – אנחנו שואלים: מה נעים לעשות? ומתייחסים לראוי והפחות ראוי. אין איסורים. בלב טקס קבלת השבת שלנו הדלקת נרות מוקדמת עם ברכת קיבוצים האהובה על בנותי, שראשיתה ב"מעשינו יחדיו נחים..". וסיומה "שבת ברוכה – פרשי עלינו מלכות שלום ואהבה". לרוב אנחנו מנגנים כמה שירים נעימים לפני האוכל, וכמובן אחרי הארוחה.

ה"קידוש" – שעניינו אבחנה או הבדלת עניין מעניין, מבוסס אצלינו על שני טקסטים מקראיים אותם בחרתי במחשבה תחילה: הקטע המפורסם כסיומת לימי הבריאה בבראשית וכן קטע מתוך עשרת הדיברות בספר דברים. הקטע מבראשית, מזכיר את המסורת הרבנית של ימינו – אך הפתיח שונה: וְהָיָה-טוֹב מְאֹד וַיְהִי-עֶרֶב וַיְהִי-בֹקֶר יוֹם הַשְּׁשִׁי. וַיְכַל הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ וְכָל-צְבָאָם: וַיְכַל אֱלֹהִים בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי מְלֶאכֶתוֹ אֲשֶׁר עָשָׂה וַיִּשְׁבֹּת בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי מְלֶאכֶתוֹ אֲשֶׁר עָשָׂה: וַיְבָרֶךְ אֱלֹהִים אֶת-יוֹם הַשְּׁבִיעִי וַיְקַדְּשׁ אֹתוֹ כִּי בּוֹ שָׁבַת מְלֶאכֶתוֹ אֲשֶׁר-בָּרָא אֱלֹהִים לַעֲשׂוֹת. (בראשית א' 31-3)

אני אוהב להדגיש את ה"הנה טוב מאוד". זה זמן למחווה אוורירית, לרגל המנוחה שהגיעה אחרי כל השבוע. המילה "הנה", היא מילת פליאה חביבה במיוחד גם על נתן זך בכמה משיריו כמו "הנה פתחתי חלון". עצם החיים מזמנים לנו פליאה, "אל העולם המואר – תקשיב עכשיו, איך הוא שר".

מהו יסוד הפליאה שלנו מהעולם? זו התודעה העצמית שלנו. היא עצמה היבדלות ממצב העניינים בטבע. היא מעצבת את נפשנו כמי שמביטים מן הצד – בניסיון, כמעט כפוי, להבין את הקיום. בסוף כל הבנה – מסתתר חיוך. בטחון שמהו מסתדר. זו אחת הפליאות הידועות. ואילו חרדה תוקפת אותנו נוכח האפשרות כי משהו נעדר פשר:

1 פליאה מסוג אחר מתקיימת נוכח שיבוש או חריגה במצב העניינים -נס". העמקה מומלצת בעניין הפליאה אצל פרופ' אפרים שמואלי: פליאה וחשיבה בעולם מדעי-טכנולוגי (מוסד ביאליק; 1985). דיון חשוב בעניין משמעות והיעדר פשר: קליפורד גירץ, פרשנות של תרבויות, בתרגום יואש מייזליש (כתר: 1973).

בו "סדר", שהוא "טבעי" ואותו אנחנו משבשים, אלא במובן העמוק יותר – אנחנו מכירים בהכרתנו את מה שנחוה לנו כמחוץ לנו, ומעצבים אותו בתודעתנו. הסדר מתחיל בתוכי. המנוחה השבועית היא אישור ליכולות הללו. "שבת וינפש" (שמות ל"א 17). במנוחה אנו מוזמנים לפנות ולעצב את הממד הרוחני בנו. הקיום הופך לשגרה בטוחה יותר. היחס שלנו לטבע אינו אינסטינקטיבי כמו אצל החיות. הוא עובר דרך ההכרה הפרטית שלנו. זו החירות. לכן אנחנו יוצרים – בונים בית למשל, והוא טוב. אולי אפילו "טוב מאוד" כמו שהרגיש אלוהינו בסיפור בראשית. ההידמות למעשי האל היא אופן סמלי-ספרותי- לתאר את העניין.² חכמים גדולים כמו רמב"ם למשל, כבר רמזו שההכרה עצמה היא היצירה של "בראשית". באמצעות מילים נברא העולם. "ויאמר אלוהים יהי אור". והרי "אור" הוא עניין בהכרתנו כמו "התנינים הגדולים" מן המיתולוגיה הכנענית שהטרידו את מחברי בראשית. כך העז רמב"ם להוריד ארצה את "מעשה בראשית" החז"לי – המיסטי.³ יש כאן "מעשה" של קניין דעת – והוא אינו תלוי זמן. העניין נשגב – אך טבעי בתבונתנו.

"עשרת הדיברות" הם כינוי מאוחר לברית בלב סיפור יציאת מצרים אשר בשני נוסחיו – שמות כ' ודברים ה' – מתעלם לחלוטין מפולחן הכוהנים. על אף מרכזיותה, הודחקה הברית מן הפרקטיקה הפרושית – אולי לאור המתח עם הקראים שהעניקו לה מקום מרכזי. בקבלת השבת אצלנו חוזרת הברית לשולחן – בנוסח ספר דברים:

שֵׁשֶׁת יָמִים תַּעֲבֹד וְעֵשִׂיתָ כָּל-מְלַאכְתְּךָ. וַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי שַׁבָּת לַיהוָה אֱלֹהֶיךָ לֹא תַעֲשֶׂה כָל-מְלַאכְהָ אֹתָהּ וּבְנֶךָ-וּבִתְךָ וְעַבְדְּךָ-וְאִמְתְּךָ וְשׂוֹרְךָ וְחֹמְרְךָ וְכָל-בְּהֵמְתְךָ וְגֵרְךָ אֲשֶׁר בְּשַׁעְרֶיךָ לְמַעַן יָנוּחַ עַבְדְּךָ וְאִמְתְּךָ כְּמוֹךָ. וְזָכַרְתָּ כִּי עַבְדְּ הָיִיתָ בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם ... (דברים ה' 15-13)

נפלאות יציאת מצרים זה הסיפור הפנימי של עם ישראל, ובו ההסבר הפשוט שלנו, להתרחקות מאלילות: כלומר סלידה מייחוס כוח לכל מהות גשמית, וזה כולל בימינו גם את שלילת כל אל המתיימר להיות "על טבעי". מעללי אלוהינו ביציאת מצרים ב"זרוע נטויה" מכוונת אל שחרור מכל שעבוד. כולל מדמיון שווא. לעיתים "דיברה תורה כלשון בני אדם" ולכן שתלה פה ושם קסמים וניסים. כבר בתנ"ך, גיבורים כמו יוסף למשל, נעזרים בתבונתם העטופה בסמל "אלוהים". לא גורל ולא מאגיה. הדרכת השכל. זו התבונה בה זיהו חכמים רבים, כמו רמב"ם (בעקבות ההשכלה הערבית), את מהות הפעילות הרוחנית – ריחוק מאלילות שכל הכופר בה – מודה בתורה כולה! כך הדגיש רמב"ם בעקבות חז"ל.⁴ ועוד הרחיק לכת כאשר קבע כי "ההשגחה הולכת בעקבות השכל וצמודה אליו".⁵ יפה קבע גם אחד העם (במאמר לכבוד רמב"ם) כי אילו היה בא אצלו אותו גוי ללמוד את התורה על רגל אחת, היה מסתפק ב"לא תעשה לך פסל וכל תמונה" ואיך זיל גמור.⁶ זהו לב עניינה של תנועת ההשכלה.

2 היטיב לעסוק בכך מורי ורבי פרופ' יעקב מלכין, ראו למשל: יהדות ללא אל – יהדות כתרבות, תנ"ך כספרות (כתר -יהדות חופשית: 2003), ע' 45-47, ועוד.

3 שאותו זיהה עם הפיסיקה של אריסטו (ראו רמב"ם, פתיחה למורה נבוכים), ונועז יותר – "אלוהים" אצל רמב"ם הוא כינוי לאחד המלאכים שהם כולם כוחות טבעיים! (ראו רמב"ם, משנה תורה, הלכות יסודי תורה, פרק ב).

4 חז"ל מכנים זאת "עשרת הדיברות". בתורה כמה אזכורים ל"עשרת הדברים" שנכתבו על לוחות, ולא ברור אם כוונתם לאותו הטקסט ולאותם הלוחות – שממילא קושי רב בחלוקתם לעשרה חלקים. נראה כי בפנינו כמה מסורות של ברית והנסח הזה – מאוחר יחסית – מונותיאיסטי מובהק, ושלל מחקר בתחום זה. דיבר השבת, בכל אופן, מחבר בין שניים וארץ: בין החלק הראשון, התיאולוגי של המצוות, לבין החלק החברתי-ארצי. כבר במדרשי חז"ל הכרה בחלוקה זו.

5 במקור נאמרים הדברים על "עבודת כוכבים" שהיא "חמורה, שכל הכופר בה כאילו מודה בתורה כולה". נדרים כה א

6 מורה הנבוכים, חלק ג' פרק יז.

7 אחד העם, "שלטון השכל" (ניתן למצוא בפרויקט בן יהודה).

"השכל שופט וגוזר" הדגיש אבי המשכילים נחמן קרוכמל. זו גם קריאתו העתיקה של שפינוזה ב"מאמר התיאולוגי מדיני" ולפיה חירות התבונה היא היסוד למוסר, והאמצעי הטוב ביותר לשלום. אבל מדוע "לא תעשה כל מלאכה" כולל גם חיות כמו "שורך וחמורך"? תשובתו של כותב הברית הזו ברורה למדי: "למען ינוח עבדך ואמתך כמוך". שור וחמור נזקקים לעבד שיפעיל אותם, לכן מנוחתם תבטיח מנוחת העבדים. זו פסגה מדהימה של הכרה באדם "ללא הבדלי דת גזע, ומין" ואפילו מעמד. לכן בקבלת השבת אצלנו בבית, אני נוהג להדגיש את המילה "כמוך" תוך הצבעה על אחת מבנותיי שלרוב מצביעה עליי בחיוך ומשיבה... "כמוך".

הרעיון התבוני של בראשית נזקק לסיפור יציאת מצרים. לסיפור כלשהו. כי אין תבונה לבדה – ללא מילים וקהילה. אנחנו מעצבים תבונה באמצעות מילים וסיפורים של קהילה מסוימת. לפחות אחת. בתור בני אדם יש לנו הזדמנות להשתמש בשכל ולחגוג את היצירה, אבל משום כך גם נובע שאין לנו את כל האמת בכיס. השכל האנושי מוגבל. השלם והמוסרי ביותר הם רק אוטופיה לשאוף אליה. אבל הכרחי להחזיק במושגי טוב שכאלה.⁸ זהו חזון הנביאים כולם. זה גם החלום שהציע לנו ג'ון לנן לדמיין. מדובר במעשה תבוני, וככל שמתמקדים בו ובעשיית הטוב הנלווית לו- ניתן להשתחרר מהקרבנות פרים או סמכות רבנים. הודה בכך בגלוי שפינוזה, אבל מחברי בראשית כבר שמו את הדברים בפי אלוהינו שאמר לקין כי חטא אינו בשמים – "אליך תשוקתו ואתה תמשול בו" (בראשית ד 7). זוהי קריאת תגר על צוותי הקרקע של אלוהים.

רעיון החירות תורגם מאז שפינוזה לזכויות אדם (ליברליזם) ומכאן לחירות העמים (מדינת לאום) ואפילו צורת שלטון המפזרת כוח להגברת שלום ומניעת שעבוד. זו הדמוקרטיה. התהליך הזה לא קרה באופן מתמטי או מקרי, אלא לאור סיפורם של עמים מסוימים על אדמה מסוימת.

מגילת העצמאות של עם ישראל מדגישה את סיפורנו הייחודי בקרב "האומות השוחרות חירות". גם כאן הסיפור תומך את המהות הערכית. לאור חזון הנביאים שלנו, מובן לנו מהי חרות מודרנית. לאור הקמת הקונגרס היהודי (מיומו הראשון דמוקרטי אגב), הוכרזה "זכות העם היהודי לתקומה לאומית". זכות העם לחירות, נולדה מתוך זכויות האדם לחירות, לכן "זוהי זכותו הטבעית של העם היהודי".

הכרזת העצמאות מנוסחת כמניפסט. כנראה המניפסט היהודי החשוב בעת החדשה.⁹ ערכי היסוד שלנו נטועים בסיפור שלנו. אנחנו עם פעיל בהיסטוריה ויש לנו תרבות יוצרת – פסגת יצירתה "ספר הספרים הנצחי" ועד ימינו ממשיכים אותה חלוצים אשר "הפריחו נשמות" ויצרו זהות יהודית מודרנית – בעברית – ומשק השליט על "משקו ותרבותו" לקראת חברה אשר יסודה ב"שוויון מדיני גמור". זהו הזרם היהודי הגדול בזמננו – היהדות של מגילת העצמאות.

על כן מדי שבת אנחנו אומרים "שבת שלום" וזוכרים חירות, שוויון, צדק ושלום בתוך היצירה שלנו. יוצרים וזוכרים. צור וזכור בדיבור אחד.

8 פרוכ' אפרים שמואלי כינה זאת "דעת ישועה". מי שמאבק אמון באמת – עלול ליפול ליחסיות מייאשת שאלומות בסופה.
9 אפשר לומר כי "דברי שלום ואמת" של נפתלי הרץ וייזל (1782) קידם את פניה של ההשכלה היהודית – ואילו הכרזת העצמאות מביאה אותה אל אחד משיאיה המעשיים בסגנון מניפסט.

מגילת העצמאות - מצפן להווה ולבאות

רוב חיי הבוגרים שייכתי את מגילת העצמאות למגירה ההיסטורית. היא השתייכה לזיכרון הקולקטיבי שלנו כאומה המכריזה על עצמאותה, וקוטלגה על ידי כחלק מנושאי הבגרות באזרחות, שתלמידיי ניסו להבין, לזהות, להסביר ולקשר עם אירועים אקטואליים.

תפיסה זו השתנתה באופן חד עם פרוץ ההפיכה המשטרית בינואר 2023. ההפיכה המשטרית מאיימת לשנות את אופייה הדמוקרטי של מדינת ישראל, ולכן חשוב להתמקד במגילת העצמאות, המשמשת כבסיס הערכי של המדינה. המגילה מדגישה עקרונות של חירות, שוויון וזכויות לכל אזרחיה, ללא הבדל דת, גזע ומין. בשעה שמוסדות השלטון נמצאים תחת מתקפה, חיזוק המחויבות לערכי היסוד של המגילה יכול לשמש כמצפן מוסרי וכחומת מגן בפני פגיעה בדמוקרטיה.

בשל כך, הבנתי שאנו צריכים להוציא את המגילה מהספרים ולהעבירה לקדמת הבמה של חיינו. אחת הפעולות שנקטתי לשם כך הייתה הרצאה שהעברתי ביום העצמאות האחרון בפני קבוצה של חמישה-עשר איש ואישה. בהרצאה עסקנו במגילת העצמאות: קראנו את המגילה והבהרתי את הדרך שעברו כותביה מרעיון הכתיבה ועד לטיוטה האחרונה, וזאת בהשראת הספר "מגילת העצמאות עם תלמוד ישראלי" שיצר וערך דב אלבוים.

בנוסף, אני משלבת קטעים, רעיונות וערכים מתוך המגילה במופעים שאני כותבת ומנחה, בליווי הרכב מוזיקלי. דוגמה לסיום מופע לקראת ט"ו בשבט, בשילוב משל יותם עם רכיבים ממגילת העצמאות:

...וייתם שידע להתנבא, מתבונן אל העבר ומתפלא,

ואומר: הלוך הלכו העצים

במהלך שלושת אלפים ושמונה מאות שנות קיום היהודים,

ומצאו רועים שונים, חלקם עצי פרי מניבים, חלקם אטדים,

אבל, מדגיש יותם, הבעייה היא לא רק ברועים

אלא בעיקר בפילוגים ובשסעים.

ומסביר יותם: רק שלוש פעמים במשך השנים,

הייתה לעם היהודי מדינה ריבונית מאוחדת ועצמאית.

הפעם הראשונה, כאוטונומיה, עצמאית, עם כוחות צבאיים,

הייתה בתקופת דוד ושלמה המלכים.

אך, בהמשך, פרץ מרד אזרחים

שבעקבותיו הממלכה התפרקה מבפנים.

הקרע שהיה חברתי, כלכלי, ומעמדי,

הוביל לפילוג ולקריעת הארץ לשתי מדינות עם הרבה יריבות.
 אחר כך באו הכיבושים, החורבן ולבסוף הגלות.
 אחרי כארבע מאות שנים, ממשיך אולי יותם לסקור,
 הוקמה מדינת היהודים השנייה, מדינת החשמונאים
 וגם היא הייתה עצמאית, אוטונומית, ובעלת כוח צבאי.
 אך, חלפו פחות מ-50 שנה לכינון המדינה השנייה של העם היהודי,
 עד שקרע נגדם בין עשירים לעניים, בין קנאים למתונים, בין חילונים לחרדים,
 ובסופו של דבר הגיעה משלחת של פרושים,
 מיהודה לרומי וביקשה לשים סוף לשלטון החשמונאים.
 בדיוק כמו במדינה הראשונה:
 קודם העם נקרע מבפנים, אחר כך נלקחה הריבונות והשליטה,
 אחר כך נשרף הבית ולבסוף החורבן וההגליה.
 קצת יותר מאלפיים שנה, לקח לעם היהודי עד שאסף את עצמו
 צריך היה שירדפו אותו ואת דתו
 צריך היה שיבנו כבשנים להשמדתו
 צריך היה לאבד מיליוני נפש במלחמה העולמית,
 עד שכוון את המדינה העצמאית השלישית.
 הפעם דמוקרטית ריבונית, אוטונומית, עצמאית, בעלת כוח צבאי.
 מדינת נס, של העם היהודי.
 אז מה קורה למדינה השלישית? גם במדינה השלישית נוצר קרע בעם,
 כפסע היו ישראל לפני היפרדות, מלחמת אחים וגם דם.
 ובגבולות, אייב שלמד לנצל חולשות.
 מביט יותם בצער, ושואל, הפעם במילותיה של המשוררת רחל:
 הוֹי, אֶרְצִי, הוֹרְתִי, מְדוּעַ
 כֹּה שְׂדוּף נוֹכַךְ וְעֶצֶב?
 זְכָרוֹנָה שֶׁל אֶרֶץ חוֹרָנָת
 בְּלִי מְשִׁים עוֹלָה עַל הַלֵּב
 והמדינה השלישית, הבית, אולי חושב שהכל אבוד וכבר אי אפשר לתקן
 ויותם יוצא מהמשל ופונה אל העם:
 ואומר: למחלוקות ולריבוי דעות יש חשיבות
 לכן, מתוך הריבוי חפשו את המשותף, חתרו לאחדות
 שתושבת על הסכמה בסיסית של ערכים ועקרונות
 ועל נכונות לשתף פעולה למרות חילוקי הדעות.
 כולי תקווה אומר יותם, שעוד ניתן לשנות, עוד ניתן לאחד, לחבר הקרעים.
 עוד תוכלו להיות מדינה של אחווה ורעות, המקיימת קשר עם כל גווי היהדות,
 תחיו בשלום ובאהבה, תקבלו מתוך שיוויון את המיעוטים,
 את האחרים ואת השונים

יהדות חופשית

תבינו שכולכם נמצאים בשותפות גורל, ואז אף אויב לכם לא יוכל.
חשוב שתלמדו מלקחי המדינות הראשונה והשנייה,
שתשכילו לזהות, ולהכיר את המלכודות
של שתי המדינות הקודמות
ותנסו לצאת מן המלכודת העכשווית, בה שרויה המדינה השלישית
כי אין לכם ברירה
כמה שנים, שואל יותם וגם דני ליטני, נצטרך עוד למות לפני שנלמד איך לחיות
וכמה נמשיך לחכות לשלום עם זית ושתי חרבות
וכמה עצים ירוקים ישרפו בגלל מלחמות וכבוד.

מגילת העצמאות אינה כבר רק מסמך היסטורי – היא הבטחה חיה, חזון לעתיד שאנו מחויבים לו.
חזון שאינו נחלת העבר בלבד, אלא מצפן להווה ולבאות.

מה בין מגילת העצמאות לבין יום כיפור?

מגילת העצמאות היא הטקסט המכונן של עצמאותנו בארצנו. היא מכריזה הן על זכותנו לריבונות עצמאית בחלקת האדמה שהיא המולדת ההיסטורית של העם היהודי, והן על אופייה של המדינה העתידה לקום. הסיפור ההיסטורי המתואר במגילה אינו מדויק בכל פרטיו; וזהו טבעם של אתוסים לאומיים המבליטים חלקים, מצניעים אחרים ולעיתים קושרים כתרים לעבר שלא דווקא היה מפואר כפי המתואר. לעומת זאת, אופי המדינה ועקרונותיה כתובים בלשון ברורה שאינה משתמעת לשתי פנים, במיוחד בפסקה זו:

מדינת ישראל תהא פתוחה לעליה יהודית ולקבוץ גלויות; תשקד על פתוח הארץ לטובת כל תושביה; תהא משתתה על יסודות החרות, הצדק והשלום לאור חזונו של נביאי ישראל; תקים שיון זכויות חברתי ומדיני גמור לכל אזרחיה בלי הבדל דת, גזע ומין; תבטיח חפש דת, מצפון, לשון, חנוך ותרבות; תשמר על המקומות הקדושים של כל הדתות; ותהיה נאמנה לעקרונותיה של מגלת האמות המאחדות. במספר שורות קצרות כוננו אבות האומה ואימהותיה מחויבות חילונית והומניסטית ברורה, ויצקו את יסודות הדמוקרטיה הליברלית הישראלית. חילונית, כי אין בטקסט שום ציווי הלכתי; הומניסטי, כי "לטובת כל תושביה" זו מחויבות להטבת חיי האדם והקהילה על בסיס הערכים הנקובים במגילה שזו מטרתם; דמוקרטי-ליברלי, כי בנאמנות לעקרונותיה של מגילת האמות המאחדות, בה הוכרז כי הגנה על זכויות האדם וכבודו היא קריטית לחופש, לצדק ולשלום עולמי, מתחייבת ישראל הצעירה לדאוג שאזרחיה ייהנו מהן.

ומה הקשר ליום כיפור, אותו חג שרובנו מזהים עם תפילות ותחנונים לאלוהים שיסלח לנו על חטאינו ויכתוב אותנו בספר החיים, אותו חג בו רבים מאיתנו נהנים מן השקט ומן הכבישים הריקים, מרכיבת אופניים וממכשח חברתי?

מתוך המשנה במסכת יומא, פרק ח', משנה ט': "עברות שבין אדם למקום, יום הכיפורים מכפר. עברות שבין אדם לחברו, אין יום הכיפורים מכפר, עד שירצה את חברו". אני למדה ממשנה זו שמנהיגי הרוח של העת ההיא, הבינו גם הם כי ביחסים בין אישה לחברתה קיימת ריבונות ובחירה אנושית, ש"המקום" אינו קשור אליה ואינו צד בה. אנחנו קובעים את טיב יחסינו עם משפחתנו האנושית, ולנו כל היכולות והכלים לנהל אותם לפי מיטב שיקול דעתנו. מכיוון ש"אין סמכות בלי אחריות" כותבי המשנה מציעים דרך ראויה בעיניהם - "עד שירצה את חברו"; במילים שלנו - עד שנרד מהאגו ומדעתנו הצודקת ונהיה מוכנים להסתכל בעיני האחר וליצור שותפות מחדש על בסיס כבוד הדדי.

יהדות חופשית

המרחב האישי והבינאישי האוטונומי, החופשי מציוויים הלכתיים ומציות למנהיגי דת מציב אתגר: בעודי יודעת שאני חופשית, מהו הראוי בעיניי להתחייב אליו? לא כי הורו לי, לא כי כפו עליי, אלא כי כך אני בוחרת לחיות את חיי. עבור רובנו, הראוי נמצא בשאיפתנו לפעול למען הטבת איכות חיינו כפרטים וכחברה, ומה מיטיב יותר מאשר הליכה לאורם של ערכים המעצימים את אנושיותם של אדם וחווה – שוויון, צדק, חירות, שלום, אחווה ודומיהם. אם כך, המשימה המוטלת עלינו בשם הראוי, היא לחקור ערכים אלה ולטפח אותם בקרבנו, בבחינת "והגית בו יומם ולילה" (יהושע, א', ח').

יום כיפור הוא הזדמנות נפלאה להתבוננות, ללימוד ולחקר. בתרבותנו הוא היום הקדוש ביותר בשנה. קדושה יכולה להיות במערכת היחסים בין אדם לאל ויכולה להיות במערכת היחסים בין אנשים. בראשון, הקדושה שייכת לכוחות עליונים והאדם משרת אותם במעשיו בשני, לנו יש היכולת להקדיש את עצמנו מבחירה לדבר שבעינינו ראוי, חשוב, ויקר, במימד האישי והבינאישי. כך למשל אני כותבת הקדשה לחברה, אני מקדישה תשומת לב לילדיי או אנו מקדשים את אהבתנו זה לזה בטקס נישואים יהודי-חילוני.

ברוח זו, אני מקדישה את יום הכיפורים שלי ללימוד והתבוננות אישית בערך החסד. בסדנה שיצרתי ושמה "הזמנה לחסד" המשתתפים ואנוכי לומדים יחד שתי הגדרות למושג החסד. האחת של הרמב"ם, מתוך "מורה נבוכים", והאחרת מתוך ספרה של ד"ר דנה פריבך-חפץ "חסד חילוני". לאחר מכן אנו מתבוננים יחדיו במקורות ספרותיים והגותיים שונים שהתייחסו לערך החסד, תיארו אותו או שילבו אותו ביצירותיהם. המשתתפים בוחרים ובוחרות לעצמם מקור שמדבר אליהם ומוזמנות לשיחה פתוחה השואלת שאלות על טבעו של החסד בחיינו, למשל:

- מה המשמעות של החסד במקור שבחרתם? עם איזה רגעים של חסד הוא מפגיש אתכן?
- שתפו במעשי חסד שעשיתם/עשו עבורכם? מה הייתה החוויה ואיך השפיע על חייכן? מה למדתם מזה ואיזו השראה נתן?
- איזה חסד אתם רוצים שיופיע בחייכן?
- מה הקשיים בהבעת חסד ובקבלת חסד?

השיחה מאפשרת מבט אישי, רגיש ולעיתים פגיע לתוך המרחבים בהם "כולנו זקוקים לחסד" כדברי המשורר יהודה עמיחי, כולנו צריכים יד מושטת מתוך שאר רוח וחמלה, וכולנו, מסתבר, יודעים גם לתת אותה במצבים רבים בלב פתוח ועין רגישה. בסיום הסדנה אנו שרים ושרות יחד את "נעשה שלום עלינו ועל כל עם ישראל ועל כל יושבי תבל" – השלום הוא בידינו ואנו שואפים להביאו בתוכנו – עם ישראל, ובכל העולם כולו. מסר יהודי, חילוני והומניסטי.

ואם תרצו גם אתם להרהר בערך החסד עבורכם, לפניכם 2 נקודות המבט מתוך הסדנה: הרמב"ם רואה חסד כמידה אלוהית שמשמעותה הענקת טובה יתרה למי שאינו ראוי לכך. ולכן כל טובה הבאה מאלוהים, כולל בריאתו את מציאות עולמנו, היא חסד. כאשר אנו בני האדם עושים חסד בחיינו, אנו מבטאים מידה אלוהית. ד"ר דנה פריבך-חפץ גורסת כי בבסיס החסד החילוני עומדת ההנחה שכל אדם חופשי ומסוגל למצוא את דרכו בחייו לפי רצונו וטעמו, ושמפגש עם הזולת מתוך נדיבות כנה ומלאה הוא אפשרי. החסד החילוני אינו עניין אליטיסטי ששמור ליחיד סגולה, אלא פתוח ברוח הומניסטית בפני כל אדם ואדם, מתוך ייחודו. גרסתו החילונית של החסד הוא מפגש בין שני שותפים

שווים שפועלים מתוך חירות שמידתה שווה עקרונית, משום שתפיסת הרצון האנושי כחופשי היא חלק מרכזי בתמונת העולם ההומניסטית. תקוותי כי מגילת העצמאות והערכים ההומניסטיים הגלומים בה יהוו כר פורה ללימוד, לדיון, למפגש אנושי ובעיקר לעשייה אוהבת אדם ומיטיבה.

מקורות:

הרמב"ם, מורה נבוכים, חלק שלישי, פרק נ"ג.
דנה פריבך-חפץ, חסד חילוני, רסלינג, 2009
מגילת העצמאות

עצמאות בצל מלחמת הישרדות

75 שנה אחרי מלחמת העצמאות, מלחמה שהתרחשה בכל החזיתות. מלחמה במהלכה התחוללו קרבות על הבית, קרבות בערים המעורבות: יפו, רמלה, צפת, בקיבוצים, בצירים מרכזיים, שיירת יחיעם בצפון, שיירת הל"ה בגוש עציון ועוד מבצעים עקובים מדם ברחבי הארץ. בתוך הקרבות התכנסה ממשלה זמנית בחטף והכריזה על הקמת מדינה. כך זה התחיל. בחיפזון, כשהאש רועמת בחזיתות, כמו עם שיוצא שוב מעבודות לחירות, כשהעולם מביט בעין בוחנת. מה עושים היהודים? האם הם ראויים למדינה עצמאית בתוך אומות העולם? מגלות לריבונות. זה סיפורה של מלחמת העצמאות.

בשביעי באוקטובר 2023 נפרצו שוב גבולות המדינה. נשברה קונספציה. תחושת ריסוק ביטחון אישי של כל אזרח ואזרחית בישראל. מאז שומעים בעולם קולות מכיוונים שונים. הלגיטימציה נשחקת בעוד צה"ל מוביל מהלומות על עזה כדי למוטט את ארגון חמאס, או נעשים שוב חזקים, מלקקים את הפצעים, בוכים עם משפחות החטופים.

כיצד נחדש את החזון? כיצד נקיים חברת מופת כזו שתבטיח את שלום כל אזרחיה ללא הבדל דת, גזע ומין, כשהתותחים רועמים והמטוסים מטילים פגזים בלי הרף?

זה בדיוק הזמן להזכיר ולהיזכר בסיפור הגדול שהביא אותנו לכאן. לפתוח את הספרים, לגשת לסבתות ולסבים שעוד אתנו, ולשמוע על חלום שהתגשם. משואה והעפלה לבניין ותקומה. זו לא קלישאה, זו זהות. אישית, עדתית, לאומית. סיפור רב תרבותי של גלי עליה ובניית חברה. עם כל הקשיים. סיפור לאומי שאינו אגדה. בימים אלו אנו מחדשים אותו. כל אחת ואחד בשמירה על הביטחון האישי, באמונה בזכותנו על הארץ, בדבקות באתוס הושטת יד לשכנינו. בערים המעורבות ובכפרים הסמוכים ליישובי הספר. עצמאות העם היהודי במדינתו איננה רק שאלה של ביטחון.

נוצר פה עם שפולג ושוסע בקרע חברתי של מלחמת שבטים על סף חורבן בית שלישי. תוך כדי המלחמה ולאחריה יבנה העם מחדש ויחדש את עצמאותו. וכשאני מדבר על עצמאות אני מתכוון לתוכן העמוק של מגילת העצמאות. זו השעה לשוב ולחזור לכונן כאן חברת מופת. וזהו זמנם של המחנכים. "מדינת ישראל [...] תהא משתתה על יסודות החרות, הצדק והשלום לאור חזונם של נביאי ישראל; תקיים שיוון זכויות חברתי ומדיני גמור לכל אזרחיה בלי הבדל דת, גזע ומין; תבטיח חופש דת, מצפון, לשון, חינוך ותרבות; תשמר על המקומות הקדושים של כל הדתות; ותהיה נאמנה לעקרונותיה של מגילת האמות המאחדות."

זה רק קטע קצר מתוך הכרזת העצמאות אותו לימדתי בשיעורי אזרחות. כמורה שניצב נכון מול

תלמידיו שאלתי את עצמי לא פעם: האם זה ימשך? האם ילכו בדרך הזו שהתוו המייסדים? ומה אני עוד יכול לעשות כדי שיקשיבו? כדי שיבינו שבכיוון הזה בחרנו ללכת והם מוכרחים להמשיך ולבחור בדרך טובה, דרך של עם המכיר בזכויות אדם כאבני היסוד של חירותו המדינית, עם רודף שלום המאמין באדם, עם שבוחר מתוך מסכת הייסורים שעבר, להיות עצמאי ועוצמתי בארצו, אך גם אנושי ואוהב אדם וחירות בכל מאודו.

בכוחנו לאחות את הקרע ולחדש את הברית, לשוב אל הערכים מתוך הכרזת עצמאות הנושנה, מתמונה סמלית שתלויה על הקיר בכיתה, להפוך אותה למסמך חיים ושאיפה עבור תלמידינו ועבור עצמנו.

במה בא לידי ביטוי אופייה היהודי של המדינה על פי מגילת העצמאות?

מגילת העצמאות, או, בשמה המקורי: ההכרזה על הקמת מדינת ישראל, היא מסמך מכונן. אני רואה בה המגילה השישית של תרבותנו, אחרי חמש המגילות הנמצאות בתנ"ך. בין השאר, אני חושבת שהיא מצביעה על מרכיבי הזהות היהודית שצריכים להיות למדינת ישראל, שעל הקמתה הוכרז במגילה. הטיות שונות של המילה "יהודי" מופיעות כמעט בכל פסקה. ההקשרים הרלוונטיים הם:

- העם היהודי קם בארץ ישראל.
- הוא הוריש לעולם כולו את ספר התנ"ך.
- לאחר שהוגלה, העם היהודי לא חדל לייחל לחזור לארצו.
- לעם היהודי יש קשר היסטורי לארץ ישראל.
- לעם היהודי יש זכות לתקומה לאומית בארצו.
- ישנה "בעיה יהודית", שהפתרון לה הוא הקמת מדינה יהודית.
- העם היהודי זכאי להיות ככל העמים – בעל ריבונות.
- העם היהודי פועל למימוש זכותו לתקומה לאומית.

הקשרים אלו מספרים את הסיפור הציוני, שהוא חלק בלתי נפרד מזהותי כרב חילונית הומניסטית. מהם היסודות שאני לוקחת מהמגילה לגבי זהותה היהודית של המדינה? היסטוריה משותפת, קשר לארץ ישראל, התנ"ך כבסיס התרבות היהודית.

אבל אין די בכך. פסקה 13 מוסיפה נדבכים חשובים לזהות היהודית של מדינת ישראל – "סִדּוֹת הַחֲרוֹת, הַצֶּדֶק וְהַשְּׁלוֹם לְאוֹר חַזוֹנֵם שֶׁל נְבִיאֵי יִשְׂרָאֵל" – בעיניי אלו מרכיבים הכרחיים.

כדאי לשים לב גם מה לא מופיע במגילה כחלק ממרכיבי הזהות היהודית – אין אזכור לאמונה באלוהים, אלא מופיע הביטוי "צור ישראל" – פשרה בין הצד הדתי לצד החילוני, הדגש הוא על הנביאים, ולא על חוקי התורה. אלה מרכיבים אישיים אפשריים, כמובן, אך הם אינם מוגדרים כחלק מזהותה היהודית של המדינה. כשאנחנו מנכיחים את מגילת העצמאות כמסמך יהודי מכונן ראוי שנשים לב כי היא אינה נחשבת כמסמך מכונן בעיניי ציבורים גדולים במדינת ישראל כיום, וזה, לדעתי, אחד משורשי המחלוקת העמוקים המתקיימים כיום בחברה הישראלית. הערבים והחרדים, אך גם חלק מהציונים הדתיים, אינם רואים במגילת העצמאות מסמך מכונן – כל קבוצה וסיבותיה.

אני מנחה השנה בתוכנית מפגשים מטעמה של עמותה דתית בשם "דורשי ירושלים". האג'נדה שלהם רחוקה מאוד משלי, אבל כיוון שנראה לי חשוב מאוד לנסות לנהל דיאלוג, ועדיף עם מי שאיננו מסכימים אתו – הצטרפתי, ואני משמיעה שם את קולי ודעותיי כאישה ורב חילונית הומניסטית. אחד המפגשים עסק בשאלה: מה ראוייה להיות זהותה היהודית של מדינת ישראל? הצגתי את מגילת העצמאות והסברתי את השקפתי, כפי שעשיתי כאן לעיל. לא הופתעתי, אך בשיח שהתעורר הובהר לי ולמשתתפים, שהרבנים האורתודוקסים המשתתפים – הן הציוני דתי והן החרדי – אינם רואים במגילת העצמאות מסמך מכונן. לדעתם, התורה, במשמעות מאוד רחבה של המושג – מבראשית ועד ימינו, היא הבסיס המכונן, והיא מגדירה כיצד צריכה להיראות מדינת ישראל כמדינה יהודית. אם כך, הפער בינינו הוא עצום, ויש לנו עוד דרך ארוכה. מי ייתן ונצליח לגשר על התהום.

בכל מקרה, אל לנו להפסיק להשמיע את קולנו ההומניסטי.

לוויה יהודית חילונית הומניסטית - השראה ממגילת העצמאות

לוויה יהודית חילונית הומניסטית היא טקס שמאפשר פרידה מאדם שנפטר: במעבר מהחיים עצמם לחיים בזיכרון אוהביו. אחת הסיבות לקיום טקס לוויה חילוני, שמקבל השראה מהתרבות היהודית ומתרבות והערכים של משפחת הנפטר, הם אמונה בזכות האדם לחירות ובחירה בכל תהליכי חייו - איך יחגוג, איך יציין אירועים חשובים בחייו וגם איך נפרדים ממנו עם מותו. בעת בניית טקס משמעותי, אני מחפשת מקורות השראה, איך לומר את הדברים החשובים והמשמעותיים ברגע הנכון, ובאיזו דרך לגעת בלבבות האנשים שמשתתפים בטקס.

כשחשבתי על דוגמה בה מתבטאים ערכים מרכזיים בחיים - חשבתי על הרגע בו הוקמה מדינת ישראל. כותבי מגילת העצמאות רצו, ברגע מסוים זה של הכרזת הקמת המדינה, לבטא ערכים, אמונות ומקורות השראה וכל אלו נכללו במגילה. הם ניסחו את המגילה באופן מעורר השראה, המייצג שלבים חיוניים, לטעמי, בטקסים משמעותיים.

במגילת העצמאות מוזכרת המורשת ממנה אנו צומחים ומקורות ההשראה:

"בְּאֶרֶץ־יִשְׂרָאֵל קָם הָעָם הַיְהוּדִי, בְּהַ עֲצָבָה דְמוּתוֹ הַרוּחִי, הַדְּתִית וְהַמְּדִינִית, בְּהַ חַי חַיִּי קוֹמְמִיזִית מְמַלְכֶתִית, בְּהַ יִצֵּר נְכִסֵּי תְרָבוֹת לְאֻמִּים וְכָל־לְאֻנְשֵׁים וְהוֹרִישׁ לְעוֹלָם כָּלוֹ אֶת סֵפֶר הַסְּפָרִים הַנִּצְחִי."

גם כשאני בונה לוויה, אני מתייחסת למורשת של הנפטר ולמקורות הכוח וההשראה שלו.

במגילה מוזכרים אירועים היסטוריים נבחרים מחיי העם, לדוגמא:

" שְׂאֲרִית הַפְּלִיטָה שֶׁנִּצְלָה מֵהַטְּבַח הַנְּאֻצִי הָאִים בְּאִירוּפָּה וַיְהוּדֵי אֲרָצוֹת אַחֲרוֹת לֹא חָדְלוּ לְהַעֲפִיל לְאֶרֶץ־יִשְׂרָאֵל, עַל אִף כָּל קִשֵׁי, מְנִיעָה וְסַכְנָה, וְלֹא פָּסְקוּ לְתַבַּע אֶת זְכוּתָם לְחַיִּי כְבוֹד, חֲרוֹת וְעַמְלֵי־יִשְׂרָיִם בְּמוֹלַדַּת עַמָּם."

בְּמַלְחַמַּת הָעוֹלָם הַשְּׁנִיָּה תָּרַם הַיְשׁוּב הָעֵבְרִי בְּאֶרֶץ אֶת מְלוֹא־חֶלְקוֹ לְמַאֲבַק הָאֻמוֹת הַשׁוֹחֲרוֹת חֲרוֹת וְשִׁלּוּם נֶגֶד כְּחוֹת הַרְשָׁע הַנְּאֻצִי, וּבְדָם חֵילָיו וּבְמַאֲמָצוֹ הַמְּלַחֲמִיתִי קָנָה לוֹ אֶת הַזְּכוּת לְהַמְנוֹת עִם הָעַמִּים מִיִּסְדֵי בְּרִית הָאֻמוֹת הַמְּאֻחָדוֹת."

גם במהלך הלוויה ניתן תמיד מקום לסיפור עיקרי חייו של הנפטר. בהכנת טקס לוויה חילוני הומניסטי אנחנו רוצים לחזק את הצהרת החירות שלנו להיות יהודים כהשקפתנו, בארצנו, ולחזק את הבחירות שלנו על פי אמונתנו. בלוויה שכזו ניתן דגש למורשת ולמעשיו של האדם במהלך חייו ועל מה שהשאר בלב הנפרדים ממנו.

במגילת העצמאות מדוברים הערכים המרכזיים על בסיסם תושחת החברה:
 "מדינת ישראל תהא פתוחה לעליה יהודית ולקבוץ גלילות; תשקד על פתוח הארץ לטובת כל תושביה;
 תהא משתתה על יסודות החרות, הצדק והשלום לאור חזונם של נביאי ישראל; תקים שויון זכויות
 חברתי ומדיני גמור לכל אזרחיה בלי הבדל דת, גזע ומין; תבטיח חפש דת, מצפון, לשון, חנוך ותרבות;
 תשמר על המקומות הקדושים של כל הדתות"

עצם הבחירה של משפחת הנפטר לקיים טקס לוויה יהודי חילוני הומניסטי היא בחירה המחויבת בתוך
 חופש הבחירה, חופש הדת, המצפון והתרבות. בניית טקס הקבורה, גם עבורי כמובילה ומנחה, הוא
 תהליך חופשי של ליקוט וביור בתוך ומתוך התרבות היהודית ובהלימה לערכי הנפטר ומשפחתו.
 השימוש בתפילות ובטקסטים הוא בהתאם לבחירה, ובחיבור למה שמאמינים בו המלווים בלוויה.
 לכל מילה, ניגון ושיר יש מקום בחיזוק הקשר של הנפרדים אל הנפטר, ולמורשת שהם שייכים אליה.
 זוהי תמיד במה לרגשות אישיים של קרובים - אובדן, געגוע, חשש מריקנות. המעגלים החברתיים
 שבאים לביטוי מביאים את עולמו של הנפטר: משפחה, קהילה. המסרים לפי בחירת הנפרדים ובהתאם
 לשייכותם ולאמונותיהם.

גם בלוויה שכזו, חשוב שיהיה מבנה ברור שעוזר למשפחה ברגעי הבלבול, הקיימים ממילא ברגעי
 הפרידה. תוכנית הלוויה ברורה ומוצגת לקרובים. מוביל הטקס מאפשר לקרובים לנכוח, להרגיש, ולא
 לעסוק בהחלטות סידוריות ברגעים שכאלה.
 מרכיבי טקס הלוויה:

- התכנסות
- הצגת הנפטר, חייו ומעגלי השייכות - מספרים את סיפור החיים
- לפי בחירה מושרים או מושמעים שירים, או מושמעת מוזיקה שפותחת את הלב
- דברים של קרובים: הספדים, מילות פרידה, סיפורי מפגש, מקומות שהנפטר נגע בדוברים
 ובמשתתפים בלוויה.
- רוח הדברים שנאמרים ומושמעים יכולים להיות שילוב מילים ותפילות לפי בחירה ולפי המורשת
 החשובה למשתתפים. כולל טקסטים מתוך המורשת היהודית הדתית, לפי בחירה: קדיש יתום
 ואל מלא רחמים או קדיש חילוני הומניסטי.
- לאחר ההטמנה - הזמנת הקהל להניח פרח או אבן. לחבק את המשפחה.
- בסיום, הזמנה לימי השבעה בהם אנשים יוכלו לבוא למשפחה לחזק, להתחזק, להיזכר ולבנות את
 הזיכרון שישאר וילוה.

הטקס הינו חלק מהתחלת ההבנה שאדם שהיה איתנו בין החיים, ממשיך לחיות רק בזיכרונו.

כפי שהיטיב לנסח יענקל'ה גלפז, איש עין גדי:

משמסתלק אדם מן העולם,

וגופו נטמן באדמה,

והוא מתמעט והולך,

ומתפוגג, ונמוג,

מחפשת הנשמה מקום, ואין היא יודעת מצוא,

יש האומרים שהיא שרויה על האבן,

יהדות חופשית

ויש האומרים שבכל מקום, כמו אלוהים,
אבל אני חושב שבסופו של דבר
מתיישבת הנשמה בלב אהוביה,
ואין היא זקוקה ליום זיכרון, ולתפילות ודמעה.
אבל אוהביה זקוקים.
כדי להזכיר שבליבם שרויה נשמה
שהסתלק ממנה גופה, ועכשיו בת בלי גוף
היא חיה בשנייה.

כרבה חילונית- ליווי המשפחה בטקס לוויה מאפשר לי לעשות חסד- נתן יכולת לעזור לאנשים ברגעים של עצב, בלבול וצער ולפעמים אי ודאות. מגילת העצמאות היא אחד העוגנים להיעזר בהם ומהווה גם מצפן הן במובן הערכי- חירות האדם לבחור את דרכו, והן במובן התבנית- שלבים הכרחיים בבניית מהלך טקסי ראוי.

חג הפסח ברוח יהודית חילונית הומניסטית וזיקתו למגילת העצמאות

"בכל דור ודור חייב אדם לראות את עצמו כאילו הוא יצא ממצרים" (פסחים פ"י מ"ה). האמירה הזו חוזרת על עצמה, מדי שנה, בכל פעם שאנו קוראים את ההגדה. איך נצליח לספר שוב ושוב את אותו הסיפור? איך נעמיד את עצמנו במצבם של יוצאי מצרים? אנסה להסביר במספר שורות איך הטקסט הקדום הזה מתחבר אלי, ומדוע לדעתי הוא מסר חשוב ביותר.

"בכל דור ודור" – העם היהודי הוא עם של זיכרון ושל טקסט. אנחנו זוכרים באמצעות החגים, המועדים, הזמנים הקבועים בשנה בהם מתרחשים חילופי העונות, במעגל החיים ובמעגל השנה, בסיפורים ובטקסטים עתיקים וחדשים. החזרה על אותן מסורות היא זו שבונה את הנרטיב שלנו, את הסיפור שלנו, את המורשת ואת הבסיס הרוחני עליו אנו עומדים. עלינו לספר על יציאת מצרים ולידתו של העם. עלינו לספר את יציאת מצרים של הורינו, סבינו, ואבות אבותינו שהביאו אותנו אל הארץ הזו. בכוחם של הסיפורים מתחזק הקשר התרבותי והארצי לכאן. כאשר נצליח לחזור על הסיפור הזה לילדינו ולנכדינו, ולהסביר את המחיר של אי יציאת מצרים לפני דורות מועטים, נוכל גם להסיק את המסקנה ההיסטורית האם תופעת הירידה מן הארץ, דווקא לברלין הנהדרת (...) היא תופעה העולה בקנה אחד עם "בכל דור ודור"? האם תופעת הנפקת הדרכונים הפולניים לבני הארץ הזו (שהוריהם וסביהם נולדו שם ועשו יציאת מצרים בעצמם) היא המשך ישיר של "בכל דור ודור"?

בספר שמות טז פס' ג' מתלונן העם על הרעב: "וַיֹּאמְרוּ אֲלֹהֵם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מִי יִתֵּן מוֹתֵנוּ בְּיַד יְהוָה בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם בְּשִׁבְתֵּנוּ עַל סֵיר הַבְּשָׂר בְּאֶכְלֵנוּ לֶחֶם לְשֹׁבַע כִּי הוֹצֵאתָם אֶתְנוּ אֶל הַמִּדְבָּר הַזֶּה לְהַמִּית אֶת כָּל הַקָּהָל הַזֶּה בְּרָעַב".

מתוך מגילת העצמאות:

"לאחר שהגלה העם מארצו בכח הזרוע שמר לה אמונים בכל ארצות פזורים, ולא חדל מתפלה ומתקנה לשוב לארצו ולחדש בתוכה את חרותו המדינית.

מתוך קשר היסטורי ומסורתי זה חתרו היהודים בכל דור לשוב ולהאחז במולדתם העתיקה; ובדורות האחרונים שבו לארצם בהמונים, וחלוצים, מעפילים ומגנים הפריחו נשמות, החיו שפתם העברית, בנו כפרים וערים, והקימו ישוב גדל והולך השליט על משקו ומרביותו, שוחר שלום ומגן על עצמו, מביא ברכת הקדמה לכל תושבי הארץ ונושא נפשו לעצמאות ממלכתית."

טקסט ששילבתי בסדר פסח אחרי צוק איתן ב-2014 ומתאים גם לימינו אלה, אחרי אסון ה 7/10:

החוליה הבאה בסיפור, סרן (במיל') רחלי גרונשטיין יחידת הניוד:

"חכמים אומרים שאם צריך לסכם את פסח - מספיק להגיד 'פסח', 'מצה' ו'מרור'. העניין הוא במוטיב המגיד. במשך אלפי שנים יהודים מורישים לדורות אחריהם את היכולת לספר סיפור, לא סיפור מנותק, אלא סיפור בהתהוות. הספציאליטה היהודי מתמחה בהעברה תורשתית, אלפי סיפורים, רגעים מכוננים; מנהיגים ומנהיגות דגולים ברגעים אנושיים, ורגעים אנושיים שהופכים לפרקים בהיסטוריה שלנו. את הקולקטיב מרכיבים הרבה פרטים. כל פרט הוא סיפור. שנים לאחר מכן אנחנו מספרים את נרטיב האומה שהרכיבו הפרטים.

השנה, התחושה שאנחנו טווים את החוליה הבאה בסיפור היהודי, חזקה במיוחד ומורגשת בעצמות ובוורידים. את הרגע הזה אנחנו מייצרים עכשיו. ללמוד את אין-ספור סיפורי הגבורה במלחמה עוד ייקח לנו זמן. אנחנו עוד במרירות העצומה, אך יש לנו חוב מוסרי, לספר סיפור של אומה, כי במותם ובחיייהם הם מצווים לנו את החיים.

ההגדה המסורתית התעוררה משנת חורף ארוכה. טקסטים נשנים כמו: "בְּכָל דּוֹר וְדוֹר חַיִּיב אָדָם לִרְאוֹת אֶת עַצְמוֹ כְּאִלוֹ הוּא..." – נקראים בזמן הווה. הסיפור של העם שלנו הוא בהווה מתמשך. זהו זיכרון לדורות."

ניתן לקשור את סדר הפסח למגילת העצמאות על פי העקרונות הבאים:

- "בכל דור ודור" – כבר ציינתי למעלה. וגם: "מתוך קשר היסטורי ומסורתי זה חתרו היהודים בכל דור לשוב ולהאחז במולדתם העתיקה"
- חג החרות: "תהא משתתה על יסודות החרות, הצדק והשלום", וגם: "ולחדש בתוכה את חרותו המדינית."
- העליה לישראל – יציאת מצרים, "אנו קוראים אל העם היהודי בכל התפוצות להתלכד סביב הישוב בעליה ובבניו"

המלצותי לעורכי סדר פסח משפחתי או קהילתי:

א. כיוון שחג הפסח עמוס בהרבה תכנים, להתמקד בסדר פסח בנושא מרכזי אחד: בכל דור ודור, ארבעה בנים, והגדת לבנך, מה נשתנה וכיו"ב.

ב. לתת לנוכחים/ות להתבטא: למשל ב"מה נשתנה" – מה השתנה אצלי השנה- כל אחד/ת מהמסובים/ות יגיד. לא לוותר לאף אחד/ת.

ג. להכין הפעלות לילדים/ות. אצלנו במשפחה הילדים/ות ממש אוהבים/ות.

ברית מצווה ליהדות חילונית

*המאמר כתוב בלשון נקבה אך מתייחס לשני המינים.

"כי המצוה הזאת, אשר אנכי מצווה היום, לא נפלאה היא ממך, ולא רחקה היא. לא בשמים היא ... ולא מעבר לים... כי קרוב אליך הדבר מאד, בפיך ובלבבך לעשותו" (דברים ל' יא' – יד').

ברית המצווה היא אחת מארבע בריתות שכורת האדם היהודי. בחייה: ברית מילים, או ברית מילה לבנים שהוריהם בוחרים בכך, סמוך ללידה, כסמל להצטרפותה. למשפחה ולעם. ברית מצווה במעבר אל ההתבגרות, ברית זוגיות כאשר היא בוחרת בן/בת זוג לחיים וברית עולם כאשר מגיעה עת פרידה.

המשפחות הבוחרות לערוך טקס ברית מצווה חילוני - הומניסטי, המשפחות אותן אני פוגשת, הן משפחות ריבוניות הלוקחות, עם בנותיהן ובניהן, אחריות על יהדותן ובתוך כך על טקסי החיים המלווים אותן

מרים קבלה תורה מסיני / ומסרתה לבנות צלפחד / ובנות צלפחד לדבורה, / ודבורה לרות, / ורות מסרתה לדבורה / הן אמרו שלשה דברים: השמיעו את קולכן / והעמידו תלמידות הרבה / ועשו דרש לתורה. / (הרבה רינת צפניה)

משה קיבל תורה מסיני ומסרה ליהושע, ויהושע לזקנים, וזקנים לנביאים, ונביאים מסרוה לאנשי כנסת הגדולה. הם אמרו שלושה דברים: הוו מתונים בדיון, והעמידו תלמידים, הרבה ועשו סייג לתורה (פרקי אבות א', א')

ברית המצווה הוא טקס מעבר המסמל את הצטרפותן של הנערות לעולם המתבגרות בעם היהודי, כחוליה נוספת ומרגשת בשרשרת הדורות של ערכים, תרבות ומסורת, ומתחילות לקחת חלק באחריות על שימורה, טיפוחה ובבוא העת גם על מסירתה לדורות הבאים. טקס ברית המצווה הוא סופו של תהליך בו מתוודעות הנערות לטקסט מקראי תוך לימוד ביקורתי, לנושאים מתוך ההיסטוריה והתרבות היהודית והישראלית, אך בעיקר לעצמן ולמגוון כוחותיהן. כחלק מהמפגש והלימוד המעמיק של פרשת השבוע, הן מתבקשות לבחור מתוכה ערך או נושא, ויחד אנו בודקות את זיקתו של ערך זה לחייה וכיצד הוא נוכח, או לעיתים כיצד הייתה רוצה שינכח, בחיי היום יום שלה.

בנוסף הנערה לומדת ללמוד. ללמוד מתוך עניין, סקרנות וחיבור אישי גדול. ריבוניותה של הנערה על התהליך ובעקבותיו על הטקס, באה לידי ביטוי לעיתים כבר בראשית התהליך. יש נערות אשר מבקשות ללמוד ולהעמיק בפרשת שבוע לבחירתן או בטקסט מתוך התנ"ך כולו שמדבר אליהן. הבחירות הללו הן לרוב בחירות בטקסטים המעמידים נשים במרכז הסיפור: בנות צלופחד,

יהדות חופשית

מגילות אסתר או רות, דמותה של מרים או של דבורה. גם בנים בוחרים, אם כי לעיתים רחוקות יותר, בטקסטים מקראיים חלופיים לפרשת השבוע. תוך כדי התהליך, אני מתרגשת בכל פעם מחדש להיווכח כיצד הנערות הולכות וגדלות, הולכות ומנכסות לעצמן את התהליך, את האחריות עליו, ותוך כדי כך גם מנכסות את יהדותן לעצמן ומזקקות את זהותן. כמה נפלא להיות חלק מצמיחתה של נערה. טקס ברית המצווה המסורתית, כמו גם החילוני – הומניסטי, עומד על שתי רגליים: העלייה לתורה – קריאה מתוך פרשת השבוע, והדרשה – בה בעצם מביאות הנערות לידי ביטוי את סיכומן של התהליך שעברו תוך התייחסותן למשפחה, לערכים, לעיתים לקשיים ולכל מה שהן חושבות שרלוונטי. מרבית הנערות מוצאות לנכון לציין בדרך כזו או אחרת בדרשותיהן, את עצמן היותן נשים צעירות ועד כמה עדיין לא ברורה מאליה הדרך שבחרו לציין בה את ברית המצווה. לנערות יש גם בחירה באופן בו יישאו את דרשתן לקהילה. כיוון שלתפיסתי, העיקר הוא העמידה מול הקהל והבאת העצמי. חשוב לי שבמעמד המרגש הזה תרגשנה נוח ככל האפשר. לכן אני פותחת בפניהן את האפשרות לשאת את הדרשה באופן מותאם לחוזקות שלהן. מגוון הדרכים בה נישאו דרשות בטקסים שערכתי הוא עצום ומרגש. ציור, פיסול, שירה, ריקוד, נגינה, מיצג, תערוכת צילומים, מחזה ועוד ועוד. רעיונות יצירתיים ומרחיבי דעת ולב. הרי שתי דוגמאות מתהליכי ברית מצווה שערכתי לאחרונה.

גיל

פרשת השבוע של גיל עוסקת בעיקר בדיני קורבנות. למרות שיש בה גם נושאים חשובים אחרים, עסקנו, לבקשתו, בפרשת השבוע של חגיגת ברית המצווה שלו, פרשת ניצבים. מתוך הפרשה בחר גיל לעסוק ב"מצוות ההקהל" והרחבתה לנושא קהילה. מהי קהילה, מה חשיבותה, לאלו קהילות הוא שייך, מה הוא נתן ומקבל בכל קהילה ועוד. מתוך השיחות אתן, הבנתי שגיל רואה חשיבות גדולה לתמיכה והחיזוק שקהילה יכולה לתת לחלשים שבה. בדקנו מי היו החלשים בפאתי החברה בעת העתיקה ומי הם היום בישראל. גיל כתב כיצד לדעתו חברה ראויה תומכת במיעוטים ובחלשים. בדקנו מה חלמו מקימי המדינה כפי שכתבו במגילת העצמאות והאם מדינת ישראל עומדת בכך. בדרשתו התייחס גיל לקהילות שהוא חלק מהן וכן בהבדל שבין אחדות לאחידות.

יערה

פרשת השבוע של יערה, רובה אזהרות וציווים. יערה לא מצאה בה עניין וחשבנו יחד על מספר אפשרויות לטקסטים אחרים. יערה, מנהיגה שקטה, חכמה ונחושה, בחרה ללמוד על בנות צלפחד. ערכים, מוסר והעצמה נשית, עמדו במרכז הלימוד של יערה ושלי. התחלנו בבחירתה של יערה ללמוד את פרשת פנחס, בה סיפורן של בנות צלפחד, אולי הפמיניסטיות הראשונות בעולם. יערה, כנערה ריבונית, עם תודעה פמיניסטית מפותחת ותפיסת עולם הומניסטית, בחרה ללמוד ולהעמיק בפרשת שבוע, שאינה "הפרשה שלה". היה חשוב לה לעסוק בזכויות נשים ומקומן בחברה. יצאנו מתוך האומץ של מחלה נעה, חגלה מלכה ותרצה. בנות צלפחד, הן מהנשים האחדות המוזכרות בשמן בתנ"ך כולו. היה בהן האומץ לעמוד מול מנהיגי העם ולבוא בדרישה לקבל נחלה בארץ, למרות היותן נשים. מהטקסט

העתיק עברנו דרך נשים פורצות דרך בהיסטוריה, (את חלקן יערה הכירה לי) ועד הנשים החזקות המובילות היום את המאבק לשוויון וזכויות החסר של נשים היום, גם בעולם המודרני וגם בישראל. כחלק מהתהליך, בדקה יערה האם וכיצד נוכחות נשים וזכויותיהן במגילת העצמאות. ומיהן שתי הנשים הבודדות שחתמו עליה.

המסעות שלי עם הנערות והנערים הם בעצם מסעות בזמן. מהטקסטים העתיקים, דרך ההיסטוריה הכללית והיהודית ועד היום, הכאן והעכשיו. הלוח ושוב. תיירות בתרבותנו. מנכסות לעצמינו בעלות עליה ועל דרכנו בה. מביטות בסקרנות במבט משתנה: מבט אוהב, חומל, לעיתים ביקורתי וכועס, תמיד שייך. נותנת פרשנות מרחיבה, מרחיבה מאוד אפילו למושגים שפוגשות בדרך.

תקוותי כי ההתנסות המיטיבה בעבודה על פרשת השבוע והצגתה, לצד העצמאות שהנערות והנערים מתנסים בה בעת ה"שיטוט" במרחבי התרבות היהודית, יהיו שלב משמעותי בבניית מגילת העצמאות האישית שלהם, כאנשים בוחרים ורחבי דעת ולב המרגישים בני בית בתרבות היהודית.

**דפי חג ברוח
מגילת העצמאות**

שיפה ושונה תהא השנה אשר מתחילה לה היום

הזמנה לטעום, ולברך יחדיו בערב ראש השנה תשפ"ד

לפיכך נתכנסנו אנו, משפחה וחברים, וחברים.ות כמשפחה, בראש השנה תשפ"ד, בתוקף זכותנו הטבעית וההיסטורית לחגוג בישראל הדמוקרטית את החג כמסורת אבותינו ואימהותינו. מורשתנו היהודית החילונית והדתית עשירה ומגוונת, במנהגים וחוויות מועד וחג.

בכל שנה אנו מציינים את חגיגתנו במחזוריות קבועה, ונוהגים להתחיל לקרוא מבראשית, לשאול את עצמנו שאלות על היווצרות העולם, האדם והעם במטרה לברר לעצמנו מאין באנו ולאן אנו הולכים. נעלה על נס את מגילת עצמאותנו שנכתבה בראשית ימי המדינה אשר תקפה היום יותר מתמיד ונפתחת בתיאור דברי ימי עמנו:

בְּאֶרֶץ-יִשְׂרָאֵל קָם הָעָם הַיְהוּדִי, בְּהַ עֲצָבָה דְמוּתוֹ הַרוּחִית, הַדְתִית וְהַמְדִינִית, בְּהַ חֵי חַיִּי קוֹמְמִיּוֹת מְמַלְכֶתִית, בְּהַ יֵצֵר נִכְסֵי תְרָבוֹת לְאֻמִּים וְכָל-אֲנוּשִׁים וְהוֹרִישׁ לְעוֹלָם כְּלוֹ אֶת סֵפֶר הַסְּפָרִים הַנִּצְחִי.

12 הירחים
מילים ולחן, נעמי שמר
לחצו כאן

נרים כוס לחיינו ולחיי הדורות הנכונים תמיד להגן על הדמוקרטיה הישראלית ולחגוג את הישגיה: אז, ימלא שחוק פיננו, ולשונונו רינה. נברך על פת וענב, מתנת אדם ואדמה, מי יתן וטעמם לא יפוג לעולם. לחיים! הרב קובי יוני

החג העברי משתלב במעגל השנה ומציין את מועדיו בהתאם לעונות השנה. במחויבות למסורתנו המגוונת ולמשפחותינו נטבול את התפוח בדבש (או סילון) ונאחל: שתתחדש עלינו שנה טובה מקודמתה ומלאה בטוב. שתהיה שנה מלאת טעמים וחוויות שמחה - ביחד ולחוד

בשנה הבאה
מילים: אהוד מנור, לחן: נורית הירש
לחצו כאן

בראש השנה
מילים ולחן, נעמי שמר
לחצו כאן

נכסי תרבותנו מבטאים גישה שוויונית כבר מבראשית, וכך נאמר: "וַיִּבְרָא אֱלֹהִים אֶת-הָאָדָם בְּצַלְמוֹ, בְּצַלְם אֱלֹהִים בָּרָא אֹתוֹ, זָכָר וּנְקֵבָה בָּרָא אֹתָם" אמונתנו בערכים המשותפים מאחדת אותנו, לכן בחג ראש השנה הזה ניזכר ונקדם את ערכי היסוד על פיהם נחיה גם בשנה הקרובה.

מדינת ישראל תהא פתוחה לעליה יהודית ולקבוץ גלילות; תשקד על פתוח הארץ לטובת כל תושביה; תהא משתתה על יסודות החרות, הצדק והשלום לאור חזונו של נביאי ישראל; תקים שויון זכויות חברתי ומדיני גמור לכל אזרחיה בלי הבדל דת, גזע ומין; תבטיח חפש דת, מצפון, לשון, חנוך ותרבות; תשמר על המקומות הקדושים של כל הדתות; ותהיה נאמנה לעקרונותיה של מנלת האמות המאחדות.

נפתח את הרימון ונגלה ריבוי צבע וטעם, עושר וגיוון, בדומה לנו ולתרבותנו. שחיינו ימלאו כרימון בעשיה, אהבה, רעיונות ויצירה. שנזכה ליהנות מהגיוון המזמן חוויה יפה ומאחדת, כרימון. נאחל לעצמנו לכל אשר עמנו בלי הבדל דת, גזע ומין: כח, נחישות, התמדה ויצירתיות במאבקנו על מדינת ישראל היהודית והדמוקרטית. נאחל שתכלה לה שנה וקללותיה ותחל שנה וברכותיה, לשלום ולתפארת מדינת ישראל.

אני מאמין

שאל טשרניחובסקי

שחקי, שחקי על החלומות,
זו אני החולם שח.
שחקי כי באדם אאמין,
כי עודני מאמין בך.
כי עוד נפשי דרור שואכת,
לא מכרתיה לעגל-פז,
כי עוד אאמין גם באדם,
גם ברוחו, רוח עז.

ממגילת העצמאות: בניה ותקווה

"אנו קוראים לאמות המאחדות לתת יד לעם היהודי בבנין מדינתו ולקבל את מדינת ישראל לתוך משפחת העמים. אנו קוראים - גם בתוך התקפת-הדמים הנערצת עלינו זה החדשים - לבני העם הערבי תושבי מדינת ישראל לשמר על שלום ולטל חלקם בבנין המדינה על יסוד אצרות מלאה ושנה ועל יסוד נציגות מתאימה בכל מוסדותיה, הזמניים והקבועים. אנו מושיטים יד שלום ושכנות טובה לכל המדינות השכנות ועמיהן, וקוראים להם לשתוף פעולה ועזרה הדדית עם העם העברי העצמאי בארצו... אנו קוראים אל העם היהודי בכל התפוצות להתלכד סביב הישוב בעליה ובבנין ולעמד לימינו במערכה הגדולה על הגשמת שאיפת הדורות לנאלת ישראל."

לחצו כאן

הלואי

מילים: אהוד מנור, לחן: בעז שרעבי

לחצו כאן

הלליה

מילים: יענקלה גלפז, לחן: מני גל

אדם יוצא וצל גדול מטל על עולמו,
כמו יד מאפל ומשאל טורפת חלומו,
אבל מכל פנה, כמו נס,
עולה עוד דגל מתנוסס,
יום דגלים כאן מתכנס
ושר הלליה.
הלליה, וזה השיר,
קורע עב, ואור מחזיר,
כשעם שלם
ליום דגלים כונס
ושר הלליה.
(בית נוסף, נכתב ב-2023)

שירי חג ותקווה

לחצו כאן

שיעור מולדת

מילים: עלי מוהר, לחן: אפרים שמיר

לחצו כאן

עוד יהיה

אריק איינשטיין

לחצו כאן

לו יהי

נעמי שמר

לחצו כאן

כל עוד

מילים: עלי מוהר, לחן: יוני רכטר

לחצו כאן

תכוח בדבש

נעמי שמר

לחצו כאן

התחדשות

נעמי שמר

לחצו כאן

ארץ זבת חלב ודבש

מהמקורות, אליהו גמליאל

לחצו כאן

דבש

ינון נאמן

התקווה

עוד לא אבדה תקותנו
התקווה בת שנות אלפים
להיות עם חפשי בארצנו
ארץ ציון וירושלים

כל עוד בלבב פנימה
נפש יהודי הומיה
ולפאתי מזרח קדימה
עין לציון צופיה

שבת שלום. שנה טובה!

תודות לצוות העריכה של דפי החגים: הרבנים: סיון מלכין מס, ערטל רילסקי, אילה שני, ד"ר איריס יניב, שלומית מאירס. עמית תמורה: נועם גילאור ותמר יגדרון. ויפתח מס ונועה קאלי. תודות לעמית תמורה, ולחברי מרח"ב, למתנדבים ולועד המנהל - העושים לקידום יהדות חילונית הומניסטית ברוח מגילת העצמאות כל ימות השנה.

www.israeli-judaism.org.il
www.facebook.com/yahadut.hilonit
tmuraisrael@gmail.com

אורקו את הקוד

לחצו להצטרפות לקבוצת הוואטסאפ

התכנסות ישראלית להדלקת חנוכיות - בעת המלחמה

ברוח מגילת העצמאות

לפיכך נתכנסנו - משפחה, חברות וחברים בעת הזו, להיזכר, להתחזק ולקוות. לחגוג ולציין את הרגע בסיפורים, בשירים ובמטעמים, להאיר את החג באור חדש, לזכור את מי שחסר ולשמוח עם מי שנמצא. לפתוח חלון למחשבות על מה שהיה ולתקוות על מה שאנחנו רוצים שיהיה. להקדיש זמן לאמונות שמתוות לנו את דרך חיינו. לספר סיפורי גבורה ואומץ, על חירות ויצירה ועל מאבקנו לריבונות ולדמוקרטיה בימים ההם ובעיקר בזמן הזה.

השנה בעת מלחמת חרבות הברזל, ננצח ביחד את החושך, נגביר את האור ונברך על הנרות. נדגיש את ההתגייסות למאבק בחושך מתוך הכמיהה לאור. נדליק שתי חנוכיות שונות: באחת, כבית הלל, נגביר את האור ונוסיף כל יום נר, ובשניה, כבית שמאי, נחסיר כל יום נר. **ונזכור כי** "לא יהיה ניצחון של האור על החושך, כל עוד לא נעמוד על האמת הפשוטה, שבמקום להילחם בחושך יש להגביר את האור". (א.ד. גורדון) **ונזכיר כי** "צריך שכל איש ידע ויבין, שבתוך תוכו דולק נר, ואין נרו שלו כנר חברו... שעליו לעמול ולגלות את אור הנר ברבים, ולהדליקו לאבוקה גדולה ולהאיר את העולם כולו". (הרב קוק)

באנו חושך לגרש
שרה לוי תנאי / לחן: עמנואל עמירן

לחצו כאן

בכל ערב נדליק את השמש שיאיר את החנוכיות ונאמר: "אין לך תפקיד חשוב ומביא אושר יותר מתפקיד השמש המשרת האור" כדברי חוזה המדינה בנימין זאב הרצל. מגילת העצמאות נכתבה בזמן מלחמה וניסחה בצלילות שאיפות ברורות לצדק, שיוויון חירות ושלוש: **אנו קוראים - גם בתוך התקפת-הדמים הנערצת עלינו זה החדשים - לבני העם הערבי תושבי מדינת ישראל לשמר על שלום ולטל חלקם בבנין המדינה על יסוד אצרחות מלאה ושוה ועל יסוד נציגות מתאימה בכל מוסדותיה, הזמניים והקבועים.**

ניחל ונפעל לשלום החטופים והחטופות, החיילים והחיילות, הפצועים והפצועות. ונאמר: נהיה כנר המשרת, המציית אור בחבריו, כמוהו, נציע עזרה לכל אחיותינו ואחינו הזקוקים לה. "המדליק נר מנר - הנר דולק, ונברו אינו חסר". (במדבר רבה פרשה יג)

ברכת ערב חנוכה הראשון (בהמשך כל ברכות לילות חנוכה) ובחרת בחיים אנו מדליקים נר זה כאות תודה על מתנת החיים שנתנה לנו. "כל המקיים נפש אחת, מעלים עליו כאלו קים עולם מלא". (סנהדרין ד, ה')

ברוך האור באדם, ברוך האור בעולם, ברוכים נרות של חנוכה. ברכת "האור באדם" יכולה לשמש כתחליף או כתוספת לברכה: "ברוך אתה ה' אלוהינו מלך העולם אשר קידשנו במצוותיו להדליק נר של חנוכה" וניתן לשיר אותה באותו ניגון ונסיים בשירת חג, אכילת סופגניות, לביבות ומשחקי סביבון

האור בקצה
יעקב גלעד וי.פוליקר / לחן: י. פוליקר

לחצו כאן

מי ימלל
רבינא / לחן: עממי

לחצו כאן

לכבוד החנוכה
חיים נחמן ביאליק / לחן: עממי

לחצו כאן

אנו נושאים לפידים
אהרון זאב / לחן: מרדכי זעירא

לחצו כאן

אור
נעמי שמר

לחצו כאן

אני מאמין
ש. טשרניחובסקי / לחן: טוביה שלונסקי

לחצו כאן

ברכות (כתחליף או כתוספת לברכות הנהוגות בביתך)

נר ראשון

ובחרת בחיים אנו מדליקים נר זה בהוקרה על מתנת החיים שנתנה לנו.
"כל המקים נפש אחת, מעלים עליו כאלו קים עולם מלא."
(סנהדרין 4,5)

נר שני

אור זה שאנו מדליקים להזכירנו, שמעשים טובים, מאירים את חיינו ואת חייהם של אחרים.
"נר אחד מאיר את האפלה, אבל כל האפלה אינה יכולה לכבות נר אחד"
(חיים קזז)

נר שלישי

אהבה הנר השלישי מיצג את האהבה ליקירינו בפרט ולזולת בכלל. נאמר בתורה "ואהבת לרעך כמוך".
(ויקרא ט:18) והוסיף על כך הלל הזקן "מה ששנוא עליך אל תעשה לחברך, זו היא כל התורה כולה..."
(בבלי - שבת, לא)

נר רביעי

צדקה, הגינות ושוויון זכויות וחובות נר זה קורא לנו לזכור לקים את מה שהבטיחו אבותינו ואמהותינו לנו ולדורות הבאים: מדינת ישראל תהא פתוחה לעלייה יהודית ולקבוצ גליות; תשקד על פתוח הארץ לטובת כל תושביה; תהא משתתפת על יסודות החרות, הצדק והשלום לאור חזונו של נביאי ישראל; תקים שוויון זכויות חברתי ומדיני גמור לכל אזרחיה בלי הבדל דת, גזע ומין; תבטיח חפש דת, מצפון, לשון, חנוך ותרבות.

נר חמישי

הכמה (תבונה וידע). נדליק את הנר החמישי להזכירנו את המחייבות היהודית ללמידה ולהשכלה: "ותרא האשה כי טוב העץ למאכל וכי תאנה הוא לעינים ונחמד העץ להשכיל" וכן נאמר במשלי על לימוד התורה כי היא דומה ל: "עץ חיים היא למחזיקים בה, ותמכיה מאשר".
(משלי ג:18)

נר ששי

תרבות ישראל נאיר את העבר והערכים של העם היהודי, מתוך מחייבות לדורות העבר והעתיד.
מתוך קשר היסטורי ומסרתי זה חתרו היהודים בכל דור לשוב ולהאחז במולדתם העתיקה; ובדורות האחרונים שבו לארצם בהמונים, וחלוצים, מעפילים ומגנים הפריחו נשמות, החיו שפתם העברית, בנו כפרים וערים, והקימו ישוב גדל והולך השליט על משקו ותרבותו, שוחר שלום ומגן על עצמו, מביא ברכת הקדמה לכל תושבי הארץ ונושא נפשו לעצמאות ממלכתית. אנו מכריזים בזאת על הקמת מדינה יהודית בארץ ישראל, היא מדינת ישראל.

נר שביעי

חרף אנו מדליקים נר זה בעולמנו הטבעי, נאיר את חלופי העונות את הציפיה והכמיהה לגשם ואת המחייבות שלנו לשמר על סביבה נקייה, בריאה ובטוחה. "ומתוק האור וטוב לעיניים לראות את השמש"
(קהלת, י"א, ז)

נר שמיני

שלום את הנר האחרון בחג אנו מדליקים כבטוי לתקוותנו לשלום בארצנו בינינו עם שכנינו ולהבנה בין העמים.
אמר א.ד. גורדון: "לא יהיה נצחון של האור על החשך כל עוד לא נעמד על האמת הפשוטה, שבמקום להלחם בחשך, עלינו להגביר את האור". הנביא ישעיהו אומר: "מה נאוו על ההרים רגלי מבשר משמיע שלום מבשר טוב".
(ישעיהו נב:7)

תודות לצוות העריכה של דפי החגים:

הרבנים: סיון מלכין מס, מני גל, אילה שני, ד"ר איריס יניב, שלומית מאירס. עמית תמורה: נועם גילאור ותמר גידרון. ויפתח מס.
תודות לעמית תמורה, ולחברי מרח"ב, למתנדבים ולועד המנהל - העושים לקידום יהדות חילונית הומניסטית ברוח מגילת העצמאות כל ימות השנה.

www.israeli-judaism.org.il
www.facebook.com/yahadut.hilonit
tmuraisrael@gmail.com

או
סרקו
את
הקוד

לחצו
להצטרפות
לקבוצת
הווטסאפ

ט"ו בשבט זה בטבע שלנו! במיוחד בעת הזו

איכות חיים ואיכות סביבה, משתלבות בדמוקרטיה
הישראלית למען הדורות הבאים

דף לימוד קריאה ושירה המצטרף לארוחת חג, ומפגש חברתי

לפיכך נתכנסנו. משפחה, חברות וחברים, להיזכר, להתחזק ולתקן, כי ט"ו בשבט זה בטבע שלנו!

אנו חוגגים בראש השנה לאילנות את הולדת הדמוקרטיה הישראלית ואת כינון "כנסת ישראל". אנו משלבים מחויבות עתיקת יומין לשמירת העם והטבע למען איכות חיינו ולעתיד הדורות הבאים. בארץ-ישראל קם העם היהודי, בה עצבה דמותו הרוחנית, הדתית והמדינית, בה חי חיי קוממיות ממלכתית, בה יצר נכסי תרבות לאומיים וכלל-אנושיים והוריש לעולם כל את ספר הספרים הנצחי

בט"ו בשבט 1949 כתב נתן אלתרמן, על המושב הראשון של האספה המכוננת, בטורו השבועי ב"דבר". כדרכו החל בציטוט מעיתון: "מכל קצווי הארץ נוהרים המוני עם... כנסת – זה יהיה שמו של בית המחוקקים בישראל". כותרת הטור: עם כנסת ראשונה.

ובימי נסיון – יעביר הוא בך זיק ונצבת את דברך להודיע ועיניך לישר ולדיו-הצדיק, אבל לא לתשואות היציע! (סיום)	ובתוכנו וגם בגוים יודע כי על אף השנים והתק יעמד בפתחך ללא חלדה ברק חרבם של משפט וצדק. (בית 8)	ובעופה ולווה צירים במבט יודע: היא צירה-מזמנת מרוחו העצה של אותו ערב-שבט בו נולדת, אספה מכווננת. (פתיחה בית 1)
---	---	---

איך הגענו עד הלום? איך הפך ט"ו בשבט לחג המשלב קיימות אקולוגית עם מחויבות לדמוקרטיה ישראלית? בעת העתיקה, ט"ו בשבט היה המועד בו חויבו החקלאים בתשלום מיסיהם, זו הייתה העת בה הפרישו יהודים מהיבול החקלאי תרומות ומעשרות. פירות אלו נועדו לא רק לכלכל את מעמדות הכוהנים והלוויים, ולקיים מצווה אישית, אלה גם לדאוג לעניי הארץ. החקלאים שעמלו כל השנה, שמרו על הטבע ועל תנובת האילנות והוקירו תודה. הם תמכו בחברה הישראלית ובמוסד הלאומי המרכזי. מראשיתו היה ט"ו בשבט מועד בעל משמעות, אקולוגית וחברתית.

השיר "ניגונים" וקטעי "המגילה" מדגישים את חיוניות הקשר בין העבר לעתיד במסורתנו היהודית. המשוררת פניה ברגשטיין, חברת קיבוץ גבת, מתארת געגוע עמוק למסורת ששתלה בה משפחתה שנשפתה בשואה. שתלתם ניגונים בי אימי ואבי, ניגונים מזמורים שכוחים, גרעינים גרעינים נשאם לבבי, עתה הם עולים וצומחים, עתה הם שולחים פאורות בדמי, שורשיהם בעורקי שלובים, ניגוניך אבי ושירייך אימי, בדופקי נעורים ושבים...

ניגונים
מילים: פניה בורגשטיין / לחן: דוד זהבי

לחצו כאן

במהלך הדורות חלה תמורה במשמעות ובמנהגי החג, בהתאם למקום, לזמן ולתרבות בה חיו היהודים בארצות המזרח והמערב. הכמיהה לארץ המתוארת במגילה הדהדה בחגי ישראל. לאחר שהגלה העם מארצו בכה הזרוע שמר לה אמונים בכל ארצות פזריו, ולא חדל מתפקלה ומתקוה לשוב לארצו ולחדש בתוכה את חרותו המדינית.

בתפוצה היו שציינו מועד זה בארוחת חג עם פירות ישראלים, והיו שאף בחרו להוסיף דיון בערכים ולהתמקד במסרים של תיקון עולם. בשיר "פירות חמישה עשר". כותבת נעמי שמר על אישה יהודייה החיה בגלות ומחכה לאהובה שיביא לה "מארצות החום" כלומר מישראל, פירות כמו: תמר, תאנה, ותפוח-זהב.

פירות חמישה עשר
מילים ולחן: נעמי שמר

לחצו כאן

מתוך קשר היסטורי ומסורתי זה חתרו היהודים בכל דור לשוב ולהאחז במולדתם העתיקה; ובדורות האחרונים שבו לארצם בהמונים, ונחוצים, מעפילים ומגנים הפריחו נשמות, החיו שפתם העברית, בנו כפרים וערים, והקימו ישוב גדל והולך השליט על משקו ותרבותו, שוחר שלום ומגן על עצמו, מביא ברכת הקדמה לכל תושבי הארץ ונושא נכשו לעצמאות ממלכתית.

עם השיבה לישראל בתחילת המאה ה-20 סימנה התנועה הציונית את ט"ו בשבט כחג נטיעות ישראלי כביטוי מעשי להגשמת חזונה. בשיר "השקדיה פורחת" שנכתב בתקופה זו, משלב המשורר ישראל דושמן מסורות המכירות ביופי הטבע ומחויבות לשמור עליו, עם מסרים של תיקון עולם, נטיעות והתיישבות.

השקדיה פורחת
מילים: ישראל דושמן / לחן: מנשה רבינא

לחצו כאן

"השותלים" הנחילו באמצעות הזמר העברי מסרים לאומיים כגון, אהבת הארץ ואהבת האדם. בשיר "כך הולכים השותלים" שואל המשורר יצחק שנהר: "מה היא פה השותלים?" והתשובה שניתנה היא: "שתיל יבוא בכל גומה, יער עד יפרוש צילו, על ארצנו עגומה..."

כך הולכים
מילים: יצחק שנהר / לחן: ידידיה אמון

לחצו כאן

גינת התרבות שלנו, שנשתלה בתשומת לב ורגישות רבה, השתנתה ובימים אלה אף נמצאת בסכנה. כעת בחורף, כשהעצים הערומים ומתחילים לפרוח, אנחנו במלחמה. אנחנו נקראים להגן, על חיינו ועל דרכנו למען הגשמת חזונו כדי שנוכל לצמוח ולפרוח מחדש. נעצור רגע ונפלל לשלום אהובנו, תוכלו לבחור מהנוסחים המוצעים לתפילת שיבה ושלום:

<p>יחד עם כל אֶזְרָחֵי וְתוֹשְׁבֵי מְדִינַת יִשְׂרָאֵל נוֹשְׂאִים אֶנּוּ תְּפִלָּה לְשִׁלּוֹמָם שֶׁל אֲנָשִׁים, נְשִׁים וְטָרִי, הַנִּמְקָיִם בְּמִנְהָרֹת עֵזָה כְּבֹר לְמַעַלְהָ מִ-110 יָמִים וְלִילוֹת. שָׁם, מִתְחַת לַפְּנֵי הָאֲדָמָה, אִין לָכֶם לֹא יוֹם וְלֹא לַיְלָה, אִין לָכֶם חֵיק אֹהֲבִים לְהִתְרַפֵּק עֲלֵיהֶן, וְאִין מְזוֹר לְגוֹפְכֶם וְלִנְפְשְׁכֶם. יחד עם אֹהֲבֵיכֶם וְקָרוֹבֵיכֶם אִין מִיְחִלִּים לְשׁוֹבְכֶם לְאַרְצֵנוּ בְּשִׁלּוֹם. לו יִכְלוּ תְּפִלוֹתֵינוּ לְפָרֵשׁ כְּנִפְיָם כִּינּוּהָ, הִינּוּ מְבַקְשִׁים מִהוּ לְדָאוֹת וְלִהְיֶיעַ עַד אֲלֵיכֶם, וְלִבְשׁוֹר לָכֶם דְּבָרִים שֶׁל תְּקוּהָ וְאַהֲבָה. אִין חוֹלְקִים אֶתְכֶם בְּנִכְשֵׁנוּ אֶת הַבְּדִידוֹת, אֶת הָאֵימָה וְאֶת הַגִּעְגּוּעַ. מִי יִתֵּן, וְתִמְצְאוּ אֶת תְּעֻצּוֹת הַנֶּפֶשׁ לְעַמֵּד בְּסִבְלוֹת הַשָּׁבִי עַד שֶׁנִּשְׁוֹב לְרֹאוֹתְכֶם אֶתְנוּ (הרב מני גל)</p>	<p>נוֹשְׂאִים אִין תְּפִלָּה, כְּמִיָּה וּבְקִשָּׁה, שֶׁיִּשְׁוֹבוּ יְקִירֵינוּ לְגִבּוֹלָם, שֶׁלֹּא תִפֵּל שְׁעָרָה מִשְׁעָרוֹת רֵאשָׁם, שֶׁנִּחְזָר וְנִתְאַחַד עִם כָּלָם. מִיְחִלִּים אִין לְהַחֲלִמַת הַפְּצוּעִים בְּגוֹפָם וּבְנִפְשָׁם, מְשׁוּעִים לְשִׁלּוֹמָם וּמְצַפִּים לְבוֹאָם שֶׁל כָּל הַשְּׁבוּיִים, הַחֲטוּפִים וְהַנֶּעְדָּרִים. נִפְלֵל שֶׁלֹּא יִחְסֹךְ כָּל מְאֻץ וְלֹא יִגְרַע חֶלְקָם. שֶׁיִּשְׁוֹבוּ בְּמִהְרָה לְקַהֵל יִשְׂרָאֵל, לְבִתְיָהֶם וְאֵל יְקִירֵיהֶם. (הרב אייל ישפה)</p>
---	---

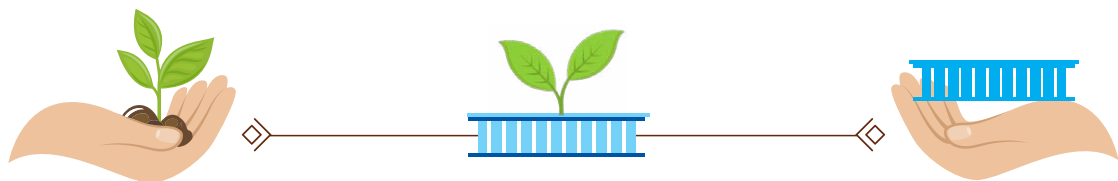
"בתוך התקפת-הדמים הנערכת עלינו זה הַדְּשִׁים" (נאמר במגילת העצמאות) ניסחו אימהותינו ואבותינו עבורנו מצפן ערכי ברוח הדמוקרטיה הליברלית. הוריהם שתלו בליבם ערכים, הם נטעו בנו אמונה בחזון לאומי. וכך גם בט"ו בשבט ראש השנה לאילנות, יום הולדתה של כנסת ישראל, נקרא מחזונו, שנוסח לתפארת מדינת ישראל מדינת ישראל תהא פתוחה לעליה יהודית ולקבוץ גלויות; תשקד על פתוח הארץ לטובת כל תושביה; תהא משתתה על יסודות החרות, הצדק והשלום לאור חזונו של נביאי ישראל; תקים שיוון זכיות חברתי ומדיני גמור לכל אֶזְרָחֵיהָ בְּלִי הַבְּדֵל דָּת, גִּזְע וְמִין; תְּבַטִּיחַ חִפְשׁ דָּת, מְצַפּוֹן, לְשׁוֹן, חֲנוּךְ וְתְּרַבּוּת; תִּשְׁמֵר עַל הַמְּקוֹמוֹת הַקְּדוּשִׁים שֶׁל כָּל הַדְּתוֹת; וְתִהְיֶה נֹאמְנָה לְעִקְרוֹנוֹתֶיהָ שֶׁל מְגִלַת הָאֲמוֹת הַמְּאַחֲדוֹת.

ערכי היסוד של החברה הישראלית הם חלק מגינת התרבות שנטעו כאן הורינו. בט"ו בשבט לפני 75 שנה, אמר יוסף שפרינצק: "נטענו היום את האילן הנאה - **אילן עצמאות ישראל**. עלינו לטפח את העץ הזה ולדאוג לכך שיגדל ויישא פרי ובצילו, ישכנו לבטח כל תושבי מדינת ישראל.

ט"ו בשבט מזמן התפעמות מהטבע המתחדש בחורף, ומההתחייבות המחודשת לשמירתו. נטעם מסל ירקות וכירות הארץ, נזכר בעקרונות היסוד שלנו, נשיר ונשתה לחיים.

ובהשראת בנימין זאב הרצל (נגביה כוס יין) נאמר יחדיו "אם נרצה... אין זו אגדה" – לחיים!

<p>ברוש מילים: אהוד מנור / לחן: אריאל זילבר</p> <p>לחצו כאן </p>	<p>החיטה צומחת שוב מילים: דורית צמרת / לחן: חיים ברקני</p> <p>לחצו כאן </p>	<p>עוד לא תמו כל פלאיך מילים: יורם טהרלב / לחן: רמי קלינשטיין</p> <p>לחצו כאן </p>
--	---	--

תודות לצוות העריכה של דפי החג והמועד בשילוב מגילת העצמאות הרבנים: סיון מלכין מס, מני גל, אילה שני, ד"ר איריס יניב, שלומית מאירס. עמית תמורה: נועם גילאור ותמר גידרון. ויפתח מס. תודות לעמית תמורה, ולחברי מרח"ב, למתנדבים ולועד המנהל - העושים לקידום יהדות חילונית הומניסטית ברוח מגילת העצמאות כל ימות השנה.

סדר פסח ברוח מגילת העצמאות

הוספת סדר היום הדמוקרטי לסדר הפסח, תשפ"ג – 2023

חג חירות שמח! בידך הצעה לסדר הכוללת דברי ברכה, קטעי קריאה ושירה ברוח מגילת העצמאות. החירות בידך לבחור ולשלב כמומלץ בדף, או באופן אחר המתאים לך ולמסובים לשולחן הסדר.

לקריאה עם ההסברים לצלחת הפסח בתחילת הסדר

והגדת ביום ההוא לאמור:
בכל דור ודור חייב אדם לראות עצמו מחויב לשמירה על ערכי הצדק והחירות.
על אחת כמה וכמה במידה טובה כפולה ומכופלת נדגיש הלילה הזה את הקשר בין חג החירות למגילת העצמאות.

במה נשתנה הסדר הזה מכל הסדרים?

בסדר הפסח עכשיו, בחג החירות הזה, הוספנו לצלחת הפסח את דגל ישראל.
נצטט מהמגילה את פסקת ההתגברות המוסרית, שניסחו אבותינו ואמותינו לתפארת מדינת ישראל.
נזכור ונזכיר כי חג החירות משותף לכל - ללא הבדל מוצא, דת, גזע ומין, ללא אפליה בין עדות ישראל, בין שמאל ובין ימין, בין דתיים לחילוניים, בין יהודים ללא יהודים, "כי גרים היינו בארץ מצרים". נדגיש את החזון הלאומי והלכות הדמוקרטיה הישראלית, ונאמר יחדיו:

"כָּל דֹּכְפִין יִתִּי וַיִּיכֹל, כָּל דֹּצְרִיךְ יִתִּי וַיִּפְסַח..." (כל הרעב יבוא ויאכל, כל הצריך יבוא ויפסח)
מְדִינַת יִשְׂרָאֵל תִּהְיֶה פְתוּחָה לְעַלְיָה יְהוּדִית וּלְקְבוּץ גִּלְיוֹת;
תִּשְׁקַד עַל פְּתוּחַ הָאָרֶץ לְטוֹבוֹת כָּל תּוֹשְׁבֵיהָ;
תִּהְיֶה מְשֻׁתָּה עַל יְסוּדוֹת הַחֲרוּת, הַצֶּדֶק וְהַשְּׁלוֹם לְאוֹר חַזוֹנֵם שֶׁל נְבִיאֵי יִשְׂרָאֵל;
תִּקְוֶה שׁוֹוִיִּן זְכוּיִם חֲבֵרְתִי וּמְדִינָה נְמוֹר לְכָל אֲזְרוּחֶיהָ בְּלִי הַבְּדֵל דָּת, גִּזְע וּמִין;
תִּבְטִיחַ חֶפְזָ דָּת, מְצִפּוֹן, לְשׁוֹן, חֲנוּךְ וְתִרְבוּת; תִּשְׁמֵר עַל הַמְּקוֹמוֹת הַקְּדוּשִׁים שֶׁל כָּל הַדְּתוֹת.

נוסיף כוס מקדימה לברכה על היין. נרים כוס מים לברכה

המים מקור החיים

מסמלים את החירות שאליה נולדנו, ואליה התייחסנו כמובנת מאליה.
נודה על שהדמוקרטיה הישראלית ממשיכה להרוות את צימאוננו לחירות ולצדק ומאפשרת לנו לחגוג את סדר הפסח בדרכנו.
נתמוך בלוחמות ובלוחמי החירות הממשיכים מסורת יהודית עתיקת יומין.
ניחד את הרגע ונקדיש אותו למשפחה ולחברים/ות ולחברים/ות כמשפחה.
לעיתים אנחנו טועים ומתייחסים אליהם כמובן מאליו, אבל הם המים החיים המשקים את כל הטוב שבחינו.
על כן נרים כוס ברכה

לכבוד כל מי שנמצא איתנו הלילה הזה

לחיים! לחיים! לחיים!

מעשה בדברי חכמי וחכמות הדור שהיו מסובין להגות בדמוקרטיה

אפילו כולנו חכמים כולנו נבונים כולנו יודעים את התורה. מצווה עלינו לשוחח על ערכי הצדק והשוויון בהקשר לחג החירות וסיפור יציאת מצרים, וכל המרבה לספר בשבחי הדמוקרטיה הרי זה משובח

את האנרכיה ידחה כל אדם נבון; בדיקטטורה יבחל כל אדם חופשי. התבונה והחרות כאחת מחייבות בדרך כלל את הכרעת הרוב, בתנאי שהרוב יכבד את זכויות המיעוט. מנחם בגין

שלטון דמוקרטי אמיתי הוא אותו שלטון, המותר בידי אדם מספיק חופשי, ובו בזמן דואג לכך שלא יעשה שימוש רע בחופש הזה. אלברט איינשטיין

נשים שייכות לכל המקומות שבהם נעשות החלטות. זה לא צריך להיות כך שנשים הן היוצאות מהכלל. רות בידר גינסבורג

דמוקרטיה היא לא רק זכותו של הרוב לשלוט ולמשול, אלא בעיקר היא זכותו של המיעוט להיות שונה אך שווה. ד"ר אחמד טיבי

מוזמנים לעדכן את דברי החכם במדרש ארבעת הבנים

נגד ארבעה בנים דיברה תורה...

אחד חכם ואחד רשע ואחד תם ואחד שאינו יודע לשאול...

חכם מה הוא אומר?

"מה העדות והחוקים והמשפטים אשר עליהם בנויה מדינתנו?"

ואף אתה אמור לו כהלכות המדינה: פתוחה לעליה יהודית ולקיובוץ גלויות, שוקדת על פיתוח הארץ לכל תושביה, מושתתת על יסודות החירות, הצדק והשלום, לאור חזנם של נביאי ישראל.

(מתוך 'הגדת העצמאות', אהרן מגד, 1952)

והגדת דיינו ברוח הזמן

דינו

אילו הינו שרים היום שקודמינו הקימו את מדינת ישראל היהודית והדמוקרטיה ובראשה שלוש ראשויות

דיינו אבל לא כתבו את מגילת העצמאות לתפארת מדינת ישראל

אילו הינו מציינים היום שאבותינו ואימהותינו כתבו את מגילת העצמאות לתפארת מדינת ישראל

דיינו אבל לא קיבצו גלויות, בנו מערכת חינוך קידמו יצירה ותרבות והפריחו את השמחה

אילו הינו מספרים היום שאבותינו ואימהותינו קיבצו גלויות, בנו מערכת חינוך קידמו יצירה ותרבות

דיינו והפריחו את השמחה אבל לא זכינו בהסכמי שלום עם חלק משכננו

אילו היינו זוכרים היום שזכינו בהסכמי שלום עם חלק משכננו אבל לא הייתה לנו כיפת ברזל שתגן

דיינו עלינו מאלו שעדיין אויבינו

אילו היינו גאים היום לומר שיש לנו כיפת ברזל שמגינה עלינו גם מהתקפות אויבים מבחוץ וגם

דיינו מההתקפות על הדמוקרטיה שלנו מבפנים

אבל

השנה הדמוקרטיה שלנו מותקפת מבפנים, ולכן לא נוכל לומר דיינו כהרגלנו.

להיפך, נזעק בקול גדול "דיינו" מסוג חדש המזהיר מפני הסכנה:

די להרוס את כל מה שבנינו!

די לנתץ את הדמוקרטיה!

די לעקר את מערכת המשפט!

די לפגוע בחירותנו!

די דינו, די דינו, די דינו דינו דינו דינו X2

נרים כוס לברכה

ברוח התקווה הממלאת את לבנו נברך את כל אחינו ואחיותינו הנלחמים על הדמוקרטיה,

החירות, השוויון, השלום והאחוה. נדאג שעוד יישמע בכל בית ישראל ובחוצות העולם קול ניצחון

הדמוקרטיה, קול ששון וקול שמחה, קול רינה וקול דיצה, קול שלום, רעות ואחוה.

לחיים!

תודות לצוות העריכה: הרבנים: סיון מלכין מס, אילה שני, דר' איריס קרסין, אלעד ארנון, רינת בר חיים, דני דניאלי, ערסל ריסקי, דר' איריס ניב, מאיר וילנסקי, שלומית מאירס, דר' אבי רוז. עמיתי תמורה: נועם גילאור ודיקה מייטס. וליפתח מס. תודות לכל עמיתי "תמורה יהדות ישראלית" ולכל חברי מרח"ב - מועצת הרבנים החילונים בישראל, למתנדבים ולועד המנהל - העושים לקידום יהדות חילונית הומניסטית וערכי החירות והצדק ברוח מגילת העצמאות כל ימות השנה

התכנסות ישראלית לקבלת שבת - בעת המלחמה

ברוח מגילת העצמאות

לפיכך נתכנסנו - משפחה, חברות וחברים, בעת הזו, להיזכר, להתחזק ולקוות.

במעבר מימי החול לשבת נוקיר את הרגע, נזכור את מי שחסר ונשמח עם כל אחת ואחד שנמצאים עמנו. נפתח חלון למחשבות על מה שהיה ולתקוות על מה שאנחנו רוצים שיקרה. נקדיש זמן למצפן שמאחד אותנו, לאמונות שמתוות לנו את הדרך. ניפרד מהשבוע החולף, נקבל את השבת ונצא מחוזקים עם תקוות וייחולים.

ניגונים
לחצו כאן

פניה בורנשטיין / לחן: דוד זהבי

נדליק נרות, נפרד מהשבוע ונפתח בשירה

המפגש בין החול והשבת, מזמן התבוננות בעבר הרחוק והקרוב, והתמקדות בזכרון חשוב לחיינו בהווה כאן בארצנו. בארץ-ישראל קם העם היהודי, בה עצבה דמותו הרוחנית, הדתית והמדינית, בה חי חיי קוממיות ממלכתית, בה יצר נכסי תרבות לאומיים וכלל-אנושיים והוריש לעולם כלו את ספר הספרים הנצחי.

השיר "ניגונים" וקטעי "המגילה" מדגישים את חיוניות הקשר בין העבר לעתיד. בהשראת סיפור אישי של משוררת שביקשה להדליק נרות שבת בגני הילדים בקיבוץ גבת, לזכר "ניגוני" משפחה שנספתה בשואה, ובהשראת אבותינו ואמהותינו שהעניקו לנו את סיפורנו הלאומי מחדש, נדליק את נרות השבת ונקרא במגילה:

ברכת נרות

ברוך בואך שבת, בואך ברוך.
הביאי נא עמך את המרגוע,
את השלום ושלום רב-פנים
של המלך עמל,
את החלל שבתוכו אפשר לרקם אין-סוף
של חלומות ביחד ולבד,
את שעת המחילות, שבה נוכל לשמע
את פעימת לבו של הזולת.
שבת, ברוך בואך, ברוך נר.
(קיבוץ משמרות)

מגילת העצמאות נכתבה בזמן מלחמה וניסחה בצלילות שאיכות ברורות לעתיד דמוקרטי רודף שלום: אנו קוראים - גם בתוך התקפת-הדמים הנערצת עלינו זה החדשים - לבני העם הערבי תושבי מדינת ישראל לשמר על שלום ולטל חלקם בבנין המדינה על יסוד אצרחות מלאה ושוה ועל יסוד נציגות מתאימה בכל מוסדותיה, הזמניים והקבועים.

מי האיש
לחצו כאן

מי האיש החפץ חיים אהב: ימים לראות טוב:
נצר לשונך מרע ושפתיך מדבר מרמה: סור מרע
ועשה טוב בקש שלום ורחמים. (תהילים לד)

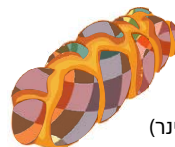
מי האיש
לחן: ברוך חייט

מזמנים לשתף בדברים שקרו או שתרצו שיקרו בשבת, לברך ולטעום מהחלה ולסיים גם חלק זה בשירה.

היין החלה והנרות מעשירים את החוויה. כדברי אחד העם: "אפשר לאמר בלי שום הפרזה, כי יותר משישראל שמרו את השבת, שמרה השבת אותם, ולולא היא שהחזירה להם את 'נשמתם' וחדשה את חיי רוחם בכל שבוע, היו התלאות של 'ימי המעשה' מושכות אותם יותר ויותר כלפי מטה." (על פרשת דרכים)
מצוות החובה והזכות לפנאי בשבת שוויונית במהותה, עוד מימי התנ"ך: "לא תעשה כל מלאכה אתה ובנך ובתך ועבדך ואמתך ושורך וחמרך וכל בהמתך וגרך אשר בשעריך למען ינוח עבדך ואמתך כמוך." (דב' ה')

ברכת חלה

נברך על הלחם,
מתנת אדם ואדמה.
מי יתן ומצא בשפע
ונשמח בדברים הפשוטים:
בפת, בבית ובאהבת הלב. (הרב קובי יור)

מצוות החירות והשוויון במגילת העצמאות מקשרת בין הזכות לריבונות לבין המחוייבות הנובעת ממנה: מדינת ישראל תהא פתוחה לעליה יהודית ולקבוצ גליות; תשקד על פתוח הארץ לטובת כל תושביה; תהא משתתה על יסודות החרות, הצדק והשלום לאור חזונו של נביאי ישראל; תקים שויון זכיות חברתי ומדיני גמור לכל אזרחיה בלי הבדל דת, גזע ומין; תבטיח חפש דת, מצפון, לשון, חנוך ותרבות

לחצו כאן

ירדה השבת

יהושע רבינוב / לחן: דוד זהבי

יין - חיבור לסובבים אותנו: משפחה, חברים, קהילה, עם

מוזמנים לקחת את הזמן לציון שמחות, להשתתף בצער ולאחל החלמה ותמיכה. ונברך על השבת, ועל היין ועל ההזדמנות להתכנס יחדיו בשעה זו:

ברכת יין

נברך על היין ועל פרי הגפן,

על תנובת השדה

ועל הארץ הטובה, ארץ חמדת אבות ואמהות,

על משפחתנו ויקירינו

וניחל לחיי בריאות ושלום

ונאמר, לחיים!

תקווה כמיהות וייחולים

נסיים בשיר 'אני מאמין' השוזר בין העבר להווה ולעתיד, בשירת אמונה ותקווה, השיר שנכתב ע"י שאול טשרניחובסקי, מציין אידיאלים כלל אנושיים ומשמש עד היום כהמנון של תנועות הנוער "הנוער העובד והלומד", "השומר הצעיר" ו"מחנות העולים". עם השיר 'לו יהי' של המשוררת נעמי שמר המהדהד אף הוא דיאלוג אוניברסלי בהשראת LET IT BE של החיפושיות.

לחצו כאן

אני מאמין

שאול טשרניחובסקי / לחן: טוביה שלונסקי

נוסחים לתפילת שיבה חילונית

יחד עם כל אזרחי ותושבי מדינת ישראל נושאים אנו תפילה לשלומם של אנשים, נשים וטף, הנמקים במנהרות עזה כבר למעלה מ-- ימים וילות. שם, מתחת לפני האדמה, אין לכם לא יום ולא לילה, אין לכם חיק אהבים להתרפק עליה, ואין מזור לגופכם ולנפשכם.

יחד עם אהביכם וקרוביכם אנו מיחלים לשובכם לארצנו בשלום.

לו יכלו תפלותינו לפרש כנפים כיונה, היינו מבקשים מהן לראות ולהגיע עד אליכם, ולבשר לכם דברים של תקווה ואהבה. אנו חולקים אתכם בנפשנו את הבדידות, את האימה ואת הגעגוע. מי יתן, ותמצאו את תעצומות הנפש לעמד בסבלות השבי עד ששוב לראותכם אתנו (הרב מני גל)

נושאים אנו תפילה, כמיהה ובקשה, שישונו יקירינו לגבולם, שלא תפל שערה משערות ראשם, שנחזר ונתאחד עם כלם. מיחלים אנו להחלמת הפצועים בגופם ובנפשם, משועים לשלומם ומצפים לבואם של כל השבויים, החטופים והנעדרים.

נפלל שלא יחסך כל מאמץ ולא יגרע חלקם. שישונו במהרה לקהל ישראל, לבתיהם ואל יקיריהם.

(הרב אייל ישפה)

שבת שלום!

לחצו כאן

לו יהי

נעמי שמר

תודות לצוות העריכה של דפי החג והמועד בשילוב מגילת העצמאות

הרבנים: סיון מלכין מס, מני גל, אילה שני, ד"ר איריס יניב, שלומית מאירס. עמיתי תמורה: נועם גילאור ותמר גידרון. ויפתח מס. תודות לעמיתי תמורה, ולחברי מרח"ב, למתנדבים ולועד המנהל - העושים לקידום יהדות חילונית הומניסטית ברוח מגילת העצמאות כל ימות השנה.

www.israeli-judaism.org.il
www.facebook.com/yahadut.hilonit
tmuraisrael@gmail.com

או סרקו את הקוד

לחצו להצטרפות לקבוצת הוואטסאפ

לפיכך נתכנסנו

דרך מגילת עצמאות 75

לפיכך נתכנסנו, לחגיגת עצמאות עם משמעות: ואפילו כולנו חכמים, וכלנו נבונים, וכלנו כבר יודעים. **שאינו עצמאות בלי דמוקרטיה**, חובה עלינו לספר תקומת ריבונותנו ולקדם תקוותנו לחוקה במדינה דמוקרטית יציבה, לאור מגילת העצמאות.

בחגים כגון פורים ופסח קוראים במגילת חג למען נזכור את הסיבות והערכים המובילים של החג, כך ראוי שנהג גם ביום העצמאות. המגילה משקפת את המצפן הערכי והמוסרי לקיומה של מדינה יהודית ודמוקרטית ויש להמשיך ולדבר בה במועד חגיגות הקמת מדינת ישראל. שירה עברית, היא דרך מקובלת לבטא רחשי לב, ערכים ותקוות. בישראל נהוג לשלב בטקסי חג ומועד שירה וזמר, יש שיכנו זאת "תפילה חילונית" אחרים יראו בכך הזדמנות לרוממות רוח כך או כך, אנו מזמינים אתכם לשלב בחגיגת החג, פרקים ממגילת העצמאות, עם שירה ישראלית ההולמת את ערכי המגילה ורוח התקופה.

עם צאת יום הזיכרון: "הצירוף של יום הזיכרון ויום העצמאות אינו צירוף של יום שכולו אך ורק תוגה עם יום שכולו אך ורק שמחה. במעבר מיום הזיכרון ליום העצמאות, אדם כמו מעביר את שיווי המשקל שלו "מרגל לרגל", מן הרגל העומדת על היגון, אל הרגל העומדת על האחריות. ובשני הימים, רגל אחת עומדת פה ורגל אחת עומדת שם" אסא כשר **ביום העצמאות:** "הנה מה-טוב, ומה-נעים שבת אחים ואחיות גם-יחד." תהילים קל"ג.

מגילת העצמאות: זיקה וכמיהה לעצמאות וחירות יהודית בא"י

"בארץ-ישראל קם העם היהודי, בה עֲצָבָה דְמוּתוֹ הַרוּחִיית, הַדְּתִית וְהַמְדִינִית, בְּהַ חַי חַי קוֹמְמִיּוֹת מְמַלְכֶתִית, בְּהַ יִצְר נְכֹסֵי תְרַבּוּת לְאֻמִּיִּים וְכָל-לְאֻנְשֵׁיִם וְהוֹרִישׁ לְעוֹלָם כָּלֹ אֶת סֵפֶר הַסְּפָרִים הַנִּצְחִי"

קום והתהלך בארץ | לחן יאיר קלינגר מילים יורם טהר לב

מגילת העצמאות: תקומה - הקמת מדינת ישראל היהודית והדמוקרטית

"ב-29 בנובמבר 1947 קבלה עצרת האומות המאחדות החלטה המסכימת הקמת מדינה יהודית בארץ-ישראל; העצרת תבעה מאת תושבי ארץ-ישראל לאחד בעצמם בכל הצעדים הנדרשים בצדדים הם לבצוע ההחלטה. הכרה זו של האומות המאחדות בזכות העם היהודי להקים את מדינתו אינה נתנת להפקעה. זוהי זכותו הטבעית של העם היהודי להיות ככל עם ועם עומד ברשות עצמו במדינתו הרבנית. לפיכך נתכנסנו, אנו חברי מועצת העם, נציגי הישוב העברי והתנועה הציונית, ביום סיום המנדט הבריטי על ארץ-ישראל, ובתקף זכותנו הטבעית וההיסטורית ועל יסוד החלטת עצרת האומות המאחדות אנו מכריזים בזאת על הקמת מדינה יהודית בארץ ישראל, היא מדינת ישראל."

ארץ ישראל שלי | מילים ולחן דתיה בן דור

איזו מדינה | מילים ולחן אלי לוזון ויוני רועה

מגילת העצמאות: תקומה - חזון וערכים למדינה יהודית ודמוקרטית

"מדינת ישראל תהא פתוחה לעליה יהודית ולקבוץ גלויות; תשקד על פתוח הארץ לטובת כל תושביה; תהא משתתה על יסודות החרות, הצדק והשלום לאור חזונם של נביאי ישראל; תקים שויון זכויות חברתי ומדיני גמור לכל אזרחיה בלי הבדל דת, גזע ומין; תבטיח חפש דת, מצפון, לשון, חינוך ותרבות; תשמר על המקומות הקדושים של כל הדתות..."

אני מאמין | שאול טשרניחובסקי

כי עוד נכשי דרור שואפת
לא מכרתיה לעגל-פז,
כי עוד אאמין גם באדם,
גם ברוח, רוח עז.

שחקי, שחקי על החלומות,
זו אני החולם שח.
שחקי כי באדם אאמין,
כי עודני מאמין בך.

ממגילת העצמאות: בניה ותקווה

"אנו קוראים לאמות המאחדות לתת יד לעם היהודי בבנין מדינתו ולקבל את מדינת ישראל לתוך משפחת העמים.
אנו קוראים - גם בתוך התקפת-הדמים הנערכת עלינו זה חודשים - לבני העם הערבי תושבי מדינת ישראל לשמר על שלום ולטל חלקם בבנין המדינה על יסוד אצרות מלאה ושוה ועל יסוד נציגות מתאימה בכל מוסדותיה, הזמניים והקבועים.
אנו מושיטים יד שלום ושכנות טובה לכל המדינות השכנות ועמיהן, וקוראים להם לשתוף פעולה ועזרה הדדית עם העם העברי העצמאי בארצו...
אנו קוראים אל העם היהודי בכל התפוצות להתלכד סביב הישוב בעליה ובבנין ולעמד לימינו במערכה הגדולה על הגשמת שאיפת הדורות לגאלת ישראל."

הלואי | מילים: אהוד מנור לחן: בעז שרעבי
לחצו כאן

הלליה | מילים: יענקלה גלפז לחן: מני גל
בית נוסף, נכתב ב-2023 לחצו כאן

הלליה, וזה השיר,
קורע עב, ואור מחזיר,
כשעם שלם לים דגלים כונס
ושר הלליה.

אדם יוצא וצל גדול מטל על עולמו,
כמו יד מאפל ומשאל טורפת חלומו,
אבל מכל פנה, כמו נס,
עולה עוד דגל מתנוסס,
ים דגלים כאן מתכנס
ושר הלליה.

התקווה

**עוד לא אבדה תקותנו
התקווה בת שנות אלפים
להיות עם חפשי בארצנו
ארץ ציון וירושלים**

**כל עוד בלבב פנימה
נפש יהודי הומיה
ולפאתי מזרח קדימה
עין לציון צופיה**

התאימו שיר מוכר לציטוט ממגילת העצמאות, בעזרת החידה

שירים	רמז ממגילת העצמאות	חידה
<p>לפתרון חידה 1 לחצו כאן</p>	לאור חזונו של נביאי ישראל	1 בין חפר למגילה, בחלונות הגבוהים התשובה
<p>לפתרון חידה 2 לחצו כאן</p>	תהא משתתה על יסודות החרות, הצדק והשלום	2 הניב המחבר בין השב"ק למגילה
<p>לפתרון חידה 3 לחצו כאן</p>	ובדורות האחרונים שבו לארצם בהמונים, וחלוצים, מעפילים ומגנים	3 עלי מושך מיוון עוד מהמאה שעברה
<p>לפתרון חידה 4 לחצו כאן</p>	"החיו שפתם העברית"	4 הכרובית לא חיכתה עד בא השחר
<p>לפתרון חידה 5 לחצו כאן</p>	תפתח לרוחה את שיערי המולדת לכל יהודי ותעניק לעם היהודי מעמד של אמה שנות-זכיות בתוך משפחת העמים	5 השער הירוק פתוח לרוחה

תודות לצוות העריכה: הרבנים: סיון מלכין מס, מני גל, ערטל ריסקי, אילה שני, שלומית מאירס. עמיתי תמורה: נועם גילאור ותמר גידרון. ויפתח מס ונועה קאלי. תודות לעמיתי תמורה, ולחברי מועצת הרבנים החילונים בישראל, למתנדבים ולועד המנהל - העושים לקידום יהדות חילונית הומניסטית ברוח מגילת העצמאות כל ימות השנה.

www.israeli-judaism.org.il
www.facebook.com/yahadut.hilonit
tmuraisrael@gmail.com

או סרקו את הקוד

מְגִלַּת הָעֲצֵמָאוֹת

בְּאֶרֶץ-יִשְׂרָאֵל קָם הָעָם הַיְהוּדִי, בְּהַ עֲצָבָה דְמוּתוֹ הַרוּחִינִית, הַדְּתִית וְהַמְדִינִית, בְּהַ חֵי חַיִּי קוֹמְמִיּוֹת מְמַלְכֶתִית, בְּהַ יֵצֵר נִכְסֵי תְרַבּוֹת לְאֻמִּים וְכָל-אֲנוּשִׁים וְהוֹרִישׁ לְעוֹלָם כָּלוֹ אֶת סֵפֶר הַסְּפָרִים הַנִּצְחִי.

לְאַחַר שֶׁהִגְלָה הָעָם מֵאֶרְצוֹ בְּכַח הַזְרוּעַ שֶׁמֶר לֵה אֲמוּנִים בְּכָל אֶרְצוֹת פְּזוּרָיו, וְלֹא חִדַּל מִתְפַּלֵּה וּמִתְקוֹה לְשׁוּב לְאֶרְצוֹ וּלְחִדוּשׁ בְּתוֹכָהּ אֶת חֲרוּתוֹ הַמְדִינִית.

מִתּוֹךְ קֶשֶׁר הַיִּסְטוֹרִי וּמִסְרָתִי זֶה חֲתָרוּ הַיְהוּדִים בְּכָל דּוֹר לְשׁוּב וּלְהֶאֱחָז בְּמוֹלְדֵתָם הָעֵתִיקָה; וּבְדוֹרוֹת הָאַחֲרוֹנִים שָׁבוּ לְאֶרֶץ בְּהִמוּנִים, וְחִלּוּצִים, מִעֲפִילִים וּמְגִנִּים הַפְּרִיחוּ נְשִׁמוֹת, הַחִיּוּ שִׁפְתָם הָעֵבְרִית, בְּנֵי כְפָרִים וְעָרִים, וְהִקִּימוּ יִשׁוּב גָּדֵל וְהוֹלֵךְ הַשְּׁלִיט עַל מִשְׁקוֹ וְתְרַבּוֹתוֹ, שׁוֹחֵר שְׁלוֹם וּמְגֹן עַל עַצְמוֹ, מְבִיא בְרַכַּת הַקְּדָמָה לְכָל תּוֹשְׁבֵי הָאֶרֶץ וְנוֹשְׂאֵי נִפְשׁוֹ לְעֲצֵמָאוֹת מְמַלְכֶתִית.

בְּשָׁנַת תַּרְנ"ז (1897) נִתְכַּנַּס הַקּוֹנְגֵרֶס הַצִּיּוֹנִי לְקוֹל קְרִיאָתוֹ שֶׁל הַגְּוֵה חַזוֹן הַמְדִינָה הַיְהוּדִית תִּיאוֹדוֹר הַרְצֵל וְהַכְרִיז עַל זְכוּת הָעָם הַיְהוּדִי לְתַקּוּמָה לְאֻמִּית בְּאֶרֶץ. זְכוּת זוֹ הִכְרָה בְּהַצְהָרַת בִּלְפוֹר מִיּוֹם ב' בְּנוֹבֵמְבֶר 1917 וְאַשְׁרֵה בְּמִנְדֵּט מִטַּעַם חֶבֶר הַלְאֻמִּים, אֲשֶׁר נָתַן בְּמִיחָד תִּקְוָה בִּיּוֹ-לְאֻמִּי לְקֶשֶׁר הַהִיסְטוֹרִי, שֶׁבִּיּוֹן הָעָם הַיְהוּדִי לְבִיּוֹן אֶרֶץ-יִשְׂרָאֵל וְלְזְכוּת הָעָם הַיְהוּדִי לְהִקָּים מְחִדוּשׁ אֶת בֵּיתוֹ הַלְאֻמִּי.

הַשׁוּאָה שֶׁנִּתְחַלְלָה עַל עַם יִשְׂרָאֵל בְּזִמְנוֹ הָאַחֲרוֹן, בְּהַ הַכְּרַעוֹ לְטַבַּח מִלִּיּוֹנִים יְהוּדִים בְּאִירוּפָה, הוֹכִיחָה מְחִדוּשׁ בְּעֵלִיל אֶת הַהִכָּרַח בְּפִתְרוֹן בְּעֵית הָעָם הַיְהוּדִי מְחַסֵּר הַמוֹלְדֵת וְהָעֲצֵמָאוֹת עַל-יְדֵי חִדוּשׁ הַמְדִינָה הַיְהוּדִית בְּאֶרֶץ-יִשְׂרָאֵל, אֲשֶׁר תִּפְתַּח לְרוּחָהּ אֶת שַׁעֲרֵי הַמוֹלְדֵת לְכָל יְהוּדִי וְתַעֲנִיק לְעַם הַיְהוּדִי מַעֲמֵד שֶׁל אִמָּה שׁוֹת-זְכוּיּוֹת בְּתוֹךְ מִשְׁפַּחַת הָעַמִּים. שְׁאֵרִית הַפְּלִיטָה שֶׁנִּצְלָה מִהַטַּבַּח הַנְאֻצִי הָאִים בְּאִירוּפָה וְיְהוּדֵי אֶרְצוֹת אַחֲרוֹת לֹא חִדְלוּ לְהַעֲפִיל לְאֶרֶץ-יִשְׂרָאֵל, עַל אִף כָּל קִשְׁיֵי, מִנִּיעָה וּסְכָנָה, וְלֹא פָּסְקוּ לְתַבַּע אֶת זְכוּתָם לְחַיִּי כְבוֹד, חֲרוּת וְעֵמֶל-יִשְׂרָיִם בְּמוֹלְדֵת עִמָּם.

בְּמִלְחַמַת הָעוֹלָם הַשְּׁנִיָה תָרַם הַיִּשׁוּב הָעֵבְרִי בְּאֶרֶץ אֶת מְלוֹא-חֵלְקוֹ לְמַאֲבַק הָאֻמוֹת הַשׁוֹחֲרוֹת חֲרוּת וְשְׁלוֹם נֶגֶד כַּחוֹת הַרְשָׁע הַנְאֻצִי, וּבְדָם חִלְיוֹ וּבְמַאֲמָצוֹ הַמְלַחֲמֵי קִנְיָה לוֹ אֶת הַזְכוּת לְהִמְנוֹת עִם הָעַמִּים מִיִּסְדֵי בְרִית הָאֻמוֹת הַמְאֻחָדוֹת.

ב-29 בְּנוֹבֵמְבֶר 1947 הִבְלָה עֲצַרַת הָאֻמוֹת הַמְאֻחָדוֹת הַחִלְטָה הַמְחִיבַת הַקְּמַת מְדִינָה יְהוּדִית בְּאֶרֶץ-יִשְׂרָאֵל; הָעֲצַרַת תְּבַעָה מֵאֵת תּוֹשְׁבֵי אֶרֶץ-יִשְׂרָאֵל לְאַחֵז בְּעַצְמָם בְּכָל הַצְּעָדִים הַנִּדְרָשִׁים בְּצִדָם הֵם לְבַצוּעַ הַהַחֲלָטָה. הִכְרָה זוֹ שֶׁל הָאֻמוֹת הַמְאֻחָדוֹת בְּזְכוּת הָעָם הַיְהוּדִי לְהִקָּים אֶת מְדִינָתוֹ אִינָה נִתְּנָת לְהַפְקָעָה.

זוֹהִי זְכוּתוֹ הַטְּבָעִית שֶׁל הָעָם הַיְהוּדִי לְהִיּוֹת כָּכֵל עִם וְעִם עוֹמֵד בְּרִשׁוֹת עַצְמוֹ בְּמְדִינָתוֹ הַרְבּוּנִית. לְפִיכֹךְ נִתְכַּנְסָנוּ, אֲנוּ חֶבְרֵי מוֹעֲצַת הָעָם, נְצִיגֵי הַיִּשׁוּב הָעֵבְרִי וְהַתְּנוּעָה הַצִּיּוֹנִית, בְּיּוֹם סִיּוּם הַמְּנִדֵט הַבְּרִיטִי עַל אֶרֶץ-יִשְׂרָאֵל, וּבְתִקְוָה זְכוּתָנוּ הַטְּבָעִית וְהַהִיסְטוֹרִית עַל יִסוּד הַחִלְטָת עֲצַרַת הָאֻמוֹת הַמְאֻחָדוֹת אֲנוּ מְכַרְיִזִים בְּזֵאת עַל הַקְּמַת מְדִינָה יְהוּדִית בְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, הִיא מְדִינַת יִשְׂרָאֵל.

אנו קובעים שהחל מרגע סיום המנדט, הלילה, אור ליום שבת ו' איר תש"ח, 15 במאי 1948, ועד להקמת השלטונות הנבחרים והסדירים של המדינה בהתאם לחקקה שתקבע על-ידי האספה המכוננת הנבחרת לא יאחר מ-1 באוקטובר 1948 - תכעל מועצת העם כמועצת מדינה זמנית ומוסד הבצוע שלה, מנהלת-העם, יהיה את הממשלה הזמנית של המדינה היהודית, אשר תקרא בשם ישראל.

**מדינת ישראל תהא פתוחה לעליה יהודית ולקבוץ גלילות;
תשקד על פתוח הארץ לטובת כל תושביה;
תהא משתתה על יסודות החרות, הצדק והשלום
לאור חזונם של נביאי ישראל;
תקים שויון זכויות חברתי ומדיני גמור לכל אזרחיה
בלי הבדל דת, גזע ומין;
תבטיח חפש דת, מצפון, לשון, חנוך ותרבות;
תשמר על המקומות הקדושים של כל הדתות;
ותהיה נאמנה לעקרונותיה של מגלת האמות המאחדות.**

מדינת ישראל תהא מוכנה לשתף פעולה עם המוסדות והנציגים של האמות המאחדות בהגשמת החלטת העצרת מיום 29 בנובמבר 1947 ותכעל להקמת האחדות הכלכלית של ארץ-ישראל בשלמותה.

אנו קוראים לאמות המאחדות לתת יד לעם היהודי בבנין מדינתו ולקבל את מדינת ישראל לתוך משפחת העמים.

אנו קוראים - גם בתוך התקפת-הדמים הנערכת עלינו זה חדשים - לבני העם הערבי תושבי מדינת ישראל לשמר על שלום ולטל חלקם בבנין המדינה על יסוד אצרחות מלאה ושנה ועל יסוד נציגות מתאימה בכל מוסדותיה, הזמניים והקבועים.

אנו מושיטים יד שלום ושכנות טובה לכל המדינות השכנות ועמיהן, וקוראים להם לשתוף פעולה ועזרה הדדית עם העם העברי העצמאי בארצו. מדינת ישראל מוכנה לתרם חלקה במאמץ משתף לקדמת המזרח התיכון כלו.

אנו קוראים אל העם היהודי בכל התפוצות להתלכד סביב הישוב בעליה ובבנין ולעמד לימינו במערכה הגדולה על הגשמת שאיפת הדורות לגאלת ישראל.

מתוך בטחון בצור ישראל הננו חותמים בחתימת ידנו לעדות על הכרזה זו, במושב מועצת המדינה הזמנית, על אדמת המולדת, בעיר תל-אביב, היום הזה, ערב שבת, ה' איר תש"ח, 14 במאי 1948.

או
סרקו
את
הקוד

לחצו
להצטרפות
לקבוצת
הווטסאפ

www.israeli-judaism.org.il
www.facebook.com/yahadut.hilonit
tmuraisrael@gmail.com

המכון הבינלאומי ליהדות חילונית הומניסטית חוגג 40!

מספרי בוגרי מכון "תמורה יהדות חילונית" - בישראל ובצפון אמריקה

NEW!

חיוכם של חכמים
הרב עמואל (מני) גל, ניב, 2025

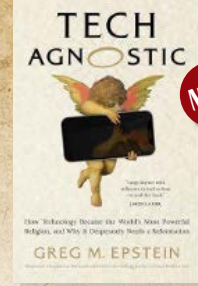
NEW!

Contemporary Humanistic Judaism, Beliefs, Values, Practices
Edited by Rabbi Adam Chalom and Rabbi Jodi Kornfeld 2025

NEW!

שמע ישראל - יהדות חילונית מהרמב"ם עד אחד העם
הרב ד"ר אורן יהושע, הקיבוץ המאוחד 2024

NEW!

Tech Agnostic - How Technology Became the World's New Religion, and Why it Desperately Needs a Reformation
MIT press, Rabbi Greg Epstein 2024

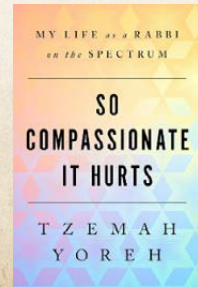
ויאבה - לקט דרשות לפרשת השבוע ברוח יהודית-חילונית-הומניסטית
הרב אבי פסקל, הוצאה עצמית 2012

מדרש אשה - עלילות הנשים במקרא, בתלמוד ובמדרש
פרופ' עליזה שנהר ופרופ' הרב יאיר ליפשיץ, מנדלי 2020

תייר מקומי, ספר שירים
הרב אלעד ארנון, גוונים, 2017

So Compassionate it Hurts
Rabbi Dr. Tzemach Yoreh 2022

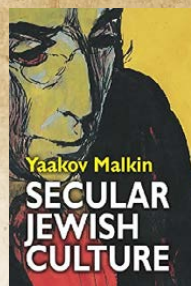
מספרי מייסדי המכון ליהדות חילונית הומניסטית בישראל ובצפון אמריקה

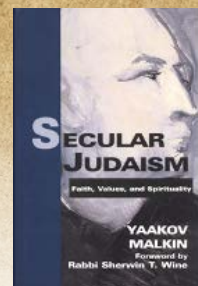
במה מאמינים יהודים חילונים?
יעקב מלכין 2000

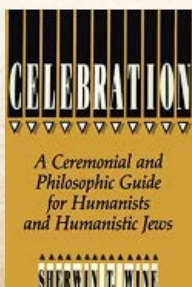
יהדות ללא אל? יהדות כתורות תנ"ך כספרות
יעקב מלכין 2003

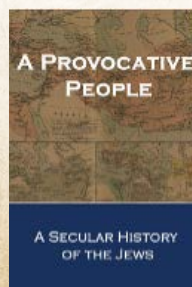
תרבות היהדות החילונית
יעקב מלכין 2017

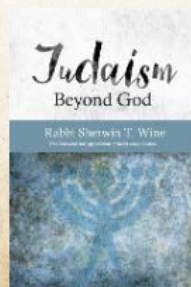
Secular Judaism: Faith, Values, and Spirituality
Yaakov Malkin 2004

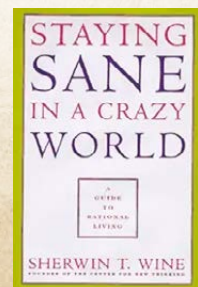
Celebration: A Ceremonial and Philosophical Guide for Humanists and Humanistic Jews
Sherwin T. Wine 1988

A Provocative People: A Secular History of the Jews
Sherwin T. Wine 2012

Judaism Beyond God
Sherwin T. Wine (Author), Rabbi Adam Chalom (Foreword)

Staying Sane in a Crazy World: A Guide to Rational Living
Sherwin T. Wine
First published 1995